

Crna Gora
Ministarstvo poljoprivrede,
šumarstva i vodoprivrede

STRATEGIJA RAZVOJA POLJOPRIVREDE I RURALNIH PODRUČJA 2023-2028

Nacrt

Sadržaj

1. UVOD	9
1.1 <i>Svrha</i>	9
1.2 <i>Pravni okvir</i>	10
1.3 <i>Institucionalni okvir</i>	10
1.4 <i>Strateški okvir</i>	10
2. ANALIZA TRENUTNOG STANJA U POLJOPRIVREDI I RURALNIM PODRUČJIMA	13
2.1 <i>Makroekonomski okvir i značaj poljoprivrednog sektora</i>	13
2.1.1 Makroekonomski okvir	13
2.1.2 Pozicija poljoprivrede u nacionalnoj ekonomiji	14
2.2 RURALNA PODRUČJA	18
2.2.1 Definicija ruralnih područja	18
2.2.2 Ruralna ekonomija i kvalitet života.....	19
2.2.3 Populacija u ruralnim područjima i demografski trendovi	19
2.2.4 Ruralna infrastruktura	20
2.2.5 Turizam u ruralnim područjima	23
2.2.6 Lokalne razvojne strategije	24
2.3 STRUKTURA I TRENDOVI POLJOPRIVREDNE PROIZVODNJE	24
2.3.1 Geografske karakteristike i klima	24
2.3.2 Poljoprivredno zemljište	25
2.3.3 Poljoprivredna gazdinstva	26
2.3.4 Važni sektori poljoprivredne proizvodnje	32
2.4 PRERADA	61
2.4.1 Prerada voća i povrća	61
2.4.2 Proizvodnja maslinovog ulja	62
2.4.3 Proizvodnja vina.....	63
2.4.4 Prerada mesa	65
2.4.5 Prerada mlijeka	67
2.4.6 Šeme kvaliteta	71
2.5 RASPOLOŽIVI RESURSI I ŽIVOTNA SREDINA	73
2.5.1 Zemljište	73
2.5.2 Biodiverzitet.....	74
2.5.3 Zaštita ekosistema, vrsta i gena.....	76
2.5.4 Obnovljivi izvori energije	79
2.5.5 Voda.....	81
2.5.6 Klimatske promjene i kvalitet vazduha	83
2.5.7 Šume	87
2.5.8 Prioriteti za naredni period.....	91
2.6 HARMONIZACIJA POLJOPRIVREDNOG ZAKONODAVSTVA SA PRAVNOM TEKOVINOM EU	92
2.6.1 Pristupni pregovori	92
2.6.2 Ključne institucije.....	96
2.7 BUDŽETSKA PODRŠKA POLJOPRIVREDI	102
2.7.1 Pregled strukture budžetske podrške u poljoprivredi i ruralnom razvoju	102
2.7.2 Direktna plaćanja	104
2.7.3 Mjere tržišne podrške	108
2.7.4 Instrumenti i mjere politike ruralnog razvoja	110
2.7.5 EU, Svjetska banka i pomoć Ujedinjenih nacija	118
2.8 SWOT ANALIZA I IDENTIFIKACIJA POTREBA	121
2.8.1 Rezime SWOT analize	121

2.8.2	Identifikacija potreba.....	123
3.	STRATEŠKI CILJEVI, OPERATIVNI CILJEVI SA PRATEĆIM POKAZATELJIMA USPJEHA	129
3.1	<i>STRATEŠKI CILJEVI I POTREBE.....</i>	129
3.2	<i>STRATEŠKI CILJEVI, OPERATIVNI CILJEVI I INDIKATORI.....</i>	129
	Strateški cilj 1: Povećati otpornost i konkurentnost proizvodnje i prerade bezbjedne hrane	132
	Strateški cilj 2: Razviti efikasno upravljanje prirodnim resursima i ostvariti ciljeve Zelenog dogovora	138
	Strateški cilj 3: Podići kvalitet života i omogućiti održivi razvoj poslovanja u ruralnim područjima	141
	Strateški cilj 4: Razviti mrežu prenosa znanja i primjene novih tehnologija za povećanje bezbjednosti hrane, povećanje konkurentnosti i zaštitu životne sredine	143
	Strateški cilj 5: Upravljeti politikama poljoprivrednog i ruralnog razvoja efikasno i transparentno	144
4.	AKCIONI PLAN.....	150
5.	OPIS AKTIVNOSTI NADLEŽNIH ORGANA I TIJELA ZA PRAĆENJE SPROVOĐENJA STRATEGIJE.....	165
6.	JAVNO INFORMISANJE O CILJEVIMA I OČEKIVANIM REZULTATIMA STRATEGIJE.....	167
7.	ANEKSI.....	168
7.1	<i>Aneks 1: SWOT – Opšta statistika.....</i>	168
7.1.1	Prilog 1, Tabela 1: Pregled uvoza i izvoza poljoprivrednih proizvoda po grupama 2008 - 2020.	168
7.1.2	Prilog 2: Prinosi poljoprivrede proizvodnje u EU i zemljama regiona.....	171
7.1.3	Indeksi upotrebe đubriva i sredstava za zaštitu bilja (SZB).....	177
7.1.4	Upotreba NPK.....	178
7.1.5	Potrošnja Sredstava za zaštitu bilja kg/ha u EU, državama članicama i Crnoj Gori (2015-2019).....	179
7.2	<i>Aneks 2: specifične SWOT analize.....</i>	180
7.2.1	SWOT Dobro upravljanje prirodnim resursima i ublažavanje efekata klimatskih promjena.....	180
7.2.2	SWOT Proizvodnja hrane.....	182
7.2.3	SWOT Saradnja.....	187
7.2.4	SWOT Ruralna područja.....	188
7.2.5	SWOT Upotreba znanja u poljoprivredi.....	190
7.2.6	SWOT Upravljanje poljoprivrednim politikama.....	191
7.2.7	SWOT Sektorska MLIJEKO.....	192
7.2.8	SWOT Sektorska MESO.....	193
7.2.9	SWOT Sektorska VOĆE I POVRĆE.....	194
7.2.10	SWOT Sektorska VINOGRADARSTVO I VINARSTVO.....	195
7.2.11	SWOT Sektorska MASLINARSTVO.....	196
7.2.12	SWOT Sektorska DIVERZIFIKACIJA.....	197
7.2.13	SWOT Šumarstvo.....	197
7.2.14	SWOT Biodiverzitet.....	198
7.2.15	SWOT Upravljanje zemljištem.....	199
7.2.16	SWOT Ruralna ekonomija i kvalitet života u vezi sa SC8 – čl. 6 2115/2022 (h)).....	200
7.2.17	SWOT LEADER pristup i druga udruženja.....	200
7.3	<i>Aneks 3: Pasoši indikatora.....</i>	202
7.4	<i>Aneks 4: Spisak NVO u poljoprivredi.....</i>	210
7.5	<i>Aneks 5: Razvijenost jedinica lokalne samouprave u Crnoj Gori, prosjek za period 2016-2018.....</i>	211
7.6	<i>Aneks 6: Struktura BDP Crne Gore u 2014, 2019. i 2020. godini.....</i>	212
7.7	<i>Aneks 7: Snabdijevanje i samoodrživost prehrambenim proizvodima.....</i>	214

Lista tabela:

Tabela 1: Strateški okvir Strategije razvoja poljoprivrede i ruralnih područja do 2028. godine	11
Tabela 2: Makroekonomski indikatori	14
Tabela 3: Makroekonomski indikatori	15
Tabela 4: Izvoz i uvoz Crne Gore	16
Tabela 5: Glavni izvozni proizvodi 2015-2020.....	17
Tabela 6: Prikaz urbanih/ruralnih područja na regionalnom nivou, prema OECD metodologiji	18
Tabela 7: Stanovništvo u Crnoj Gori, ukupno i po regionima, 2003-2020.....	20
Tabela 8: Neto migracije po regionima, 2011-2020.....	20
Tabela 9: Stanovništvo prema starosnoj strukturi.....	20
Tabela 10: Vrste puteva u Crnoj Gori.....	21
Tabela 11: Upravljanje kanalizacijom u Crnoj Gori	22
Tabela 12: Dostupnost i Tabela 13: korišćenje interneta	22
Tabela 14: Udio noćenja na različitim turističkim područjima	23
Tabela 15: Poljoprivredno zemljište prema kategorijama korišćenja	25
Tabela 16: Poljoprivredna gazdinstva i obradive površine	26
Tabela 17: Poljoprivredna gazdinstva po veličini korišćene površine	27
Tabela 18: Navodnjavanje	28
Tabela 19: Struktura stočnog fonda po gazdinstvima.....	29
Tabela 20: Radna snaga po starosnim kategorijama i godišnjim jedinicama rada (GJR).....	29
Tabela 21: Struktura i broj mehanizacije i opreme koja je prijavljena u RPG	30
Tabela 22: Pregled podržane mehanizacije 2011 - 2020	31
Tabela 23: Objekti - podaci iz Registra poljoprivrednih gazdinstava i odobreni objekti UBHVFP	31
Tabela 24: Proizvodnja i prinos glavnih ratarskih kultura.....	32
Tabela 25: Uvoz žitarica i mlinskih proizvoda (000 EUR)	33
Tabela 26: Samoodrživost nekih ratarskih kultura	34
Tabela 27: Prinosi glavnih povrtarskih kultura.....	35
Tabela 28: Struktura i prinosi u ratarskoj i baštenskoj proizvodnji u 2020.....	35
Tabela 29: Udio intenzivnih i ekstenzivnih zasada - površine 2014. i 2020.	37
Tabela 30: Prinosi na plantažama	38
Tabela 31: Proizvodnja maslina	39
Tabela 32: Povećanje zasada 2014-2020.	39
Tabela 33 : Kretanje broja stabala maslina u Crnoj Gori sa projekcijom do 2030. godine	40
Tabela 34: Vinogradarske površine i proizvodnja grožđa	40
Tabela 35: Prinos vinskog grožđa u EU i zemljama regiona (t/ha).....	42
Tabela 36: Udio životinja prema izračunatim koeficijentima UG za 2020. godinu i proračun opterećenja	44
Tabela 37: Struktura poljoprivrednih gazdinstava koja drže goveda.....	45
Tabela 38: Struktura goveda na poljoprivrednim gazdinstvima	47
Tabela 39: Prodaja i klanje stoke 2014-2020.	49
Tabela 40: Proizvodnja kravljeg mlijeka 2014-2020.	49
Tabela 41: Rezultati muže krava po područjima u kontrolisanoj populaciji	50
Tabela 42: Struktura stada po poljoprivrednim gazdinstvima	51
Tabela 43: Struktura proizvodnje u ovčarstvu	52
Tabela 44: Mliječnost autohtonih vrsta ovaca.....	53
Tabela 45: Struktura poljoprivrednih gazdinstava – kozarstvo.....	53
Tabela 46: Struktura broja koza za proizvodnju mlijeka	54

Tabela 47: Struktura poljoprivrednih gazdinstava u svinjarstvu.....	55
Tabela 48: Proizvodnja svinjskog mesa 2014-2020	56
Tabela 49: Struktura poljoprivrednih gazdinstava u živinarstvu.....	57
Tabela 50: Proizvodnja jaja 2014-2020	57
Tabela 51: Proizvodnja meda 2014-2020	58
Tabela 52: Organska proizvodnja.....	60
Tabela 53: Uvoz voća i povrća.....	61
Tabela 54: Spisak registrovanih uljara sa osnovnim podacima	62
Tabela 55: Uvoz i izvoz vina.....	64
Tabela 56: Registrovani objekti po sektorima i status odobrenja EU	66
Tabela 57: Uvoz/izvoz mesa.....	66
Tabela 58: Mliječni kapaciteti i pokrivenost	68
Tabela 59: Kapacitet registrovanih objekata po opštinama	69
Tabela 60: Trendovi uvoza i izvoza mlijeka i mliječnih proizvoda 2014-2020.	71
Tabela 61: Veličina zaštićenih područja na nacionalnom i međunarodnom nivou	77
Tabela 62: Potrošnja mineralnih đubriva 2014-2017.	86
Tabela 63: Potrošnja pesticida (u tonama)	87
Tabela 64: Vlasnička struktura šuma	88
Tabela 65: Planirane aktivnosti usvajanja novih regulativa EU	94
Tabela 66: Organizacione jedinice MPŠV uključene u Poglavlje 11 pristupnih pregovora sa EU	96
Tabela 67: Aktivnosti Savjetodavnih službi u 2020.....	98
Tabela 68: Budžetska izdvajanja za poljoprivredu po grupama mjera u periodu 2014-2020 (Agrobudžet Crne Gore)	102
Tabela 69: Direktna plaćanja (000 EUR) 2017 - 2020.....	104
Tabela 70: Direktna plaćanja u biljnoj proizvodnji.....	105
Tabela 71: Proizvodno vezana plaćanja	106
Tabela 72: Upravljanje rizikom	108
Tabela 73: Sektorska podrška 2014 - 2020	109
Tabela 74 : Alokacija za ruralni razvoj po osovinama (EUR)	110
Tabela 75: Budžet za mjere Ose 1 2017-2020 (000 EUR).....	110
Tabela 76: IPARD like I projekat.....	111
Tabela 77: IPARD like II projekat.....	112
Tabela 78: Implementacija IPARD II.....	112
Tabela 79: Ukupan broj primljenih i odobrenih aplikacija kroz MIDAS grant projekat	113
Tabela 80: Ukupan broj finansiranih projekata, po različitim pozivima i izvorima finansiranja kroz MIDAS grant projekat.....	113
Tabela 81: Male investicije 2017 - 2020.....	114
Tabela 82: Podrška za saradnju.....	115
Tabela 83: Nacionalne mjere koje nijesu u skladu sa ZPP.....	115
Tabela 84: Mjere za održivo upravljanje prirodnim resursima	116
Tabela 85: Sumirana SWOT analiza.....	121
Tabela 86: Rizici i akcije ublažavanja.....	123
Tabela 87: Strateški ciljevi, operativni ciljevi i potrebe.....	130
Tabela 88: Hijerarhija ciljeva i mapiranje indikatora metodologije u indikatore ZPP.....	131

SKRAĆENICE

AA	Revizorsko tijelo
AEC-Organic	Program agro-ekoloških klimatskih mjera i podrške organskoj proizvodnji
AFSVPA	Uprava za bezbjednost hrane, veterinu i fitosanitarne poslove
AKIS	Sistemi znanja i inovacija u poljoprivredi (eng. Agriculture Knowledge and Innovation Systems)
ANC	Područja prirodnih ograničenja
ATCG	Akreditaciono tijelo Crne Gore
ATS	Sertifikat o akreditaciji
AWU	Godišnje radne jedinice
BDP	Bruto domaći proizvodi
BDV	Bruto dodata vrijednost
CEFTA	Centralnoevropski sporazum o slobodnoj trgovini
CG	Crna Gora
CLLD	LEADER Eng. Common local lead development
CRPS	Centralni registar privrednih subjekata
CWRS	Kontrola pomoću daljinske detekcije (eng. Control With Remote Sensing)
DG AGRI	Generalni direktorat za poljoprivredu i ruralni razvoj
DOO	Društvo sa ograničenom odgovornošću
EC	Evropska komisija
EIA	Procjena uticaja na životnu sredinu
EIB	Evropska investiciona banka
EIP	Evropsko partnerstvo za inovacije
EMJERALD	Ekološka mreža
EU	Evropska unija
FAO	Organizacija za hranu i poljoprivredu
FFPA	Okvirni sporazum
FSS	Istraživanje strukture gazdinstva
GAEC	Standard za dobre poljoprivredne i ekološke uslove zemljišta (eng: Good agricultural and environmental conditions of land)
GAEC	Dobri poljoprivredni i ekološki uslovi
GAP	Kodeks dobre poljoprivredne prakse
GEF	Globalni fond za životnu sredinu
GHG	Gasovi sa efektom staklene bašte
GJR	Godišnja jedinica rada (AWU – Annual work unit)
GMO	Genetski modificovani organizam
GSAA	Geo prostorni zahtjev za direktna plaćanja (eng: Geo spatia aid application)
Ha	Hektar
HACCP	Sistem principa i pravila o bezbjednosti hrane
HDI	Indeks ljudskog razvoja
HI	Hektolitar
IA	IPARD Agencija
IAKS	Intergrirani administrativni i kontrolni sistem (eng: IACS - Integrated administrative and Control System)
IBRD	Međunarodna banka za obnovu i razvoj
IDF	Fond za razvoj investicija

IFAD	Međunarodni fond za razvoj poljoprivrede
IHSM	Zavod za hidrometeorologiju i seizmologiju Crne Gore
IPA	Instrumenti za pretpristupnu pomoć
IPA MC	Odbor za praćenje IPA-e
IPARD	Instrument za pretpristupnu pomoć za ruralni razvoj
IPCC	Međuvladin panel o klimatskim promjenama
ISP	Indikativni strateški dokument
KPP	Korišćeno poljoprivredno zemljište (eng: UAA)
LAG	Lokalna akciona grupa
LAU	Lokalna administrativna jedinica
LEADER	Francuski akronim koji označava – Liaison Entre Actions de Development de l’Economie Rural – što znači – Veze između ruralne ekonomije i razvojnih akcija
LEE	Lista prihvatljivih troškova
LU	Uslovna grla stočne jedinice (eng: Livestock units)
LUCF	Promjena korišćenja zemljišta i šumarstvo
MA	Upravljačko tijelo
MC	Komitet za monotoring
MIDAS	Crnogorski institucionalni razvoj i jačanje poljoprivrede
mil.	Milion
MIS	Informacioni sistem za prikupljanje cijena poljoprivrednih proizvoda
MONSTAT	Zavod za statistiku Crne Gore
MPŠV	Ministarstvo poljoprivrede, šumarstva i vodoprivrede
MRRCG	Mreža za ruralni razvoj Crne Gore
NAO	Nacionalni službenik za odobravanje
NDC	Nacionalno utvrđeni doprinosi smanjenju stakleničkih gasova (eng: Nationally Determined Contributions)
NF	Nacionalni fond
NIPAC	Nacionalni IPA koordinator
NIS-a	Nacionalni inventar šuma
NMS	Nacionalni minimalni standardi
NR 3 2018	Nacionalni izvještaj o emisijama gasova staklene bašte, broj 3, godine 2018 (eng: National GHG Emissions Inventory Report)
NRDS	Nacionalna strategija poljoprivrede i ruralnog razvoja
NRL	Nacionalna referentna fitosanitarna laboratorija
NSOR	Nacionalna strategija održivog razvoja
NUTS	Nomenklatura teritorijalnih jedinica za statistiku
NVO	Nevladine organizacije
OECD	Organizacija za ekonomsku saradnju i razvoj
OS	Operativna struktura
PRAG	Praktični vodič za ugovorne procedure za spoljne akcije EU
RBD	Područja sliva rijeke
RCTP	Projekat Razvoj klastera i projekat ruralne transformacije
RD	Ruralni razvoj
RED	Direkcija za nekretnine
RPG	Registar poljoprivrednih gazdinstava

SA	Sektorski sporazum
SIDA	Švedska agencija za međunarodni razvoj
SIZEP	Sistem za identifikaciju zemljišnih parcela (eng: LPIS - Land parcel identification system)
SMR	Propisani zahtjevi upravljanja (eng: Statutory management requirements)
SMTK	Standardna međunarodna trgovinska klasifikacija proizvoda
SO	Standard Economic Output
SPG	Istraživanje strukture poljoprivrednih gazdinstava
SRR	Strategija regionalnog razvoja
SWOT	Analiza snaga, slabosti, mogućnosti, prijetnji
SWG RRD	Stalna radna grupa za regionalni ruralni razvoj
TA	Tehnička pomoć
TAIEX	Instrument tehničke pomoći i razmjene informacija
TF	Garantni fond
UAA	Korišćeno poljoprivredno zemljište (eng: Utilised agricultural area)
UBHVFP	Uprava za bezbjednost hrane, veterinu i fitosanitarne poslove
UG	Uslovna grla
UN	Ujedinjene nacije
UNDP	Program Ujedinjenih nacija za razvoj
UNFCCC	Okvirna konvencija Ujedinjenih nacija o klimatskim promjenama
USAID	Američka agencija za međunarodni razvoj
VR	Vinogradarski registar
WB	Svjetska banka
WBC	Zemlje zapadnog Balkana
WFD	Okvirna direktiva o vodama
ZGO	Zaštićena geografska oznaka
ZOP	Zaštićena oznaka porijekla
ZPP	Zajednička poljoprivredna politika

1. UVOD

1.1 Svrha

Strategija razvoja poljoprivrede i ruralnih područja prije svega predstavlja¹ razvojnu strategiju Crne Gore kojom se utvrđuju pravci razvoja poljoprivrede i ruralnih područja za upravljanje poljoprivrednim resursima na dugoročno održiv način, obezbjeđivanje stabilne ponude bezbjedne hrane, prihvatljive u pogledu kvaliteta i cijena uz očuvanje životne sredine, unapređivanje životnog standarda ruralnog stanovništva i ukupnog ruralnog razvoja, uz očuvanje tradicionalnih vrijednosti te jačanje konkurentnosti proizvođača hrane.

Pristup na kojem počiva izrada ove Strategije predstavlja kontinuitet strategija iz prošlih programskih perioda (2006 – 2013. i 2014 – 2020) koje su pratile potrebe crnogorske poljoprivrede te dovele do stabilnosti sektora što se pokazalo i prilikom značajnog pada BDP-a drugih sektora za vrijeme COVID krize, i rezultiralo je visokim stepenom usklađenosti veoma složenih zakonskih i institucionalnih zahtjeva sa pravnom tekovinom EU. Strategija dopunjuje i nadograđuje ciljeve prethodnih strategija i startegija predviđenim u EU ZPP 2022 – 2027. i obraća se neostvarenim prilikama. Strategija postavlja okvir koji će omogućiti Crnoj Gori da izvrši konačna prilagođavanja scenarija politike i intervencija kroz godišnji Agrobudžet tokom pristupnih pregovora i rezultiraće potpuno usklađenim strateškim planom ZPP. Strateški okvir takođe omogućava Crnoj Gori da sprovodi poljoprivrednu, ruralnu i ekološku politiku sa mjerljivim i uporedivim indikatorima. Direktna uticaj na sektor poljoprivrede imaju i zakonska rješenja definisana Zakonom o planiranju prostora i izgradnji objekata, Zakonom o zaštiti prirode, Zakonom o nacionalnim parkovima, Zakonom o strateškoj procjeni uticaja na životnu sredinu i Zakonom o procjeni uticaja na životnu sredinu, sa kojim se ostvaruje stepen potrebne koherentnosti.

Crna Gora je postavila okvir za programiranje u skladu sa EU i implementaciju agrarne politike na osnovu strategije 2006 - 2013, postigla značajan napredak u periodu 2014 – 2020 u harmonizaciji pravne usklađenosti i jačanja institucija u skladu sa pravnom tekovinom EU, i ojačala svijest o vrijednosti i kvalitetu hrane proizvedene na gazdinstvu, počevši sa implementacijom IPARD programa, putem akreditovane operativne strukture IPARD-a koja sprovodi i direktna plaćanja slična plaćanjima ZPP-a, uz uspostavljen sistem kompatibilan sa IACS sistemom. Ovo sve otvara mogućnosti da Strategija bude u skladu sa zahtjevima nove ZPP, kao i da pripremi metodološku pozadinu za proces harmonizacije u vremenu od 2022 – 2025 i dalje sprovođenje u periodu 2025 – 2028.

Ova Strategija donosi viziju i plan za sprovođenje strateške transformacije poljoprivrede i ruralnih područja u Crnoj Gori do 2028. godine, što će se osigurati sprovođenjem različitog niza aktivnosti i mjera finansiranih iz nacionalnog kao i EU budžeta, i drugih vidova pomoći kao što su od Svjetske banke i UN-a.

Ova Strategija je ključan dokument za buduću izradu svih strateških dokumenata, a u njenoj izradi su korišćene sektorske analize koje su korišćene i kod izrade usvojenog IPARD III programa. 2025. godina

---

¹ Po Zakonu o poljoprivredi i ruralnom razvoju

uzeta je kao pretpostavljena godina pristupanja Crne Gore EU prilikom izrade ove strategije. Zbog nesprovođenja popisa 2021. godine, mnogi važni statistički podaci odnose se na 2011. godinu ili na aproksimaciju Monstata.

1.2 Pravni okvir

Pravni okvir Strategije određuje Zakon o poljoprivredi i ruralnom razvoju², a metodološki Uredba o načinu i postupku izrade³, usklađivanja i praćenja sprovođenja strateških dokumenata, uvažavajući smjernice iz Metodologije razvoja politika, izrade i praćenja sprovođenja strateških dokumenata⁴. Metodologija uređuje izradu svih strateških dokumenata u Crnoj Gori, a jasno definiše zakonodavni i institucionalni okvir sistema strateškog planiranja u Crnoj Gori, principe na kojima počivaju strateška dokumenta, korake u procesu izrade i sadržaj strateških dokumenata.

1.3 Institucionalni okvir

U postojećem institucionalnom sistemu vodeću ulogu u kreiranju i sprovođenju razvojnih politika poljoprivrede i ruralnog razvoja ima Ministarstvo poljoprivrede, šumarstva i vodoprivrede (MPŠV), u okviru kojeg značajnu ulogu ima IPARD operativna struktura koju čine Direktorat za ruralni razvoj kao upravljačko tijelo i Direktorat za plaćanja, odnosno buduća Agencija za plaćanja kao implementaciono tijelo.

1.4 Strateški okvir

Sistem strateškog planiranja u Crnoj Gori obuhvata strateška dokumenta kojima se utvrđuju ključni pravci djelovanja javne politike na nacionalnom nivou, definišu prioritete i razvojna politika države, te preuzimaju međunarodne obaveze Crne Gore koje proističu iz članstva u UN, NATO i drugim međunarodnim organizacijama, kao i proces pristupanja Crne Gore Evropskoj uniji koji u značajnoj mjeri određuje strateško planiranje politika. Strategija razvoja poljoprivrede i ruralnih područja je, kao sektorski dokument vezan sa ostalim ključnim strateškim dokumentima i ostalim sektorskim dokumentima.

---

² Zakon o poljoprivredi i ruralnom razvoju ("Službeni list CG", broj 56/2009 i izmjene i dopune 18/2011 - drugi zakon, 40/2011 - drugi zakon, 34/2014, 1/2015, 30/2017 i 51/2017 - drugi zakon i 59/202) u članu 4. propisuje odredbu o izradi Strategije proizvodnje hrane i razvoja ruralnih područja kojom se utvrđuju dugoročni pravci razvoja poljoprivrede i ruralnih područja

³ Zakon o državnoj upravi (Službeni list RCG, br. 38/03 i Službeni list CG, br. 22/08, 42/11, 54/16 i 13/18), Uredba Službeni list Crne Gore, broj 54/2018

⁴ Metodologija razvijanja politika, izrade i praćenja sprovođenja strateških dokumenata: <https://javnepolitike.me/wp-content/uploads/2020/11/Metodologija-razvijanja-politika-draft3-preview-22SEP20.pdf>

Tabela 1: Strateški okvir Strategije razvoja poljoprivrede i ruralnih područja do 2028. godine

EU Zeleni dogovor	Obaveze iz procesa pristupanja CG EU (poglavlje 11)	Nacionalna Strategija biodiverziteta CG 2016-2020
Višegodišnji finansijski okvir EU 2021-2027	Nacionalna strategija održivog razvoja Crne Gore do 2030.	Nacionalna strategija u oblasti klimatskih promjena do 2030
EU Strategija od njive do trpeze	Program pristupanja Crne Gore EU (PPCG) 2020-2023	Strategija razvoja zvanične statistike 2019 – 2023
EU Strategija biodiverziteta za 2030	Predlog Programa ekonomskih reformi za Crnu Goru 2021 – 2024	Strategija za smanjenje rizika od katastrofa 2018-2023
EU Zajednička poljoprivredna politika 2022-2027	Smjernice makroekonomske i fiskalne politike za period 2020 -2023	
Strateški okvir EU	Obaveze CG u procesu pristupanja CG EU i Strateški okvir Crne Gore	Strateški okvir Crne Gore
STRATEGIJA RAZVOJA POLJOPRIVREDE I RURALNIH PODRUČJA 2023-2028. GODINE		
Sektorske strategije	Tematske strategije/Programi	Druga relevantna dokumenta
Industrijska politika Crne Gore 2019 – 2023	Strategija razvoja turizma Crne Gore 2022-2025	Plan ulaganja u Evropski zeleni plan 2021-2030
Strategija sa planom razvoja šuma i šumarstva 2014 – 2023 Nacionalna šumarska strategija	Program razvoja ruralnog turizma Crne Gore sa Akcionim planom do 2021.	Izveštaj EK o napretku Crne Gore, 2020.
Strategija razvoja energetike Crne Gore do 2030		GHG emisije NR2018
Strategija razvoja poljoprivrede i ruralnih područja Crne Gore 2015-2020		Evropska komisija (2020) Vodič za implementaciju Zelenog plana za Zapadni Balkan
Strategija razvoja saobraćaja 2019-2035		

Usklađenost sa vertikalnim strategijama: Najznačajnija strategija koje utiče na Strategiju razvoja poljoprivrede i ruralnih područja je Strategija održivog razvoja Crne Gore do 2030. U Deklaraciji o ekološkoj državi Crnoj Gori, koju je Skupština Crne Gore donijela 20. septembra 1991. godine, navodi se da se „svjesni duga prema prirodi, izvoru našeg zdravlja i inspiraciji naše slobode i kulture, posvećujemo njenoj zaštiti, u ime sopstvenog opstanka i budućnosti potomstva“. Prateći ove obaveze, od 1992. godine Ustav Crne Gore sadrži odredbu o Crnoj Gori kao ekološkoj državi⁵. Nacionalna strategija održivog razvoja do 2030. godine podrazumijeva da se „društveno-ekonomski razvoj Crne Gore temelji na skladnom odnosu čovjeka i prirode, i efikasnom upravljanju ljudskim, društvenim, prirodnim i ekonomskim resursima zemlje. Crna Gora ostvaruje kontinuiran, inkluzivan, regionalno ravnomjerno raspoređen i održiv ekonomski razvoj, uz rast zaposlenosti i obezbjeđenje dostojanstvenog rada za sve“.

⁵ Nacionalna strategija održivog razvoja do 2030

Nacionalna strategija održivog razvoja do 2030. godine (NSOR) predstavlja dugoročnu strategiju razvoja Crne Gore, koja definiše pravce održivog upravljanja četiri grupe nacionalnih resursa: ljudskih, društvenih, prirodnih i ekonomskih, kao prioriteta ukupnog razvoja crnogorskog društva. Strategija razvoja poljoprivrede i ruralnih područja inkorporira te pravce kroz intervencije i kriterijume za određivanje prioriteta intervencija, koji su po svojoj prirodi fokusirani na očuvanje prirodnih i ljudskih resursa u ruralnim područjima. Snažna podrška je posvećena unapređenju svih elemenata koji doprinose boljem kvalitetu života kroz uspostavljanje ruralne infrastrukture, podršku aktivnostima od društvenog i opšteg značaja za zajednicu.

Usklađenost sa međunarodnim obavezama: Strategija integriše obaveze EU Zelenog dogovora, Strategije „Od njive do trpeze“, Nacionalne Strategije biodiverziteta sa Akcionim planom do 2020⁶. godine i Pariškog sporazuma NDC putem Strateškog cilja: B - Razviti efikasno upravljanje prirodnim resursima i postići ciljeve Zelenog dogovora, zajedno sa njegovim operativnim ciljevima. Obaveze iz usklađivanja sa okvirom EU su uključene u strateški cilj: E - Efikasno i transparentno upravljanje poljoprivrednom politikom i politikom ruralnog razvoja sa operativnim ciljevima koji pokrivaju zakonodavnu, implementacionu komponentu te komponentu praćenja. Strateški ciljevi i aktivnosti su usklađeni sa akcionim planom za pristupanje EU (2022-2023), kojima će doprinijeti i realizacija EU IPA podrške u narednom periodu.

Međusobna usklađenost sektorskih strategija: Strategija u svojoj analizi uključuje sve relevantne strategije i oslanja se na njih u sektorima analize. Strateški ciljevi i operativni ciljevi su usaglašeni sa ciljevima ZPP, a implementacija će biti određena u okviru specifičnih programa – Agrobudžet, IPARD program i kasnije Strateški plan ZPP. Svi programi se odnose na zakonodavne osnove i strategije u fazi izrade i implementacije.

---

⁶ <https://www.cbd.int/doc/world/me/me-nbsap-v2-me.pdf>

2. ANALIZA TRENUTNOG STANJA U POLJOPRIVREDI I RURALNIM PODRUČJIMA

2.1 Makroekonomski okvir i značaj poljoprivrednog sektora

2.1.1 Makroekonomski okvir

Nakon oporavka 2010. godine, u periodu od 2011. do 2019. godine, crnogorska privreda je ostvarila realni rast BDP-a od 2,9% na godišnjem nivou, sa 3,23 milijarde eura u 2011. na 4,03 milijarde eura u 2019. godini. Epidemija COVID-19 u Crnoj Gori je u 2020. godini imala snažan negativan uticaj na ekonomiju zemlje. Prema podacima MONSTAT-a, crnogorska privreda je tokom 2020. godine, zabilježila negativnu stopu realnog rasta BDV-a od 15,3%. U 2021. godini privreda je zabilježila djelimični oporavak i rast od 12,4%⁷.

Industrijska proizvodnja je u 2020. godini, prema podacima MONSTAT-a, zabilježila pad od 0,9% što je rezultat pada proizvodnje u sektoru snabdijevanja energijom (-3,8%), koji u ukupnom BDP-u učestvuje sa preko 55%. Pad realnog BDV-a je zabilježen i u sektoru prerađivačke industrije (-8,4%), premda su pojedini njeni segmenti ostvarili rast (proizvodnja gume i plastike, duvana i osnovnih farmaceutskih proizvoda), a rast je zabilježen i u sektoru vađenja ruda i kamena (7,2%)⁸.

U sektoru turizma došlo je do značajnog pada dolazaka i noćenja domaćih i stranih turista. Crnu Goru je u 2020. godini, prema podacima MONSTAT-a, posjetilo 444.065 turista, što je za 83,2% manje u odnosu na prethodnu godinu. Već u 2021. godini je prema preliminarnom obavještenju MONSTAT-a ostvareno 1.670.879 dolazaka⁹.

Prosječan godišnji broj zaposlenih se od 2010 – 2020. kretao oko 174 hiljade. U 2020. godini je iznosio 176,7 hiljada, a bio je za 13,2% niži u odnosu na prethodnu godinu. Svi sektori zabilježili su pad broja zaposlenih u 2020. godini, pri čemu je najveći pad zabilježen u sektorima: administrativne i pomoćne uslužne djelatnosti (-37,8%), usluge smještaja i ishrane (-27,4%), poljoprivreda, šumarstvo i ribarstvo (-22,3%), građevinarstvo (-20,7%), prerađivačka industrija (-13,5%), trgovina na veliko i trgovina na malo, popravka motornih vozila i motocikala (-12,3%). Najmanji pad zabilježen je u sektoru snabdijevanja energijom (-4,1%)¹⁰.

U poređenju sa 2010. godinom, kumulativni realni rast BDP-a je i dalje 9%. Istovremeno, kriza nije uticala na poljoprivredu, u kojoj je bilježen realan rast BDV 1,14%. (Tabela 2 Makroekonomski indikatori). Visoki inflatorni pritisci koji proističu iz rata u Ukrajini i globalne energetske krize biće posebno primjetni 2022. godine i odraziće se na ukupnu ekonomiju. Godišnja stopa inflacije je u julu 2022. dostigla rekordnih 14,9%, što je najviši nivo od 2008. godine, a cijene hrane su značajno porasle, što dodatno naglašava značaj domaće poljoprivrede i potrebu za povećanjem samoodrživosti

⁷ Centralna banka Crne Gore, Godišnji makroekonomski izvještaj, 2021

⁸ Centralna banka Crne Gore, Godišnji makroekonomski izvještaj, 2020

⁹ Obavještenje 19/2022 MONSTAT (22.2.2022)

¹⁰ Centralna banka Crne Gore, Godišnji makroekonomski izvještaj, 2020

Tabela 2: Makroekonomski indikatori

Makroekonomski indikatori	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021
BDP u realnim cijenama (mil. EUR)	3.125	3.226	3.138	3.249	3.307	3.420	3.520	3.686	3.874	4.031	3.414	3.859
Realan rast BDP-a (%)	2,5	3,2	-2,5	3,3	1,8	3,4	2,9	4,7	5,1	4,1	-15,3	12,4
BDP po stanovniku (EUR)	5.045	5.203	5.057	5.231	5.319	5.496	5.657	5.923	6.225	6.481	5.495	8.002
Poljoprivreda, šumarstvo i ribarstvo - stopa rasta (%)	-1,40	11,05	1,39	-2,26	1,84	2,05	3,90	-3,11	3,31	-2,18	1,14	0,99
Industrijska proizvodnja - stopa rasta (%)	4,17	-0,21	-8,08	8,71	-0,03	2,07	8,36	8,44	15,88	4,25	-10,70	4,90
Prerađivačka industrija - stopa rasta (%)	-5,89	10,74	-12,88	6,52	-2,05	5,96	-4,11	9,52	9,00	-0,98	-8,41	9,1
Inflacija, metoda potrošačke cijene (%)	0,7	2,8	5,1	0,3	0,3%	-0,3%	1,4%	0,6%	2,2%	1,8%	0,7%	2,4%
Dolasci turista (000)	1.263	1.373,5	1.435	1.492	1.517	1.713	1.814	2.000	2.205	2.645	444	1.671
Broj zaposlenih (000)	161,7	163	166,5	171,4	173,5	175,6	177,9	182,7	190,1	203,5	176,7	212,6
Stopa nezaposlenosti (%)	19,7	19,7	19,7	19,5	18	17,6	17,7	16,1	15,2	15,1	17,9	17,1
Izvoz roba i usluga (mil. EUR)	1.158	1.383	1.389	1.390	1.388	1.539	1.600	1.739	1.999	2.163	1.080	1.979
Uvoz roba i usluga (mil. EUR)	1.961	2.100	2.166	2.066	2.074	2.214	2.488	2.762	3.112	3.208	2.539	2.903
Saldo izvoza i uvoza roba i usluga (000. EUR)	-803	-717	-777	-675	-686	-674	-888	-1023	-1113	-1045	-1459	-924
Direktne strane investicije – neto (mil. EUR)	552,0	389,1	461,1	323,9	353,9	619,3	371,6	474,3	322,5	305,1	467,5	580,9
Stopa siromaštva (%)	6,6	9,3	11,3	n/a	n/a	n/a	15,6	15,3	14,7	14,7	-	20

Izvor: Monstat, MMF, CBCG

2.1.2 Pozicija poljoprivrede u nacionalnoj ekonomiji

Sa svojih 6,5%¹¹ učešća u BDP-u u 2021. godini, poljoprivreda je značajna za Crnu Goru: skoro sto hiljada ljudi¹² je uključeno u poljoprivredne aktivnosti kao vlasnici gazdinstava, ugovoreni i plaćeni radnici (oko 13.600)¹³ ili neplaćeni članovi porodice. Poljoprivreda je važan izvor prihoda, posebno za stanovništvo sjevernog regiona zemlje, čije su mogućnosti ograničene kada je u pitanju generisanje alternativnih prihoda. Kada je riječ o ekonomskom učinku poljoprivrede u pitanju je relevantnost statističkih podataka: nema dostupnih podataka o ekonomskim računima u poljoprivredi, najnovije informacije o radnoj snazi ne uključuju radnu snagu u Godišnjim jedinicama rada (GRJ), anketa o strukturi gazdinstava od 2016. godine procjenjuje da je ukupni iznos GRJ 46 hiljada, što znači oko 0,45 GRJ po gazdinstvu. Drugi problem je što se većina poljoprivrednih proizvoda prodaje na gazdinstvu ili se koristi za sopstvenu potrošnju. Što se tiče zaposlenih, potrebe za radnom snagom u većini crnogorskih gazdinstava podmiruju članovi porodičnih gazdinstava koji nijesu plaćeni za svoj rad. Plaćena radna snaga se prvenstveno zapošljava na većim gazdinstvima u vlasništvu komercijalnih preduzeća. Tokom turističke sezone potražnja za hranom je veoma visoka (turisti predstavljaju tri do četiri puta više od ukupnog stanovništva Crne Gore), dok je pad turizma u 2020. godini doveo do iskorišćenja zaliha za sljedeću godinu. Ovo je vjerovatno bio razlog pada plaćene radne snage u 2020.

¹¹ Monstat, 2021, Makroekonomski indikatori

¹² Monstat 2016, Anketa strukture gazdinstava

¹³ Monstat 2022, Anketa zaposlenja u poljoprivredi

godini¹⁴. Bruto dodata vrijednost u sektoru poljoprivrede, šumarstva i ribarstva u 2014. godini iznosila je 268,9 miliona eura, a u 2020. godini 282,3 miliona eura. Učešće poljoprivrede, šumarstva i ribarstva u ukupnom BDP-u u 2020. godini povećano je u odnosu na prethodnu godinu sa 6,4% na 7,6% prvenstveno zbog pada proizvodnje u ostalim sektorima. U periodu od 2014. do 2019. godine zabilježen je kumulativni rast BDP-a od 22%, a zbog pandemije je pao na 3% u 2020. Kumulativno, rast BDV u poljoprivredi od 2014-2019. godine iznosio je 3,8%, u 2020. na 5%, sa prosječnom godišnjom promjenom procijenjenom na 1%, što pokazuje otpornost i održivost sektora i ukazuje na uspjeh poljoprivredne politike u prošlosti. Struktura crnogorskog BDP-a za 2014, 2019. i 2020. godinu sa indeksima rasta BDV u odnosu na 2014. godinu prikazana je u Aneksu 7.

Bruto dodata vrijednost prerađivačke industrije, koja obuhvata sve prerađivačke sektore, uključujući i prehrambenu industriju, iznosila je 143,2 miliona eura ili 4,3% ukupnog BDP-a u 2014. godini, dok je u 2020. godini iznosila 157,5 miliona eura, odnosno 4,6% BDP-a. Treba naglasiti da vrijednosti mikro i malih preduzeća koje nijesu obuhvaćene statističkim praćenjem nijesu uključene u ovaj obračun. Učešće prehrambene industrije, proizvodnje pića i prerade duvana u proizvodnom sektoru iznosi više od 37%, što predstavlja 1,7% BDP-a. U tabeli 3 prikazana je struktura crnogorskog BDP-a za 2014, 2019, i 2020. i 2021. godinu sa indeksima rasta BDV u odnosu na 2014. godinu (Aneks 7).

Tabela 3: Makroekonomski indikatori

000 EUR	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021
BDV poljoprivrede, šumarstva i ribarstva u realnim cijenama u hiljadama eura	268.900	274.422	285.119	276.239	285.380	279.156	282.331	280.976
Udio poljoprivrede, šumarstva i ribarstva BDV GDP (%)	8.1	8.1	7.5	6.9	6.7	6.4	7.6	6.5
Broj zaposlenih u poljoprivredi	14.500	14.500	16.600	17.100	18.100	17.200	14.100	13.600
Udio u ukupnom zaposlenju	8,4	8,3	9,3	9,4	9,5	8,5	8,0	6,4
Izvoz poljoprivrednih proizvoda (000 EUR)*	91.685	53.625	51.012	47.793	46.497	49.586	47.716	57.621
Udio u ukupnom izvozu (%)	28	17	16	13	12	12	13	13
Uvoz poljoprivrednih proizvoda (000 EUR) *	469.062	453.629	47.,312	510.213	523.065	558.043	455.146	568.282
Udio u ukupnom uvozu (%)	26	25	23	22	20	21	22	23

Izvor: MONSTAT i CBCG spoljna trgovina poljoprivrednim proizvodima

Kada je u pitanju spoljno-trgovinska razmjena poljoprivrednih proizvoda, u periodu od 2014 do 2020. godine ona ostaje stabilna. U 2014. godini ukupna razmjena poljoprivrednih proizvoda iznosila je 560,7 mil. EUR, najveća razmjena je zabilježena 2019. godini, 607.630 mil. EUR, dok je u 2020. godini iznosila 516 mil. EUR (15% pad zbog COVID pandemije). U periodu od 2014 – 2020 trgovinski deficit se značajno pogoršao, što ukazuje na pad konkurentnosti privrede. U 2014. godini pokrivenost uvoza izvozom iznosila je oko 20%, a od 2015. godine pokrivenost je 9-11 % (posao izvoza smrznutog mesa u Rusku federaciju zbog zabrane nije nastavljen nakon 2015); u 2020. godini 10,5%, što ukazuje na potrebu za inicijativama koje bi dovele do poboljšanja konkurentnosti.

Vrijednost uvezenih poljoprivrednih proizvoda u 2014. godini iznosila je 469,1 mil. EUR sa učešćem u ukupnom uvozu od 26%, dok je vrijednost izvoza iznosila 91,6 mil. EUR i u ukupnom izvozu učestvovala

¹⁴ Po anketi radne snage Monstat 2022

je sa 28%. U 2015. godini izvoz je smanjen na nivo od 53,6 mil. EUR, prvenstveno zbog zabrane izvoza poljoprivrednih proizvoda, najviše mesa (pad za 82%) i vina u Rusku federaciju. Taj pad se bilježi i dalje, pa je vrijednost izvoza u 2020. godini iznosila 48.9 mil. EUR, odnosno prosječno 49,5 mil. EUR u periodu 2015-2020. *Vrijednost uvoza poljoprivrednih proizvoda u 2020. godini iznosila je 467 miliona eura ili 22% ukupnog uvoza. Smanjenje uvoza za samo 0,5% u odnosu na 2014. godinu je još jedan pokazatelj blagih promjena u strukturi i obimu poljoprivredne proizvodnje u Crnoj Gori. Međutim, činjenica da se izvozni učinak sektora ne može oporaviti od gubitka ruskog tržišta ukazuje na potrebu za aktivnostima u okviru politika u narednom razdoblju.*

Tabela 4: Izvoz i uvoz Crne Gore

000 EUR	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021
Izvoz i uvoz Crne Gore – po metodologiji IMF (Centralna Banka Crne Gore¹⁵)								
Izvoz roba fob (mil. EUR)	357.496	325.286	345.331	376.592	436.060	465.486	408.591	525.751
Prihodi – usluge	1.030.642	1.213.924	1.254.581	1.362.066	1.563.258	1.697.822	679.138	1.596.678
Izvoz roba i usluga (mil. EUR)	1.388.138	1.539.210	1.599.912	1.738.658	1.999.318	2.163.308	1.087.729	2.122.429
Uvoz roba fob	1.733.900	1.788.803	2.002.603	2.236.188	2.485.232	2.530.595	2.049.434	2.440.920
Rashodi usluge	340.297	424.768	485.520	525.710	626.675	677.602	502.595	640.879
Uvoz roba i usluga (mil. EUR)	2.074.197	2.213.571	2.488.123	2.761.898	3.111.907	3.208.197	2.552.029	3.081.799
Saldo izvoza i uvoza roba i usluga (mil. EUR)	-686.059	-674.361	-888.211	-1.023.240	-1.112.589	-1.044.889	-1.464.300	-959.370
Pokrivenost uvoza/izvozom	66,9%	69,5%	64,3%	63,0%	64,2%	67,4%	42,5%	
Izvoz i uvoz Crne Gore – po SMTK (MONSTAT)								
Izvoz roba SMTK	333.166	317.172	325.846	371.463	400.107	415.484	366.128	437.045
Izvoz polj. proizvoda SMTK*	91.685	53.625	51.012	47.793	46.497	49.586	47.716	57.621
Postotni udio poljoprivrednih proizvoda u izvozu	28	17	16	13	12	12	13	13
Uvoz roba SMTK*	1.784.214	1.841.524	2.061.688	2.303.503	2.553.580	2.600.771	2.105.170	2.505.115
Uvoz polj. proizvoda SMTK	469.062	453.629	473.312	510.213	523.065	558.043	467.248	568.281
Postotni udio poljoprivrednih proizvoda u uvozu	26	25	23	22	20	21	22	23
Saldo izvoza i uvoza polj. proizvoda	-377.377	-400.004	-422.301	-462.420	-476.568	-508.457	-418.329	510.660
Pokrivenost uvoza/izvozom	19,5%	11,8%	10,8%	9,4%	8,9%	8,9%	10,5%	10,1%
Spoljnotrgovinska razmjena polj. proizvoda	560.747	507.254	524.324	558.005	569.562	607.630	516.167	625.902

*Bez Glava CT 29, 33, 35, 38, 41, 51, 52, 53

Izvor: MONSTAT 2014-2021

¹⁵ Godišnji izvještaj CBCG 2021

Godinama unazad, glavni partneri, kako u uvozu, tako i u izvozu su zemlje CEFTA-e i EU, koje u ukupnoj razmjeni poljoprivrednih proizvoda učestvuju sa nešto više od 90%. Pojedinačno gledano, najznačajniji partner, kako u uvozu tako i u izvozu je Srbija.

Ako posmatramo detaljnu strukturu uvoza u kontekstu mogućnosti zamjene uvozne robe lokalno proizvedenom i prerađenom hranom, može se zaključiti da ima dosta prostora za unapređenje u poljoprivredi i prehrambenim proizvodima, imajući u vidu posebno visoku sezonsku tražnju za lokalno proizvedenom hranom i raspoloživost sredstava za ulaganja u proizvodne i prerađivačke kapacitete:

- Uvoz svježeg mesa pokriva 15% ukupnog uvoza hrane, od čega svinjsko meso predstavlja 63% (44 miliona eura), meso tipa živinarstva 18,6% (13,1 milion eura) i govede meso 15,5% (10, 87 miliona eura) koji se takođe izvozi (11,1 miliona eura),
- Žitarice, mlinski proizvodi i proizvodi na bazi žitarica pokrivaju ukupno 14,2% ukupnog uvoza hrane (66,5 miliona eura), od čega 88% uvoza žitarica (H10) čine pšenica i kukuruz (7,1 miliona eura), a 88% uvoza mlinskih proizvoda (H11) čine pšenično brašno i prekrupa, krupica i pelet (16,7 miliona eura).
- Voće i povrće i proizvodi pokrivaju 13,3% ukupnog uvoza hrane (62 miliona eura), od povrća (G7) najznačajniji su paradajz - 21,3%, krompir - 14,8% i luk - 10,6% (9 miliona eura), od voća (G8) svježi ili sušeni agrumi -26,5%, svježe jabuke, kruške i dunje - 15,5% i svježe kajsije, trešnje, breskve (uključujući nektarine), šljive - 7,1%, (10,5 miliona eura). Vrijednost uvezenog prerađenog povrća i voća (H20) iznosila je 15 miliona eura u 2020.
- Mlijeko i mliječni proizvodi pokrivaju 5,3% (24,7 miliona eura), a sir 2,7% (12,4 miliona eura) ukupnog uvoza hrane.

Kod izvoza, vino je i dalje jedan od glavnih izvoznih proizvoda. U ukupnom izvozu poljoprivrednih proizvoda u periodu 2015-2020, vino je prosječno učestvovalo sa 27,5%, odnosno prosječno godišnje 13,7 mil. EUR. U 2020. godini se bilježi pad izvoza na 10,9 mil. EUR koji je uzrokovan ograničenjima transporta zbog Covid krize, dok je proizvodnja ostala stabilna. Zbog toga su stvorene velike količine uskladištenog tržišnog viška.

Sektor vina je prepoznat kao veoma važan sektor za Crnu Goru. Pored vina, mesni proizvodi su posljednjih godina jedan od glavnih izvoznih proizvoda. Izvoz svježeg mesa, smrznutog ili rashlađenog mesa te mesnih prerađevina u periodu od 2015-2020 prosječno je iznosio 13 mil. EUR (25%), a u 2020. godini 15,9 mil. EUR (32%). Izvoz mesnih proizvoda bilježi značajan rast u periodu od 2015-2020 od čak 112%. Aneks 1 pruža detaljan pregled uvoza i izvoza po grupama proizvoda.

Tabela 5: Glavni izvozni proizvodi 2015-2020.

000 EUR		2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021	Prosjek 2015-2020	Prosječni udio 2015-2020	Udio u 2020
TBr 2204	Vino	15.480	14.805	13.863	13.235	13.631	10.928	12.218	13.657,12	27,55%	22,34%

GI 02	Meso svježe, rashlađeno ili smrznuto	7.206	7.951	8.346	7.768	9.290	9.785	12.457	8.391,18	16,93%	20,00%
TBr 1601-1603	Prerađevine od mesa	2.864	2.668	3.187	3.437	4.605	6.089	5.603	3.808,22	7,68%	12,45%
GI 24	Duvan i proizvodi od duvana	5.585	2.192	822	1.877	3.769	3.953	7.701	3.033,00	6,12%	8,08%
GI 08	Voće	3.223	2.473	2.762	3.940	3.856	3.664	6.178	3.319,61	6,70%	7,49%
GI 07	Povrće	3.602	4.633	2.513	4.870	2.693	3.620	2.939	3.655,07	7,37%	7,40%
TBr 2203	Pivo	4.403	4.070	4.378	4.415	3.648	3.185	3.492	4.016,72	8,10%	6,51%
GI 18	Kakao i proizvodi od kakaa	3.077	1.256	1.737	1.889	1.797	2.045	2.269	1.966,79	3,97%	4,18%
GI 23	Otpaci i ostaci preh. industrije; pripremljena hrana za životinje	196	275	370	490	1.760	1.415	884	750,92	1,51%	2,89%
	Godišnji izvoz	53.625	51.012	47.793	46.497	49.586	48.919	57.621	49.571,92	100%	100%

Izvor: MONSTAT

2.2 RURALNA PODRUČJA

2.2.1 Definicija ruralnih područja

Za planiranje razvojnih prioriteta i sprovođenje i praćenje politike regionalnog razvoja, nekoliko geografski povezanih jedinica lokalne samouprave čine regione u Crnoj Gori. U zemlji postoje tri regiona (definisana Zakonom o regionalnom razvoju, 2011): Primorski region, Središnji region; i Sjeverni region.

Primorski region čine opštine: Bar, Budva, Herceg-Novi, Kotor, Tivat i Ulcinj. Središnji region čine glavni grad Podgorica, prijestonica Cetinje i opštine Danilovgrad, Nikšić i nova Opština Zeta (formirana u 2022). Sjeverni region čine opštine: Andrijevića, Berane, Bijelo Polje, Kolašin, Mojkovac, Plav, Gusinje, Pljevlja, Plužine, Rožaje, Šavnik i Žabljak.

Analizirajući tri regiona (sjeverni, središnji i primorski) Crne Gore prema metodologiji OECD-a, Sjeverni region, koji obuhvata 14 opština, pripada pretežno ruralnim područjima (59,7% stanovništva živi u

Tabela 6: Prikaz urbanih/ruralnih područja na regionalnom nivou, prema OECD metodologiji

Region	Broj stanovnika	Urbano stanovništvo		Ruralno stanovništvo	
		Number	%	Number	%
Primorski	148.683	86.707	58,3	61.976	41,7
Središnji	293.509	233.640	79,6	59.869	20,4
Sjeverni	177.837	71.673	40,3	106.164	59,7
Ukupno	620.029	392.020	63,2	228.009	36,8

Izvor: MONSTAT – Popis 2011

ruralnim područjima), dok primorski (41,7%) i središnji (20,4%) spadaju u srednje razvijena područja.

Prema ovoj metodologiji, opštine u Crnoj Gori razvrstavaju se na sljedeći način:

- Pretežno ruralne opštine: Kolašin, Mojkovac, Tuzi, Žabljak, Šavnik, Plužine, Andrijevica, Berane, Bijelo Polje, Plav, Petnjica, Gusinje, Rožaje, Danilovgrad, Bar;
- Srednje ruralne opštine: Cetinje, Nikšić, Pljevlja, Podgorica, Zeta, Kotor, Tivat, Ulcinj, Herceg Novi i Budva. Cetinje, Podgorica i Budva na samoj su granici između srednje ruralnih i urbanih opština.

Međutim, uzimajući u obzir da bi se mogla po OECD metodologiji cjelokupna teritorija Crne Gore smatrati ruralnom, a postoje izražene nejednakosti među teritorijalnim jedinicama na lokalnom nivou (opštinama), za ocjenu ruralnosti i za potrebe sprovođenja IPARD programa, predložena je drugačija metodologija. Prema ovoj metodologiji, urbanim područjem smatraju se opštine u čijim urbanim centrima živi iznad 10.000 stanovnika, odnosno u naseljima koja Monstat klasifikuje kao urbana i koja administrativno pripadaju urbanim centrima. Opštine koje prema Popisu stanovništva 2011. godine imaju manje od 10.000 stanovnika na cijeloj teritoriji, smatraju se ruralnim područjima. U skladu sa ovim pristupom, a prema Popisu stanovništva iz 2011. godine, u Crnoj Gori se potpuno ruralnim područjima smatraju područja sljedećih opština: Andrijevica, Kolašin, Mojkovac, Plav, Plužine, Rožaje, Šavnik i Žabljak i Danilovgrad, uz dvije nove opštine Gusinje i Petnjica. Teritorije preostalih 12 opština čine: Pljevlja, Bijelo Polje, Berane, Podgorica (Zeta), Nikšić, Bar, Ulcinj, Budva, Tivat, Kotor, Herceg Novi i Cetinje i dijele se na urbane i ruralne. Urbane predstavljaju naseljena mjesta sa više od 10 000 stanovnika, dok se ostatak opštine smatra ruralnim.

2.2.2 Ruralna ekonomija i kvalitet života

U Crnoj Gori postaje očigledno da prisutne i izražene regionalne nejednakosti u pogledu ukupnog ekonomskog razvoja predstavljaju problem. U cilju praćenja i ocjene ravnomjernog regionalnog razvoja Crne Gore, izrađen je indeks razvijenosti. Indeks razvijenosti predstavlja prosjek pokazatelja ekonomske razvijenosti, strukturnih promjena i demografskog stanja na nivou jedne opštine. Indeks razvijenosti izračunava se trogodišnje, shodno važećem Zakonu o regionalnom razvoju, a na osnovu sljedećih pokazatelja:

- 1) stope nezaposlenosti,
- 2) dohodak po glavi stanovnika,
- 3) stope rasta stanovništva jedinice lokalne samouprave i
- 4) stope obrazovanja stanovništva jedinice lokalne samouprave.

Važeća Lista stepena razvijenosti lokalnih samouprava ažurirana je krajem 2020. godine i nalazi se u Aneksu 6. Indeks razvoja opštine treba uzeti u obzir prilikom kreiranja pravila bodovanja za odabir projekata koji će biti podržani intervencijama u poljoprivredi i ruralnom razvoju.

2.2.3 Populacija u ruralnim područjima i demografski trendovi

Posljednji popis stanovništva u Crnoj Gori obavljen je 2011. godine i prema njemu u zemlji živi 620.029 stanovnika, a prema procjeni Zavoda za statistiku Crne Gore, 2020. godine u Crnoj Gori je živjelo

621.306 stanovnika. Gustina naseljenosti je u prosjeku 44,76 stanovnika po km², što Crnu Goru čini jednom od najrjeđe naseljenih zemalja u Evropi (osim nordijskih zemalja). Glavni grad je Podgorica sa 190.488 stanovnika, dok je prijestonica Cetinje sa 15.046 stanovnika.

Tabela 7: Stanovništvo u Crnoj Gori, ukupno i po regionima, 2003-2020

Region	Populacija, Popis 2003		Populacija, Popis 2011		Populacija, 2020 aproksimacija sredinom godine	
	Ukupno	%	Ukupno	%	Ukupno	%
Primorski	145.847	23,52	148.683	23,98	155.050	24,96
Središnji	279.419	45,06	293.509	47,34	304.946	49,08
Sjeverni	194.879	31,42	177.837	28,68	161.310	25,96
Ukupno	620.145	100,00	620.029	100	621.306	100

Izvor: MONSTAT, Popis 2003, Popis 2011 i 2020 aproksimacija sredinom godine

Migracije: Očigledan je trend masovne migracije iz sjevernog dijela Crne Gore ka središnjem i primorskom prema podacima iz posljednje tri decenije prikazanim u tabeli 8. Nakon vrhunca u 2011. godini, čini se da je migracija iz Sjevernog regiona usporila narednih godina.

Tabela 8: Neto migracije po regionima, 2011-2020

Godina	Sjeverni	Središnji	Primorski
	Neto migracije		
2011	-1.407	768	639
2015	-1.189	671	518
2020	-907	541	366

Izvor: Monstat

Starosna struktura: Crna Gora spada u kategoriju zemalja sa veoma starim stanovništvom i u posljednjih pedesetak godina prirodni priraštaj stanovništva opao je za 60%.

Tabela 9: Stanovništvo prema starosnoj strukturi

Godina	Grupe po godinama		
	0-14	15-64	65 i iznad
2003	20,7%	67,2%	12,1%
2011	19,0%	68,0%	13,0%
2020	17,9%	66,3%	15,8%

Izvor: Monstat

Polna struktura: u pogledu polne strukture Crne Gore razlika je u korist žena (50,6%), ali se ta razlika smanjuje od popisa do popisa.

2.2.4 Ruralna infrastruktura

Ruralno područje koje pokriva veći dio teritorija Crne Gore karakteriše zaostajanje u ekonomskom razvoju i nerazvijena prateća infrastruktura, uključujući dostupnost usluga i osiguranje životnih i radnih uslova, što je dovelo do depopulacije ruralnih područja i nedostatka interesovanja od strane mladih porodica za život i rad u ruralnim područjima. U Crnoj Gori postoje mnoga ruralna područja sa slabo razvijenom saobraćajnom, društvenom i ekonomskom infrastrukturom. Na primjer, udaljenost do trgovina mješovitom robom i osnovnih škola u prosjeku je 3-4 km, a do srednjih škola i banaka 10 km. Udaljenost do autobusnog stajališta je 2,5 km, a do pošte u prosjeku oko 7,5 km. Prema statističkim podacima za 2020. godinu, 1.315 km ili 13,5% ukupne putne mreže u Crnoj Gori spada u kategoriju zemljanih i nekategorisanih puteva. Osim toga, vodovodna mreža i napajanje električnom

energijom u mnogim selima su u lošem stanju te ne postoji razvijena telekomunikaciona mreža sa mogućnošću korišćenja interneta. Kao posljedica, može se očekivati dalje ekonomsko propadanje i depopulacija udaljenih ruralnih područja, gdje ta područja i nacionalne politike ne pružaju povoljne uslove za život i ekonomski ambijent. Infrastruktura je sa svojim uticajem na kvalitet života vrlo značajna i kritična komponenta ruralnog razvoja. S obzirom na geografske karakteristike područja, velika je neujednačenost u opremljenosti osnovnom komunalnom infrastrukturuom na različitim područjima, naročito između urbanih i ruralnih, što doprinosi sve većim migracijama mladih ljudi iz sjevernog u središnji i primorski region.

Podsticanje razvoja i unaprijeđenje osnovne infrastrukture jedan je od preduslova za razvoj ravnomjernog ekonomskog rasta u ruralnom području i poboljšanje socio-ekonomskih uslova života ruralnog stanovništva u Crnoj Gori, kako bi se očuvao ruralni sastav ljudi i paralelno iskoristili prirodni potencijali za proizvodnju hrane.

Putevi: Globalni konkurentski izvještaj iz 2019, Svjetskog ekonomskog foruma, rangirao je Crnu Goru na 129. mjesto od 141 mjesta, po kvalitetu putne infrastrukture. Iako su posljednjih godina primjetna značajna ulaganja u putnu infrastrukturu, uglavnom se radi o važnim državnim pravcima i budućim evropskim koridorima, dok je stanje putne mreže u ruralnim područjima i dalje nezadovoljavajuće.

Tabela 10: Vrste puteva u Crnoj Gori

Vrsta	Km	Udio
Moderni putevi (asfalt)	6.527	67,1%
Makadamski put	1.885	19,4%
Zemljani i nekategorisani putevi	1.315	13,5%
Putevi, ukupno	9.727	100,0%

Izvor: Monstat 2020

Nedovoljno razvijena putna mreža u Crnoj Gori posljedica je limitirajućih faktora koji otežavaju ili ograničavaju funkcionalno povezivanje unutar Crne Gore, kao i njeno povezivanje sa neposrednim okruženjem. Naime, nepovoljna topografija i geološka struktura terena, planinski prevoji sa otežanim prelazima, vrlo izražena sezonska cikličnost u korišćenju putne infrastrukture, ograničenost budžetskih sredstava, usložnjavaju izgradnju i održavanje saobraćajne infrastrukture. Konkurentnost poljoprivrede i šumarstva u Crnoj Gori ometa loš pristup javnosti parcelama poljoprivrednog i šumskog zemljišta, te zbog toga neophodna ulaganja u ruralna područja moraju se odnositi i na izgradnju i rekonstrukciju lokalnih puteva, nekategorisanih lokalnih puteva koji vode do udaljenih naselja i katuna (zajednička pašnjačka naselja).

Usluge vodosnabdijevanja i upravljanja otpadnim vodama u Crnoj Gori pružaju javna preduzeća za vodosnabdijevanje i odvod, koja u pojedinim opštinama (Andrijevića, Žabljak, Mojkovac, Plav, Plužine i Šavnik) obavljaju i druge komunalne djelatnosti. Ovaj sektor, kao i sektor ukupnih komunalnih djelatnosti, karakterišu brojni problemi koji su posljedica opšte ekonomske situacije, kao što su nedostatak sredstava za održavanje i investicije što rezultira gubicima vode (MONSTAT navodi da je u

2020. godini 74 mil. m³ od 121 mil. m³ izgubljeno (61%), a samo 46,7 mil. m³ distribuirano) i za posljedicu poskupljuje, a time i utiče na uslove života stanovništva.

Sistemi vodosnabdijevanja su dobro rasprostranjeni u Crnoj Gori, ali postoje još uvijek udaljena mjesta gdje voda nije dostupna (78% domaćinstava je trebalo biti priključeno na javni vodovod već 2011. godine - MONSTAT). Postoji potreba za njihovim održavanjem i modernizacijom kako bi se smanjili gubici vode.

Kanalizacioni sistemi u Crnoj Gori nijesu dovoljno razvijeni, posebno ako se ima u vidu da Crnu Goru posjećuje veliki broj turista (tri puta veći nego broj stanovnika u 2019. godini): ukupna dužina postojeće kanalizacione mreže (magistralne kanalizacione cijevi i sabirna mreža) iznosi oko 915 km, sa ukupnom pokrivenošću od 47% stanovništva i 58,4% u urbanim područjima (2017). Najmanja pokrivenost zabilježena je u Sjevernom regionu (36,8%). Što se tiče **infrastrukture interneta** (MONSTAT 2020), najmanja pokrivenost (69,5%) je u sjevernom regionu, najveća u južnom regionu (88%), dok je u primorskom regionu 80,3%. Postoji velika razlika između pokrivenosti u urbanim (84,9%) i ruralnim (70,9%) područjima. Oko 18,2% stanovništva nikada nije koristilo internet, 59,1% stanovništva nikada nije kupovalo robu putem interneta, dok 94,5% stanovništva koristi internet komunikaciju, 86,8% učestvuje na društvenim mrežama.

Tabela 11: Upravljanje kanalizacijom u Crnoj Gori

Region	Procijenjena populacija 2017	Procijenjena urbana populacija (2017)	Populacija pokrivena uslugama kanalizacije	Udio pokriva - ukupno	Udio pokriva urbane zone
Sjeverni	167.918	100.593	61.759	36,8%	61,4%
Središnji	301.559	264.577	151.362	50,2%	57,2%
Primorski	152.896	135.178	79.308	51,9%	58,7%
Total	622.373	500.347	292.429	47,0%	58,4%

Izvor: Plan upravljanja kanalizacijama 2020-2035¹⁶

Potrebno je povećati pokrivenost internetom u ruralnim područjima kako bi se ruralnom stanovništvu omogućio jednak pristup javnim uslugama podržanim digitalizacijom, te otvorile mogućnosti za razvoj koncepta pametnih sela i korišćenje alata digitalizacije u aktivnostima saradnje na daljinu.

Tabela 12: Dostupnost i Tabela 13: korišćenje interneta

Dostupnost infrastrukture	%	Korišćenje interneta	%
Vrste veze		Usluge	
Fiksne širokopojasne internet veze	80,2%	Pozivi preko interneta/video pozivi	94,5%
Mobilne širokopojasne internet veze	58,1%	Učešće na društvenim mrežama	86,8%
Uskopojasne veze	6,7%	Čitanje onlajn novosti/časopisa	78,4%
Korišćenje interneta u domaćinstvima po regionima		Slanje/primanje e-mailova	67,9%

¹⁶ <https://www.gov.me/dokumenta/0e52a4d6-e200-4e20-b721-01bec2a7eb10>

Sjeverni	69,5%	Nikad nije kupilo dobra preko interneta	59,1%
Središnji	80,3%	Nikad nije koristilo internet	18,6%
Južni	88,5%	Korišćenje interneta po domaćinstvima prema prihodu	%
Korišćenje interneta po područjima		Prihod > 600 EUR	98,0%
Ne-urbana	70,9%	Prihod 300 - 600 EUR	88,2%
Urbana	84,9%	Prihod < 300 EUR	46,2%

Izvor: MONSTAT: istraživanje o upotrebi ICT u 2020.

2.2.5 Turizam u ruralnim područjima

S obzirom na prirodne potencijale Crne Gore za dalji razvoj turizma, bogatu kulturno-istorijsku baštinu, kao i multiplikativni učinak turizma na gotovo sve privredne grane, sektor turizma je jedan od prioriteta razvoja ukupne ekonomije. Tome u prilog govori i podatak da su procijenjeni prihodi od turizma u 2019. godini iznosili 1,140 milijardi EUR, što je za 9,7 posto više nego u 2018. godini. Zbog posljedica pandemije COVID 19 u 2020. zabilježen je značajan pad (prema podacima Monstat, u Crnoj Gori je u 2020. godini zbog COVID krize boravilo 444.065 turista u svim vrstama smještaja, odnosno 83,21% manje nego u 2019. godini, koji su ostvarili 2.587.255 noćenja ili 82,10% manje u odnosu na 2019. godinu), međutim već u 2021. godini, prema preliminarnim podacima MONSTAT-a, zabilježeno 1.670.879 dolazaka.

U strukturi noćenja po vrstama turističkih mjesta najviše noćenja ostvareno je u primorskim mjestima (90,4%), glavnom gradu (3,2%) i planinskim mjestima (3,15%).

Tabela 14: Udio noćenja na različitim turističkim područjima

Vrsta turističkih mjesta	Destinacije	Noćenja (u 000)	Udio u ukupnom broju (in %)	Indeks 20/19 (%)
Primorska mjesta*	Ulcinj, Bar, Budva, Tivat, Kotor i Herceg Novi	2.339.477	90,38	17,05 (-82,95%)
Planinska mjesta**	Žabljak, Kolašin, Plav, Plužine, Rožaje i Andrijevića	81.709	3,15	32,13 (-67,87%)
Ostala turistička mjesta***	Bijelo Polje, Berane, Mojkovac, Nikšić, Šavnik, Pljevlja i Cetinje	57.609	2,22	37,22 (-62,78%)
Glavni grad	Podgorica	82.701	3,19	26,62 (-72,38%)
Druga mjesta****	Danilovgrad, Tuzi, Petnjica, Gusinje	26.759	1,03	124,64 (+124,64)
UKUPNO		2.587.255	100,0	17,89 (-82,11)

Izvor: MONSTAT, 2020

Aktivnosti van gazdinstva na ruralnom turizmu zasnivaju se na interakciji sa poljoprivrednom proizvodnjom, lokalnim tradicijama i običajima, tradicionalnom gastronomijom i turističkim uslugama, jednostavno rečeno, na korišćenju već postojećih resursa. Rezultati istraživanja sprovedenih tokom implementacije Master plana razvoja turizma do 2020. godine pokazali su da je turistička ponuda u središnjem regionu i planinama još uvijek nedovoljna. Hoteli, uz nekoliko izuzetaka, osim osnovne prehrane i smještaja ne pružaju druge usluge. Međutim, potencijal za razvoj

turizma i povezane infrastrukture u sjevernoj Crnoj Gori još uvijek nije iskorišćen. Razvoj ruralnog turizma se zasniva na načelima održivog razvoja, kroz revitalizaciju postojećih, tradicionalnih objekata ili baštine, čime se dobija nova namjena – turistička. Ruralni turizam, naročito seoski, stoga je bitan dio ukupnog održivog razvoja.

2.2.6 Lokalne razvojne strategije

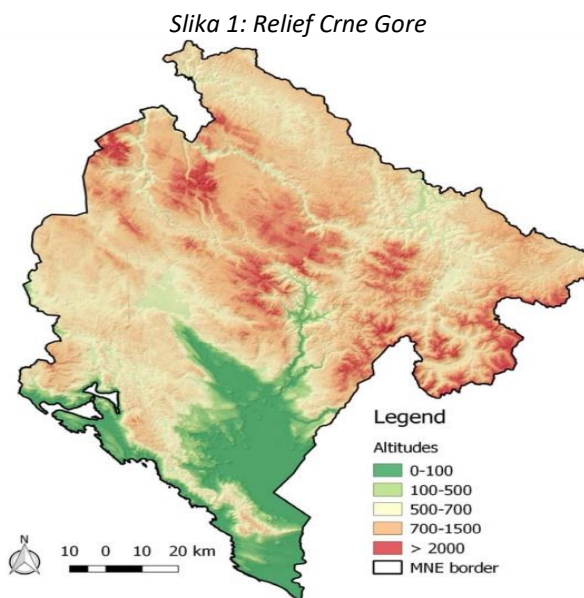
Regionalni razvoj Crne Gore planiran je Strategijom regionalnog razvoja (SRR) i Strateškim planovima razvoja jedinica lokalne samouprave/opština. Strategijom regionalnog razvoja utvrđuju se ciljevi, prioritete, mjere, aktivnosti i politike regionalnog razvoja, umanjeње regionalne nejednakosti i povećanje stepena kompetencija jedinica lokalne samouprave i regiona. U Crnoj Gori trenutno ne postoji LAG partnerstvo, ali postoji niz inicijativa na kojima se radi još od 2019. godine. U skladu sa SRR, u narednom periodu, Lokalne razvojne strategije će biti pripremljene od strane priznatih LAG-ova kao „razvojni dokumenti nižeg – nivoa“. S obzirom na specifičnosti Crne Gore, u vezi sa brojem stanovnika po pojedinim opštinama, trebalo bi usvojiti pravila EU koja definišu LAG. EK je pozitivno odgovorila na zahtjev Crne Gore, te su se stekli uslovi za početak formiranja partnerstava i pune implementacije LEADER pristupa kroz IPARD III (tj. populacija svakog LAG područja u Crnoj Gori mora biti veća od 3.000 stanovnika – derogaciju od pravila 10.000 stanovnika odobrila je EK). U cilju jačanja kapaciteta do početka pune implementacije LEADER mjere, predlaže se finansiranje projekta sličnog LEADER-u iz sredstava nacionalnog poljoprivrednog budžeta, gdje bi se razvijao najmanje jedan LAG sa pripremljenom i usvojenom strategijom lokalnog razvoja.

2.3 STRUKTURA I TRENDOVI POLJOPRIVREDNE PROIZVODNJE

2.3.1 Geografske karakteristike i klima

Crna Gora je uglavnom planinska zemlja sa veoma malim nizijskim područjima duž obale, slivom Skadarskog jezera, nekim većim riječnim dolinama (Lim, Tara, Ibar, Čehotina) i kraškim poljima. Od ukupne površine Crne Gore samo oko 5% ima nagib do 5°, što znači da je zemlja izuzetno brdsko-planinska, ispresijecana rijekama kroz čije se doline smjenjuju kanjoni.

Od mora do unutrašnjosti Crne Gore ravnice se pojavljuju samo u primorskim oblastima (12.000 ha) i basenu Skadarskog jezera (42.000 ha). Smatraju se ravnicama u pravom smislu te riječi. U njihovom okruženju, na obroncima, na terasama su segmentirane površine, bez značajnog kontinuiteta, zavisno o geološkoj građi,

Izvor: Studija područja sa prirodnim ograničenjem u prirodi i proračun – Finalni izvještaj, MIDAS

vrsti stijena i težini oblika reljefa i nagibu. Terasasto zemljište u ovom dijelu Crne Gore je veoma važno za poljoprivredu jer su i do 500 metara nadmorske visine, ali i dalje pod uticajem mediteranske klime koja omogućava gajenje agruma, ranog i zimskog povrća, ukrasnog bilja i cvijeća.

Karakteristike crnogorskog terena su takve da dominira teren nagiba iznad 10° (65%), što je limitirajući faktor za bavljenje poljoprivrednom proizvodnjom, dok nagib između 5-10° čini 28%. Samo na teritoriji koja ima nagib manji od 5° je moguće intenzivno koristiti zemljište u poljoprivredi bez značajnih posljedica erozijskih procesa, dok su na dijelu većih padina livade i pašnjaci koji se koriste u ekstenzivnom načinu.

2.3.2 Poljoprivredno zemljište

Podaci o poljoprivrednom zemljištu u Crnoj Gori nijesu u potpunosti jedinstveni – podaci MONSTAT-a (2016) pokazuju da raspoloživo zemljište za poljoprivredu iznosi 334 hiljade ha, dok je početnim slojem digitalizacije korišćenja zemljišta SIZEP (2017) procijenjeno na 418,8 hiljade ha. Potrebno je uzeti u obzir da se početni sloj SIZEP-a bazira na starom ortofoto snimku (2017), a nije sprovedena validacija kvaliteta SIZEP-a. Približna površina neiskorišćenog poljoprivrednog zemljišta je dakle oko 160.000 ha koje bi potencijalno moglo biti dostupno za proizvodnju hrane.

Korišćena poljoprivredna površina u 2020. godini iznosi 257,9 hiljada hektara (prema Monstatu 2020), što je 18% ukupne površine Crne Gore. Od toga je 243 hiljade ha (94,3%) livada i pašnjaka, a obradivo zemljište korišćeno u biljnoj proizvodnji čini oko 14 hiljada ha (oranice 9 hiljada ha, trajni zasadi 5,4 hiljade ha).

Tabela 15: Poljoprivredno zemljište prema kategorijama korišćenja

Kategorija	2014* (ha)	2016** (ha)	2020* (ha)	2021* (ha)	Indeks 2020/2014	Povećanj e (ha)	Udio %
Raspoloživo zemljište	309.241****	334.049**	418,845****	-			
a) okućnice i/ili bašte	1.832	1.992	2.039	2.016	111	206	0,79%
b) oranice	6.898	7.104	7.055	6.884	102	157	2,75%
c) voćnjaci i maslinjaci	2.256	2.551	2.595	2.635	115	338	1,01%
d) vinogradi	2.703	2.860	2.888	2.835	107	185	1,12%
e) rasadnici	47	75	69	71	145	21	0,03%
Ukupno biljna proizvodnja	13.738	14.583	14.645	14.441	107	908	5,68%
Višegodišnje livade i pašnjaci	216.583	241.333	243.304	241.124	112	26.721	94,32%
Ukupno korišćeno poljoprivredno zemljište	230.321	255.846	257.950	255.564	112	27.629	100,00%

Izvori: ** SPG 2016, MONSTAT 2017, * Godišnjak - MONSTAT 2014, 2021, *** SIZEP, decembar 2021, osnovni sloj 2017, **** MONSTAT, Popis 2010

U periodu 2014-2020 Crna Gora bilježi povećanje ukupno korišćenog poljoprivrednog zemljišta za 27,6 hiljada hektara (12%), najveće povećanje bilježi se kod livada i pašnjaka (26.7 hiljada hektara – 12%);

površine za biljnu proizvodnju povećane su za 2,1 hiljada hektara (7%). Povećanje obradivih poljoprivrednih površina rezultat je dodjele podrške, kako onih za direktna plaćanja, tako i onih iz IPARD programa namijenjenih podizanju novih višegodišnjih zasada. 2021. godine oranice su prvi put uključene u LPIS (SIZEP), pa je na kraju 2021. godine ukupno 16.491 parcela i 4.309 gazdinstava ukupne površine 9.612,2 ha kvalifikovano za podršku. Ovo odgovara 62,2% ukupne obradive površine za biljnu proizvodnju. U Planu prostornog razvoja Crne Gore (2007-2020) raspoloživo poljoprivredno zemljište navedeno je na 514.501 ha - 114.000 ha više nego tokom početnog korišćenja zemljišta u uspostavi LPIS (SIZEP), što ukazuje na prenamjenu poljoprivrednog zemljišta za druge namjene ili napuštanja zemljišta. Informacija ukazuje na to da je potrebno pristupiti detaljnijoj analizi stanja upravljanja poljoprivrednim zemljištem te pristupiti rješavanju problema prenamjene istog, kako bi se postiglo koordiniranije, prostorno planiranje i sprovođenje poljoprivredne politike.

2.3.3 Poljoprivredna gazdinstva

Prema podacima MONSTAT-a (2016), u Crnoj Gori ima 43.791 poljoprivrednih gazdinstava, od kojih je prema Registru poljoprivrednih gazdinstava (RPG) krajem 2021. godine bilo registrovano 15.509, a u aprilu 2022. 16.13917. Prosječna površina zemljišta po gazdinstvu koje dobija podršku iznosila je 2.1 ha. Prema važećim propisima, poljoprivredna gazdinstva koja ne koriste podrške, kao i ona koja za iste ne podnose zahtjeve prema mjerama IPARD programa, nijesu dužna prijaviti se u registar poljoprivrednih gazdinstava. Trenutno registrovana gazdinstva predstavljaju samo 3,5% nacionalno korišćenih poljoprivrednih površina (KPP), 38% uslovnih grla životinja (UG) životinja u uzgoju i 33% mliječnih grla. Poljoprivredna gazdinstva u Crnoj Gori nijesu specijalizovana. Oko 80% svih farmi su mješovite farme, a samo 8,0% od ukupnog broja farmi su tzv. specijalizovane farme za uzgoj svinja i živine, zatim 4,5% gazdinstava za uzgoj mješovitih vrsta stoke¹⁸. Samo 2,9% su nerazvrstana gazdinstva (npr. porodična gazdinstva na okućnicama).

Tabela 16: Poljoprivredna gazdinstva i obradive površine

	Popis 2010 (A)			SPG 2016 (B)		
	ha	Gazdinstva	ha /gazdinstvo	ha	Gazdinstva	ha /gazdinstvo
Ukupno raspoloživo zemljište	309.241	48.870	6,3	334.049	43.791	7,6
Ukupno poljoprivredno korišćeno zemljište	221.298	48.277	4,6	255.846	43.409	5,9
Korišćene okućnice i/ili bašte	2.413	37.010	0,07	1.922	40.006	0,05
Korišćene oranice	4.048	10.170	0,4	7.104	11.191	0,6
Vinogradi	2.536	2.001	1,3	2.860	2.061	1,4
Voćnjaci	1.529	5.328	0,3	2.551	8.900	0,3
Rasadnici	32	128	0,3	75	49	1,5
Višegodišnje livade i pašnjaci	210.182	43.142	4,9	241.333	36.363	6,6

Izvor: MONSTAT

¹⁷ Prema podacima Registra poljoprivrednih gazinstava

¹⁸ Prema Popisu poljoprivrede 2010

2.3.3.1 Korišćeno zemljište

Prosječno je gazdinstvo 2010. godine obrađivalo 4,5 ha, a 2016. godine 5,8 ha. Ako se uporede prosječne veličine zemljišta koje koriste poljoprivredna gazdinstva upisana u registre poljoprivrednih gazdinstava (Hrvatska 12 ha, Slovenija 7 ha, EU27 – 15 ha), crnogorska gazdinstva koriste u prosjeku 2,1 ha, što je vrlo malo. Ipak, poređenje je teško napraviti iz razloga što trajne livade i pašnjaci nijesu uključeni u programe podrške. Visoka usitnjenost poljoprivrednog zemljišta dodatno negativno utiče na učinak proizvodnje.

Posmatrajući strukturu poljoprivrednog zemljišta korišćenog po gazdinstvima (okućnice, oranice, voćnjaci, vinogradi, rasadnici, te livade i pašnjaci), u 2016. nije bilo značajnijih promjena u odnosu na 2010. Udio livada i pašnjaka u ukupnom poljoprivrednom zemljištu u 2016. iznosio je 94,3% (gdje je bilježeno povećanje prosječne površine po gazdinstvu – uglavnom vezano za gazdinstva koja se bave stočarstvom), a sve ostale kategorije 5,7% (biljna proizvodnja), ne bilježe smanjenja usitnjenosti.

Tabela 17: Poljoprivredna gazdinstva po veličini korišćene površine

Zemljište (ha)	Broj poljoprivrednih gazdinstava					
	2010		2016		Promjena 2010-2016	
	Broj	Udio	Broj	Udio	Broj	Promjena udjela
Bez zemljišta	593	1,2%	311	0,7%	-282	-41,5%
<0,10	2.515	5,1%	1.560	3,6%	-955	-30,8%
0,10<0,50	15.418	31,5%	10.590	24,2%	-4.828	-23,3%
0,50<1,00	8.467	17,3%	5.815	13,3%	-2.652	-23,4%
1,00<2,00	8.867	18,1%	7.363	16,8%	-1.504	-7,3%
2,00<3,00	4.081	8,4%	3.895	8,9%	-186	6,5%
3,00<4,00	2.258	4,6%	2.511	5,7%	253	24,1%
4,00<5,00	1.288	2,6%	1.600	3,7%	312	38,6%
5,00<6,00	1.057	2,2%	1.462	3,3%	405	54,4%
6,00<8,00	1.067	2,2%	2.164	4,9%	1.097	126,3%
8,00<10,00	588	1,2%	1.082	2,5%	494	105,4%
10,00<15,00	815	1,7%	1.584	3,6%	769	116,9%
15,00<20,00	342	0,7%	1.042	2,4%	700	240,0%
20,00<30,00	329	0,7%	1.029	2,3%	700	249,0%
30,00<50,00	313	0,6%	900	2,1%	587	220,9%
50,00<100,00	441	0,9%	587	1,3%	146	48,5%
>=100,00	431	0,9%	296	0,7%	-135	-23,4%
Ukupno	48.870		43.791		-5.079	-

Izvor: MONSTAT – Istraživanje strukture poljoprivrednih gazdinstava 2016

Prema podacima Istraživanja o strukturi poljoprivrednih gazdinstava, od ukupnog broja poljoprivrednih gazdinstava najviše je poljoprivrednih gazdinstava u rasponu od 0,1 do 0,5 ha, što se ne može smatrati proizvodnjom koja je namijenjena za tržište već za sopstvene potrebe i jedan dio za prodaju. Istraživanjem o strukturi poljoprivrednih gazdinstava 2016. godine, bilježe se značajna povećanja korišćenih poljoprivrednih površina pod oranicama, vinogradima, voćnjacima i livadama i

pašnjacima u odnosu na iste površine iz 2010. godine. Kako bi se održala proizvodnja hrane, ali i dala mogućnost postojećim poljoprivrednicima da rastu, potrebno je registrovati što više resursa za proizvodnju hrane i upravljati ovim resursima kroz poljoprivrednu politiku. To bi doprinijelo povećanju prihoda za proizvođače i širem korišćenju nacionalnih resursa za proizvodnju hrane, kojima se upravlja po standardima EU. U tom kontekstu, postoji mogućnost uključivanja dodatnih gazdinstava u sistem spuštanjem ograničenja za registraciju na gazdinstva sa manje od 1 ha zemlje

..

2.3.3.2 Navodnjavanje

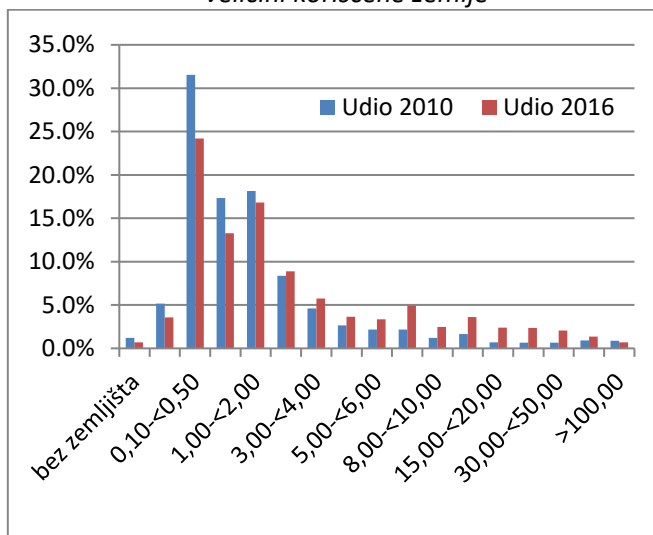
Samo 14.441 (5,7%) hektara poljoprivrednog zemljišta u Crnoj Gori koristi se za biljnu proizvodnju (voće, povrće i vinogradi). Trenutno, ukupna površina koja se navodnjava iznosi 2.466 ha (16% površina za biljnu proizvodnju) i uglavnom se odnosi na vinograde, voće i povrće, koji se nalaze u okolini Podgorice uglavnom na području Čemovskog polja. Ostala područja uključujući dolinu Zetsko-bjelopavličke ravnice i Nikšićko polje (oko Nikšića i Danilovgrada). Imajući u vidu ograničenu površinu zemljišta za biljnu proizvodnju i količinu vode na raspolaganju za navodnjavanje, javlja se potreba za povećanjem upotrebe vode za navodnjavanje pri čemu treba osigurati održivo upravljanje istom.

Tabela 18: Navodnjavanje

	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021
Iskorišćene količine vode (000 m ³):	6.978	6.564	6.965	6.815	6.821	7.353	8.171
Podzemne vode	6.932	6.532	6.933	6.758	6.750	7.344	8.163
Površinske vode	46	32	32	57	71	9	8
Potrošene količine vode (000 m ³)	6.633	6.239	6.240	6.615	6.620	7.352	8.171
Ukupna navodnjavana površina (ha)	2.350	2.345	2.346	2.361	2.364	2.447	2.466
Površinsko navodnjavanje	5	5	5	9	11	9	9
Navodnjavanje vještačkom kišom	509	505	505	513	517	484	483
Navodnjavanje sistemom kap po kap	1.835	1.835	1.836	1.839	1.836	1.954	1.974
Oranice i bašte	30	26	26	28	30	91	98
Voćnjaci	98	98	98	92	90	113	113
Vinogradi	2.222	2.222	2.222	2.241	2.244	2.243	2.243
Crpni agregat	41	41	41	44	47	50	49
Cjevovodi (km)	194	193	205	219	244	245	214
Glavni	65	70	72	68	75	74	55
Razvodni	129	123	133	151	169	171	150

Izvor: Statistički godišnjak, 2022.

Grafikon 1: Procijenat poljoprivrednih gazdinstava po veličini korišćene zemlje

Izvor: MONSTAT – Istraživanje strukture poljoprivrednih gazdinstava 2016

2.3.3.3 Struktura stočnog fonda

Od ukupno 43.791 poljoprivrednih gazdinstava u Crnoj Gori, 31.260 (71,4%) poljoprivrednih gazdinstava drži stoku i/ili živinu. Broj gazdinstava koja drže stoku u 2016. smanjen je za 4,3% u odnosu na broj gazdinstava koja su držala stoku u 2010. godini.

Tabela 19: Struktura stočnog fonda po gazdinstvima

Vrsta	2010 (A) Gazdinstava			SPG 2016 (B) Gazdinstava			Indeks	
	Prosjeak		Prosjeak(E)	Prosjeak		Prosjeak(D)	B/A	D/E
	Grla(A)	Gazdinstva		Grla(B)	Gazdinstva			
Goveda	80.209	24.624	3,3	89.269	21.939	4,1	111,3	124,9
Mliječna grla u govedarstvu	51.145		2,1	59.583		2,7	116,5	130,8
Ovce	229.037	6.088	37,6	191.992	5.514	34,8	83,8	92,6
Mliječna grla u ovčarstvu	131.739		21,6	95.243		17,3	72,3	79,8
Koze	35.756	3.583	10,0	31.458	3.365	9,3	88,0	93,7
Mliječna grla u kozarstvu	21.606		6,0	21.429		6,4	99,2	105,6
Svinje	47.673	13.469	3,5	55.841	13.607	4,1	117,1	115,9
Suprasne krmače	1.646		0,1	1.966		0,1	119,4	118,2
Živina	620.802	16.313	38,1	835.705	17.067	49,0	134,6	128,7
Konji, magarci	4.397	3.122	1,4	3.947	2.775	1,4	89,8	101,0

Izvor: Popis poljoprivrede 2010, SPG - Istraživanje strukture poljoprivrednih gazdinstava 2016 (Monstat)

Glavne promjene u periodu 2010-2016. pokazuju povećanje broja životinja po gazdinstvu, smanjenje ukupnog broja životinja.

2.3.3.4 Radna snaga

Prema podacima MONSTAT-a (Anketa o radnoj snazi za 2020. godinu), ukupan broj radno sposobnog stanovništva u Crnoj Gori iznosi 267.200. Od tog broja 219.400 lica bilo je zaposleno, dok je 47.800 bilo nezaposleno. Najviši procenat nezaposlenosti je u starosnoj grupi od 15 do 24 godine (36%). Prema podacima Istraživanja strukture poljoprivrednih gazdinstava iz 2016. godine, na 43.291 porodičnih poljoprivrednih gazdinstava se nalazi 99.236 lica povezanih sa poljoprivrednim aktivnostima. Ukupno gledano, članovi porodičnih gazdinstava (nosilac i članovi gazdinstava) u prosjeku ostvare 0,47 godišnjih jedinica rada (GJR) na poljoprivrednom gazdinstvu.

Tabela 20: Radna snaga po starosnim kategorijama i godišnjim jedinicama rada (GJR)

Kategorija	Ukupan broj zaposlenih				GJR	
	Poljoprivredni popis 2010. godine	%	SPG 2016.	%	Broj	%
do 24 godine	6.717	6,8	7.381	7,43	2.304,9	5,0
Od 24-34 godine	11.340	11,5	10.562	10,64	4.838,6	10,4

Od 35-44 godine	15.675	15,9	14.816	14,93	7.606,8	16,4
Od 45-54 godine	21.562	21,9	20.689	20,84	10.447,9	22,5
Od 55-64 godine	19.849	20,2	22.495	22,66	10.001,6	21,5
65 godina i više	23.198	23,6	23.293	23,47	11.273,3	24,3
Crna Gora, ukupno	98.341	100	99.236	100	46.473,0	100

Izvor: MONSTAT, Popis poljoprivrede 2010 i SPG - Istraživanje strukture poljoprivrednih gazdinstava 2016

Struktura ukupnog broja radno angažovanih lica na porodičnim poljoprivrednim gazdinstvima prema obrazovanju je sljedeća:

- Bez obrazovanja 3,89%,
- Nezavršeno osnovno obrazovanje 5,81%,
- Osnovno obrazovanje 27,93%,
- Srednje obrazovanje bilo kojeg profila 53,26%,
- Više i visoko obrazovanje 9,09%.

Trenutno nije uspostavljen stručni obrazovni program za poljoprivrednike, a obuke u okviru sprovođenja mjera poljoprivredne politike nijesu obavezne.

2.3.3.5 Objekti i mehanizacija za poljoprivrednu proizvodnju

Prema podacima iz Statističkog godišnjaka za 2020. godinu, poljoprivredna preduzeća i kooperative raspolažu relativno zadovoljavajućim brojem poljoprivredne mehanizacije i opreme. Međutim, statistikom nije obuhvaćeno godište proizvodnje pojedine mehanizacije, već prema podacima iz RPG 76% od ukupnog broja mehanizacije i opreme proizvedeno je prije 2010. godine. U 2021. godini registrovano je 13.500 poljoprivrednih gazdinstava, sa ukupno 4.187 dvoosovinskih traktora (0,3 traktor/gazdinstvo), na dan registracije.

Tabela 21: Struktura i broj mehanizacije i opreme koja je prijavljena u RPG

Dvoosovinska mehanizacija	Broj	Sitna mehanizacija	Broj
Dvoosovinski traktori do 40kw	4.187	Jednoosovinski traktori	3.745
Dvoosovinski traktori od 41kw do 60kw	515	Mašine za preradu mlijeka	173
Dvoosovinski traktori od 61Kw do 80kw	83	Mašine za sjetvu i sadnju	313
Dvoosovinski traktori od 81kw do 100kw	14	Muljača za grožđe	226
Dvoosovinski traktori više od 101kw	6	Oprema za mužu	2824
Kamioni	509	Oprema za navodnjavanje	361
Kombajni	66	Ostala oprema (plugovi, drljače, sušare.)	5.688

Izvor: Registar poljoprivrednih gazdinstava 2022

Od 2011. na raspolaganju je intenzivna podrška poljoprivrednicima za ulaganje u mehanizaciju kroz MIDAS projekat, Agrobudžeta i IPARD II. Analiza evidencija o podržanoj mehanizaciji od 2011 – 2020 pokazuje da je mehanizacija već djelimično modernizovana.

Tabela 22: Pregled podržane mehanizacije 2011 - 2020

Tip	Broj	Tip	Broj
32 Traktori, buldožeri i druga vozila		3.3.3 Mašine i oprema za žetvu useva Kosilice, grablje, berači, kombajni	
Traktori - 2 osovine	432	Kultivator prikačen i samohodan	825
Traktori - 1 osovina	420	Prikačen traktor (bez balirki za sijeno i mašina za žetvu stočne hrane)	1276
Kombajni	5	Balirke za sijeno	109
Prikolice - traktorske prikolice	203	Mašine za žetvu stočne hrane	15
Prikolice - kultivator	141	3.3.2 Mašine i oprema za održavanje usjeva Rasipači stajnjaka, rasipači đubriva, prskalice	
3.3.1 Mašine i oprema za pripremu zemljišta i sadnju (raonici, freze, drljače, tanjirače, sijačice)		250	
Priključci za traktore	1.054		
Priključci za kultivatore	416		

Izvor: MIDAS, IPARD Agencija, MPŠV

Ipak, stvarni nivo mehanizacije je teško utvrditi, jer se informacije o subvencionisanoj mehanizaciji iz različitih izvora (MIDAS, IPARD i MPŠV) ne ažuriraju i ne prikupljaju u registru poljoprivrednih gazdinstava. Takođe, poljoprivrednici ne prijavljuju promjene u vezi mašina u Registar poljoprivrednih gazdinstava. Adekvatna ažuriranja evidencija su planirana za 2022. godinu.

Podaci o poljoprivrednim objektima trenutno su dostupni na nivou registrovanih objekata za proizvodnju hrane u Upravi za bezbjednost hrane, veterinu i fitosanitarne poslove, te u Registru poljoprivrednih gazdinstava kako su upisani prilikom prve registracije. Ove baze podataka se ne ažuriraju i promjene se ne prijavljuju od strane poljoprivrednika.

Tabela 23: Objekti - podaci iz Registra poljoprivrednih gazdinstava i odobreni objekti UBHVFP

Objekti po vrsti namjene RPG	
Vrsta	Broj
Objekt za držanje poljop. mašina, opreme i repro-materijala	3.143
Objekt za držanje stoke	14.585
Objekt za preradu poljop. proizvoda	1146
Objekt za uzgoj pečurki	22
Skladište za poljop. proizvode	3.183
Staklenik ili plastenik	957
Vinski podrum	199
Ostalo	3.077
Ukupno	26.312

Izvor RPG (Registar poljoprivrednih gazdinstava), 05. 2022.

2.3.4 Važni sektori poljoprivredne proizvodnje

2.3.4.1 Biljna proizvodnja

Biljnu proizvodnju karakteriše veliki broj malih gazdinstava koja uzgajaju različite usjeve. Prema zvaničnoj statistici, površine pod biljnom proizvodnjom porasle su sa 13.737 na 14.545 ha (6%) između 2014. i 2020., a površina po gazdinstvu je takođe porasla u svim segmentima. Sektor primarne biljne proizvodnje karakterišu određene zajedničke slabosti: usitnjenost proizvodnje, slaba vertikalna integracija, mali i promjenljivi obim proizvodnje, nizak tehnološki nivo, neujednačen odnos kvaliteta i cijene, visoka proizvodna cijena po jedinici i nedostatak kapaciteta za skladištenje.

S druge strane, povoljni prirodni uslovi omogućavaju gajenje agruma i kontinentalnog voća, kao i gotovo svih vrsta povrća.

Ratarstvo

U 2020. godini u Crnoj Gori je evidentirano 7.055 ha obradivog zemljišta, što odgovara 48% površine koja se koristi za biljnu proizvodnju i 2,7% ukupne površine koja se koristi za poljoprivredu. Dominantne ratarske kulture u Crnoj Gori su: kukuruz, pšenica, ječam, lucerka i djetelina, koji zajedno uz raž i ovas zauzimaju oko 39% obradivih površina. Uprkos velikom uvozu žitarica, obrađene površine su manje-više konstantne te pokazuju povećanje od samo 2% od 2014. do 2020. U isto vrijeme smanjene su površine pod ratarskim usjevima, naročito pod kukuruzom (40%), dok su blago porasle površine pod krompirom.

Proizvodnja glavnih ratarskih usjeva prikazana je tabeli 24.

Tabela 24: Proizvodnja i prinos glavnih ratarskih kultura

Proizvodnja glavnih ratarskih kultura (t)											Prinos	EU27**
Usjev	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021	Prosjek 14-20	Indeks	t/ha	
Djetelina	2.465	2.200	2.488	2.393	2.507	2.539	2.671	2.574	2.466	108	6,6	
Lucerka	2.719	2.209	2.191	2.263	2.343	2.437	2.667	2.642	2.404	98	6,5	16,75*
Kukuruz za zrno	3.305	2.700	2.650	2.708	2.743	2.773	2.547	2.631	2.775	77	4,37	7,49
Pšenica	2.159	2.111	2.354	2.463	2.467	2.147	2.239	2.055	2.277	104	3,02	5,37*
Ječam	1.147	952	1.068	1.073	1.082	983	934	872	1.034	81	2,7	4,52*
Ovas	476	556	557	551	563	605	599	597	558	126	2,63	2,97
Raž	527	339	391	421	445	402	364	318	413	69	2,36	3,79
Ukupno	12.798	11.065	11.699	11.871	12.150	11.885	12.022	11.689			4,04	

Izvor: MONSTAT, Statistički godišnjak 2014-2020. godine, * Hrvatska ** EU27 prosjek 2014-2020

Podaci prikazani u gornjoj tabeli pokazuju da se prosječni prinosi lucerke, pšenice i ječma značajno razlikuju od prosječnih prinosa u EU i zemljama u okruženju. Uzroci su uglavnom u nedostatku podrške savjetodavne službe i korišćenja kvalitetnog sjemena, agrotehničkih mjera, te suzbijanja korova i štetočina na osnovu rezultata ispitivanja sorti i iskustva u uzgoju. Postoji potreba za praćenjem uspješnosti (putem FADN-a), i uključenošću naučnih i istraživačkih institucija sa savjetodavnom službom za pružanje savjeta i obuke poljoprivrednicima.

Uvoz: Žitarice i mlinski proizvodi čine oko 14% ukupnog uvoza hrane u 2020. Veliki dio uvoza žitarica (pšenica i kukuruz čine 88% uvoza žitarica ili oko 7 miliona eura godišnje) i proizvoda mlinske industrije (88% su pšenično brašno i prekrupa od žitarica, ili oko 15 miliona eura) može se direktno zamijeniti lokalnom proizvodnjom, uzimajući u obzir da postoji dosta neiskorištenog poljoprivrednog zemljišta i mogućnost efikasnijeg korišćenja livada.

Tabela 25: Uvoz žitarica i mlinskih proizvoda (000 EUR)

000 EUR	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2020 %
CN 10: Žitarice								
1001 : Pšenica i meslin	7.227	4.619	2.709	2.918	1.941	2.265	2.136	25,14%
1005 : kukuruz (kukuruz)	32	3.348	3.837	4.589	4.829	4.926	5.368	54,69%
1002-1004 ječam, ovas, raž	2.850	320	366	462	401	481	554	5,34%
1006 : Pirinač	1.051	1.200	1.069	1.192	1.466	1.270	1.434	14,10%
Ostalo	56	52	70	87	69	65	84	0,73%
Ukupne žitarice	11.216	9.540	8.053	9.248	8.704	9.007	9.576	100%
CN 11: Proizvodi mlinske industrije								
1101: Pšenično ili meslin brašno:	12.181	10.488	12.431	12.969	16.241	14.779	16.796	78,81%
1103: Žitarice za prekrupu, brašno i pelete	1.487	1.415	1.674	1.817	1.886	1.936	2.382	10,32%
Ostalo (1102-1109)	2.611	2.380	2.290	2.492	2.358	2.037	1.878	10,86%
Ukupno proizvodi mlinske industrije	16.279	14.283	16.395	17.278	20.485	18.752	21.056	100%
Ukupno	27.495	23.823	24.448	26.526	29.189	27.759	30.632	

Izvor: Monstat (2015 – 2020)

Samoodrživost: Pšenica i proizvodi od pšenice igraju važnu ulogu u prehrambenoj bezbjednosti stanovništva Crne Gore. Nacionalna potrošnja pšenice i pšeničnih proizvoda u hrani iznosi 74.601 tona (120 kg po osobi godišnje)¹⁹, dok je proizvodnja svega 2,4 hiljade tona. Tabela u nastavku prikazuje indikativnu strukturu nacionalne ponude i potrošnje.

Nedostatak u samoodrživosti hranom u Crnoj Gori predstavlja oko 77 hiljada tona pšenice i proizvoda od pšenice, što odgovara 15-16.000 ha zemljišta zasijanog pšenicom sa proizvodnim prinosima od 5t/ha. Izazov u narednom periodu biće mobilizacija resursa za proizvodnju pšenice, kao i pokretanje naučnih, savjetodavnih i industrijskih aktera u obezbjeđivanju tehničkih smjernica i konsolidaciji žetvene logistike, opreme i kanala distribucije.

Ostale uvezene žitarice koriste se uglavnom u neprehrambene svrhe. Što se tiče pšenice, postoji mogućnost da Crna Gora uvoz zamijeni domaćom proizvodnjom. Tabela u nastavku prikazuje površine koje treba zasijati da bi se pokrile potrebe za uvozom.

¹⁹ FAO, FAOSTAT Bilansi hrane <https://www.fao.org/faostat/en/#data/FBS>

Tabela 26: Samoodrživost nekih ratarskih kultura

	Kukuruz	Ječam	Zob
Proizvodnja (t)	2.773	983	605
Upotreba u ishrani (t)	2.881	24,8	62,1
Hrana za životinje, druge upotrebe i gubici (t)	30.787,6	2.381,2	921,9
Samoodrživost (snabdjevanje)	8,20%	40,90%	61,50%
Potrebe (t)	30.896	1.423	379
Trenutni prinos (t/ha)	4,5	2,7	2,7
Ekvivalent površine (ha) po trenutnom prinosu	6.866	527	140
Ciljni prinos (t/ha)	7	4	3
Ekvivalent površine (ha) za ciljni prinos	4.414	356	126

Izvor: Monstat, FAOSTAT

Livade i pašnjaci

U 2020. godini livade su zajedno sa travno-djetelinskim smjesama obuhvatale površinu od 73.390,6 ha, što je za 18,6% više u odnosu na 2014. Prirodne livade čine najveći dio ove površine i ostvaruju relativno niske prinose (1,5 -1,8 t sijena/ha), uglavnom zbog nepostojanja bilo kakvih agrotehničkih mjera. Prirodne livade i pašnjaci, sa najvećim potencijalom za proizvodnju krmnog bilja, sve su više izložene procesima degradacije, koji se ogledaju u nepovoljnim promjenama botaničkog sastava, povećanom učešću bezvrijednih i štetnih biljnih vrsta itd. U periodu 2023-2028, izazov će biti uključivanje livada u sistem upravljanja poljoprivrednom politikom, korišćenje istih u skladu sa standardima EU i motivisanje poljoprivrednika da uđu u šeme sa višim standardima (od propisanih dobrim poljoprivrednim praksama i zakonskim zahtjevima za upravljanje) i koriste zemljište, gde je to moguće, za proizvodnju hrane.

Povrće

U 2020. godini proizvodnja povrća u Crnoj Gori se zasnivala na oko 3,7 hiljada hektara, što je 28% od ukupno korišćenih površina. Obradene površine za povrće pokazuju prosječan godišnji rast od 2,8% od 2014. godine, a prosječna ukupna proizvodnja povrća za zadnjih 10 godina iznosi 72.000 tona sa prosječnom godišnjom stopom rasta od 4%. U kategoriji povrća proizvodnja krompira porasla je za 16% tokom 2014-2020., dok su se površine pod lubenicama smanjile za 65%. Polovina proizvedenih količina je krompir, čija je proizvodnja koncentrisana u sjevernom regionu. Prema podacima sektorske analize urađene 2021. godine za potrebe IPARD III programa, u strukturi proizvodnje dominira nekvarljivo povrće sa učešćem od 67% (najviše krompir 46,6% i kupus 15%), dok među lako-kvarljivim povrćem dominira lubenica (18,6%). Regionalna raspodjela lako kvarljivog povrća odražava dominaciju središnjeg regiona i značajnog dijela Primorskog regiona, dok u trajnom povrću središnji i sjeverni region imaju približno podjednake udjele. Nedostatak adekvatnih skladišnih kapaciteta u povrtarskom sektoru jedan je od glavnih problema u povrtarskoj proizvodnji, što se ogleda u procentu samoodrživosti Crne Gore za pojedine povrtarske kulture, ali i u prihodima poljoprivrednika.

Proizvodnja glavnih povrtarskih kultura prikazana je u sljedećoj tabeli.

Tabela 27: Prinosi glavnih povrtarskih kultura

Povrće	Proizvodnja (t)										
	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021	% 2014	% 2020	Indeks
Krompir	31.097	35.445	39.504	36.631	34.888	35.462	39.302	36.700	44.9%	46.6%	126
Lubenica	15.260	20.194	17.413	17.538	18.107	17.406	15.870	17.348	22.0%	18.8%	104
Kupus	10.442	10.623	12.258	12.440	12.509	11.381	12.738	12.613	15.1%	15.1%	122
Paprika	4.043	4.500	5.644	5.479	5.546	5.180	5.411	5.296	5.8%	5.4%	134
Paradajz	3.533	3.936	4.464	4.768	4.866	4.444	4.568	4.613	5.1%	5.4%	129
Crni luk	2.151	2.342	2.473	2.668	2.740	2.532	2.611	2.648	3.1%	3.1%	121
Krastavac	1.512	1.822	1.963	1.895	1.973	1.964	2.185	2.234	2.2%	2.6%	145
Dinja	1.280	1.369	1.745	1.725	1.817	1.861	1.708	1.897	1.8%	2.0%	133
Ukupno	69.319	80.230	85.463	83.143	82.445	80.231	84.394	83.349			122

Izvor: Monstat 2014-2020

Glavna karakteristika strukture proizvođača povrća u Crnoj Gori je veliko učešće baštenske proizvodnje (ukupno 25% površine i 22.7% proizvodnje u 2020. godini), odnosno velika usitnjenost posjeda. Sa druge strane, postoji određeni broj proizvođača specijalizovanih za pojedine povrtarske kulture (paradajz, lubenice, paprike) koje su konkurentne, dok postoje vrste povrća sa nižim prinosima od konkurencije (krompir, luk). Specijalizovani proizvođači ulažu u mehanizaciju i opremu, na taj način smanjujući troškove i zavisnost od dostupnosti kvalitetne radne snage a takođe unapređujući tehnologiju proizvodnje intenziviraju proizvodnju i povećavaju kvalitet proizvoda.

Tabela 28: Struktura i prinosi u ratarskoj i baštenskoj proizvodnji u 2020.

Povrće	Površina i proizvodnja – oranice			Površina i proizvodnja – ukupno (oranice i bašte)			Udio bašti	
	(ha)	(t)	(t/ha)	(ha)	(t)	(t/ha)	(ha)	(t)
Kupus	276,8	9.457,0	34,2	378,4	12.738,3	33,7	26,8%	25,8%
Paradajz	75,1	2.823,0	37,6	139,7	4.568,0	32,7	46,2%	38,2%
Paprika	126,0	3.437,4	27,3	224,0	5.411,4	24,2	43,8%	36,5%
Luk	52,5	1.018,2	19,4	133,3	2.611,4	19,6	60,6%	61,0%
Krastavac	40,8	1.545,7	37,9	66,7	2.185,3	32,8	38,8%	29,3%
Lubenica	404,0	15.810,4	39,1	406,4	15.870,1	39,1	0,6%	0,4%
Dinja	67,1	1.628,4	24,3	69,3	1.707,8	24,6	3,2%	4,6%
Krompir	1.707,5	29.460,5	17,3	2.254,3	39.301,9	17,4	24,3%	25,0%
Ukupno	2.749,8	65.180,6		3.672,1	84.394,2		25,1%	22,77

Izvor: Monstat 2021

Zemljište za uzgoj povrća je ograničeno. Vlasnici zemljišta nijesu za ulazak u procese zemljišnih operacija (npr. komasacije), a proizvođači na okućnicama uglavnom proizvode za sopstvenu potrošnju ili direktno prodaju povrće. Izazov za budućnost predstavlja uvećanje produktivnosti zemljišta i količine povrća dostupnih na tržištu.

Uvoz: Uvoz povrća čini oko 4% ukupnog uvoza hrane u Crnu Goru (u 2020. godini - 19 miliona eura), od čega je 75% pokriveno uvozom vezanim za snabdijevanje turista hranom, osim paradajza i luka koji takođe pokrivaju potrebe lokalnog stanovništva.

Pred Crnom Gorom u narednom periodu postoje izazovi da uvozne poljoprivredne proizvode zamijeni onima koji se mogu proizvesti lokalno do nivoa samoodrživosti, a dalje do nivoa potreba prerađivačke industrije.

Samoodrživost: ne postoje pouzdani zvanični podaci o snabdijevanju i potrošnji hrane i samoodrživosti povrća. Prema podacima FAOSTAT-a, indicija je da je samoodrživost pojedinog povrća u Crnoj Gori prilično visoka (krompir 107%, kupus 97%, paprika 67%). Izuzetak su paradajz (35% samoodrživost, potreba za uvozom od 8 hiljada tona) i luk (56% samoodrživost, uz potrebu uvoza od 2000 tona godišnje), gdje postoji izazov u povećanju prinosa i podsticanju malih proizvođača da uđu na tržište.

Izazovi za naredni period:

- podizanje intenziteta i efikasnosti proizvodnje povrća (korišćenje plastenika i staklenika, ulaganje u sisteme za navodnjavanje, korišćenje znanja i inovacija),
- mijenjanje tržišnog pristupa: povećanjem plasmana visokokvalitetnog i lokalno proizvedenog povrća tokom turističke sezone po višim cijenama, i uvozom nakon sezone po povoljnijim cijenama za snabdijevanje prehrambenih potreba preko zime (Sektorska analiza 2021),
- podizanje nivoa samoodrživosti povrćem koje se može uzgajati u Crnoj Gori, a uvozi se,
- podrška mogućnosti pristupanja malih proizvođača do tržišta i njihovog rasta, takođe uz korišćenje alternativnih i inovativnih pristupa za plasiranje hrane na tržište,
- dalje jačanje kratkih lanaca snabdijevanja,
- pronalaženje ravnoteže između tržišnih standarda hrane i cijene sa fokusom na smanjenje gubitka hrane,
- jačanje lanca vrijednosti u sektoru povrća, kako bi se obezbjedilo ukupnjavanje domaće proizvodnje i smanjio uvoz sirovina za potrebe prerađivačke industrije.

Voćarstvo

Voćnjaci u 2020. godini zauzimaju površinu od 2.595 ha, što je za 15% više u odnosu na 2014. godinu i čini oko 1% u strukturi korišćenog zemljišta i 17,7% zemljišta za biljnu proizvodnju. Najveći porast površina bilježe zasadi jabuke (150 ha), kruške (81 ha) i šljive (94 ha). Prema podacima (MONSTAT 2021) najveći udio ima proizvodnja šljive (43,7% u 2020. godini), koja je zabilježila rast proizvodnje od 95% u periodu 2014-2020, i jabuka (28,5% u 2020), uz povećanje proizvodnje od 50% u periodu od 2014-2020. Citrusi su najzastupljenije voće južnog regiona. U strukturi najveće učešće uzima mandarina (12%), koja se u značajnoj mjeri uzgaja plantažno i svoje mjesto nalazi na inostranom tržištu. U sjevernom regionu, jabuka i šljiva su dominantne voćne vrste i uglavnom se koriste za proizvodnju rakije, dok se manji dio prerađuje u džemove i slatko, suši ili konzumira u svježem stanju.

Osim jabuke, šljive, breskve, maline, jagode i agruma, ostale voćne vrste se uglavnom ekstenzivno gaje bez primjene agrotehničkih mjera (okopavanje, đubrenje, rezidba, zaštita od štetočina i mraza, navodnjavanje i dr).

Tabela 29: Proizvodnja voća 2014-2020. godine

Proizvodnja (t)									Udio		Indeks
Voće	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2014	2020	14-20
Šljive	5.743,2	7.035,1	13.127,6	9.888,1	11.835,8	9.636,7	11.260,3	11.823,3	32,1%	43,7%	196
Jabuke	4.900,0	10.614,8	7.968,1	5.371,8	7.583,4	6.344,1	7.340,6	7.767,5	27,4%	28,5%	150
Mandarine	4.181,0	3.040,2	4.485,0	2.753,8	3.645,4	3.376,4	3.142,4	2.252,2	23,4%	12,2%	75
Kruške	914,8	2.648,9	2.612,7	2.063,1	2.298,0	1.892,6	2.207,9	1.280,9	5,1%	8,6%	241
Breskve	1.356,4	1.585,0	884,6	1.279,7	1.291,6	1.036,3	1.254,2	3.016,5	7,6%	4,9%	92
Masline	796,2	554,1	766,5	758,6	521,3	574,1	550,2	694,8	4,5%	2,1%	69
Ukupno	17.891,6	25.478,1	29.844,5	22.115,1	27.175,5	22.860,2	25.755,6	26.835,2			

Izvor: MONSTAT, Statistički godišnjak 2018. i 2021. godine.

Velike oscilacije u ukupnoj proizvodnji su, prije svega, posljedica velikih godišnjih varijacija prinosa usljed tzv. alternativnih prinosa u ekstenzivnim zasadima jer se ne primjenjuju adekvatne pomotehnike i agrotehnike. Kao što se vidi iz tabele u nastavku, samo proizvodnja breskve i mandarine na nivou zemlje ima karakteristike intenzivne proizvodnje jer je većina proizvodnje plantažna, dok se šljive i jabuke gaje veoma ekstenzivno, često u zasadima sa drugim voćem.

Sve vrste osim ekstenzivnog gajenja zahtijevaju intenzivan rad na formiranju i održavanju uzgojnog oblika tokom životnog vijeka biljke, a intenzitet rada u voćnjaku zavisi od tržišta za koje je namijenjen. Udio plantažnog tipa gajenja je povećan za 7% u periodu 2014-2020. Najveći rast bilježe zasadi jabuke - 77 ha i šljive 72 ha, a najveći pad zabilježen je u zasadima mandarina (17% - 20 ha).

Tabela 29: Udio intenzivnih i ekstenzivnih zasada - površine 2014. i 2020.

Površine (ha)	2014		2020		%plantaže		Razlika 2014-2020
	Plantaže	Ekstenzivno	Plantaže	Ekstenzivno	2014	2020	
Šljive	204	942	293	947	18%	24%	6%
Jabuke	132	231	217	297	36%	42%	6%
Kruške	34	139	45	208	20%	18%	-2%
Mandarine	139	75	169	37	65%	82%	17%
Breskve	95	8	92	5	92%	95%	3%
Masline	83	175	152	134	32%	53%	21%
Ukupno	686	1570.	967	1628	30%	37%	7%

Izvor: MONSTAT, Godišnjak 2018. i 2021.

Statistički podaci o prinosima odnose se samo na proizvodnju u zasadima (za šljivu 7,5% proizvodnje, za jabuke 19%, za kruške 16%), što je trenutno najbolja aproksimacija nivoa produktivnosti voćnjaka koji se može uporediti sa prinosima voćnjaka u EU. Ipak, prinosi su mnogo manji od onih u EU. U Crnoj Gori su jedino mandarine i breskve konkurentne prosjeku EU, dok su prinosi plantažnog tipa proizvodnje ostalih voćnih vrsta znatno niži.

Tabela 30: Prinosi na plantažama

Prinos (t/ha) – Plantaža										EU 27
Voće	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021	Prosjek 15-20	Prosjek ²⁰
Šljive	9,7	5,5	6,8	3,8	4,9	2,6	2,9	4,1	5,2	9,7
Jabuke	20,1	20,2	10,8	6,4	7,9	6,9	6,5	7,0	11,3	23,7
Mandarine	23,1	18	22,4	14,8	18,7	16,8	16	15,9	18,5	19,62
Kruške	5,3	10,4	9,9	8,9	8,9	7,4	7,9	7,7	8,4	21,2
Breskve	13,5	16,1	10,4	20,3	20,2	14,2	12,9	13,0	15,4	17,5
Masline	3,1	2,7	3,5	2,9	2	2,2	1,9	2,6	2,6	2,53

Izvor: Statistički godišnjak Monstata 2014-2021, Eurostat

Glavni problem u voćarstvu je, pored malih parcela, veliki udio ekstenzivnih voćnjaka sa promjenljivim prinosima, što je posljedica i neadekvatnih pomotehničkih i agrotehničkih mjera. Drugi problem je nedostatak organizovanog otkupa i adekvatnih logističkih i skladišnih objekata za kvarljivo voće.

Uvoz voća pokriva 5,9% (27,7 miliona eura) ukupnog uvoza hrane. Uvoz jabuke čini 15,5% (vrijednost od 6,4 miliona evra), a uvoz koštunjavog voća 7,1% (2,4 miliona eura) ukupnog uvoza voća.

Samoodrživost: Kao što je slučaj kod povrća, i kod voćarstva ne postoje pouzdani zvanični podaci o snabdijevanju voćem i potrošnji voća u ishrani, a to je problem koji treba prioritetno adresirati u narednom periodu kako bi se definisale adekvatne mjere za smanjenje uvoza. Kao i kod ostalih biljnih proizvoda, postoji velika mogućnost da se uvoz zamijeni lokalnom proizvodnjom, uključujući one proizvode koji su inputi za prerađivačku industriju.

Maslinarstvo

Maslina je najstarija suptropska kultura na Crnogorskom primorju sa tradicijom dugom više od 2000 godina. Većina maslinjaka su stari zasadi (oko 70%, prosječna starost 200-300 godina) koji se nalaze na teško pristupačnim terenima, a posljednjih godina uspostavljena je i manje zastupljena plantažna proizvodnja (151,5 ha, MONSTAT, 2021). Broj stabala maslina u Crnoj Gori je 489.520 i u posljednjih deset godina stabilno raste (između ostalog zahvaljujući sprovođenju agrobudžetskih mjera za podizanje novih, rekonstrukciju i revitalizaciju postojećih zasada) – vidjeti tabelu 33. Najzastupljenije su domaće sorte Žutica (65%), Crnica, Sitnica, Lumbardeška i Drobница. Posljednjih godina primjetan je trend sadnje introdukovanih stonih sorti kao što su Picholina, Arbekuina, Leccino, Coratina. Ove sorte treba da nadoknade nedostatak stonih sorti u domaćem sortimentu i omoguće uzgoj maslina u područjima sa većim rizikom od zimskih mrazeva.

U Crnoj Gori maslinarstvo zauzima značajno mjesto, ne toliko po ukupnoj vrijednosti proizvodnje u odnosu na druge grane poljoprivrede, koliko po svojoj specifičnosti i značaju tradicije. Na primorju Crne Gore prevladuje maslinarstvo kao privredna grana (oko 500.000 stabala maslina zasađeno na oko 3400 ha ukupne površine, prosječne starosti preko 200 godina, od čega su oko 15% novije plantaže), većina pod starim, ekstenzivnim zasadima, obično na manje pristupačnim terenima, i na

²⁰Eurostat

usitnjenim parcelama (prosječna veličina zasada je 0,3 ha). (Izvor: Sektorska analiza 2021, Maslinarstvo)

Tabela 31: Proizvodnja maslina

Proizvodnja (t)									Udio		Indeks
	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2014	2020	14-20
Masline	796,2	554,1	766,5	758,6	521,3	574,1	550,2	694,8	4,5%	2,1%	69

Izvor: MONSTAT, Statistički godišnjak 2018. i 2022. godine godine.

U nastavku, u tabeli 32, prikazano je kretanje povećanja zasada.

Tabela 32: Povećanje zasada 2014-2020.

Godina	Plantažna sadnja			Proizvodnja u ekstenzivnim zasadima	Ukupna proizvodnja	Udio plantaža
	plantaža (ha)	Proizvodnja maslina (t)	Prinos (t/ha)	(t)	(t)	%
2014	82,8	253,8	3,1	542,4	796,2	31,9%
2015	88,9	244,3	2,7	309,8	554,1	44,1%
2016	117,5	412,0	3,5	354,5	766,5	53,8%
2017	141,7	417,1	2,9	341,5	758,6	55,0%
2018	142,1	279,1	2,0	242,2	521,3	53,5%
2019	142,9	307,5	2,2	266,6	574,1	53,6%
2020	151,5	294,9	1,9	255,3	550,2	53,6%
Prosjek	123,9	315,5	2,6	330,33	645,86	49,36%
Prosjek EU			2,53			

Izvor: Statistički godišnjak 2014-2021

Statistički podaci o prinosima odnose se samo na proizvodnju na plantažama, koja čini oko 53,3% proizvodnje u 2020. godini. Procijenjena ukupna količina proizvedenog ploda masline u 2020. godini je 550 tona, od čega je plantažni prinos 294 tone po hektaru (MONSTAT 2021). Procjenjuje se da je od ukupnog broja zapuštenih i zaraslih maslinjaka, oko 2/3 od ukupnog broja stabala donekle revitalizovano (procjena učesnika u procesu). Prosječan prinos je veoma skroman i kreće se između 2 i 3 t/ha, što odražava, između ostalog, visoku starost autohtonih maslinjaka sa jedne strane, i nepotpuni prinos novih zasada (Izvor Sektorska analiza 2021).

U posljednje vrijeme došlo je do povećanja novih zasada u svim područjima Primorja – Ulcinju, Baru, Budvi, Tivtu, Kotoru i Herceg Novom, te Podgorici i Danilovgradu: povećanje sa 88,9 ha u 2014. na 151 ha autohtonih zasada u 2020. godini (MONSTAT 2021), dok se procjenjuje da trenutno ima preko 200 ha zasađenih zasada, pri čemu je u planu podizanje više od 50 ha novih zasada u naredne 3 godine (procjena učesnika u procesu).

U sortimentu i dalje dominiraju autohtone sorte izraženog alternativnog prinosa (preko 65% sortimenta čini lokalna sorta Žutica, koja sa ostalim lokalnim sortama: crnica 18%, sitnica 6%, lumbardeška 6%, šarulja 3%) i ostale sorte 2% (Zinzulača, Fran, Drobnica, Gloginja, Lombardina, Dužica i Barkinja čine preko 90% sortimenta), a zbog starosne i konfiguracione strukture zasada (uglavnom viševjekovni, ekstenzivni, terasasti zasadi), i još uvijek nepotpunih prinosa novih zasada, ukupna količina proizvedenog maslinovog ulja kreće se između 250 i 400 tona.

Nastavlja se trend sadnje novih maslinjaka u unutrašnjosti, u regionu oko Podgorice i Danilovgrada, gdje ima ukupno više od 40 ha zasađenih zasada, sa potencijalom za dalji rast.

Tabela 33 : Kretanje broja stabala maslina u Crnoj Gori sa projekcijom do 2030. godine

1911	1965	1979	1995	2012 ²¹	2020 ²²	2030 ²³
620.122	530.000	450.000	412.264	490.000	550.000	625.000

Izvor: Sektorska analiza, maslinarstvo 2021.

Vinogradarstvo

Prema Statističkom godišnjaku, 2014. godine je vinovom lozom bilo zasađeno 2.742 ha, a u 2020. su te površine povećane na 2.945 ha, što je povećanje od 7,4% (tabela 34). U ukupnoj proizvodnji dominira proizvodnja vinskih sorti, uglavnom crnih vina od sorti Vranac i Kratošija, a od bijelih vina zastupljenije su sorte Krstač i Chardonnay. U poređenju sa popisom iz 2010. godine, jasan je trend površina zasađenih (introduciranim) stranim sortama vinove loze kao što su Cabernet sauvignon i Merlot za crna vina, te Chardonnay za bijela vina. Ako se uporede sa površinama vinograda vodećih svjetskih vinskih zemalja, površine pod vinogradima Crne Gore nijesu velike. Međutim, u odnosu na površine drugih poljoprivrednih kultura ili površine pod vinogradima nekih zemalja u okruženju, Crna Gora ima značajne vinograde, ako se ima u vidu ukupna površina zemlje i potrebe stanovništva i turista. Prema podacima MONSTAT-a, ukupna površina pod vinogradima, uključujući savremene plantažne vinograde, ali i vinograde na okućnicama, u 2020. godini iznosila je 2.945 ha. Tokom petogodišnjeg perioda (2014-2020) površine pod plantažnim zasadima vinograda su povećane za 234 ha, odnosno 9%, sa 2.598 ha na 2.832 ha (tabela 34).

Tabela 34: Vinogradarske površine i proizvodnja grožđa

Grožđe	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	Razlika	Indeks
rodna površina, ha (plantaža)	2.598,3	2.634,1	2.783,2	2.804,2	2.790,2	2.825,4	2.831,9	234	109
proizvodnja, t	17.128,7	23.085,6	28.925,4	22.201,9	24.440,6	20.864,0	21.268,7	4140	124
broj čokota produktivne starosti	9.726.732	9.820.800	10.552.905	10.634.011	10.629.873	10.614.620	10.884.796	1.158.064	112

²¹ Procjena sektorske studije za maslinarstvo 2014 godine.

²² Procjena sektorske studije 2020. godine, prema raspoloživim podacima i informacijama od učesnika.

²³ Linearna ekstrapolacija srednjeg godišnjeg rasta zasada, uz pretpostavku da se dodaje između 5,000 i 10,000 sadnica godišnje.

<i>prinos t po ha-plantaže</i>	6,6	8,8	10,4	7,9	8,8	7,4	7,5	Prosje k.	8,2
<i>prinos kg po lozi</i>	1,8	2,4	2,7	2,1	2,3	2,0	2,0	Prosje k.	2,2
okućnice (ha)	144,1	144,1	116,4	116,3	116,6	111,5	113,8	-30	79
Ostala proizvodnja	1.744,8	1.741,0	1.227,6	1.279,8	1.329,6	1.001,0	1.442,4	-302	83
Ukupna površina	2.742,4	2.778,2	2.899,6	2.920,5	2.906,8	2.936,9	2.945,7	203	107
Ukupna proizvodnja	18.873,5	24.826,6	30.153,0	23.481,7	25.770,2	21.865,0	22.711,1	3838	120
Prinos t/ha -ukupno	6,9	8,9	10,4	8,0	8,9	7,4	7,7	Prosje k.	8,3

Izvor: Statistički godišnjaci 2018, 2021, MONSTAT

Plantažni uzgoj: Od ukupne površine pod vinogradima, najveći udio zauzimaju savremeni plantažni vinogradi namijenjeni komercijalnoj proizvodnji grožđa i vina. Prema podacima MONSTAT-a, u 2020. godini zasađene površine plantaža iznosile su 2.831,9 ha (96,1% ukupnih površina), a površine pod vinogradima na okućnicama 113,8 ha (3,9%). Za razvoj vinogradarstva i vinarstva u Crnoj Gori vinogradi na okućnicama nijesu toliko važni kao plantažni vinogradi, ali mogu ostvariti dodatnu zaradu dopunjavanjem ponude lokalnog seoskog turizma ponudom lokalno proizvedenog vina.

Posmatrajući posebno vinograde plantažnog tipa i vinograde na okućnicama, razvoj vinogradarstva u Crnoj Gori je različit u posljednjih pet godina. Površine plantažnih vinograda su se blago povećale, dok su se površine okućnica blago smanjile. Površine pod vinovom lozom 2014 – 2020 kretale su se od 2.598,3 ha u 2014. do spomenutih 2.831,9 ha u 2020., dok su se površine pod vinovom lozom na okućnicama smanjile sa 144,1 ha u 2014. na 113,5 ha u 2020. godini. Plantažni vinogradi su poželjni i pokazatelj da vinogradari postupno prelaze iz amaterskog vinogradarstva u komercijalnu proizvodnju grožđa i vina. No, može se pretpostaviti da se radi o dva odvojena procesa, u smislu da plantažne vinograde podižu vinarije sa velikim proizvodnim kapacitetima i da mali proizvođači grožđa napuštaju vinograde. Takva situacija odgovara trendu iseljavanja iz sela u urbana područja, gdje su smanjene površine pod vinovom lozom, što je nepovoljno ne samo sa ekonomskog stajališta, već i sa stajališta gubitka biodiverziteta vinove loze kao i zbog povećane erozije zemljišta u planinskim područjima. Količina proizvedenog grožđa zavisi o primijenjenim agrotehničkim i ampelotehničkim mjerama, ali prije svega o meteorološkim uslovima u pojedinim godinama proizvodnje.

Uticaj spoljašnje sredine posebno je izražen u vinogradima bez sistema navodnjavanja, pa povremena sušna razdoblja mogu biti jedan od problema proizvodnje vina u Crnoj Gori, posebno na položajima sa lakim i propusnim zemljištima. Iako je najveći proizvođač grožđa i vina „13. jul – Plantaže“ iz Podgorice instalirao sisteme za navodnjavanje na cijeloj površini, postoje značajne razlike u količini proizvedenog grožđa godišnje zbog lokalnih meteoroloških uslova.

Proizvodnja grožđa: Prema podacima MONSTAT-a, ukupna proizvodnja grožđa u proteklom petogodišnjem periodu (2014-2020), zavisno od meteoroloških uslova u svakoj proizvodnoj godini, iznosila je 18.873 t u 2014. godini i 30.153 t u 2016. godini. U 2020. godini ukupna proizvodnja vinskog grožđa iznosila je 22.711 t, oko 15,2% manje nego u 2018. i 13,3% manje od petogodišnjeg prosjeka

2015-2019 (25.219,3 t). Prosječan ukupan prinos grožđa na plantažama po hektaru u Crnoj Gori u periodu 2014-2020 iznosio je 8,2 t/ha. Ovaj umjereno nizak prinos omogućuje proizvodnju visokokvalitetnog grožđa i vina u povoljnim ekološkim uslovima. Prosječan ukupni prinos u 2020. godini je 7,5 t/ha, što je ispod prosjeka. No, ovo smanjenje prinosa ne treba promatrati kao negativnu posljedicu, već i kao priliku za proizvodnju kvalitetnih vina, posebno vina geografskog porijekla, sa obzirom na to da manji prinosi rezultiraju boljim kvalitetom grožđa i vina. Kao što je već rečeno, prinos grožđa zavisi od meteoroloških uslova u pojedinoj proizvodnoj godini. Uopšteno, prinosi grožđa su veći na okućnicama (u prosjeku 10,80 t/ha za period 2015-2019), što je i logično obzirom da je zastupljen velik dio stonih sorti, ali i mali vinogradi.

Prosječan prinos grožđa po čokotu vinove loze: Ograničavanje prinosa grožđa po lozi je, pored pravilnog izbora sorte grožđa, jedan od osnovnih uslova za proizvodnju visokokvalitetnog grožđa i vina. Prema podacima MONSTAT-a, u periodu (2014–2020) prosječan prinos grožđa po čokotu u zasadima iznosio je 2,3 kg po čokotu, što je pozitivno sa aspekta obezbjeđenja adekvatnog kvaliteta grožđa. Prosječan prinos grožđa u 2020. godini iznosio je 2kg po čokotu, što je predstavljalo pad prinosa u odnosu na prosječan prinos za period 2014-2020. Prosječan prinos grožđa 2014-2020 je 7,76, u Hrvatskoj 5, Sloveniji 6,61, Italiji 10,7 t/h.

Prosječan prinos grožđa po čokotu: ograničenje prinosa grožđa po čokotu jedan je od osnovnih uslova za proizvodnju kvalitetnog grožđa i vina, uz pravilan izbor sorte grožđa. Prema podacima MONSTAT-a, prosječan prinos grožđa po čokotu u periodu (2014-2020) iznosio je 2,3 kg/čokotu, što je pozitivno sa aspekta obezbjeđenja odgovarajućeg kvaliteta grožđa. Prosječni prinos grožđa u 2020. godini iznosio je 2 kg/čokotu, što predstavlja smanjenje prinosa u odnosu na prosječni prinos za period 2014-2020. Prosječan prinos grožđa u EU 27 u periodu 2014-2020 je 7,76, u Hrvatskoj 5, Sloveniji 6,61, a Italiji 10,7t/ha.

Tabela 35: Prinos vinskog grožđa u EU i zemljama regiona (t/ha)

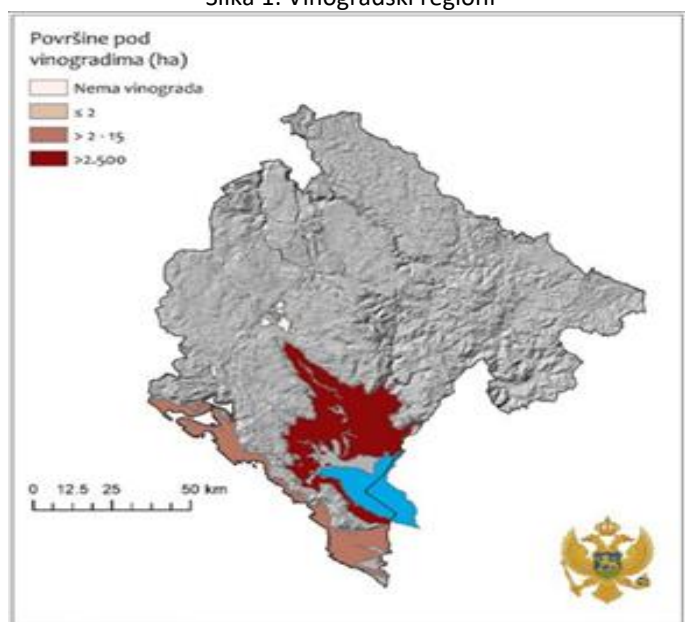
Grožđe za vina	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	Prosjek
Evropska unija – 27				7,00	8,52			7,76
Grčka	9,08	9,09	9,22	7,87	7,55	6,86	6,75	8,19
Španija	6,42	5,97	6,33	5,55	7,22	5,90	7,14	6,54
Hrvatska				5,33	7,13	5,43	5,71	5,90
Italija	9,30	10,92	11,58	9,93	11,90	10,60	10,96	10,71
Holandija		9,87	10,00	10,00	10,00	10,00	10,00	9,98
Portugalija	4,55	5,18	4,40	4,94	4,43	4,88	4,82	4,72
Slovenija	5,88	7,49	5,99	5,65	8,12	6,75	6,79	6,61
Crna Gora	7,0	9,2	10,5	8,2	9,1	7,6	7,9	8,5
Albanija	21,12				10,85	11,00	11,34	13,58
Srbija	6,45	8,42	7,24	7,21	7,40	7,98	8,11	7,76

Izvor: Eurostat 2021

Vinogradarski regioni

Geografske oblasti u Crnoj Gori za proizvodnju grožđa i vina su podijeljene na tri regiona:

Slika 1: Vinogradski regioni

Izvor: Sektorska analiza 2021

1. Vinogradarski region Crnogorski basen Skadarskog jezera, u okviru kojeg se nalazi sedam subregiona: Kuči, Crmnica, Rijeka, Podgorica, Piperi, Katuni i Bjelopavlići;
  2. Vinogradarski region Crnogorsko primorje, u okviru kojeg postoje četiri subregiona: Boka kotorska, Budva-Bar, Ulcinj i Jadransko zaleđe;
  3. Vinogradarski region Nudo.
- Vinogradarski region Crnogorski sjever je potencijalno vinogradarsko područje, u okviru kojeg postoje četiri subregiona: Dragaljsko polje, subregion Nikšić, Šćepan Polje i subregion Bijelo Polje.

Crna Gora je uskladila svoje propise (osim novih propisa iz 2019) u pogledu politike kvaliteta, odnosno oznaka geografskog porijekla sa sistemom PDO/PGI u EU. U Crnoj Gori trenutno postoji sedam zaštićenih oznaka porijekla, i to: „Crmnica“, „Podgorički subregion“, „Ulcinjnski subregion“, „Boka Kotorska“, „Nudo“, „Katunska nahija“ i „Bjelopavlići“, kao i dvije oznake geografskog porijekla za vino, a posebno: „Crnogorski Basen Skadarskog jezera“ i „Crnogorsko Primorje“.

Ako pogledamo raspored ukupne površine vinograda, odnosno vinogradarskih parcela po vinogradarskim subregionima, uočavamo da se čak 96,33% njihove površine nalazi u Podgoričkom subregionu (2.497,80 ha). Na drugom mjestu, ali sa znatno manjim učešćem površina, nalazi se katunski subregion, u kome se prostire 22,31 ha, što predstavlja 0,87% ukupne površine vinograda i vinogradarskih parcela. U subregionu Rijeka trenutno ima 21,37 ha vinograda (vinogradarskih parcela), što predstavlja 0,82%, a značajne površine su i u bjelopavličkom (18,11 ha, 0,70%) i crmničkom subregionu (17,33 ha), što predstavlja 0,67% ukupne površine vinogradarskih parcela (registrovanih u VR), dok su površine u ostalim subregionima daleko manje i ne prelaze 5 hektara po subregiji.

Glavni problemi koji onemogućuju podizanje vinograda u uslovima slabije ekonomske moći proizvođača grožđa i vina su visoki troškovi ulaganja za podizanje vinograda i njihovo održavanje. Osim toga, širenje vinograda onemogućava mogućnost zakupa ili kupovine većih parcela za izgradnju većih vinogradarskih kompleksa u vinorodnim područjima planinskih krajeva.

S obzirom da je novom rejonizacijom vinogradarskih geografskih proizvodnih područja u 2017. godini proširen prostor na kojem je moguće uspješno uzgajati vinovu lozu i proizvoditi visokokvalitetno grožđe i vino, postoje uslovi za intenzivnije podizanje vinograda, posebno na područjima gdje se ne

moгу obrađivati ostale poljoprivredne kulture. Nedostatak teške mehanizacije za pripremu zemljišta, odnosno kopanje, podrivanje i duboko oranje, a u nekim slučajevima i nemogućnost njihove upotrebe zbog prirode terena, usporava značajno širenje vinograda. U cilju prilagođavanja strukture vinograda potrebama proizvodnje vina i boljeg iskorišćenja potencijala zemljišta (kamene podzide na strmim terenima), kao i smanjenja negativnog uticaja klimatskih promjena na kvalitet grožđa, odnosno vina (negativno dejstvo ekstremno visokih temperatura na aromatični kompleks vina), postoji potreba za konverzijom sorti, rekonstrukcijom i preseljenjem vinograda.

2.3.4.2 Stočarska proizvodnja

Prema Istraživanju o strukturi poljoprivrednih gazdinstava (2016), od ukupno 43.791 poljoprivrednih gazdinstava u Crnoj Gori, 31.260 (71,4%) se bavi uzgojem stoke i/ili živine. Broj stočnih farmi u 2010. godini smanjen je za 4,3% do 2016., dok je povećan broj goveda, prasadi i živine, a smanjen broj ovaca i koza po farmi. Prevladava uzgoj preživara (goveda, ovaca i koza), dok je manje razvijen uzgoj svinja i živine. Dominiraju pasmine pogodne za proizvodnju mlijeka i mesa, sa tendencijom povećanja udjela mliječnih pasmina. Posljednjih godina došlo je do pozitivnih pomaka u smislu povećanja veličine i broja životinja na poljoprivrednim gazdinstvima.

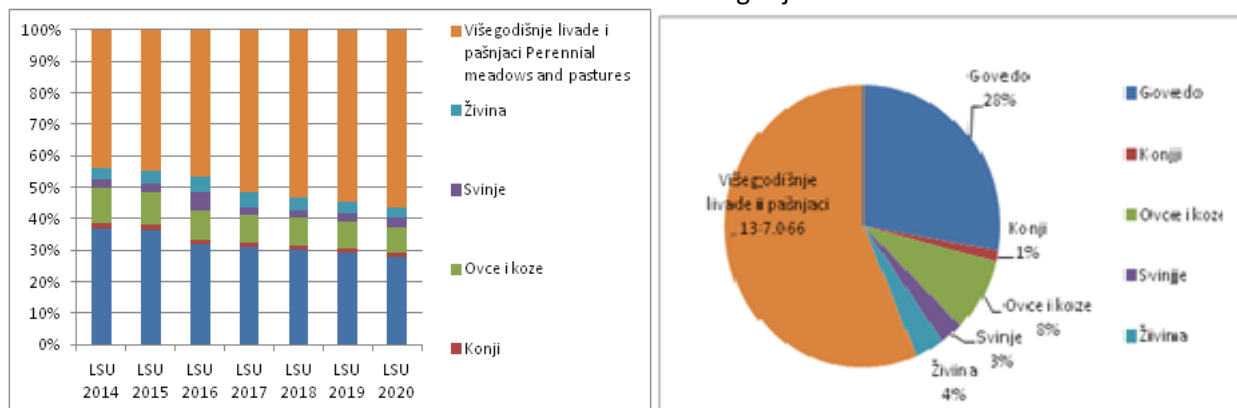
Stočarstvo omogućava Crnoj Gori korišćenje manje produktivnih površina (pašnjaka i livada), koje dominiraju u strukturi ukupnog poljoprivrednog zemljišta. Uporedimo li ukupnu površinu pašnjaka i livada sa ukupnim brojem goveda i ovaca/koza, dobijamo vrijednost od samo 0,23 goveda/ha i 0,46 ovaca/koza po hektaru. Kada bi se sve vrste preživara izrazile zbirno u uslovnim grlima (jedno uslovno grlo – UG – jednaka je jednom odraslom govedu ili 10 ovaca ili 10 koza), što uključuje i konje, podatak bi bio manji od 0,53 UG/ha (prema istraživanju 2016) i 0,44 UG/ha u 2020. godini (prema Statističkom godišnjaku 2021), što je nisko opterećenje površina (prosjeak u EU je 0,8 UG/ha).

Tabela 36: Udio životinja prema izračunatim koeficijentima UG za 2020. godinu i proračun opterećenja

Stoka	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021	Udio 2020
Goveda	79.887	79.091	77.023	74.813	72.715	70.610	67.614	61.778	63,6%
Konji	3.976	3.941	3.158	3.257	3.204	3.206	3.111	2.894	2,9%
Ovce i koze	23.740	22.431	22.345	21.604	21.606	21.088	20.440	19.495	19,2%
Svinje	5.811	6.275	14.244	5.936	5.863	6.034	6.650	6.269	6,3%
Živina	8.339	8.487	11.700	11.036	9.329	8.902	8.423	8.355	7,9%
Ukupno UG	121.753	120.225	128.469	116.646	112.717	109.841	106.239	98.791	100%
Višegodišnje livade i pašnjaci	216.583	217.633	241.333	241.724	242.113	242.718	243.304	241.124	
UG / ha	0,56	0,55	0,53	0,48	0,47	0,45	0,44	0,41	

Izvor:MPŠV

Grafikon 2: UG u kategorijama

Izvor:MPŠV

Prema udjelu opterećenja, goveda čine 63% UG u 2020. godini, ovce i koze 19,2%, živina 7,9% i svinje 6,3%.

Govedarstvo

Govedarstvo je najznačajniji sektor stočarske proizvodnje – od 43.791 gazdinstva, kojim se bavi 24.624 (50%) poljoprivrednih gazdinstava sa oko 89.269 grla (prema Istraživanju iz 2016. godine) sa prosjekom od 4,1 grlo, što je za 25% više u odnosu na popis iz 2010. godine.

Tabela 37: Struktura poljoprivrednih gazdinstava koja drže goveda

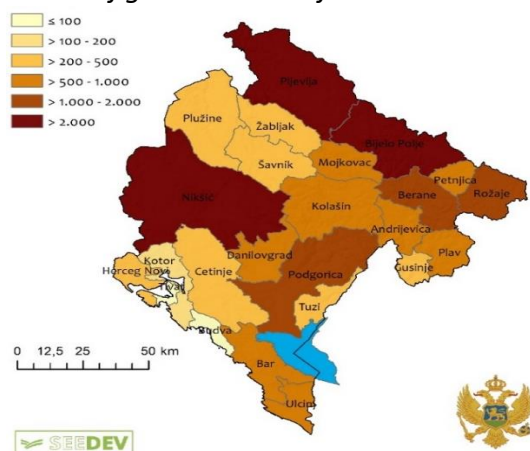
	2010 (A)			SPG 2016 (B)			Indeks B / A	Indeks D / E
	grla (A)	Gazdinstava	prosjeak (E)	grla (B)	Gazdinstava	prosjeak(D)		
Goveda	80.209	24.624	3,3	89.269	21.939	4,1	111,3	124,9
Krave muzare	51.145		2,1	59.583		2,7	116,5	130,8

Izvor: Popis 2010, Istraživanje strukture porodičnih gazdinstava 2016, MONSTAT

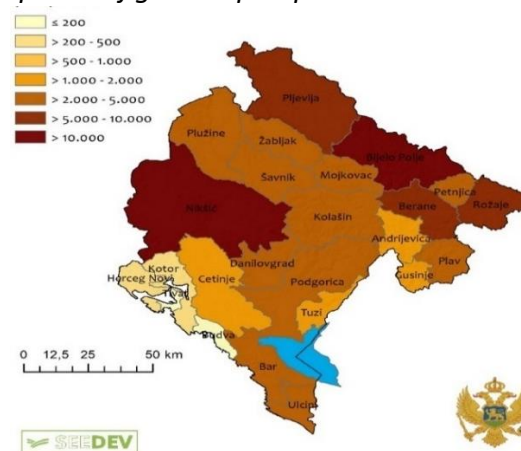
Iako nema novih zvaničnih podataka o ukupnoj vrijednosti poljoprivredne proizvodnje u Crnoj Gori, sa sigurnošću se može reći da je govedarstvo najznačajniji individualni tip proizvodnje. Obezbeđuje mlijeko, meso i sirovine za dalju preradu. Najveći broj poljoprivrednika je uključen u ovu proizvodnju (prema MONSTAT-u to je tačno 50% svih gazdinstava), najveći dio budžeta namijenjen je za podršku investicijama u stočarstvu i najveći broj grantova kroz MIDAS i IPARD za unaprijeđenje stočarske proizvodnje. Zbog toga je od velikog značaja za ruralni razvoj, posebno u sredinama gdje je ova proizvodnja među rijetkima koja se može obavljati (Izvor: Sektorska analiza 2021).

Struktura stočnog fonda po područjima i gazdinstvima: Prema registru označenih životinja iz 2020. godine, najveći broj gazdinstava koja drže goveda je 3.524 u Bijelom Polju, zatim 3.201 u Nikšiću, gdje je najveći broj životinja (14.320 i 13.889). Prosječan broj goveda po opštini je 3.559, dok je prosječna veličina gazdinstva 3,9 grla. Najveći je u opštinama Plužine i Rožaje preko 6 grla, a najmanji u Kotoru i Hercegovom Novom.

Slika 2: Broj gazdinstava koja drže stoku

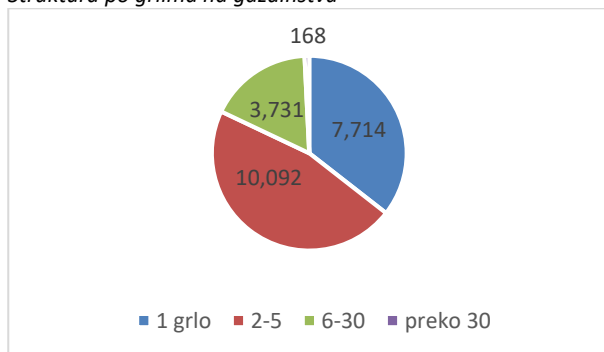
i ukupan broj goveda po opštinama

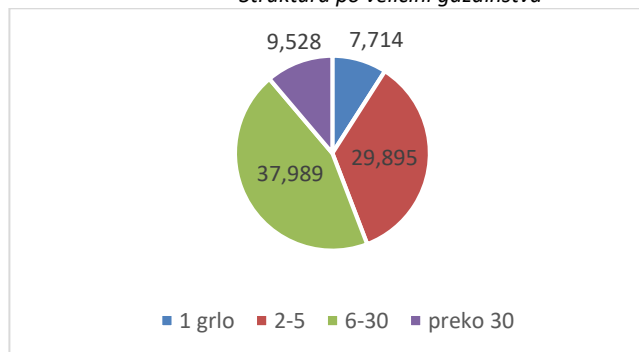
Izvor: Uprava za bezbjednost hrane, veterinu i fitosanitarne poslove

Grafikon 3: Struktura i broj gazdinstava koja drže stoku i broj goveda po veličini stada

Struktura po grlima na gazdinstvu

Struktura po veličini gazdinstva

Izvor: Uprava za bezbjednost hrane, veterinu i fitosanitarne poslove

Prema istom registru, 168 gazdinstava u Crnoj Gori ima više od 30 goveda, što je minimalan broj grla potreban za prijavu u sektoru stočarstva u mjeri 1 IPARD programa. Uz to, 3.731 gazdinstvo ima 6-30 grla (prosječno nešto više od 10 grla). Najveći broj gazdinstava (10.092) ima 2-5 grla, što se može smatrati prilikom za rast.

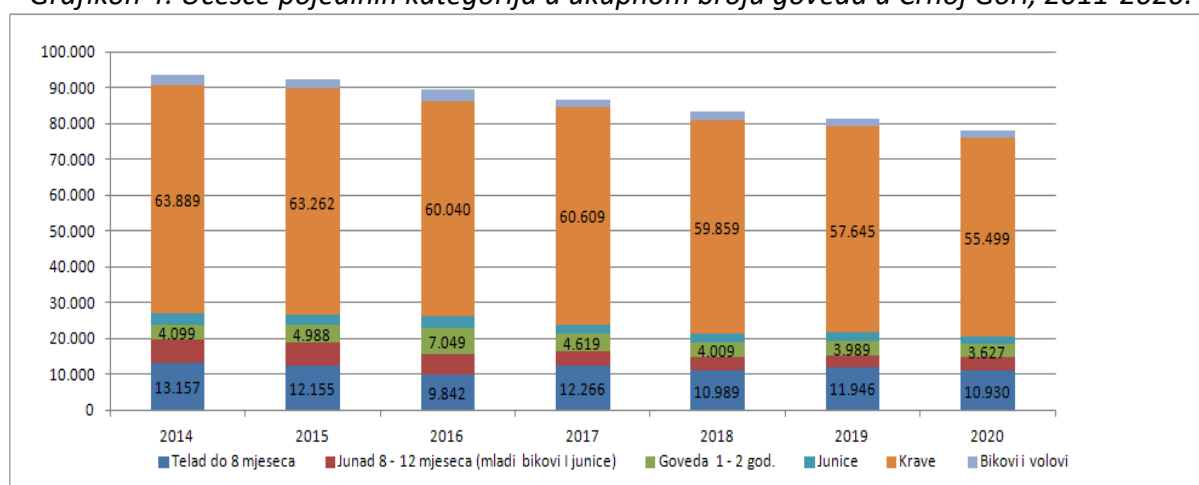
Struktura po kategorijama stoke ukupno: Prema podacima MONSTAT-a, ukupan broj goveda u 2019. godini bio je 81.400. Prema podacima Uprave za bezbjednost hrane, veterinu i fitosanitarne poslove, u 2019. godini ukupan broj goveda registrovanih u elektronskoj bazi podataka u Crnoj Gori iznosio je 85.426 grla (po Sektorskoj analizi razlika je zbog neblagovremene registracije u registar obilježanih životinja). Od ukupnog broja goveda, oko 70% su krave. Primjetno je da u Crnoj Gori ima dosta starijih krava, sa preko 5 ciklusa laktacije. Generalno, životinje starije od dvije godine dominiraju u ukupnom broju i čine preko 75% ukupnog broja goveda. Krave se prvenstveno drže za proizvodnju mlijeka i teladi, ali na kraju proizvodnje učestvuju u ukupnim bilansima mesa. Proizvodnja mesa prati trendove u broju grla, ali ne u potpunosti, i u velikoj mjeri zavisi od odluke kada će se izvršiti remont stada i zamijeniti muzne krave, kao i od uvoza žive stoke za klanje.

Tabela 38: Struktura goveda na poljoprivrednim gazdinstvima

Klasa	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	Indeks	Prosjek	2020 / prosjek
Goveda do 1 godine										
Telad do 8 meseci	13.157	12.155	9.842	12.266	10.989	11.946	10.930	83	11.612	94,1
Goveda 8-12 meseci (mladi bikovi i junice)	6.492	6.744	5.861	4.240	3.816	3.329	3.705	57	4.884	75,9
Goveda 1-2 godine	4.099	4.988	7.049	4.619	4.009	3.989	3.627	88	4.626	78,4
Goveda preko 2 godine										
Junice	3.215	2.631	3.550	2.730	2.316	2.302	2.029	63	2.682	75,7
Krave	63.889	63.262	60.040	60.609	59.859	57.645	55.499	87	60.115	92,3
Bikovi i volovi	2.697	2.673	2.927	2.184	2.275	2.221	2.099	78	2.439	86,0
Ukupno	93.550	92.452	89.269	86.649	83.264	81.432	77.889	83	86.358	90,2

Izvor: Godišnjaci MONSTAT-a 2018-2021

Grafikon 4: Učešće pojedinih kategorija u ukupnom broju goveda u Crnoj Gori, 2011-2020.

Izvor: MONSTAT

Ukupan broj goveda je u padu od 2015. godine (u periodu 2014-2020. smanjen je za 9,8%). Glavni razlog za to je napuštanje proizvodnje od strane malih proizvođača. Razloge njihovog napuštanja treba tražiti u činjenici da su to uglavnom staračka domaćinstva čija su djeca ili napuštala gazdinstvo ili su bila manje zainteresovana za uzgoj jednog ili dva grla goveda. Štaviše, poljoprivredna politika je insistirala na profesionalizaciji i isključila takva gazdinstva iz sistema podsticaja. Na kraju, tako mala proizvodnja je neisplativa i teško je pronaći ekonomski interes osim sigurnosti hrane i ostvarivanja dodatnog prihoda.

Ovaj trend profesionalizacije najbolje se može vidjeti i dokazati poređenjem podataka popisa poljoprivrede iz 2010. i SPG-a iz 2016. koji pokazuju 22% manje farmi sa jednim ili dva goveda, stagnaciju broja farmi sa 3-9 goveda, rast broja farmi sa 10 i više goveda, dok se broj farmi sa 20-29 goveda udvostručio. Pretpostavka je da će nova statistička praćenja nastaviti potvrđivati ovu fluktuaciju i u potpunosti objašnjavati smanjenje ukupnog broja goveda.

Takođe, podaci dobijeni od savjetodavne službe u oblasti stočarstva (koja prati gazdinstva već dvadeset godina, u 2020. čak 2.090 njih sa 12.928 grla), dolazi do sličnih podataka o ubrzanju procesa profesionalizacije i povećanja veličine prosječnog gazdinstva. Tako se od 2001. godine broj gazdinstava koja drže preko 15 goveda povećao za 7 puta. Od 2013. prosječna veličina farme porasla je sa 4,9 na 6,2 grla. (Izvor Sektorska analiza 2021).

Proizvodnja goveđeg mesa u posljednjih deset godina, prema podacima MONSTAT-a, kretala se od 3,1 do 6 hiljada tona zabilježenih u 2020. godini (prosječno 4,8 hiljada tona). Nakon pada u 2017. godini, održava se na oko 3,8 hiljada tona. Većina životinja se zakolje u klaonici, više od 15.000 u 2018. godini. No, klanje na gazdinstvu još uvijek je prisutno i značajno, procjenjuje se na oko 45 %. Važno je napomenuti da su upitni podaci MONSTAT-a o broju klanja kao i FAO podaci o proizvodnji mesa. Prije svega, nedoumica proizlazi iz mišljenja stručne javnosti, obavljenih intervjuja, te određenih odstupanja između broja grla i proizvodnje mesa (Sektorska analiza 2021).

Velike površine pod pašnjacima i livadama, te male površine obradivih površina za proizvodnju stočne hrane za stajski uzgoj omogućavaju ekstenzivan pašni tov na sjeveru koji doprinosi kvalitetu mesa. U središnjem regionu postoji intenzivna i poluintenzivna proizvodnja mlijeka i isporuka mljekarama, što zahtijeva logističku podršku, skladišne kapacitete i opremu za upravljanje kvalitetom.

Kvalitet proizvedenog mesa zavisi prvenstveno od ishrane i načina uzgoja, starosti zaklane životinje i pasmine goveda. Značajna količina mesa (u periodu 2015-2019 u prosjeku 15-23% od ukupnog broja zaklanih životinja u klaonicama) potiče od krava koje su imale više laktacija, što smanjuje kvalitet mesa. Jedna od specifičnosti proizvodnje goveđeg mesa u Crnoj Gori je značajno klanje teladi. Tako je u prosjeku u periodu od 2015. do 2019. godine udio zaklane teladi iznosio 41-46% od ukupnog broja zaklanih životinja u klaonicama.

Pasminska struktura: Malo je proizvođača koji se bave tovom, uzgojem specijalizovanih pasmina junadi. Zbog toga je pasminska struktura loša, a prevladavaju melezi, uglavnom za proizvodnju mlijeka. U kontrolisanoj populaciji to iznosi 29%, a u ukupnoj populaciji taj je udio značajno veći. Od čistih pasmina preovladavaju mliječne pasmine, prvenstveno holštajn frizijska sa 26% u kontrolisanoj populaciji. Smeđa švajcarska i simentalska pasmina, kao dvonamjenske rase, dobro su prilagođene uslovima uzgoja u Crnoj Gori i široko su rasprostranjene.

Udio smeđe švajcarke, koja je više pašnjačka pasmina i bila je omiljena pasmina malih proizvođača u ekstenzivnim sistemima uzgoja, mijenjao se sa promjenom strukture gazdinstava prema profesionalizaciji, smanjivao se u korist simentalca. Udio simentalske pasmine dosegao je jednu četvrtinu (podatak iz kontrolisane populacije) i dalje raste jer se proizvođači sve više odlučuju za ovu pasminu zbog dobrog prirasta i kvalitetne teladi pogodne za tov. Tako je od svih novonabavljenih junica u 2020. godini oko 95% bilo simentalske rase. (Sektorska analiza 2021).

Tabela 39: Prodaja i klanje stoke 2014-2020.

	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	Indeks	Prosjeak	2020 / prosjeak
Prodaja (broj)	38.82	35.40	31.807	31.588	33.187	33.458	33.548	86	33.974	98,7
Klanje u klanicama (broj)	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020			
Telad	10.926	10.378	8.205	11.814	13.842	13.311	10.871	99	11.335	95,9
Junad	8.119	8.331	7.401	9.180	11.865	12.421	11.72	144	9.863	118,9
Ostatak	4.481	3.829	4.556	5.700	4.669	5.436	8.162	182	5.262	155,1
Ukupno	23.52.	22.537	20.162	26.693	30.376	31.168	30.780	131	26.463	116,3
Prosječna neto težina (kg)	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	100	2.017	100,1
Ukupno	167,0	180,9	190,0	183,3	168,6	174,7	195,4	117	180	108,6
Telad	85,0	89,2	81,3	79,9	81,1	82,1	83,2	98	83	100,1
Junad	240,0	265,0	273,3	266,5	239,3	240,7	250,8	105	254	98,9
Ostatak	232,0	253,6	260,7	263,4	248,6	251,7	265,0	114	254	104,5
Ukupna proizvodnja (t)	3.916,86	41.04,47	3.877,51	4.891,79	5.122,59	5.450,81	6.008,53	153	4.768	126,0
Telad	928,71	925,72	667,07	943,94	1.122,59	1.092,83	904,47	97	941	96,1
Junad	1.948,56	2.207,72	2.022,69	2.446,47	2.839,29	2.989,73	2.941,13	151	2.485	118,4
Ostatak	1.039,59	971,03	1.187,75	1.501,38	1.160,71	1.368,24	2.162,93	208	1.342	161,2

Izvor: Statistički godišnjaci 2014-2021 MONSTAT

Pasminka struktura (Sektorska analiza 2021) je prilagođena proizvodnji mlijeka, a ne mesa. Čak i u slučaju jedine rasprostranjene pasmine - simentalke, proizvođači se često odlučuju za mliječni tip. Ipak, posljednjih godina dolazi do uvođenja novih pasmina, ali nedovoljno intenzivno.

Tržišno usmjerena proizvodnja goveđeg mesa u Crnoj Gori je isplativa i ima daljnji potencijal rasta. Glavni pokretači rasta su povećanje potražnje za prerađenim proizvodima, kako u turizmu tako i u lokalnoj potražnji. Najveći dio tržišne proizvodnje odvija se na sjeveru Crne Gore zbog boljih zemljišnih uslova, blizine Srbije, BiH i Hrvatske, odakle se uvozi deficitarna stočna hrana, manje mogućnosti zapošljavanja u drugim industrijama, te postojanja prerađivačke industrije koja ne samo da otkupljuje najveće količine uzgojene stoke, nego ima i vlastitu proizvodnju.

Ostaje izazov uspostaviti i održavati sistem registracije koji bi pomogao poboljšati sastav pasmina i proširiti specijalizovani tov sa poznatim pasminama visoke vrijednosti. Takođe bi se osigurao i dodatni prihod od prodaje čistokrvnog genetskog materijala.

Proizvodnja mlijeka je dominantna djelatnost i glavni proizvod stočarske proizvodnje, što je tipično za crnogorsku poljoprivredu. Već nekoliko godina proizvodnja mlijeka je relativno stabilna sa relativno malim varijacijama i fluktuacijama u količini i vrsti mlijeka. Dominantan je udio kravljeg mlijeka sa oko 93%, zatim ovčjeg mlijeka sa udjelom od 4-5%, te kozjeg mlijeka čija proizvodnja predstavlja nešto više od 2% ukupnog bilansa svježeg mlijeka.

Tabela 40: Proizvodnja kravljeg mlijeka 2014-2020.

	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020			
Količina (000 l)	178.121	170.701	168.037	169.351	168.233	165.750	165.576	93	169.396	97,7
L / krave	2.805	2.710	2.803	2.784	2.792	2.880	3.035	108	2.830	107,2
Krava	63.889	63.262	60.040	60.609	59.859	57.645	55.499	87	60.115	92,3

Izvor: MONSTAT, Statistički godišnjaci 2014-2021

Prinos mlijeka: Tokom protekle decenije prinos mlijeka po kravi stalno se poboljšavao (sektorska analiza 2021). Prema podacima Službe za selekciju stoke, prosječna mliječnost po kravi u kontrolisanoj populaciji u 2020. godini iznosi 5.989 litara, dok je procjena ukupne populacije u 2020. godini 3.035 litara po kravi, što ukazuje na kontinuirani napredak, iako su vrijednosti i dalje ispod prosjeka proizvodnje u regionu (Hrvatska 4620 litara, Slovenija 6200 litara) i EU 27 (7509 litara). Važno je istaknuti da se mliječnost jako razlikuje po regionima.

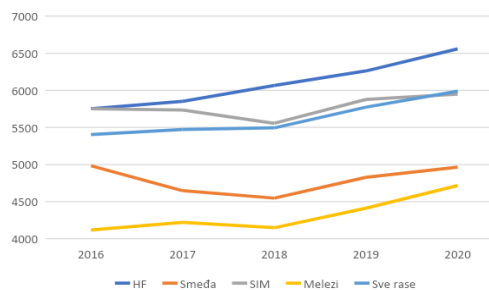
Najveća produktivnost u proizvodnji mlijeka zabilježena je u nikšićkom regionu, gdje je proizvodnja po grlu na nivou 6981 kg, zatim u Podgorici i Danilovgradu 6886 kg, dok su ostali centri znatno ispod prosjeka. Razlozi tome mogu se pronaći u većoj zastupljenosti holštajn frizijske pasmine i kvalitetne simentalske rase, kao i u opredjeljenju za intenzivniju ishranu kako bi se povećala količina mlijeka koja se isporučuje prerađivačkim pogonima u neposrednoj blizini.

Relativno skromni ukupni rezultati u proizvodnji su zbog lošeg rasnog sastava, tehnologije proizvodnje i uslova držanja. Kako bi se ovi problemi prevazišli, u budućnosti će modeli podrške biti usmjereni na rješavanje ovih problema.

Tabela 41: Rezultati muže krava po područjima u kontrolisanoj populaciji

Teritorija	Br. lakat.	ML, kg	Mliječna mast		Bjelančevina		M + P, Kg
			%	Kg	%	kg	
Bar	142	4.842	3,65	177	3,17	154	331
Podgorica	198	6.886	3,7	255	3,16	218	473
Nikšić	261	6.981	3,87	270	3,24	226	496
Berane	103	4.718	3,58	169	3,4	160	329
Bijelo Polje	147	5.016	3,59	180	3,19	160	340
Prosjek	851	5.989	3,73	223	3,22	193	416

Grafikon7: Mliječnost po rasama 2016-2020

Izvor: MPŠV

Izazovi: Širenje i profesionalizacija proizvođača, specijalizacija za tovne rase poboljšanje kvaliteta svježeg i prerađenog mesa, rast industrijske prerade i potražnja za tradicionalnom preradom izazovi su u sektoru koji će, uz odgovarajuća ulaganja i podršku, dovesti do zadovoljavajućeg rezultata. U sektoru mlijeka, izazovi su povećanje i stabilizacija prinosa mlijeka, povećanje udjela mlijeka koje se kontroliše po pitanju kvaliteta i sigurnosti zdravlja i unaprijeđenje kapaciteta prikupljanja i otkupa mlijeka. Za postizanje ovih ciljeva važno je uključiti nauku u edukaciju proizvođača i dalje modernizovati poljoprivrednu proizvodnju, uz poštovanje dobre poljoprivredne prakse, posebno u pogledu dobrobiti životinja.

Ovčarstvo

Proizvodnja ovčijeg mesa zasniva se na poluekstenzivnom i ekstenzivnom sistemu uzgoja koji se odvija uglavnom u višim predjelima Crne Gore. U uzgoju su pasmine koje se drže zbog mlijeka, mesa i vune.

85% vrijednosti proizvodnje je za meso, 15% za mlijeko, a vuna nema ekonomski značaj. Vrijednosti su dostupne u tabeli 42. Mlijeko se, po pravilu, dodaje kravljim sirevima u slučajevima kada proizvođač vrši preradu na vlastitom gazdinstvu. Nije prisutan uzgoj specijalizovanih rasa tipičnih za proizvodnju mlijeka, stoga je otkup mlijeka loše organizovan.

Mlijeko se, u pravilu, dodaje kravljim sirevima u slučajevima kada proizvođač vrši preradu na gazdinstvu. Ovčarstvo se prvenstveno odvija na porodičnim poljoprivrednim gazdinstvima. Prema podacima SPG-a 2016., uzgojem ovaca bavilo se 5.514 gazdinstava, što je značajno smanjenje u odnosu na 2010. godinu kada je izvršen Popis poljoprivrede na kojem je identifikovano 6.088 gazdinstava koja su se bavila uzgojem ovaca. Smanjenje se bilježi u svim kategorijama gazdinstava, osim kod onih sa više od 500 ovaca po gazdinstvu. Najmanji je pad zabilježen kod gazdinstava koja drže 1-9 grla. Razlog tome treba tražiti u intenzitetu rada i dostupnosti radne snage. Primjetno je da se i nekada veća gazdinstva sada prilagođavaju ovakvom načinu držanja ovaca.

Pretpostavka je da se trend smanjenja nastavlja i dalje i da je broj gazdinstava koja uzgajaju ovce danas još manji. Od ukupnog broja gazdinstava, njih 1.569 prima premije po grlu za ukupno 117.233 grla, a njihov broj je u porastu (npr. u 2016. godini premiju je primalo 967 gazdinstava za 96.808 grla) kako zbog promjene uslova za podrške, tako i zbog povećanje prosječne veličine gazdinstva. Takođe, broj gazdinstava koja sele ovce na katune raste i u 2020. godini dostigao je 1.638 gazdinstava, koja drže 65.500 ovaca. (Sektorska analiza 2021).

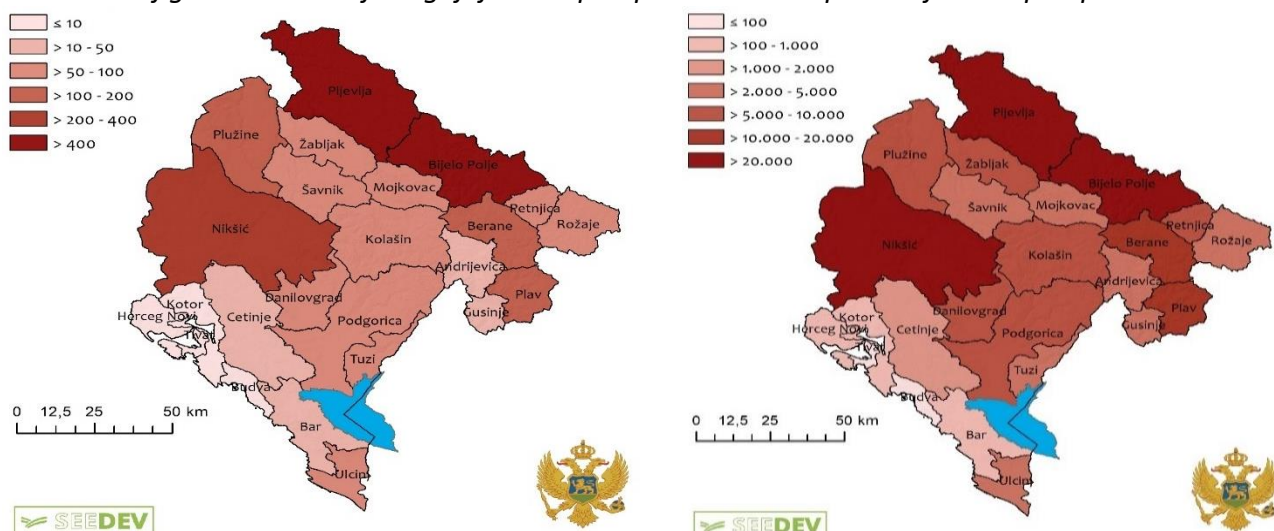
Tabela 42: Struktura stada po poljoprivrednim gazdinstvima

Vrste	2010 (A) Gazdinstva Prosjeak			SPG 2016 (B) Gazdinstva Prosjeak			Indeks B / A	Indeks D / E
	grla (A)	gazdinstva	prosjeak (E)	grla (B)	gazdinstva	prosjeak (D)		
Ovce	229.037	6.088	37,6	191.992	5.514	34,8	83,8	92,6
Muzna grla	131.739		21,6	95.243		17,3	72,3	79,8

Izvor; Popis MONSTATa 2010, SPG 2016

U Crnoj Gori je, prema podacima MONSTAT-a, u 2020. godini bilo 176.580 ovaca, od kojih je više od 75% za priplod i mužju (145.595). MONSTAT bilježi blagi pad broja životinja (6,8% u periodu 2014-2020). Prema Registru identifikovanih životinja, najviše ovaca drži se u opštini Nikšić, 28.561, a najviše gazdinstava koja gaje ovce je u Pljevljima (462) i u Bijelom Polju (423). Nikšić zajedno sa opštinom Andrijevića ima prosječno stado veće od 100 grla, dok je prosjeak Crne Gore 72 grla. Najmanje gazdinstava u ovčarstvu ima na primorju, a izuzetak je Opština Ulcinj sa 89 gazdinstava koje drže 4.787 ovaca.

Slika 3: Broj gazdinstava koja uzgajaju ovce po opštinama i ukupan broj ovaca po opštinama

Izvor: Uprava za bezbjednost hrane, veterinu i fitosanitarne poslove

Tabela 43: Struktura proizvodnje u ovčarstvu

Ovce	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	Indeks 14-20	Prosjek	20/prosjek
Stanje (broj)										
Ovce ukupno	204.403	194.636	191.992	189.008	187.021	182.127	176.580	86	189.395	93,2
Jagnjad	27.025	28.518	29.087	23.566	25.105	23.228	23.440	87	25.710	91,2
Ovce za priplod i mužu	165.351	155.543	151.697	157.284	153.426	150.955	145.595	88	154.264	94,4
Ovnovi i jalove ovce	12.028	10.575	11.208	8.158	8.490	7.944	7.545	63	9.421	80,1
Klanje										
Ovce ukupno (broj)	39.622	37.463	31.550	38.058	46.405	50.887	39.892	101	40.554	98,4
jagnjad (broj)	39.516	37.452	30.592	37.283	45.253	49.164	38.886	98	39.735	97,9
Ovce i ovnovi (broj)	106	11	958	775	1.152	1.723	1.006	949	819	122,9
Prosječna neto težina (kg / grlo)	21,0	23,0	23,2	21,0	20,0	21,4	21,2			
Ovce i ovnovi (kg/glava)	27,0	23,5	15,1	18,2	20,4	23,4	25,4			
Meso										
jagnjad (t)	830	861	710	783	905	1052	824	99	852	96,7
Ovce i ovnovi (t)	3	0	14	14	24	40	26	893	17	147,7
Ovce ukupno (t)	830	861	710	783	905	1052	824	99	852	96,7
Mlijeko										
ovčije mlijeko (000 l)	9.074	8.284	8.223	8.253	9.284	8.579	10.052	111	8.821	114,0
l / ovca	73	82	86	84	94	90	110	151	88	124,4
Vuna										
Vuna (t)	238	331	276	252	204	191	189	79	240	78,7
Vuna po ovci	2	2	1,9	2	1,8	1,7	1,8	120	2	98,2

Izvor: Godišnjaci MONSTATa 2014-2021

Proizvodnja mesa

Prema podacima MONSTAT-a, prosječna količina zaklanih životinja u odobrenim klaonicama u periodu 2014. – 2020. iznosila je 852 tone (u 2020. – 824 tone). Sektorska analiza 2021. pokazuje da je klanje van klaonica još uvijek rašireno te da se proizvodnja i trgovina odvija direktnom prodajom. Crna Gora

raspolože kapacitetima odobrenih klaonica sposobnih za klanje i preradu svih količina proizvedenih i uvezenih životinja u Crnoj Gori. Trenutno 56 objekata ima odobrenje za preradu ovčjeg mesa, od čega 7 isključivo za klanje, 3 imaju odobrenje i za rasijecanje, 2 imaju dozvolu za prepakivanje. Odobrenje za preradu ima 30 objekata, od kojih se 2 bave samo preradom ovčjeg mesa. Registrovano je ukupno 9 objekata za sve postupke rukovanja, od klanja do prerade. (Sektorska analiza 2021).

Proizvodnja ovčjeg mlijeka od ovaca čini 4-5% ukupne proizvodnje mlijeka. Držanje specijalizovanih, tipičnih rasa za proizvodnju mlijeka nije zastupljeno, praksa muže je u opadanju, pa je otkup mlijeka slabo organizovan i proizvodnja je prilagođena planinskim klimatskim uslovima, kao na sjeveru Crne Gore. Razlog tome je veliki intenzitet rada, manji prinos i nedostatak radne snage. Ovce se izvode na ispašu od kasnog proljeća do jeseni. Procijenjena prosječna mliječnost je oko 90 litara (sektorska analiza 2021), mliječnost ovaca (prema Monstatu 2021) porasla je za 51% u periodu 2014-2020. (sa 73 na 110 l/grlu), dok je u istom periodu prosječna mliječnost iznosila 88 litara.

Tabela 44: Mliječnost autohtonih vrsta ovaca

	Laktacija (prosjeak)	Prinos mlijeka (kg)	Dadis	Broj Muških	Broj ženskih	Ugroženost Dadis
Žetska Žuja	214	75	Autohtone	6	180	U opasnosti / Kritično održava
Pivska pramenka	211	106	Autohtone	120	3800	Rizično / Ranjivo
Sora	220	105	Autohtone	20	1050	Rizično / Ugroženo
Ljaba			Autohtone	15	350	Rizično / Ugroženo
Bardoka	240	109	Lokalno prilagođeno	25	3200	Rizično / Ranjivo
Sjenička	200	100	Lokalno prilagođeno	1550	9000	Nije u opasnosti

Izvor: Dadis, Biotehnički fakultet UCG

Kozarstvo

Uzgoj mesa od koza u Crnoj Gori je dopunska djelatnost proizvođača mlijeka. Prema podacima MONSTAT-a, ukupan broj koza u periodu od 2014. do 2020. godine varira od 32.997 do 27.832. Oni su skoro u potpunosti porodična gazdinstva, ali posljednjih godina postoje preduzeća koja se bave uzgojem koza. Prema Registru obilježenih životinja u 2020 bilo je 23.331 koza na 375 gazdinstava. Gotovo podjednak broj životinja se nalazi u stadima od 30-100 i onih preko 100 grla.

Tabela 45: Struktura poljoprivrednih gazdinstava – kozarstvo

Vrste	2010 (A)			SPG 2016 (B)			Indeks B / A	Indeks D / E
	grla (A)	Gazdinstva	prosjeak	grla (B)	Gazdinstva	prosjeak		
Koze	35.756	3583	10,0	31.458	3365	9,3	88,0	93,7
Mliječna grla	21.606		6,0	21.429		6,4	99,2	105,6

Izvor: Popis 2010, SPG 2016, MONSTAT

Tabela 46: Struktura broja koza za proizvodnju mlijeka

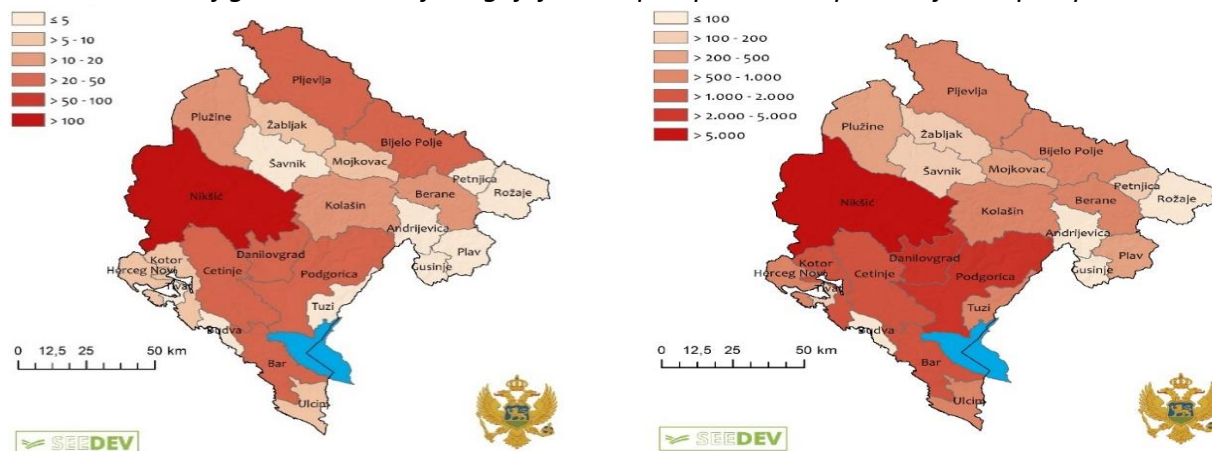
Koze za proizvodnju mlijeka	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	Indeks	Prosjek	2020 / prosjek
Broj										
Koze do 1 godine	4.650	4.454	5.920	5.644	5.307	5.531	5.025	108	5.219	96,3
Koze starije od 1 godine	28.347	25.224	25.538	21.388	23.733	23.223	22.798	80	24.322	93,7
Ukupno koze	32.997	29.678	31.458	29.595	29.040	28.754	27.823	84	29.906	93,0
Proizvodnja mlijeka										
mlijeko (000 l)	9.074	8.284	8.223	8.253	9.284	8.579	10.052	111	8.821	114,0

Izvor: Godišnjaci MONSTATa 2014-2021

Ova proizvodnja je pretežno skoncentrisana i važna u kraškim područjima kao i primorju i njegovom zaleđu. Najviše koza je u području Nikšića i Cetinja. Ova tradicionalna ekstenzivna i poluekstenzivna proizvodnja u područjima gdje prirodni uslovi ne dozvoljavaju uzgoj drugih vrsta preživara (goveda ili ovaca), sve češće biva zamijenjena modernim mliječim farmama gdje je osnovni pokretač rasta proizvodnja kvalitetnih sireva namijenjena turističkoj i domaćoj ponudi. Tržišna potražnja za kozjim proizvodima, koji se mogu smatrati lokalnim specijalitetima, je u porastu. Ova proizvodnja ima potencijal. Kao komplementarna proizvodnja može se javiti i prodaja jarećeg mesa, gdje takođe postoji potencijal ukoliko se kvalitetno targetira kupac, ustali kvalitet i ponuda.

Tako je 2019. godine 642 koze bilo u uzgoju u vlasništvu pravnih lica. Tokom 2020. godine 266 gazdinstava koristilo je premiju za uzgoj koza, pri čemu je premirano ukupno 17.382 grla. Uslov za dobijanje premije je da korisnik ima minimalno 20 koza. Ako uporedimo to sa prethodnim godinama (na primer 2019. godinom kada su premiju dobila 392 gazdinstva i 19.826 grla uz uslov da je minimalna veličina stada za dobijanje premije bila 10 grla) vidimo da proizvodnja stagnira ali da dolazi do konstantnog ukрупnjavanja. Rasni sastav je zasnovan na domaćoj Balkanskoj kozi ali se u proizvodnji već dug period uvode Alpska i ponekad Sanska koza. Veliki je broj meleza nastalih ukrštanjem ovih rasa.

Slika 5: Broj gazdinstava koja uzgajaju koze po opštini i ukupan broj koza po opštini

Izvor: Uprava za bezbjednost hrane, veterinu i fitosanitarne poslove, Sektorska analiza 2021

Dugoročno, važno je insistirati na povećanju ulaganja u nova visokoproduktivna stada, skladišta i druga neophodna ulaganja. Takođe je neophodno promovisati kvalitet stavljanjem akcenta na uvođenje novih rasa, vještačko osjemenjavanje i proizvodnju meleza. Takođe je važno podržati preradu i povezivanje sa turizmom kao komplementarnom aktivnošću.

Svinjarstvo

Svinjarstvo predstavlja granu stočarstva koja još nije dovoljno razvijena u Crnoj Gori. U poređenju sa uzgojem preživara, koji se uglavnom ostvaruje korišćenjem raspoloživih resursa prirodnih livada i pašnjaka, uzgoj svinja ima manji značaj, što je uglavnom zbog niske proizvodnje koncentriranih hraniva u Crnoj Gori.

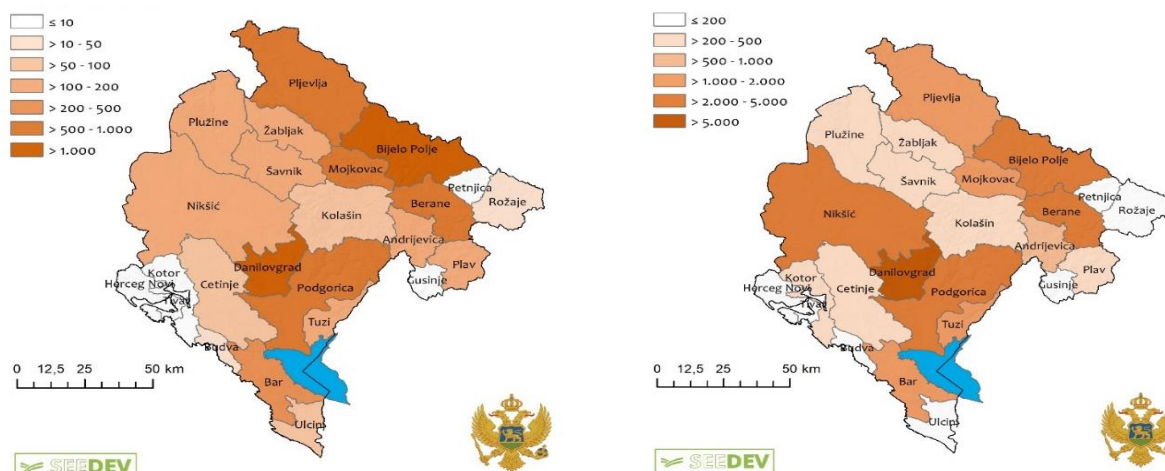
Tabela 47: Struktura poljoprivrednih gazdinstava u svinjarstvu

Vrste	2010 (A)			SPG 2016 (B)			Indeks B / A	Indeks D / E
	grla (A)	Gazdinstva	prosjeak	grla (B)	Gazdinstva	prosjeak		
Svinje	47.673	13.469.	3.5	55.841	13.607	4.1	117.1	115.9
Suprasne	1.646		0.1	1.966		0.1	119.4	118.2

Izvor: Popis 2010, SPG 2016, MONSTAT

Popisom iz 2010. godine utvrđeno je 13.469 gazdinstava koja uzgajaju svinje, a šest godina kasnije broj se popeo na 13.607. Tokom SPG 2016. takođe je procijenjeno da se povećava broj svinja i krmača. Ovi podaci dobijeni su sa terena, a pokazuju da raste broj krmača i proizvodnja odojčadi, ali ne raste broj uzgajivača. Iznenađuje da trendovi u broju gazdinstava koja proizvode za vlastite potrebe nijesu intenzivniji, kao što je to slučaj u govedarstvu. U nedostatku statističkih podataka teško je procijeniti broj poljoprivrednih gazdinstava uključenih u proizvodnju u 2020. godini. Ipak, pretpostavka je da je broj malih proizvođača koji uzgajaju svinje za vlastite potrebe u opadanju.

Slika 4: Broj gazdinstava koja drže svinje po opštinama i ukupan broj svinja po opštinama

Izvor: UBHVFP, Sektorska analiza 2021

Prema Registru obilježenih životinja, najveći broj uzgajivača svinja je u Bijelom Polju, njih 1.452, koji u prosjeku drže 3,1 grlo, što je ispod crnogorskog prosjeka od 4,7 grla. Najveći broj svinja je u Danilovgradu, sa prosjekom iznad 8 grla. Prema istom registru, vidi se da samo 19 uzgajivača ima više od 100 grla, ali se na njima drži skoro četvrtina svih svinja u Crnoj Gori. Tačno 90% gazdinstava drži do 5 svinja, koje očigledno nijesu za komercijalnu upotrebu već za sopstvenu potrošnju.

Proizvodnja svinja je mala i jako varira. Radi se od oko 23-25 hiljada grla, od čega su više od polovine prasadi, oko 12% su krmače (nešto više od 2000 krmača) i nerastovi, a ostalo su grla u tovu. Podrška za proizvodnju je uvedena 2019. godine i to za gazdinstva sa više od 10 grla za nazimice i krmače. U 2020. godini su bila samo 74 korisnika ove mjere, sa ukupno 1707 grla.

Treba napomenuti da se ovom proizvodnjom bave i gazdinstva sa manje od 10 grla, što je bio uslov za dobijanje podrške. Za razliku od ostalih podsektora, posebno govedarstva i ovčarstva, uzgoj i tov u svinjarstvu predstavlja veoma intenzivan sistem proizvodnje koji se između ostalog zasniva na: savremenim tehničko-tehnološkim rješenjima, držanju visokoproduktivnih rasa i hibrida svinja, objektima koji zadovoljavaju stroge tehnološke standarde, odgoju u objektima zatvorenog tipa, objektima sa savremenom opremom za hranjenje i napajanje, ishrani kompletnim smješama, održavanju propisanih zoohigijenskih uslova, rigoroznom pridržavanju mjera biosigurnosti, prevencije i kontrole bolesti, kao i dezinfekcije, dezinfekcije i deratizacije. Zbog toga je proizvodnja svinja koncentrisana u malom broju zemalja i konkurentna na gazdinstvima koja imaju dovoljan obim. Crna Gora nema uslove za značajniju proizvodnju svinjskog mesa, ali proizvodnja postoji kroz više vrsta gazdinstava, proizvodnih i poslovnih modela.

Tabela 48: Proizvodnja svinjskog mesa 2014-2020

Svinjsko meso	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	Indeks 2014-20	Prosjek	2020 /Prosjek
Broj										%
Ukupno svinje	22.053	24.951	55.841	25.043	23.651	23.089	25.806	117	28.633	90
do 19 kg	4.869	6.276	11.356	7.480	5.892	4.747	6.423	132	6.720	96
20-49 k	5.675	6.303	5.068	5.470	5.323	4.583	4.846	85	5.324	91
50 - 79 kg	1.240	1.256	1.924	1.066	1.086	1.106	1.408	114	1.298	108
80 - 109 kg	1.381	1.099	9.841	2.268	2.217	2.214	1.711	124	2.962	58
> 110 kg	5.647	7.195	23.877	6.226	7.033	8.192	7.596	135	9.395	81
Krmače	2.993	2.699	3.448	2.450	2.013	2.155	3.617	121	2.768	131
Veprovi	248	123	327	83	87	92	205	83	166	123
klanje (broj)										
Ukupno svinje	43.690	27.612	25.806	30.388	28.336	28.229	30.095	69	30.594	119
Prosječna težina (kg)										
Svinje	40	44	22	25	23	24	40	100	31	141
Prasad (do 25 kg)	16	19	19	17	17	17	15	96	17	90
Proizvodnja mesa (t)										
Ukupno svinje	2.793	3.308	3.157	3.832	3.376	3.599	4.002	143	3.438	109

Izvor: Godišnjaci MONSTATa 2014-2021

Glavni potencijal rasta ovog sektora treba tražiti u stvaranju dodatne vrijednosti i označavanju domaćih proizvoda. Cilj povećanja proizvodnje bitno je vezan za povećanje efikasnosti proizvodnje, poboljšanje usaglašenosti sa standardima dobrobiti životinja i bezbjednosti hrane i uvećanje vrijednosti proizvoda preradom i proizvodnjom tradicionalnih proizvoda.

Živinarstvo

Od 2016. godine raste proizvodnja mesa živine i jaja, podstaknuta prvenstveno povećanjem potražnje za svježim mesom živine, za konzumaciju u svježem stanju, ali i za preradu. Broj živine u ovom periodu varirao je od 666 hiljada do 788 hiljada, pri čemu osnovu od oko 75% čine koke nosilje, dok brojleri čine oko 20%. Prema istraživanju MONSTATa (2016), 17.067 poljoprivrednih gazdinstava se bavi živinarstvom i u prosjeku posjeduju 49 komada živine. Iako postoji velika potreba za živinarskim mesom, proizvodnja je u drastičnom padu, pa se potrebe za živinarskim mesom zamjenjuju uvozom. Kretanje broja živine prikazano je u sljedećoj tabeli.

Tabela 49: Struktura poljoprivrednih gazdinstava u živinarstvu

	2010 (A)			SPG 2016 (B)			Indeks B / A	Indeks D / E
	grla (A)	Gazdinstva	prosjek (E)	grla (B)	Gazdinstva	prosjek (D)		
Živina	620.802	16.313	38.1	835.705	17.067	49.0	134.6	128.7

Izvor: MONSTAT

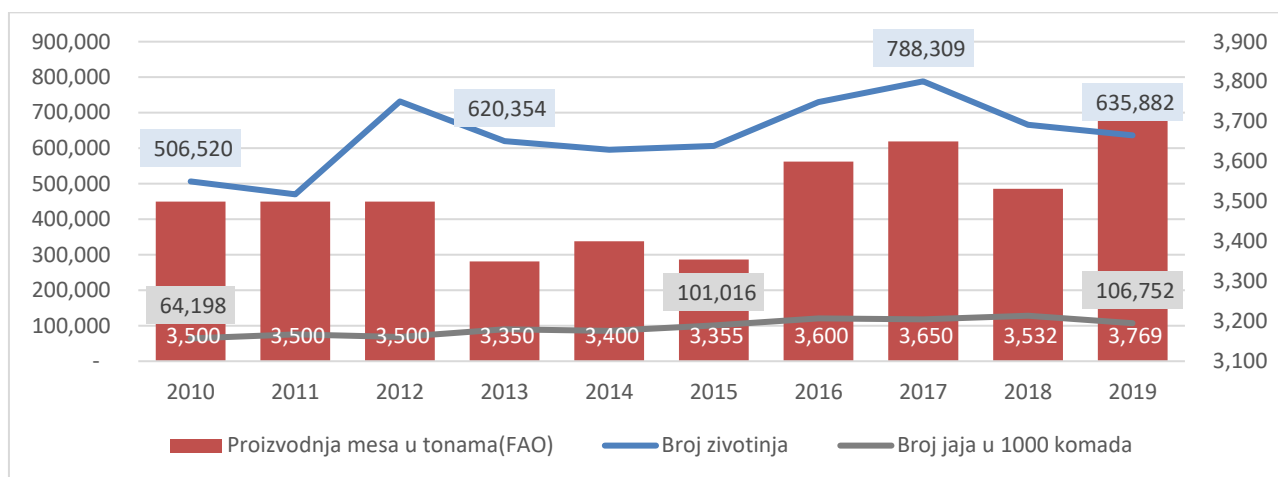
Crna Gora uvozi više mesa živine nego što proizvodi. To je sektor u kojem je potrošnja sve veća i u kojem Crna Gora ima priliku da poveća proizvodnju visokokvalitetnog mesa živine i time smanji svoju zavisnost od uvoza. Preduslov za stabilan plasman mesa živine iz domaće proizvodnje je uvođenje oznake kvaliteta za domaće ili visokokvalitetno meso živine, uzgojeno u uslovima koji daleko premašuju propisane standarde dobrobiti životinja, kako bi se potrošači privikli na odgovarajući nivo cijene. Proizvođači živine u Crnoj Gori suočavaju se sa nizom poteškoća u poređenju sa proizvođačima u regiji, kao što su niska proizvodnja, nizak nivo proizvodnih i prerađivačkih kapaciteta, ograničen pristup inputima, nedostatak kvalitetnih krmnih smjesa i visoke cijene, nedostatak odgovarajućih kapaciteta za skladištenje đubriva, zahtjevni standardi za osiguranje dobrobiti životinja, slaba podrška Agrobudžeta.

Tabela 50: Proizvodnja jaja 2014-2020

Živina	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	Indeks s 2014- 20	Prosjek	2020 /pro sjek
Proizvodnja mesa (t) - FAO	3400	3355	3600	3650	3532	3769	3566	105	3553	100
Živina	595675	606225	835705	788309	666339	635882	601628	101	675680	89
Jaja (000)	85525	101016	120195	118214	128142	106752	113504	133	110478	103
Jaja po kokoški	183	206	182	187	225	197	211	115	199	106

Izvor – Sektorska analiza 2021

Grafikon 1: Proizvodnja živinarskog mesa i broj živine i jaja u Crnoj Gori

Izvor: MONSTAT, FAO

Uvoz i samoodrživost: Uvoz žive živine u Crnu Goru čini 0,2% ukupnog uvoza živih životinja (1,1 milion eura). Proizvodnja živinskog mesa iznosila je 4 hiljade tona i pokriva 40% prividne potrošnje hrane. Za Crnu Goru je izazov da podrži povećanje proizvodnje živinskog mesa (potrošnja je konstantna na 10 hiljada tona godišnje u posljednjih 10 godina). Proizvodnja jaja u Crnoj Gori iznosila je 113 mil. jaja što znači 5 hiljada tona; uvezeno je 1,1 hiljada tona, godišnja potrošnja za hranu iznosila je 6.000 tona u 2019. godini (od 2015-2018 7.000 tona), što predstavlja 70% samoodrživosti.

Pčelarstvo

Ukupan broj pčelara upisanih u Registar pčelara UBHVFP u Crnoj Gori je 1.580, sa brojem košnica 70.956 (Monstat, 2021). Prema podacima MONSTAT-a, proizvodnja meda u 2020. godini iznosila je 335 t, prosječno od 2014-2020. godine 494 t. Iako je saradnja pčelara, Saveza pčelarskih organizacija i MPŠV rezultirala uspješnim programima (primjeri su podrška mladim pčelarima, brendiranje crnogorskog meda proizvedenog u Kući meda, te značajna ulaganja u sektor), analizom sektora prepoznaje se potreba za daljim ulaganjima u košnice i pčelinja društva, pčelarske objekte, edukaciju pčelara, unapređenje kvaliteta i pakiranja, označavanja te prodaje meda i ostalih pčelinjih proizvoda.

Tabela 51: Proizvodnja meda 2014-2020

pčelarstvo	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	Indeks 2014-20	Prosjek	2020 /prosjek
košnice	43.210	48.007	67.703	65.000	67.908	68.608	70.022	162	61.494	114
med (t)	325	489	627	390	688	604	335	103	494	68
t/po košnici	8	10	92	6	10	88	48	60	9	56

Izvor: Godišnjaci MONSTATa 2014-2020

2.3.4.3 Organska proizvodnja

Organska proizvodnja je jedan od prioriteta razvoja crnogorske poljoprivrede i zauzima značajno strateško mjesto. Interesovanje za organsku proizvodnju u Crnoj Gori naročito jača od 2015. godine. U sektoru voćarstva, u odnosu na period do 2015. godine, prisutan je značajan rast organski sertifikovanog voća i proizvoda od voća. Jedan od najefikasnijih metoda koje su dale doprinos povećanju broja proizvođača i obima organske proizvodnje su mjere podrške, nacionalne i IPARD mjere.

Registar subjekata u organskoj proizvodnji vodi MPŠV-a, i upisanih proizvođača je 445, a sertifikovano 169 (podatak iz 2021. godine). U 2021. godini broj registrovanih proizvođača povećan je za 7,5%. Najveći broj organskih proizvođača je u sjevernom dijelu (92%), dok je 8% u središnjem i južnom dijelu Crne Gore.

Ukupna obradiva površina, koja je u procesu sertifikacije je 863,35 ha. Od toga je 606,55 ha u statusu organske proizvodnje, a 256,8 ha u prelaznom periodu, što znači da je 70,25% proizvodnje pod oranicama u organskom statusu. Najveći je udio površina pod voćarskom proizvodnjom sa 65,24%, zatim slijede površine pod biljnom proizvodnjom sa 34,31%, dok su površine u povrtarskoj proizvodnji zastupljene sa 0,44% u odnosu na ukupne obradive površine (863,35 ha) koje se nalaze u procesu sertifikacije. Površina od 3563,98 ha je pod livadama i pašnjacima, koji se najviše koriste za kosidbu i ispašu stoke.

Krajem 2020. godine sertifikovano je 306,33 ha organske proizvodnje u višegodišnjim zasadima, što je porast od 36% u odnosu na period prije 2016. U prelaznom periodu još je 257,65 ha, odnosno 220 proizvođača. U istom periodu (2016 – 2020) bilježi se porast površina pod livadama i pašnjacima od čak 47%. Na nivou proizvoda, jabuke i šljive su voće koje se najviše sertifikuje, a krompir povrće koje se najčešće sertifikuje.

Iako je broj organskih proizvođača povećan u 2021. godini, došlo je do smanjenja u svim oblastima organske proizvodnje u odnosu na prethodnu godinu, razlog tome je: korekcije prijavljenih površina nakon kontrole od strane kontrolnog tijela, isključivanje proizvođača iz procesa sertifikacije, vanredno stanje izazvano pandemijom COVID-19.

Proizvodi čiji je obim proizvodnje najveći kada je riječ o organskim su: sok od aronije i sok od jabuke.

Trendovi porasta organskih proizvođača nijesu prisutni u sektoru povrća, a kako je potražnja za organskim povrćem sve veća, u narednom periodu treba uložiti dodatne napore za njihovim uključivanjem u organsku proizvodnju. Tome bi trebale doprinijeti i mjere podrške koje će se organskim proizvođačima dodjeljivati u sklopu Mjere 4 IPARD programa.

Organska proizvodnja je od velike važnosti za razvoj ruralnih područja, jer daje šansu za razvoj poljoprivrednih gazdinstava i malih proizvođača, doprinosi povećanim prihodima poljoprivrednog gazdinstva, te valorizaciji kroz sektor turizma.

Oblast organske proizvodnje uređena je Zakonom o organskoj proizvodnji („Sl. list CG“, br. 56/13), koji je tada bio usklađen sa relevantnim EU propisom.

Tabela 52: Organska proizvodnja

Područje proizvodnje	2016	2017	2018	2019	2020	2021
Višegodišnji zasadi (ha)	412	426	456	508	564	563
Obradivo zemljište (ha)	272	262	309	321	307	300
Livade i pašnjaci (ha)	2.680	2.032	3.696	3.925	3.952	3.5634
stočarstvo (glava)	-	-	403	39	393	439
Uzgoj ovaca (glava)	1.428	863	1.092	1.309	1.369	938
Pčelarstvo (košnice)	506	839	1.103	1.964	3.381	1.980
Živina (kokoši)	267	390	170	160	300	200

Izvor: MPŠV, 2021

Podrška organskim proizvođačima trenutno se obezbjeđuje putem nacionalnih sredstva. Definisane mjere su: 1. Podrška organskoj proizvodnji i 2. Podrška plasmanu organskih proizvoda. Podrška organskoj proizvodnji se realizuje u obliku direktnih plaćanja, po hektaru u biljnoj proizvodnji i po uslovnom grlu stoke, živine i košnicama, u stočarskoj proizvodnji. Sa akreditacijom Mjere 4 IPARD III programa, ove će se aktivnosti finansirati iz sredstava EU. Podrška plasmanu organskih proizvoda je mjera čiji su korisnici organski proizvođači isključivo za proizvode za koje posjeduju sertifikat od strane akreditovanog i ovlaštenog tijela za kontrolu organske proizvodnje, i koji plasiraju organske proizvode na tržište.

Trenutno je u Crnoj Gori akreditovano samo jedno sertifikaciono tijelo – „Monteorganica“ d.o.o., ovlašteno od strane Ministarstva poljoprivrede, šumarstva i vodoprivrede.

U skladu sa nacionalnim pravnim okvirom u naredne dvije godine u Crnoj Gori kao državi kandidata za članstvo u Evropskoj uniji planira se usklađivanje nacionalnog zakonodavstva sa relevantnim pravnim tekovinama EU. Dodajmo, jedan od njih je Unapređenje konkurentnosti poljoprivrede - Uspostavljanje regulatornog okvira za proizvodnju poljoprivredno-prehrambenih organskih proizvoda, kao i druga pitanja od značaja za organsku proizvodnju. Planirano je donošenje novog zakona o organskoj proizvodnji, kao i podzakonskih akata, radi kontinuiranog postizanja usaglašenosti sa propisima EU (Regulativa (EU) 2018/848). Na taj način će se regulisati pitanja organske proizvodnje, označavanje organskih proizvoda, kontrola nad organskom proizvodnjom, kao i druga pitanja od značaja za organsku proizvodnju.

2.4 PRERADA

2.4.1 Prerada voća i povrća

U Centralnom registru registrovanih objekata koji vodi Uprava za bezbjednost hrane, veterinu i fitosanitarne poslove (UBHVFP) upisano je 65 poljoprivrednih gazdinstava koja se bave preradom voća i 7 poljoprivrednih gazdinstava koja se bave preradom povrća (proizvodnja malih količina primarnih proizvoda neživotinjskog porijekla proizvedenih na porodičnom poljoprivrednom gazdinstvu). Pored prerade na gazdinstvu, U Crnoj Gori postoji 28 industrijskih objekata koji prerađuju voće i povrće ili su registrovani za ovu djelatnost. Neki od njih su specijalizovani za određene visokovrijedne proizvode poput pirea od paradajza, preradu smokava, hladno cijeđenih voćnih sokova itd. (Sektorska analiza voća i povrća 2021).

Tabela 53: Uvoz voća i povrća

H 20: Prerađeno voće i povrće	2014	2015	2016 (p)	2017 (p)	2018 (p)	2019 (p)	2020 (p)	Indeks 2014- 20	Prosjek	2020 /Prosjek
Uvoz	15.235	16.174	16.789	18.145	19.120	20.506	15.078	134	27.827	99,8

Izvor: Godišnjaci MONSTAT-a 2018, 2021.

Učešće uvoza prerađenog voća i povrća u ukupnom uvozu hrane u 2020. godini iznosilo je 3,2% (15 miliona eura). Glavni uvozni proizvodi bili su konzervirano voće i povrće (60%, 8,6 miliona eura), sokovi (13,9%, 2,1 milion eura), marmelade od voća i povrća i njima slični proizvodi (9,1%, 1,4 miliona eura), paradajz (6,8%, 1 mil EUR). Izazov je u narednom periodu da se udio uvoza prerađevina zamijeni prerađenim proizvodima crnogorskog porijekla.

Razlozi za neiskorišćeni potencijal u primarnoj proizvodnji voća i povrća su i nedostatak skladišnih kapaciteta, lokalnih prerađivačkih kapaciteta i sigurnost prodaje. S obzirom da postoje sredstva dostupna iz IPARD-a, mogućnost je za daljnji razvoj i promociju lokalnih kratkih lanaca snabdjevanja (već su uspostavljeni klasteri sa ugovornim aranžmanima) kao načina za ukupnjavanje količine poljoprivrednih proizvoda i njihova raspoloživost na tržištu lokalno pa i šire.

Izazovi i prioriteti u Crnoj Gori u preradi voća i povrća su uglavnom:

- Podrška svim ulaganjima u preradu, bez obzira na obim, oblik i način, koja bi doprinijela smanjenju gubitka hrane preradom neprodatog svježeg voća i povrća,
- Promocija bliskoj saradnji proizvođača voća i povrća kako bi se obezbijedio stabilan obim ulaznih sirovina za prerađivačku industriju, podigao nivo prepoznatljivosti crnogorskog voća i povrća, a u isto vrijeme zamijenio udio uvoza prerađenih proizvoda sa onima crnogorskog porijekla,
- Jačanje nivoa saradnje da bi se obezbijedilo grupisanje prerađivačkih kapaciteta, ulaganje u njihovu modernizaciju i usklađenost sa zahtjevima za bezbjednost hrane,
- Razviti sektorske operativne programe za voće i povrće koji bi podržali dalje planiranje proizvodnje hrane, razvoj i promociju šema kvaliteta, integrisane i organske proizvodnje, razvoj prepoznatljivih brendova i marketinških kanala, i bili u mogućnosti da obrazovnim institucijama obezbijede dovoljne količine hrane.

2.4.2 Proizvodnja maslinovog ulja

Trenutno u Crnoj Gori ima osam registrovanih uljara kapaciteta 250-500 kg/h. Plodovi masline većinom se prerađuju u ulje (90%). Potrošnja maslinovog ulja u Crnoj Gori je relativno niska i iznosi 0,5 litara po glavi stanovnika godišnje. U odnosu na prethodni programski period, ukupni kapacitet prerade zadovoljavajućeg standarda povećan je za moderan pogon kapaciteta 450 kg maslina/h, dok je značajan udio postojećih prerađivačkih kapaciteta zastario i više ne ispunjava minimalne uslove moderne prerade maslinovog ulja prihvatljive za proizvodnju kvalitetnih ulja. (Sektorska analiza 2021).

Činjenica je da su postignuti značajni pozitivni koraci u razvoju crnogorskog maslinarskog sektora od 2014. godine, duž čitavog proizvodnog lanca. U primarnoj proizvodnji, to se ogleda u sadnji novih maslinjaka, revitalizaciji postojećih, pogotovo zapuštenih maslinjaka, te daljem proširenju uzgoja maslina u središnjoj Crnoj Gori. Povećana proizvodnja ekstra djevičanskog maslinovog ulja (povećanje sa 11% na cca 35% ekstra djevičanskog maslinovog ulja u ukupnoj proizvodnji) odražava značajna ulaganja u savremenu agrotehniku i upravljanje berbom, kao i adekvatniji kapacitet prerade i skladištenja ulja, te kontinuiranu edukaciju svih učesnika u proizvodnom lancu. Imajući na umu porast ukupnog broja novih zasada, u kombinaciji sa kontinuiranom revitalizacijom starih maslinjaka, važno je da prerađivački kapacitet prati kako očekivani porast ukupnog volumena maslina za preradu, tako i potrebu da se osigura da prerađivački kapacitet bude dovoljno kvalitetan, kako bi se mogla osigurati maksimalna proizvodnja ekstra djevičanskog maslinovog ulja (uslovljeno kvalitetom roda i ostalim relevantnim elementima proizvodnog lanca).

Maslinari u Crnoj Gori su uglavnom okupljeni u osam udruženja maslinara (skoro 4.000 članova). Njihove brojne aktivnosti usmjerene su na: edukaciju i informisanje poljoprivrednika o savremenoj primarnoj proizvodnji, preradi i skladištenju, senzornu analizu, etiketiranje i druge aspekte prodaje/marketinga maslinovog ulja, vezu sa MPŠV i drugim relevantnim institucijama, saradnju sa savjetodavnom službom u programima suzbijanja štetočina/bolesti, učešće u raznim razvojnim projektima i programima itd. Većina maslinjaka u Crnoj Gori pruža izvrsne mogućnosti za sinergiju sa turizmom; uključivanje u različite modele diverzifikacije proizvodnje maslinovog ulja, kombinovanje poljoprivrede sa razvojem turizma, pružanje ugostiteljskih usluga, uključujući degustacije maslinovog ulja, obilaske maslinjaka, gastronomske manifestacije, izradu suvenira i sl.

Tabela 54: Spisak registrovanih uljara sa osnovnim podacima

Br.	Naziv	Opština	Mjesto	Broj maslina	Kapacitet mlinova
1	Braća Kolari, DOO	Ulcinj	Ulcinjско polje	250	90m ² , kameni mlin
2	Kompanija MDS DOO	Bar	Podgrad bb	417	320m ² , 250kg/h
3	KATANA IMPEKS & CO	Ulcinj	Nova Mahala bb	800	170m ² , 700kg/h
4	MORIC DOO	Herceg Novi	Luštica	900	91 m ² , 250 kg/h
5	Ponte uljara ASA GROUP	Ulcinj	Pištolj	310	178m ² , 400kg/h
6	Uljara Martinović	Bar	Stari Bar	40	157m ² , 400kg/h
7	Barska uljara	Bar	Stari Bar	400	400m ² , 500kg/h
8	Kolari DOO	Ulcinj	Kodre bb	120	120m ² , 500kg/h

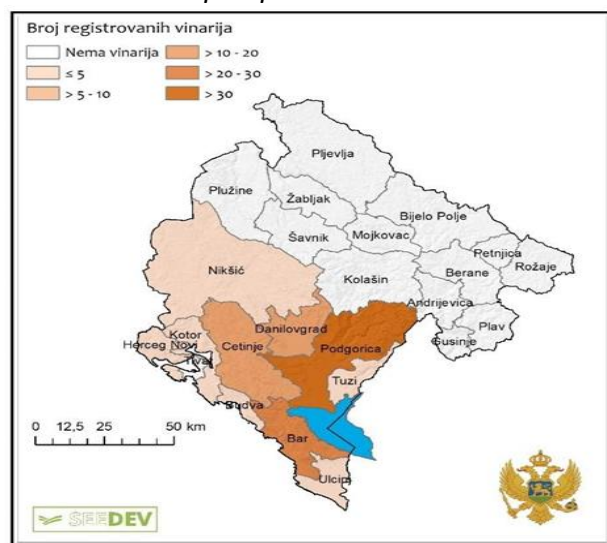
Izvor: MPŠV

Značajan udio starijih prerađivačkih postrojenja, po sektorskoj analizi maslinarstva 2021, ne zadovoljava savremene kriterijume za proizvodnju maslinovog ulja te im je potrebna modernizacija, ako žele opstati na tržištu²⁴. Imajući u vidu porast ukupnog broja novih zasada, u kombinaciji sa kontinuiranom revitalizacijom starih maslinjaka, važno je da prerađivački kapacitet prati kako očekivani porast ukupne količine maslina za preradu, tako i potrebu da se osigura da prerađivački kapacitet bude dovoljno kvalitetan, kako bi se mogla osigurati maksimalna proizvodnja ekstra djevičanskog maslinovog ulja (uslovljeno kvalitetom roda i ostalim relevantnim elementima proizvodnog lanca).

2.4.3 Proizvodnja vina

Prema podacima iz Vinarskog registra (VR) (od 14. januara 2021) može se uočiti da se od 88 registrovanih proizvođača vina (u 2014. ih je bilo 44), ukupno 31 vinarija, nalazi na teritorije opštine Podgorica. Na drugom mjestu je opština Bar sa 22 registrovane vinarije, dok su opštine Danilovgrad i Cetinje jedine opštine sa 10 i više registrovanih vinarija (Slika 7). Podaci VR pokazuju da je proizvodnja vina (uključujući aromatizovane proizvode od vina) u 2020. godini iznosila 97.705 hl, oko 4% manje nego u 2019. (101.433 hl). Ova proizvodnja je za 0,63% veća od prosječne proizvodnje vina u posljednjih pet godina (2016-2020), koja je iznosila 97.091 hl. U posljednjih pet godina najveća proizvodnja vina ostvarena je u 2018. godini (109.866 hl), a najmanja u 2016. godini sa 77.217 hl.

Slika 7: Raspored registrovanih proizvođača vina po opštinama u 2020.

Izvor: MPŠV, VR, Sektorska analiza 2021

Oko 10% (8 vinarija) ima maksimalni mogući kapacitet proizvodnje vina u rasponu od 5.000 do 10.000 litara, a nešto više od 11% proizvođača (9 vinarija) ima maksimalni godišnji kapacitet proizvodnje vina od 10.000 do 20.000 litara. U grupi proizvođača vina sa godišnjim kapacitetima vina od 20.000 l do 50.000 l nalaze se 3 proizvođača (3,7%), dok samo jedan proizvođač vina ima kapacitete od 50.000 l do 100.000 l. Ovi podaci ukazuju da gotovo svi komercijalni proizvođači vina u Crnoj Gori nemaju dovoljno kapaciteta da ostvare adekvatnu konkurentnost na domaćem i inostranom tržištu. Proizvođač „13. jul – Plantaže“ ima najveći kapacitet za proizvodnju vina, sa godišnjom proizvodnjom od 20.000.000 litara vina i jedini je proizvođač vina u grupi sa godišnjim kapacitetom od preko 100.000 litara vina.

²⁴ Često se ovdje ne radi samo o potrebi modernizacije opreme, već je problem i u funkcionalnosti i opremanju samog objekta/prostora predviđenog za preradu, koji je često improviziran ili jednostavno ne zadovoljava savremene legalne i funkcionalne zahtjeve

Iz analize podataka o maksimalno mogućem godišnjem kapacitetu proizvodnje vina, vidljivo je da je grupi proizvođača vina sa godišnjim proizvodnim kapacitetom od 5.000 do 100.000 litara potrebna posebna pomoć u povećanju kapaciteta prerade kako bi se obezbjedile rastuće potrebe za vina na domaćem i međunarodnom tržištu. Glavni problemi sa kojima se većina proizvođača suočava u preradi grožđa, odnosno proizvodnji vina, su loša opremljenost i nedostatak savremene tehnologije u prerađivačkim postrojenjima, zbrinjavanju otpada i odvodnjavanju otpadnih voda. Ovi problemi su najizraženiji kod proizvođača i prerađivača malih kapaciteta.

Tabela 55: Uvoz i izvoz vina

Vino (000EUR)	2014	2015	2016 (p)	2017 (p)	2018 (p)	2019 (p)	2020	Indeks 2014-20	Prosjek	u 2020 /Prosjek
Uvoz	4 861	5 458	5 354	5 835	6 915	7 029	5 892	121	5 906	99,8
Izvoz	13 752	15 480	14 805	13 863	13.235	13 631	10 928	79	13 671	79,9
Pokrivenost	8 891	10 022	9 451	8 028	6 320	6 602	5 036	57	7 764	64,9

Izvor: MONSTAT

O značaju vinogradarstva i vinarstva svjedoče podaci o učešću vrijednosti izvezenog vina u ukupnom izvozu svih poljoprivredno-prehrambenih proizvoda. Prema posljednjim konačnim podacima MONSTAT-a za period 2015-2019, prosječna godišnja vrijednost svih poljoprivredno-prehrambenih proizvoda iznosila je 54.544.465 EUR, od čega je prosječna godišnja vrijednost vina iznosila 14.200.772 EUR, što predstavlja 26,04% ukupne vrijednosti izvezenih proizvoda. Kvantitativno, vino ima učešće od 18,5% u ukupnom obimu svih izvezenih poljoprivredno-prehrambenih proizvoda u periodu 2015-2019.

Grafikon 1: Udio vrijednosti i količine izvezenog vina u ukupnom izvozu poljoprivredno-prehrambenih proizvoda (EUR) 2015-2019 (Monstat)

Petogodišnji prosjek izvoza vina 2015-2019 iznosio je 64.802,48 hl (2019: 60.718,29 hl), dok je petogodišnji prosjek uvoza 2015-2019 iznosio 27.794,89 hl (2019: 28.348,11 hl).

U 2020. godini došlo je do pada izvoza vina uglavnom zbog COVID-19 krize i posljedičnog ograničenja transporta. Za postizanje adekvatne konkurentnosti na domaćem i inostranom tržištu potrebno je pružiti adekvatnu podršku proizvođačima vina za povećanje kapaciteta prerade grožđa i kvaliteta

proizvodnje vina. Na ovaj način bilo bi moguće proizvesti već prepoznatljiva crnogorska kvalitetna vina i plasirati ih na inostrano tržište i uključiti u turističku ponudu.

U Crnoj Gori postoji niz sektorskih udruženja za vino formiranih kao nevladine organizacije²⁵. Promotivne aktivnosti se organizuju kroz događaje kao što su „Festival vina i ukljeve“ u Virpazaru, „Međunarodni salon vina MonteVino“, „Veče mladih crnogorskih vina“ i „Noć vina“ u Podgorici, „Wine Select“ na Luštici. U narednom periodu je neophodno dio sektorskih intervencija usmjeriti u aktivnosti promocije crnogorskog vina na inostranim tržištima.

Kako bi se obezbijedila rastuća potreba za vinima, odgovarajuća konkurentnost na domaćem i inostranom tržištu, i uključivanje u turističku ponudu, potrebno je osigurati odgovarajuću podršku proizvođačima vina, pogotovo onim manjima, sa godišnjim proizvodnim kapacitetom od 5.000 do 100.000 litara, za ulaganja u modernizaciju opreme, zbrinjavanje otpada i odvodnjavanje otpadnih voda te ulaganje u povećanje kapaciteta prerade grožđa i proizvodnje kvalitetnih vina. Neophodno je podržati proizvođače vina u procesu sertifikacije vina, i promotivnim aktivnostima, odnosno podsticati implementaciju sistema geografske zaštite ZOP/ZGO za visokokvalitetna vina, čime bi se obezbjedilo bolje pozicioniranje na tržištu i prepoznatljivost uz veću prodajnu vrijednost, i stvarao imidž Crne Gore kao vrhunske vinske destinacije.

2.4.4 Prerada mesa

Industrijska prerada mesa koncentrisana je u nekoliko većih preduzeća, čiji razvoj se ogleda u proizvodnji usmjerenju na domaće tržište, korišćenju izvoznog potencijala, dobroj produktivnosti, visokom kvalitetu proizvoda, modernim proizvodnim procesima i velikom broju zaposlenih, kad se uporedi sa konkurentima u okruženju (Srbija, Hrvatska)²⁶. Dinamičan razvoj ovog sektora rezultat je ulaganja u nove tehnologije klanja i prerade i izgradnje savremenih pogona, što je dovelo do veće proizvodnje prerađenog mesa po stanovniku i smanjene zavisnosti od uvoza. U isto vrijeme, došlo je do uspješne implementacije sistema fleksibilnosti, uključujući brojne male proizvođače u moderan tržišni lanac, što predstavlja mogućnost razvoja i model za participaciju malih proizvođača u organizacijama proizvođača ili drugim oblicima saradnje, kao što su klasteri ili kooperative.

Izazovi sa kojima se danas suočava sektor prerade mesa u Crnoj Gori uključuju osvajanje novih tržišta, pronalaženje novih pokretača rasta, osiguravanje programa za promociju kvaliteta i pronalaženje izvora finansiranja koji bi omogućili dalja ulaganja u prerađivačke pogone u skladu sa standardima, naročito na području sigurnosti hrane, zaštite životne sredine i dobrobiti životinja. Dobrobit, brendiranje, promocija brenda, kao i jače povezivanje sa sektorom turizma koji je prepoznat kao kanal za plasman proizvoda od vitalnog su značaja za rast ovog sektora.

Nedostatak skladišnih kapaciteta sprečava da se u vrijeme niskih cijena određena količina mesa povuče sa tržišta, čime se utiče na povećanje potražnje i otkupne cijene, dok se kod visokih cijena

---

²⁵ <https://www.gov.me/clanak/sektorska-udruzenja-i-vinske-manifestacije>

²⁶ Sektorska analiza 2021.

intervencijama na tržištu može uticati na njeno smanjenje. Sektorske analize su pokazale da se u značajnom broju klaonica ne poštuju standardi dobrobiti životinja prilikom klanja. Uključivanje malih prerađivačkih pogona u savremeni tržišni lanac i njihovo međusobno povezivanje jedan je od najvećih izazova za mesnu industriju tradicionalnih crnogorskih proizvođača, prvenstveno zbog činjenice da je utvrđen visok postotak neregistrovane proizvodnje i klanja na gazdinstvu. Odlaganje i neškodljivo uništavanje životinjskog otpada još uvijek nije adekvatno regulisano kako na nivou pojedinačnih (uključujući i velike industrijske) gazdinstava tako i na nivou Crne Gore u cjelini.

Tabela 56: Registrovani objekti po sektorima i status odobrenja EU

Aktivnost	8/2017			12/2019		
	Usklađen sa EU	Neusklađen sa EU	Ukupno	Usklađen sa EU	Neusklađen sa EU	Ukupno
Klanice – kopitari	2	20	22	4	16	20
Klanice - živina	2	2	4	2	2	4
Proizvodi od mesa	0	2	2	1	1	2
Prerada mesa	2	26	28	5	21	26
Obrada crijeva	1	1	2	1	1	2
Prerada mlijeka	6	23	29	10	15	25
Proizvodi ribarstva	5	2	7	4	1	5
Centri za otpremu - školjke	0	2	2	2	0	2
Pakovanje jaja	2	4	6	3	3	6
Skladištenje hrane	23	31	54	31	14	45
Ukupno	43	113	156	63	74	137

Izvor: UBHFVP (Sektorska analiza 2021)

Objekti koji posluju sa hranom životinjskog podrijetla, a za koje je ocjenom u postupku kategorizacije utvrđeno da ispunjavaju sve propisane uslove EU (takvih je u 2019. 63 od 137 registrovanih), dobili su dopuštenje za obavljanje djelatnosti na neodređeno vrijeme, te svoje proizvode mogu osim na tržište Crne Gore i trećih zemalja plasirati i prema EU. Za sve objekte koji nijesu u skladu sa propisanim zahtjevima EU, UBHFVP je izdala privremene upotrebne dozvole prema ranije dostavljenim i odobrenim planovima uređenja i ovi objekti su predmet budućih ulaganja u ispunjavanje uslova i zakonskog okvira koji reguliše ovu oblast.

Uvoz, izvoz i samoodrživost: Uvoz svježeg, rashlađenog, ili smrznutog mesa čini 15% uvoza hrane i predstavlja najveći udio u ukupnom uvozu hrane. Pokrivenost izvoza uvozom je oko 13%.

Tabela 57: Uvoz/izvoz mesa

GI 02 Meso svježe, rashlađeno ili smrznuto	2014	2015	2016 (p)	2017 (p)	2018 (p)	2019 (p)	2020 (p)	Indeks 2014-20	Prosjek	2020 /Prosjek
Uvoz	103.438	68.483	74.883	82.642	85.776	90.325	70.781	68	82.333	86
Izvoz	41.603	7.206	7.951	8.346	7.768	9.290	9.785	24	13.136	74
Pokrivenost	-61.835	-61.277	-66.932	-74.296	-78.008	-81.035	-60.996	99	-69.197	88

Izvor: Monstat 2020

Najveći udio uvoza mesa u 2020. godini predstavlja uvoz svinjskog mesa (63%, 44,8 miliona eura), živinskog mesa i jestivog živinskog otpada (18%, 13,2 miliona eura) i goveđeg mesa (12%). Ponuda svinjskog mesa, koje se najviše koristi za prehrambenu potrošnju sa 44,7 kg/osobi/godišnje, iznosila je 28 hiljada tona. Samo održivost svinjskog mesa u Crnoj Gori iznosi 12,1%, dok se uvozi 17.000 tona svinjskog mesa. Ponuda živinskog mesa u 2020. godini bila je uglavnom za prehrambenu potrošnju od 15,4 kg/osobi/godišnje, i iznosila je 10.000 tona. Samo održivost živinskog mesa u Crnoj Gori je 40%, dok je uvezeno 7.000 tona živinskog mesa.

Izazov u budućnosti je zamjena uvoza lokalno-proizvedenim mesom i proizvodima od mesa, posebno u oblasti proizvoda proizvedenih po šemama kvaliteta sa geografskim oznakama i organskom proizvodnjom. Velika je potreba za jačanje saradnje proizvođača i razvoj operativnih programa koji će u budućnosti dovesti do bolje prepoznatljivosti, nižih cijena, a i većeg tržišnog učešća. Drugi izazov je bolje korišćenje raspoloživih finansijskih sredstava (IPARD).

Odgovori na izazove podizanja vrijednosti crnogorskim proizvodima od mesa mogu se naći na nekoliko načina, od kojih su najvažniji:

- Podizanje samo održivosti svinjskog i živinskog mesa, zamjena uvoza lokalno proizvedenim ulaznim sirovinama za preradu;
- Konsolidacija primarne proizvodnje i kapaciteta za preradu i razvoj sektorskih operativnih programa;
- Jačanje prepoznatljivosti standarda kvaliteta – proizvod ima vrijednost za koju je potrošač spreman da plati višu cijenu;
- Oznake geografskog porijekla, koje potvrđuju da je posebnost proizvoda rezultat jedinstvene kombinacije lokalnih prirodnih resursa (klime, zemljišta, životinjskih ili biljnih sorti) i tradicije, znanja i vještina koje se prenose sa generacije na generaciju na određenom području;
- Detaljna priprema proizvoda za prodaju, koja obuhvata širok spektar različitih aktivnosti, od pakovanja do reklamiranja, brendiranja, pozicioniranja, unapređenja prodaje, i drugih tehnika itd.

2.4.5 Prerada mlijeka

U odnosu na 2014. godinu, broj objekata u Registru odobrenih objekata za hranu životinjskog porijekla je neznatno povećan sa 25 na 27 u 2020. godini, što ukazuje na neiskorišćenost IPARD sredstava za Mjeru 3.

Novi kapaciteti koji su pušteni u rad posljednjih godina usmjereni su na proizvodnju sireva i to specijalizovanih tvrdih sireva (Njeguški, Čevski) ili preradu kozjeg mlijeka (Sirara Miljanić, Butorević, Vuković, Cipranić). U tom periodu je ugašeno nekoliko velikih preduzeća koja su se bavila preradom mlijeka, a nekoliko njih je promijenilo pravni status. Ukupni bilans prerade je pozitivan, iako promjene ukazuju na to da nije lako uspjeti u sektoru prerade mlijeka u Crnoj Gori i da su pod pritiskom i mala i velika poduzeća.

Tabela 58: Mliječni kapaciteti i pokrivenost

Dnevni kapacitet

Dnevni kapacitet 000 litara	Broj objekata
<1	9
1 - 2	7
2 - 3	3
3 - 4	2
4 - 10	4
10 - 30	3
30 - 40	1
Ukupno	29

Lokacije

Izvor: Sektorske analize 2021.

Procijenjena iskorišćenost mliječnih kapaciteta tokom posmatranog perioda varira, u zavisnosti od sezone, tržišne strategije i vrste proizvoda, ali svake godine dostiže oko polovinu projektovanog kapaciteta. Događaji u posljednjih sedam godina pokazuju da proces koncentracije prerade u regionu središnje Crne Gore još uvijek nije završen u pogledu regionalne zastupljenosti. Tu je usmjereno skoro 70% ukupno otkupljenog mlijeka i to prije svega u opštinama Nikšić, Danilovgrad i Podgorica.

Regija sjeverne Crne Gore, iako jaka po ukupnom broju grla i ponudi mlijeka, usmjerena je na preradu sira na farmama, dok je podjednako prisutan plasman sirovog mlijeka u lokalnim i mljekarama susjednih opština. Dodatni troškovi transporta svakako utiču na efikasnost proizvodnje i proizvodne rezultate, što ukazuje na to da uprkos višim troškovima nabavke sirovina postoji ekonomski interes za povećanjem obima prerade, posebno među većim farmama i dobavljačima.

Asortiman proizvoda u mljekarama nije se značajnije mijenjao posljednjih godina, no vidljive su razlike u učešću proizvodnih kategorija, pri čemu je proizvodnja sireva veća za 43% u odnosu na 2017. godinu, proizvodnja fermentisanih proizvoda veća je za četvrtinu, a proizvodnja pavlake je udvostručena. To praktično znači da se sve „novo mlijeko“, budući da se predane količine mlijeka stalno povećavaju, usmjerava prema proizvodima višeg nivoa prerade.

Vertikalna integracija je u manjoj mjeri prisutna u pojedinim prerađivačkim pogonima koji imaju svoju primarnu proizvodnju (Sirara Stanković, Sirare Miljanić, Butorović, Vuković, Ćipranić), ali je „borba za sirovine“ moto ka uspostavljanju partnerstava sa kooperantima i kad su u pitanju male i kad su u pitanju velike mljekare.

Prerada mlijeka u registrovanim objektima malih proizvođača: s obzirom da je ovaj sektor značajan za veliki broj proizvođača u ruralnim sredinama, te da je plasman tradicionalnih, kvalitetnih proizvoda kroz turizam jedan od strateških ciljeva crnogorske poljoprivrede, Ministarstvo poljoprivrede, šumarstva i vodoprivrede odlučilo je 2017. da posebnom mjerom Agrobudžeta podrži prerađivače mlijeka na poljoprivrednim gazdinstvima. Najveća koncentracija ovih proizvođača je na sjeveru,

85,59% u 2019. godini, uglavnom u opštinama Pljevlja i Bijelo Polje, a 14,16% u središnjem dijelu, dok je bilo ukupno 12 podnosilaca zahtjeva iz južnog regiona.

Tabela 59: Kapacitet registrovanih objekata po opštinama

Opština	kapacitet 50 l/dan	kapacitet preko 50 l/dan	ukupno
Pljevlja	411	146	557
Bijelo Polje	114	77	191
Berane	107	51	158
Nikšić	64	79	143
Šavnik	61	69	130
Mojkovac	82	35	117
Podgorica	52	36	88
Plužine	25	58	83
Rožaje	26	57	83
Kolašin	36	32	68
Plav	33	35	68
Žabljak	35	33	68
Andrijevića	26	13	39
Danilovgrad	19	11	30
Petnjica	5	18	23
Gusinje	5	14	19
Cetinje	2	4	6
Bar	1	1	2
Herceg Novi	1	1	2
Ukupno	1105	770	1875

Izvor: Sektorska analiza 2021

Sa aspekta ruralnog razvoja, stočarstvo i mljekarstvo su radno intenzivni i omogućavaju kontinuirano zapošljavanje stanovništva, kao i dodatno zapošljavanje ženske radne snage, što je posebno značajno u uslovima visoke nezaposlenosti koja pogađa ruralna područja. Relativno stabilnu proizvodnju mlijeka održavaju dva suprotna trenda – smanjenje broja malih poljoprivrednih gazdinstava, što do sada uveliko kompenzuje rast proizvodnje većih gazdinstava, a sve u kombinovanom učinku povećanja broja grla, ali prvenstveno kroz veću mliječnost, rasni sastav i poboljšanu prehranu. U narednom periodu potrebno je raditi na poboljšanju mliječnosti krava.

Manjak u proizvodnji, koji je uglavnom sezonski, nadoknađuje se ne samo uvozom proizvoda, već i uvozom sirovog mlijeka. Jogurt i fermentisani mliječni proizvodi zauzimaju treće mjesto po količini i vrijednosti uvoza mlijeka i mliječnih proizvoda u posmatranom periodu. Udio jogurta je oko 15%, a ostalih fermentisanih proizvoda oko 9%. Sezonska kolebanja utiču na prodaju sirovog mlijeka, a najveći deficit u ovoj kategoriji bilježi dugotrajno (UHT) mlijeko, za koje nema kapaciteta za preradu.

Stepen samoodrživosti u proizvodnji mlijeka u Crnoj Gori je oko 63%. Na osnovu ukupne potrošnje stanovništva u Crnoj Gori i proizvodnje u 2019. godini, vidi se da domaća proizvodnja pokriva 63%

potreba za mlijekom. Ostatak se zamjenjuje uvozom, pa odluke o ograničenjima uvoza (koje takođe nijesu moguće zbog postojećih sporazuma o slobodnoj trgovini) nijesu održive.

Kvalitet otkupljenog mlijeka: Jedna od oblasti u kojoj su napravljena značajna poboljšanja u odnosu na prethodni programski period IPARD programa je sektor mljekarstva, a poboljšanje se odnosi na kontrolu kvaliteta sirovog mlijeka. Pomaci su napravljeni u kreiranju mjera i usaglašavanju pravnog okvira koji reguliše standarde kvaliteta svježeg mlijeka sa EU parametrima. Nacionalni program za unapređenje kvaliteta sirovog mlijeka sa planom postupanja sa neusaglašenim sirovim mlijekom, usvojen je sredinom 2018. godine, a informacije o njegovoj implementaciji dostavljaju se godišnje u formi izvještaja.

Kako bi se mali proizvođači upoznali sa minimalnim veterinarskim i higijenskim zahtjevima, kao i zahtjevima za označavanje i stavljanje na tržište i kako bi se efikasnije primijenili propisi, u okviru aktivnosti MIDAS 2 projekta, objavljen je Priručnik o higijenskim zahtjevima za proizvođače primarnih proizvoda na gazdinstvima, koji sadrži informacije vezane za higijenu muže i proizvodnju sirovog mlijeka, higijenske zahtjeve tokom prerade, kao i plasman proizvoda. Godišnji Izvještaj Laboratorije za mljekarstvo za 2020. pokazuje značajan napredak u kvalitetu sirovog mlijeka koje je u sistemu otkupa, u odnosu na period prije donošenja programa. Značajno je veća i količina otkupljenog sirovog mlijeka EU kvaliteta. Udio mlijeka EU kvaliteta u ukupnoj količini otkupljenog mlijeka povećan je sa 55,5% u 2018. godini na 63,8% u 2019. godini.

Uvoz/izvoz: Crna Gora je uvozno zavisno tržište sa kontinuirano visokim obimom uveženih količina mlijeka i mliječnih proizvoda. Odnos cijena mlijeka i mliječnih proizvoda postignut u izvozu i uvozu je takav da pokazuje da se uvoze generalno proizvodi višeg kvaliteta prerade od izveženih. Odsustvo diverzifikacije, u smislu broja i vrste proizvoda koji se izvoze, kao i broja zemalja u koje se izvozi je jedan od opštih nedostataka crnogorske industrije, a to posebno važi i za sektor mljekarstva. Izvoz je marginalan i sporadičan, jednim dijelom maskira povrat proizvoda, i ni u kom smislu ne odražava pravu sliku i nedostatak kapaciteta i potencijala za nastup na drugim tržištima, naročito kad su pitanju kvalitetni sirevi i prepoznatljivi autentični proizvodi mljekarskog sektora.

Ukupna vrijednost uvoza svih mliječnih proizvoda, izraženih u ekvivalentima mlijeka, u 2019. godini iznosila je oko 48,8 mil. eura, skoro 10 odsto više nego u 2018. godini, dok je količina u tonama uvezenog mlijeka u ekvivalentima ostala gotovo nepromjenjena. Tokom neznatno dužeg perioda, ukupan uvoz mliječnih proizvoda je blago smanjen, pad uvoza sira u 2015. smanjen je za četvrtinu u odnosu na prethodnu godinu, zatim je ponovo povećan i ostao stabilan tokom cijelog perioda, ali ukupno je i dalje oko 15% niži nego na početku 2014. U ukupnom vrijednosnom uvozu mliječnih proizvoda u posmatranom periodu i dalje dominiraju dvije kategorije – nekoncentrovano mlijeko (sa najvećim učešćem UHT mlijeka) i sirevi, koji čine oko dvije trećine ukupnog uvoza ovih proizvoda (u 2019. udio je bio 67%).

Tabela 60: Trendovi uvoza i izvoza mlijeka i mliječnih proizvoda 2014-2020.

000 EUR	2014	2015	2016 (p)	2017 (p)	2018 (p)	2019 (p)	2020	Indeks 2014- 20	Prosjek	u 2020 /Prosjek
TBr 0401-0405 Mlijeko i mliječni proizvodi, osim sireva	25.162	26.306	26.723	27.331	27.590	28.952	24.748	98	26.687	93
TBr 0406 sir	14.410	13.428	14.862	15.955	16.144	16.458	12.392	86	14.807	84
Ukupni uvoz	39.572	39.734	41.585	43.286	43.734	45.410	37.140	94	41.494	90
TBr 0401-0405 Mlijeko i mliječni proizvodi, osim sireva	223	150	102	194	114	16	98	44	128	76
TBr 0406 Sir	109		198	137	121	131	13	12	118	11
Ukupni izvoz	332	150	300	331	235	147	111	33	229	48
Balans	-39.240	-39.584	-41.285	-42.955	-43.499	-45.263	-37.029	94	-41.265	90

MONSTAT: 2018., 2021.

Samoodrživost: Mlijeko i mliječni proizvodi pokrivaju 5,3% (24,7 miliona eura) ukupnog uvoza hrane, od čega sir učestvuje sa 2,7% (12,4 miliona eura). Prema FAOSTAT-u, ukupna domaća potreba za mlijekom je 260.000 tona, od toga 222.000 tona za ishranu, 24.000 tona za stočnu hranu i 11.000 tona za preradu. Proizvodnja mlijeka osigurava 67% održivosti i iznosi 160.000 tona. Uvezeno je 77 miliona tona mlijeka. Izazovi su u podizanju prinosa i uključivanju proizvođača u proizvodnju za tržište, smanjenju troškova i zajedničkom nastupu na tržištu sa zaštićenim oznakama i šemama kvaliteta.

Mogućnosti za proizvodnju mlijeka posebno se ogledaju u sljedećem:

- Razvoj lokalnih kapaciteta za sakupljanje mlijeka (privatnih ili privatno-javnih ili javnih), skladištenje i preradu na gazdinstvu i van njega;
- Konsolidacija kapaciteta proizvodnje i prerade i jačanje saradnje na više nivoa (klasteri, LEADER, saradnja za snabdijevanje škola – školske šeme itd);
- Razvoj brendova i intenzivan marketing i promocija crnogorskog mlijeka, mliječnih proizvoda i sireva;
- Razvoj sektorskih operativnih programa koje će podržati Crna Gora i kasnije ZPP.

2.4.6 Šeme kvaliteta

Strategija poljoprivrede i ruralnog razvoja Crne Gore 2014-2020 prepoznaje važnost fokusiranja na poboljšanje kvaliteta proizvoda. Jedna od mogućnosti razvoja crnogorske poljoprivrede, kako na domaćem, tako i na inostranom tržištu, je usmjeravanje što većeg broja proizvoda na poboljšanje ili održavanje kvaliteta, uz upravljanje i kontrolu proizvodnje. Takođe, potrebno je jače informisanje o ovim proizvodima sa dodatnom vrijednošću, kako bi stekli prepoznatljivost na tržištu. To se svakako može učiniti kroz neki od postojećih sistema kvaliteta koji ostvaruje dodatnu vrijednost, potvrđen i kontrolisan od strane nezavisnog sertifikacijskog tijela.

Osnovu politike kvaliteta, kao dijela poljoprivredne i politike ruralnog razvoja, čini uspostavljanje sistema zaštite poljoprivrednih proizvoda i hrane sa oznakom porijekla i geografskom oznakom, kao i sistema za zaštitu proizvoda sa posebnim svojstvima i karakteristikama, koja proizilaze iz tradicionalnih načina proizvodnje i pripreme, kao i oznaka: „viši kvalitet“; „planinski proizvod“ i „sa moje farme“. Proizvodi čija „posebnost“, tj. specifične karakteristike proizilaze iz načina proizvodnje ili prerade, kao i podneblja iz kojeg potiču i koji se zbog toga razlikuju od proizvoda iz iste kategorije, mogu se registrovati kao pomenute oznake.

Zakon o šemama kvaliteta („Sl. list CG“, br. 22/2017) propisuje način i postupak utvrđivanja svih šema kvaliteta poljoprivrednih i prehrambenih proizvoda, kao i ocjenjivanje usaglašenosti poljoprivrednih i prehrambenih proizvoda sa specifikacijom tih proizvoda. Trenutne barijere su prije svega vezane za nedostatak znanja (nizak nivo svijesti kako proizvođača, tako i potrošača), koordinacije i motiva da se obaveze i dobre prakse primijene, nepostojanje administrativnih kapaciteta pri savjetodavnim službama u ovoj oblasti, nedostatak kontrola kako sertifikacionog tijela, tako i državnih inspekcija, pa tako uprkos uspostavljenim institucionalnim procedurama na tržištu se ne nalaze proizvodi koji su registrovani nekom od dobrovoljnih šema kvaliteta.

Crna Gora je u proteklom periodu napravila značajne iskorake u oblasti unapređenja kvaliteta domaćih proizvoda kroz zaštitu/registraciju naziva. Do sada je registrovano osam proizvoda šemama kvaliteta: („Njeguški pršut“- geografska oznaka, „Pljevaljski sir“- oznaka porijekla „Crnogorska goveđa pršurta“- oznaka porijekla, „Crnogorska stelja“- oznaka porijekla, „Crnogorski pršut“ - geografska oznaka, „Durmitorski skorup“- oznaka porijekla i „Kolašinski lisnati sir“- oznaka porijekla, pšenično pivo „Čista desetka“ - oznaka „Viši kvalitet“. Pored navedenih proizvoda postoji još veliki broj proizvoda koji imaju potencijal/elemente za uspostavljanje šeme kvaliteta.

Nakon realizovane TAIEX ekspertske misije (Peer Review Mission) u novembru 2019. godine, dobijene su smjernice od strane evropskih stručnjaka koje sadrže potrebu o dodatnom usaglašavanju (izmjenama i dopunama) zakonodavstva u ovoj oblasti. Usaglašavanje se uglavnom odnosi na implementacionu Regulativu komisije (EU) br. 668/2014 od 13. juna 2014. o utvrđivanju pravila za primjenu Regulative (EU) br. 1151/2012 Evropskog parlamenta i Savjeta o šemama kvaliteta za poljoprivredne i prehrambene proizvode.

Pored daljeg usaglašavanja sa pravnom tekovinom EU, potrebno je u narednom periodu raditi intenzivno na implementaciji donesenih propisa, posebno kada je riječ o novim sistemima kvaliteta, shodno zahtjevima pravne tekovine EU. Takođe, potrebne su edukativne aktivnosti kada je riječ o kontrolama šema kvaliteta (sertifikaciona tijela, inspekcije). S obzirom da politika kvaliteta zahtjeva i visok nivo odgovornosti kao i učestalije kontrole, potrebne su kontinuirane edukacije poljoprivrednih/prehrambenih proizvođača za implementaciju i održavanje sistema kvaliteta (studijska putovanja, okrugli stolovi, ekspertske misije i sl).

Aktivnosti:

- Analiza usklađenosti donijetih propisa i jačanje sistema potrebnog za potpunu implementaciju istih;

- Jačanje sistema za obavljanje kontrole od strane sertifikacionih tijela i inspekcija;
- Jačanje savjetodavnog servisa;
- Analiza potencijala crnogorske poljoprivrede kada je riječ o uspostavljanju geografskih oznaka i tradicionalnih specijaliteta (ZOP/ZGO/GTS);
- Aktivnosti na uspostavljanju grupa proizvođača (jer se radi o kolektivnim pravima), obuke za poljoprivredne proizvođače zainteresovane za formiranje grupa bez obzira na pravni status ili sastav, pomoć pri izradi dokumentacije neophodne za registraciju šeme geografskih oznaka/oznaka porijekla;
- Obezbijediti mjere podrške proizvođačima koji su u sistemu šeme kvalitata (prvenstveno promotivne);
- Studijska putovanja za proizvođače uključene u sisteme kvaliteta ili za one koji planiraju registraciju i administrativne kapacitete;
- Obezbediti neophodne obuke za administraciju i proizvođače.

Polazeći od osnovnih karakteristika zemlje, kao što su očuvana životna sredina, gazdovanje na optimalan i održiv način poljoprivrednim zemljištem, očuvanje potencijala okoline u najširem smislu, a sa druge strane ograničeni poljoprivredni resursi i veličine Crne Gore, Ministarstvo poljoprivrede, šumarstva i vodoprivrede razmotriće uvođenje dodatnih eko-šema, integrisane proizvodnje i sl.

Kvalitet, porijeklo, specifičnost i autentičnost su važne odrednice, čine jednu od najvažnijih naših snaga, jer obezbjeđuju konkurentnu prednost i opstanak malim, specifičnim i tradicionalnim proizvođačima i daju veliki doprinos očuvanju kulturnog i gastronomskog naslijeđu. Zaštita šema kvaliteta je posljedica vještina i odlučnosti proizvođača koji su održavali tradiciju, ali su vodili računa i o razvoju novih sastojaka i načina proizvodnje, modernizaciji proizvodnje i proizvoda kao i valorizaciji kroz sektor turizma. Zaštitom ovakvih proizvoda postizemo prepoznatljivost na tržištu, kako na regionalnom tako i na međunarodnom, na ovaj način proizvod doprinosi prepoznatljivosti mjesta i regiona. Promocija i zaštita proizvoda oznakama kvaliteta doprinose ruralnom razvoju, diverzifikaciji prehrambenih proizvoda i većem izboru potrošača. Zaštita kvalitetnih, tradicionalnih i specifičnih proizvoda doprinosi i bogatjoj turističkoj ponudi, te razvoju samih turističkih destinacija.

2.5 RASPOLOŽIVI RESURSI I ŽIVOTNA SREDINA

2.5.1 Zemljište

Zemljište je jedan od najvažnijih prirodnih resursa. Preovladavaju zemljišta umjerene plodnosti, kisjele reakcije, svjetlije teksture, često skeletna i plitka, što rezultira niskim apsorpcionim kompleksom, a samim tim niskim zadržavanjem vlage i hranljivih materija. Najkvalitetnija zemljišta se nalaze u riječnim dolinama, kraškim dolinama i visoravnima.

Generalno, u skladu sa Akcionim programom za prevenciju degradacije zemljišta i ublažavanje suša za 2014.²⁷ godinu, ukupna teritorija Crne Gore je razvrstana u 5 klasa: visoka plodnost (1,5%), srednja

---

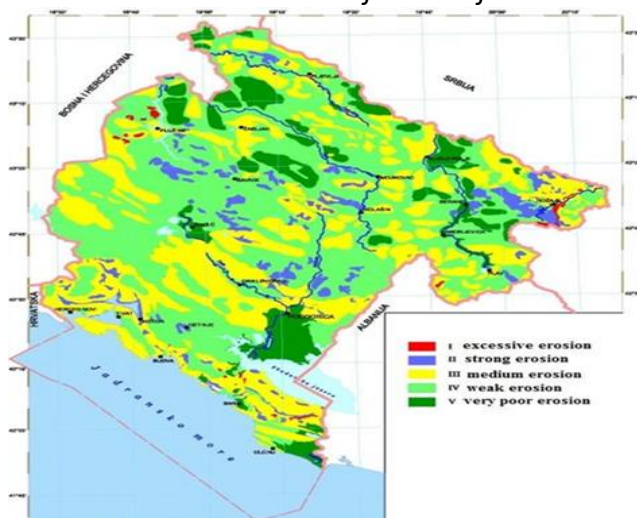
²⁷ <https://wapi.gov.me/download/7b5b8a9f-86bf-4bef-a828-ee812112c405?version=1.0>

plodnost (4,3%), ograničena plodnost (25,3%), niska plodnost(46,2%) i neplodno zemljište (22,7%). Prema tome, samo oko 6% ukupnog zemljišta u Crnoj Gori ima visoku i srednju plodnost, dok je preko 90% zemljišta ograničene ili niske plodnosti. 95% ukupne površine zemljišta Crne Gore je prirodno kisjelo.

Rezultati ispitivanja uzoraka zemljišta sa lokacija utvrđenih Programom ispitivanja štetnih materija u zemljištu Crne Gore, u 2019. godini, pokazuju zadovoljavajuće rezultate u sadržaju opasnih i štetnih materija, dioksina, otrovnih i kancerogenih materija.

Prema Izvještaju Agencije za zaštitu životne sredine o stanju životne sredine u Crnoj Gori za 2019. godinu fizičko-hemijskom analizom uzoraka triazina, ditiokarbonata, karbamata, klorfenoksi i organoklornih pesticida poljoprivrednog zemljišta vidi se kao moguće zagađenje zemljišta uzrokovano nenamjenskom upotrebom pesticida. Ni u jednom analiziranom uzorku nije prekoračena granica spomenute grupe hemikalija detektovana za ovu vrstu uzorka.

Slika 8: Procesi erozije u Crnoj Gori

Izvor: Prostorni plan Crne Gore do 2020. godine

Procesi erozije zahvatili su 300 registrovanih bujičnih basena, u kojima je količina transportovanog nanosa veća od 2 mil. m³ godišnje. Pored velikih pojava goleti, značajne su površine kamenjara, što značajno narušava hidrološke prilike i rezultira bujičnim poplavama.

Erozija i devastacija vegetacijskog pokrivača rezultira gubicima zemljišta, ne samo u smislu fizičkog gubitka, već i hranjivih materija i plodnosti zemljišta, što je njegova najvažnija karakteristika.

2.5.2 Biodiverzitet

Područje Crne Gore karakteriše izuzetni genetski i ekosistemski biodiverzitet vrsta, što ga čini jednim od najvažnijih centara biološkog diverziteta ne samo u Evropi, već i na čitavom Palearktiku. Iako biodiverzitet u Crnoj Gori nije u potpunosti istražen, sa obzirom na dostupne podatke institucija, može se tvrditi da je i dalje u velikoj mjeri očuvan, ali da postoji i trend rasta brojnih direktnih pritisaka na očuvanje, od kojih su najvažniji: urbanizacija, zagađenje, razvoj infrastrukture, premanjena zemljišta, prekomjerno korišćenje resursa i klimatske promjene. Nacionalni ciljevi zaštite biološke raznovrsnosti postavljeni u prethodnom periodu nijesu u potpunosti ostvareni. Mapiranje rasprostranjenosti biljnih

i životinjskih vrsta na Balkanskom poluostrvu ukazuje da se skoro čitava teritorija Crne Gore može tretirati kao središte biološke raznovrsnosti²⁸.

Takođe, gotovo svi planinski predjeli Crne Gore mogu se tretirati kao središte diverziteta vaskularne flore (posebno uključujući Durmitor, masiv Prokletija, i primorske planine Orjen, Lovćen i Rumiju). Regioni sa 1200 do 1400 taksona (vrsta i podvrsta) su: Durmitor sa Biočem uključujući kanjone rijeka Tare, Pive i Sušice; Bjelasica, Komovi i Prokletije sa Visitorom, Žijovom, Humom Orahovskim, kanjonima rijeka Cijevne i Mrtvice; Skadarsko jezero sa sjevernim obroncima planine Rumije. Oblast masiva Prokletija, Moračkih planina, Bjelasice i Komova priznata je kao središte endemske vaskularne flore. Najvažniji centri za biodiverzitet ptica su oblast Skadarskog jezera i Ulcinja, kao i planinska područja Durmitora i Prokletija. Centri diverziteta sisara su planinski predjeli Durmitora, Sinjajevine, zapadna strana Prokletija, Komovi i Bjelasica, sa manjom koncentracijom vrsta na istočnoj strani Prokletija, sjevernim dijelovima Bokokotorskog zaliva i Orjena i primorskim Dinaridima (Lovćen i Rumija, sa Skadarskim jezerom). Smatra se da su primorski region Crne Gore sa zaleđem, Skadarsko jezero, Lovćen i Prokletije najvažniji centri diverziteta gmizavaca i vodozemaca na Balkanu i u Evropi.

U Crnoj Gori postoji relativno visoka raznovrsnost kopnenih i vodenih vodozemaca i reptila, uključujući: guštere, zmije, kornjače, žabe, daždevnjake i morske kornjače. Trenutno ima 56 vrsta (18 vrsta vodozemaca i 38 vrsta reptila) i 69 registrovanih podvrsta iz 38 rodova, a malo je vjerovatno da je ovaj popis konačan. Takav je slučaj posebno sa kompleksom vrste zelene žabe (*Rena esculenta*) i kompleksom vrste velikog mrmoljka (*Triturus cristatus*), za koje je ova regija središte specijacije, pa je vjerovatno da će biti evidentirano više vrsta i podvrsta. Planinske regije Lovćena i Prokletija ističu se kao posebne „vruće tačke“ po raznovrsnosti vodozemaca i reptila, kao i endemskih vrsta u Crnoj Gori. Vodena staništa u regionu Lovćena posebno su interesantna kao staništa zajednica vodozemaca i reptila sa brojnim reliktnim i endemskim vrstama. Jezera planinskog regiona Prokletija (Bukumirsko i Hridsko jezero) poznata su po populacijama neotenskog oblika alpskog mrmoljka (*Triturus alpestris*), kao i značajnom broju balkanskih endemskih vrsta. Takođe su značajna ostrva Skadarskog jezera, od kojih je svako nastanjeno drugom vrstom guštera, zatim oblast Nacionalnog parka „Durmitor“.

Nacionalna strategija i akcioni plan za biodiverzitet za period 2016-2020 takođe usvaja novi konceptualni pristup zasnovan na potrebi rada na edukaciji, komunikaciji, podizanju svijesti u oblasti biodiverziteta i efikasnijoj integraciji zaštite biodiverziteta u druge sektorske politike i aktivnosti. Imajući u vidu navedeno, snažno se naglašava važnost biodiverziteta i usluga koje pruža za održivi ekonomski razvoj i dobrobit svih građana. Posljedično, posebna pažnja je posvećena i primjeni adekvatnih podsticaja za postizanje ciljeva u oblasti biodiverziteta.

Već sada je jasno da se postavljeni ciljevi ne mogu ostvariti samo djelovanjem resornih institucija, već je neophodna široka nacionalna mobilizacija resursa po ovom pitanju i uključivanje svih segmenata društva da bi postigli zajednički uspjeh.

---

²⁸ Nacionalna strategija biodiverziteta sa akcionim planom za period 2016-2020 godina

Glavni utvrđeni pritisci se odnose na urbanizaciju u nekim oblastima i prenamjeni zemljišta (od poljoprivrede do izgradnje), eroziju u nekim oblastima (neke uključuju poljoprivredne površine), neadekvatnu upotrebu pesticida koja može dovesti do zagađenja vode. Nizak nivo svijesti o značaju biodiverziteta takođe vrši pritisak na biodiverzitet.

Iako nedostaju podaci i monitoring biodiverziteta se ne sprovodi u potpunosti, MPŠV je do sada kroz nekoliko mjera podržalo poljoprivredne proizvođače, kako bi se smanjio pritisak poljoprivrede na životnu sredinu u Crnoj Gori.

Izražena je potreba da se očuvanje biodiverziteta ugradi u aktivnosti poljoprivredne politike podržavanjem ne-produktivnih ulaganja, njegovanjem karakteristika pejzaža (obnova bara, suvozidi, itd), promocijom upotrebe poljoprivrednih proizvodnih praksi koje prevazilaze obavezne standarde (GAEC i SMR). Programe mjera koje podržavaju takve prakse treba razvijati na nekoliko nivoa – kao godišnja plaćanja (u obliku eko šema) i onima sa višegodišnjim obavezama (u okviru mjere M4 i M11 IPARD programa i u okviru ZPP programa agro-ekoloških, klimatskih mjera i organske proizvodnje).

2.5.3 Zaštita ekosistema, vrsta i gena

Zaštita ekosistema, vrsta i gena osigurava se sprovođenjem odgovarajućeg zakonodavstva i politika, posebno postojanjem sistema nacionalnih zaštićenih područja. Uspostavljanje nacionalne mreže zaštićenih područja sastavni je dio politike Vlade Crne Gore, čiji je cilj osiguranje zaštite svih reprezentativnih tipova staništa, ekosistema, biljnih i životinjskih vrsta. Širenje nacionalne mreže zaštićenih područja povezano je sa sistemom prostornog planiranja i njegovim najvišim planskim dokumentom - Prostornim planom Crne Gore. Posljednjih godina ovo je pitanje postalo zanimljivo i za druge nacionalne strategije i sektorske politike. Nacionalni sistem zaštićenih područja uzet je u obzir pri izradi Nacionalne Strategija održivog razvoja (NSOR), u kojoj je po prvi put postavljen cilj povećanja zaštićenih područja na 10% državne teritorije i staviti pod zaštitu 10% obalnog područja u planskom periodu od tri godine. Sa tim u vezi, u NSOR istaknuta su prioritetna područja koja treba zaštititi. Pitanje mreže zaštićenih područja na Crnogorskom primorju uređuje Prostorni plan posebne namjene za primorsko područje Crne Gore i Nacionalna strategija integralnog upravljanja obalnim područjem Crne Gore, koja utvrđuje mjere sa rokovima sprovođenja do 2030. godine sa prioritetnim aktivnostima do 2020.

2.5.3.1 Nacionalni sistem zaštićenih područja

Nacionalna mreža zaštićenih područja trenutno pokriva 1763,62 km² ili 12,768% teritorije Crne Gore, od čega većinu (101,733 ha ili 7,77%) čini pet nacionalnih parkova: Durmitor, Skadarsko jezero, Lovćen, Biogradska Gora i Prokletije. Preostali dio čini više od 40 zaštićenih područja u okviru sljedećih kategorija: spomenik prirode, područja posebnih prirodnih obilježja, rezervati (opšti i posebni).

Tabela 61: Veličina zaštićenih područja na nacionalnom i međunarodnom nivou

Nivo	Zaštićeno prirodno dobro	Površina (ha)
Nacionalni nivo zaštite	Nacionalni parkovi	101.733
	Spomenici prirode	13.638,54
	Područja posebnih prirodnih karakteristika	354,7
	Ostala zaštićena područja – zaštićena opštinskim propisima	15.000
	Strogi rezervati prirode	650
	Regionalni park	51.398
	Potpuno pod zaštitom	176.362
Međunarodno zaštićeno područje	Područje sliva rijeke Tare, M&B UNESCO rezervat biosfere, uključujući NP Durmitor sa kanjonom rijeke Tare	182.889
	NP Skadarsko jezero i Tivatska solana – Ramsarsko područje	20.150
	Kotor – Riški zaliv	15.000

Izvor: Nacionalna strategija biodiverziteta sa akcionim planom za period 2016 - 2020.

Zaštićena područja, pored funkcije zaštite staništa i vrsta, imaju i ulogu promocije razvoja održivog turizma i omogućavanja zaštite održivog ekosistema, što se prvenstveno manifestuje u funkciji sprečavanja klimatskih promjena i katastrofa, očuvanja kvaliteta vode i izvora, očuvanje kulturnih vrijednosti, površina za rekreaciju, očuvanje pejzažnih funkcija, prostora, istorijskih i tradicionalnih vrijednosti itd.

Na osnovu ratifikovanih međunarodnih ugovora, međunarodnoj zaštiti podliježu sljedeća nacionalna područja:

- Ramsarska konvencija (Konvencija o močvarama od međunarodnog značaja, posebno kao staništu za vodene ptice): Nacionalni park Skadarsko jezero (20.000 ha) od 1995. godine i Specijalni rezervat flore i faune Tivatske solane (150 ha) od 2013. godine.
- Konvencija UNESCO-a o zaštiti svjetske kulturne i prirodne baštine: Nacionalni park Durmitor sa klisurom Tare (33.895 ha) na UNESCO-voj listi svjetske baštine od 1980. godine, Kotorsko-risanski zaliv (15.000 ha) od 1979. godine i Tara Porječje (182.899 ha) ima status svjetskog rezervata biosfere od 1977. godine prema kriterijumima UNESCO-vog programa „Čovjek i biosfera“.

Pored navedenih područja, u Crnoj Gori postoje i mnoga druga prirodna područja sa značajnim i vrijednim biodiverzitetom koja ispunjavaju kriterijume drugih međunarodnih sporazuma kojih je Crna Gora potpisnica. Na primjer, jedna od njih je Konvencija o zaštiti Sredozemnog mora (Barselonska konvencija) i njen Protokol o posebno zaštićenim područjima Sredozemnog mora, koji dozvoljava zaštitu morskih zaštićenih područja, ali do danas nema proglašanih zaštićenih morskih područja u crnogorskim vodama. Ako se saberu zaštićene prirodne vrijednosti (zaštićeni djelovi prirode) prema nacionalnim (176.362 ha) i međunarodnim (123.594 ha) propisima (bez dupliranja i preklapanja), bez obzira na postojanje i oblik upravljanja, ukupno zaštićeno područje iznosi 268.558,24 ha, što čini 19,44% državne teritorije.

Među postojećim i planiranim zaštićenim područjima, postoje i područja prekograničnog karaktera. U ovom trenutku samo Skadarsko jezero, koje dijele Crna Gora i Albanija, prepoznato je kao prekogranično zaštićeno područje i kao prekogranična razvojna zona (PPCG iz 2008). PPCG sadrži predlog za uspostavljanje novih prekograničnih zaštićenih područja prirode, prvenstveno kroz povezanost Nacionalnog parka Durmitor sa nacionalnim parkom Sutjeska u Bosni i Hercegovini i planiranim Regionalnim parkom Bioč-Maglič-Volujak u Crnoj Gori (na istom obuhvatu teritorije osnovan je Regionalni park Piva). Mogućnosti za nova zaštićena prekogranična područja prepoznata su u PPCG i u osnivanju potencijalno novih nacionalnih parkova: (i) NP Orjen u Crnoj Gori koji bi mogao biti povezan sa područjima Orjena i Sniježnice u BiH i Hrvatskoj i (ii) NP Prokletije (osnovan 2009) koji bi mogao biti spojen sa susjednim područjima u Albaniji (Theti, Bjeshkët e Nemuna), Kosovu i Srbiji.

U okviru projekta uspostavljanja Emerald mreže kroz program Savjeta Evrope (2005-2007), formirana je Emerald baza podataka u koju su unešena 32 područja u Crnoj Gori koja su od značaja za zaštitu. Ovaj projekat je predstavljao svojevrsnu pripremu za budući rad na uspostavljanju Natura 2000 područja po zahtjevima koji proizlaze iz procesa pridruživanja Evropskoj uniji i uključuje najopsežniju procjenu do sada.

Ovaj i drugi projekti umnogome doprinijeli su jačanju kapaciteta institucija i nevladinog sektora za implementaciju EU zakonodavstva u području očuvanja prirode, identifikaciju lokaliteta i vrsta (uglavnom od značaja za EU) i poznavanja njihove rasprostranjenosti. Međutim, nije postignuto sveobuhvatno i potpuno poznavanje važnih područja u Crnoj Gori, koje bi se moglo kontinuirano koristiti za planiranje i praćenje njihove zaštite.

U okviru projekta „Izgradnja mreže NATURA 2000“ terenske aktivnosti stručnjaka za ribe i staništa započele su 2016. godine, dok su stručnjaci za ostale vrste (osim ptica) započeli terenska istraživanja u maju 2017. godine. Terenska istraživanja ornitologa započela su u martu 2017. i još traju. Izrađena je konačna referentna lista vrsta ptica u Crnoj Gori, te su usvojeni i izrađeni kriterijumumi za odabir posebnih zaštićenih područja u Crnoj Gori. JP Nacionalni parkovi takođe prate ornitofaunu: Nacionalni park Skadarsko jezero: *Pelecanus crispus* (pelikan), *Microcarbo*, *Pygmeus* (mala vrana), *Bubulcus ibis* (čaplja) i druge kolonijalne vrste; jarebica (*Alectoris graeca*) koja se prati u Nacionalnom parku Lovćen; a u NP Prokletije se vrši monitoring tetrijeba (*Tetrao urogallus*).

U 2017. godini, GIZ projekat „Održivo upravljanje Prespanskim, Skadarskim i Ohridskim jezerom“ (CSBL projekat) sproveo je monitoring za vidru (*Lutra lutra*), albansku žabu (*Pelophilak shkipericus*), belobrađu čigru (*Chlidonias hibridus*), *Microcarbo* pigmi, šarku (*Aithia ferina*) i močvarnu patku (*Aithia niroca*) na Skadarskom jezeru. Za navedene vrste definisani su protokoli monitoringa i preventivne mjere očuvanja. Iako se pominju srodne aktivnosti, obim samih aktivnosti još uvijek nije dovoljno veliki da pruži sveobuhvatne procjene statusa, rasprostranjenosti i brojnosti zakonom zaštićenih i Natura 2000 vrsta.

2.5.3.2 Genetički resursi u poljoprivredi

Prema Nacionalnoj strategiji biodiverziteta Crne Gore, uprkos maloj površini, zemlju karakteriše velika raznolikost agroekoloških uslova, a samim tim i velika raznolikost biljnih vrsta. Biotehnički fakultet se bavi registracijom, sakupljanjem i istraživanjem biljnih genetičkih resursa u oblasti poljoprivrede Crne Gore i ima bogatu kolekciju autohtonih, odomaćenih i introdukovanih sorti grožđa (408 genotipskih sorti). Pored toga, Biotehnički fakultet prati 6 voćnih vrsta na različitim lokacijama. Do danas je inventarisano nekoliko lokaliteta i napravljen je herbarijum. Centar za subtropsko voće u opštini Bar prati nekoliko sorti smokava i šipka. Tokom više od 20 godina, Biotehnički fakultet je formirao kolekciju od 200 gajenih i divljih vrsta pšenice. Veliki dio njih čine autohtone populacije iz Crne Gore (113 uzoraka), 47 je prikupljeno u ostalim djelovima bivše Jugoslavije, dok je 40 uzoraka iz Italije.

Nažalost, zbog neredovne regeneracije izgubljeno je 20 primjeraka, tako da zbirka sada broji njih 180. Osim pšenice, istovremeno je prikupljeno 68 lokalnih populacija kukuruza, 5 raži, 10 ječma, 5 zobi i 6 heljde. Do sada su prikupljene kolekcije od 52 genotipa krompira, 2 akcesije duvana, 11 uzoraka divljih populacija pelina i 13 vrsta ili 45 uzoraka različitog povrća. Što se tiče krmnog bilja, napravljena je kolekcija od 7 genotipova vrsta Medicago, 23 divlje populacije crvene djeteline i 11 populacija kokotaca; aktivnosti će se proširiti na druge krmne vrste. Na relativno malom prostoru, Crna Gora ima značajan broj populacija gotovo svih vrsta stoke koje se uzgajaju na Balkanu. Sve te populacije su po svojim bitnim genetskim i fenotipskim karakteristikama prilično specifične i mnoge od njih malobrojne. Neke od njih su tako malobrojne da postoji realna opasnost od njihovog nestanka. Jedna od njih je i *buša*, mala autohtona pasmina/rasa goveda, naviknuta na teške uslove.

2.5.4 Obnovljivi izvori energije

Obnovljivi izvori energije su kao prioritetni sektor uključeni u Strategiju razvoja energetike do 2030. godine, koju je Vlada Crne Gore usvojila u julu 2014. godine. Crna Gora je usvojila Nacionalni akcioni plan za korišćenje energije iz obnovljivih izvora do 2020. godine (decembar 2014. godine)²⁹, koja se obavezala na ispunjenje nacionalnog cilja za 2020. godinu, prema kojem 33% ukupnog učešća energije u bruto finalnoj potrošnji energije u Crnoj Gori potiče iz obnovljivih izvora. Prema Izvještaju o ostvarenju nacionalnog cilja za 2018. godinu, ukupno učešće energije iz obnovljivih izvora u bruto finalnoj potrošnji energije u Crnoj Gori iznosilo je 39,75%, a za 2019. godinu 38,69%.

Male hidroelektrane: U skladu sa Odlukom o što boljem korišćenju raspoloživog hidroenergetskog potencijala u Crnoj Gori, sprovedeno je pet tenderskih procedura i jedna inicijativa za dodjelu ugovora o koncesiji za korišćenje hidropotencijala za proizvodnju električne energije. Trenutno se prati realizacija 28 koncesionih ugovora kojima je predviđena izgradnja 40 malih hidroelektrana i dvije energetske dozvole za rekonstrukciju dvije male hidroelektrane. Završena je izgradnja 32 male hidroelektrane za proizvodnju energije.

---

²⁹ <https://www.gov.me/en/documents/6d8db09e-a2b1-4e4a-bf98-42c39a0b3299>

Solarna energija: Ministarstvo za kapitalne investicije trenutno vrši nadzor nad realizacijom 5 projekata izgradnje solarnih elektrana na osnovu izdatih energetske dozvole. Ukupna instalirana snaga je oko 2,2 MW, dok je planirana godišnja proizvodnja oko 3 GWh. Ministarstvo ekonomije Crne Gore je 2018. godine pozvalo zainteresovane investitore da dostave ponude za davanje u zakup parcele u državnoj svojini na lokalitetu Briška Gora – opština Ulcinj – za izgradnju solarne elektrane. Predmet javnog konkursa je davanje u zakup državnog zemljišta površine 6.621.121 m² za potrebe projektovanja, izgradnje, korišćenja i održavanja solarne elektrane instalirane snage veće od 200 MW. Procedura je završena potpisivanjem ugovora sa konzorcijumom koji čine Elektroprivreda Crne Gore (EPCG), Fortum iz Finske i Sterling and Wilson, koji predviđa izgradnju solarne elektrane od 250 MW. Planirano je da se izgradnja solarne elektrane realizuje u dvije faze, i to:

- I faza - izgradnja solarne elektrane instalirane snage 50 MW, očekivana godišnja proizvodnja od oko 90 GWh i.
- II faza - izgradnja drugog dela solarne elektrane snage 200 MW i očekivane godišnje proizvodnje od oko 360 GWh.

Očekuje se da će u bliskoj budućnosti biti stvoreni prostorno-planski uslovi za realizaciju ovog projekta.

Biomasa: Crna Gora ima značajan potencijal biomase koji se može iskoristiti za proizvodnju energije, i to ostaci iz šumarstva, biomasa sa brzorastućih zasada, ostaci iz drveno-prerađivačke industrije, vinogradarstva (ostaci od sječe, ostaci od proizvodnje alkoholnih pića), voćarstva kod rezidbe kao i ostaci od proizvodnje maslinovog ulja i dr. Najveći energetski potencijal biomase nalazi se u šumarstvu, gdje se potencijalno raspoloživa količina drveta u šumskom fondu Crne Gore procjenjuje na 2,6 m³ /ha/god. Trenutno šumska biomasa predstavlja polovinu potencijala, što ukazuje na značajne rezerve. Uzgoj brzorastućih zasada značajno bi poboljšao energetski potencijal biomase. Procijenjena ukupna energetska vrijednost je 4.200 GWh.

Energija vjetra: U Crnoj Gori trenutno postoje dva vjetroparka: vjetropark Krnovo instaliranog kapaciteta 72 MW (završena 2017. godine i u funkciji od avgusta 2017. godine) i vjetropark Možura (završena 2019. godine i u funkciji od novembra 2019. godine) sa instaliranim kapacitetom 46 MW. Ukupna godišnja proizvodnja ovih vjetroparkova je oko 300 GWh. Ukupna vrijednost investicije za ova dva projekta je oko milion eura. Ministarstvo ekonomskog razvoja i turizma raspisalo je u avgustu 2019. godine javni konkurs za davanje u dugoročni zakup državnog zemljišta za izgradnju vjetroparka na lokaciji Brajići – opštine Budva i Bar – minimalne instalirane snage 70 MW. Zakup zemljišta se vrši putem tendera. Zemljište se daje u zakup na period od 30 godina. Tenderskom dokumentacijom je predviđeno da investitor može da proda struju proizvedenu u ovom vjetroparku na tržištu. Ugovor za izgradnju vjetroelektrane snage 100,8 MW na lokaciji Brajići potpisan je sa konzorcijumom VPD Brajići 26. avgusta 2020. godine. Očekuje se da će se u narednom periodu stvoriti prostorno-planski uslovi za realizaciju ovog projekta.

2.5.5 Voda

Sa ukupnim protokom od 604 m³/s i prosječnim protokom od 44 l/s/km², sa zapreminom od oko 19,5 km³/god, Crna Gora je među 4% površine u svijetu sa najvećim prosječnim protokom.

Upravljanje vodama je u nadležnosti Vlade Crne Gore. Vlada ovu djelatnost sprovodi preko Ministarstva poljoprivrede, šumarstva i vodoprivrede i drugih ministarstava. Na čelu upravne strukture za vodoprivredu je Ministarstvo poljoprivrede, šumarstva i vodoprivrede (MPŠV), gdje se politikom i organizacijom operativne vodoprivrede bavi poseban direktorat za vodoprivredu. U skladu sa članom 151. Zakona o vodama, inspeksijski nadzor Uprave za vode u sprovođenju važećeg Zakona o vodama vrši Uprava za inspeksijske poslove, preko glavnog vodoprivrednog inspektora. Provjeru kvaliteta obavlja glavni inspektor zaštite životne sredine, a sanitarnu provjeru glavni sanitarni inspektor. U skladu sa važećim Zakonom o vodama, sistemsko ispitivanje kvaliteta vode vrši Zavod za hidrometeorologiju i seizmologiju Crne Gore, koji je nadležan za hidrometeorološke poslove i izradu godišnjeg izvještaja o stanju i promjenama u kvalitetu voda. Važeći Zakon o vodama definiše postupke u slučaju vanrednih situacija zagađenja voda, nesreća i opasnosti.

Uzimanje i korišćenje površinskih i podzemnih voda za navodnjavanje poljoprivrednog ili drugog zemljišta obavlja se u skladu sa uslovima utvrđenim vodnom dozvolom koju izdaje Uprava za vode. Vlasnici ili korisnici objekata i sistema za navodnjavanje moraju snositi troškove upravljanja i održavanja razmjerno njihovoj upotrebi. Koncesija u javnom vodnom dobru može se izdati za zauzimanje voda za navodnjavanje poljoprivrednog zemljišta u količini iznad 175 m³ dnevno. Svako zauzimanje voda za navodnjavanje poljoprivrednog zemljišta u količini manjoj od 175 m³ dnevno podliježe odobrenju lokalne samouprave.

Kada je u pitanju sprovođenje Okvirne direktive o vodama (WFD), do sada su sprovedene sljedeće aktivnosti: identifikacija riječnih slivova i utvrđivanje implementacionih nadležnosti.

U okviru implementacije Direktive o nitratima poštovan je Kodeks dobre poljoprivredne prakse i, između ostalog, uspostavljena ograničenja upotrebe đubriva. Kontinuirana istraživanja količine i kvaliteta površinskih i podzemnih voda obavljaju se na osnovu programa koji donosi Ministarstvo prosvjete, kulture i nauke, a sprovodi Zavod za hidrometeorologiju i seizmologiju u skladu sa članom 58 Zakona o vodama.

Osnova za donošenje programa monitoringa površinskih i podzemnih voda sadržana je u članu 58 Zakona o vodama. U skladu sa Okvirnom direktivom o vodama i Zakonom o vodama, program monitoringa obuhvata praćenje hemijskog i ekološkog stanja površinskih voda i praćenje hemijskog i kvantitativnog stanja podzemnih voda. Monitoring površinskih voda sastoji se od nadzornog, operativnog i istraživačkog monitoringa. Monitoring podzemnih voda se sastoji od nadzornog i operativnog monitoringa.

Okvirna direktiva o vodama (VFD) mijenja politiku koja se odnosi na vodene resurse. Osnovna jedinica integralnog upravljanja vodoprivrede je sliv u kojem se obavlja vodoprivreda, a cilj je da se svi postojeći vodeni resursi dovedu u „dobro stanje“, što podrazumijeva obezbjeđenje dobrog hidrološko-hemijsko-ekološkog stanja vodenog tijela.

U cilju održavanja ili postizanja dobrog ekološkog, hemijskog i kvantitativnog stanja voda ili njihovog dobrog ekološkog potencijala, podnijet je predlog za površinska vodena tijela, uključujući pojedinačna, vještačka i jako modifikovana vodena tijela, kao i podzemna vodena tijela za teritoriju Crne Gore. U tom kontekstu, predloženo je 99 površinskih vodenih tijela³⁰, a predloženo je 30 tijela podzemnih voda ili grupa tijela podzemnih voda.

U 2019. godini po prvi put je sproveden monitoring površinskih i podzemnih voda u skladu sa WFD u Uredbi o načinu i rokovima za utvrđivanje stanja površinskih voda („Sl. list CG“, br. 25/2019) i Uredba o načinu i rokovima za utvrđivanje stanja podzemnih voda („Sl. list CG“, br. 52/2019).

Mreža stanica za praćenje kvaliteta površinskih voda u 2019. godini obuhvatala je 10 vodotoka sa 15 mjernih mjesta, 3 prirodna jezera sa 6 mjernih mjesta, 5 vještačkih jezera sa 5 mjernih mjesta, 5 mješovitih voda sa 5 mjernih mjesta i priobalna mora sa 5 mjernih mjesta. Što se tiče podzemnih voda, mreža stanica i program rada uključuju podzemne vode i izdane zeta nivoe. Mreža se sastoji od 6 monitoring profila koji pokrivaju područje Zetske ravnice. Pored postojeće mreže, u drugoj polovini 2019. godine uspostavljena je prva faza mreže monitoringa podzemnih voda, koja će biti dio budućeg sistema monitoringa.

Iako su ovo ograničeni i vrijedni resursi, njihovo korišćenje donosi niz problema, uključujući sljedeće:

- Ispuštanje otpadnih voda iz različitih izvora ili komunalnih ispusta (posebno u urbanim sredinama) je jedan od najvećih problema. Pored toga, poljoprivredne aktivnosti u riječnim slivovima, posebno u središnjem i primorskom regionu gdje je poljoprivredna proizvodnja intenzivnija, predstavljaju izvor zagađenja organskom materijom koja ulazi u rijeke;
- Prekomjerno i neracionalno korišćenje - opšta svijest o vodnim resursima je na niskom nivou pa se Crna Gora suočava sa situacijom gdje nivo potrošnje vode prelazi nivo dostupnih resursa, posebno tokom ljetnjih mjeseci i na određenim lokacijama. Poseban problem je činjenica da građani ne izmiruju račune za potrošnju vode u domaćinstvima. Ovaj problem dodatno pogoršavaju loši tehnički uslovi mreže za snabdijevanje vodom, koji uzrokuju velike gubitke (30-80%), što čini cijeli sistem nerentabilnim;
- Propadanje riječnih tokova i slivova usljed eksploatacije mineralnih sirovina u koritima rijeka, ali i u ekosistemima riječnih slivova, što utiče na dinamiku hidroloških procesa. Problem je posebno izražen u donjim tokovima rijeka, gdje su ove aktivnosti u potpunosti promijenile hidrološki i ekološki režim.

---

³⁰ Tijelo površinske vode je poseban i značajan element površinske vode kao što je jezero, akumulacija, potok, rijeka ili kanal, dio potoka, rijeke ili kanala, mješovita voda ili obalni morski pojas.

2.5.6 Klimatske promjene i kvalitet vazduha

Nacionalna strategija o klimatskim promjenama do 2030³¹. godine je ključni instrument u oblasti javne politike za rješavanje klimatskih promjena u Crnoj Gori i propisuje opredijeljenost Vlade da se bavi klimatskim promjenama na integrisan i međusektorski način, poštujući međunarodne obaveze iz UNFCCC. Strategija postavlja viziju da će do 2030. godine Crna Gora biti u stanju da se prilagodi negativnim uticajima i promoviše održivi razvoj sa niskim sadržajem ugljenika. Strategija je u velikoj mjeri usmjerena na usklađivanje sa pravnim okvirom EU u oblasti klimatskih promjena. U okviru strategije usvojen je i namjeravani nacionalni doprinos Crne Gore smanjenju emisije gasova staklene bašte. Ovim dokumentom Crna Gora se obavezala da do 2030. godine smanji emisiju gasova staklene bašte za 30% u odnosu na početnu vrijednost iz 1990. godine³².

Crna Gora je 2019. godine usvojila Zakon o zaštiti od negativnih efekata klimatskih promjena. Cilj ovog zakona je zaštita od negativnih efekata klimatskih promjena, smanjenje emisije gasova staklene bašte i zaštita ozonskog omotača. Time se Crna Gora još više približava pravnim tekovinama EU u oblasti klimatskih promjena. Glavno nacionalno tijelo nadležno za politiku zaštite životne sredine i klimatskih promjena je Ministarstvo ekologije, prostornog planiranja i urbanizma.

Poljoprivreda je jedan od sektora koji je najviše pogođen uticajem klimatskih promjena, jer poljoprivredni proizvodi direktno zavise od klimatskih faktora. Poljoprivreda se suočava sa velikim izazovom prilagođavanja očekivanim efektima klimatskih promjena.

Crna Gora je jedan od regiona u svijetu u kojem se očekuju izraženi negativni uticaji klimatskih promjena na zdravlje stanovništva, ekonomski razvoj i dostupnost prirodnih resursa, proizvodnju hrane i dr., uprkos činjenici da zemlja, kao zemlja u razvoju, nema značajan udio u globalnom zagađenju atmosfere gasovima staklene bašte. Naprotiv, zbog relativno visokog udjela šumskih i vegetacijskih površina značajno doprinosi stabilizaciji nivoa ugljen-dioksida u atmosferi.

Efekti klimatskih promjena mogu negativno uticati na plodnost zemljišta smanjenjem organske materije zemljišta i povećanjem rizika od erozije zemljišta usljed viših temperatura i češćih suša i padavina.

Inventar gasova staklene bašte obuhvata proračune emisija sljedećih direktnih gasova staklene bašte: ugljen-dioksid (CO₂), metan (CH₄), azot oksid (N₂O) i sintetičkih gasova (PFC, HFC i SF₆). Lista takođe uključuje proračune za sljedeće indirektno gasove staklene bašte na osnovu EMEP / EEA (Smjernice za inventar emisija zagađujućih materija u vazduhu) (2009): ugljen monoksid (CO), azot dioksid (NO₂), nemetanska isparljiva organska jedinjenja (NMVOC), i sumpor dioksid (SO₂). Izvori i ponori direktnih i indirektnih gasova staklene bašte podijeljeni su u šest glavnih kategorija: 1. energija 2. industrijska proizvodnja i upotreba proizvoda 3. upotreba rastvarača 4. poljoprivreda 5. konverzija zemljišta i šumarstvo 6. otpad.

³¹ <https://www.klimatskepromjene.me/nacionalna-strategija-u-oblasti-klimatskih-promjena-do-2030-godine>

³² NDC Montenegro: Updated NDC for Montenegro.pdf (unfccc.int)

Nacionalni inventar emisija gasova staklene bašte pokazuje da energetska i industrijska proizvodnja i upotreba proizvoda čine najveći udio u ukupnim emisijama CO₂. Najveći uticaj na emisije ima proizvodnja električne i toplotne energije (uključujući pogone za proizvodnju aluminijuma). Emisije iz saobraćaja su u porastu i očekuje se da će i dalje rasti s obzirom na razvoj turizma u Crnoj Gori. Najveći doprinos emisijama iz industrijskih procesa u Crnoj Gori je proizvodnja aluminijuma, koji je nusproizvod elektrolize. Smanjenje neto emisija u kategorijama poljoprivreda i korišćenje zemljišta je rezultat toga što šumske površine u Crnoj Gori djeluju kao ponori ugljenika. Podaci o krčenju šuma i požarima u šumskim područjima ukazuju na znatno manji potencijal ponora u ovakvim situacijama. Poljoprivreda je izvor metana (CH₄) i azotovog suboksida (N₂O), koji dolaze od stoke i korišćenjem vještačkih đubriva. Nacionalni inventar emisija štetnih gasova pokazuje da su ova dva elementa najzastupljenija u sektoru poljoprivrede, dok su emisije CO₂ zanemarive. Ovaj sektor čini oko 10% ukupnih emisija.

Bolje korišćenje đubriva smanjuje i potrebu za azotnim đubrivima što doprinosi smanjenju emisije amonijaka i time ima pozitivan učinak na kvalitet vazduha. Osim toga, biće manji indirektni gubici azota iz sistema upravljanja stajskim đubrivom, a time će biti i manje zagađenje vode.

Crna Gora je posebno izložena i osjetljiva na klimatske opasnosti kao što su suše, poplave, šumski požari i toplotni talasi. Klimatske projekcije pokazuju da će ovi klimatski ekstremi u budućnosti biti sve češći i izraženiji. Najranjiviji sektori su vodoprivreda, šumarstvo i poljoprivreda. Što se tiče geografske ranjivosti, obala je posebno ugrožena porastom nivoa mora i smanjenjem padavina. Crna Gora je svjesna hitne potrebe da se pozabavi uticajem klimatskih promjena promovisanjem efikasnih mjera prilagođavanja u glavnim ranjivim sektorima. U sektoru voda, vodni bilans se smanjuje u svim slivovima Crne Gore. Smanjenje količine padavina i snijega drastično će uticati na dostupnost površinskih voda. Mjere prilagođavanja su usmjerene na primjenu integrisanog pristupa upravljanju vodnim resursima i sistemima, te jačanje međusektorskog planiranja i aktivnosti.

Na šumarstvo utiču klimatske promjene ne samo u trenutnim procesima razvoja i rasta, već obično postoje kumulativni efekti koji mogu trajati tokom cijelog života drveta. Najugroženije su šume u primorskim i središnjim regionima, gdje visoke ljetnje temperature vazduha i tipična vegetacija stvaraju uslove za izbijanje požara. Požari su glavni izvor emisije gasova staklene bašte.

Poljoprivredni sektor je veoma osjetljiv na klimatske promjene zbog zavisnosti od određenih temperaturnih uslova i dostupnosti vode, a izložen je i klimatskim opasnostima kao što su suše i poplave. Veliki dio poljoprivrednog zemljišta u Crnoj Gori nalazi se u ravninama, što je čini posebno osjetljivom na poplave. Moguće mjere prilagođavanja u poljoprivrednom sektoru uključuju planiranje i jačanje ruralne infrastrukture kako bi se spriječilo moguće napuštanje pogođenih područja i depopulacija ruralnih područja.

Crna Gora je pokazala napredak u ublažavanju klimatskih promjena i prilagođavanju na njih, nastavljajući takve napore kako bi ispunila svoje obveze prema Okvirnoj konvenciji Ujedinjenih naroda o klimatskim promjenama (UNFCCC), kako bi osigurala dodatna ulaganja, tehnologiju i kapacitete.

Iako se ove potrebe mogu djelimično pokriti domaćim resursima (javnim i privatnim), za Crnu Goru, kao zemlju u tranziciji, doprinosi međunarodne saradnje su od suštinskog značaja. Crna Gora je podložna raznim prirodnim opasnostima, uključujući poplave, suše, jake kiše ili sniježne padavine, olujne vjetrove, toplotne talase, klizišta i šumske požare. Obilne kiše mogu da izazovu, između ostalog, poplave, klizišta, izlivanje potoka i odvodnih kanala, probleme u saobraćaju, pogoršanje kvaliteta vode, zagađenje ispuštenih podzemnih voda, smanjenje obradivih površina.

Suša može imati višestruke negativne efekte na privredu, životnu sredinu i zdravlje ljudi. Sušom u Crnoj Gori najviše su pogođeni poljoprivreda, šumarstvo i turizam. U budućnosti se očekuju suše, koje će biti sve intenzivnije, uz smanjenje padavina i porast temperatura, posebno u ljetnjem i jesenjem periodu. Hidrološke suše su se desile 2017, 2018. i 2019. godine, koje su značajno uticale na vodostaje važnih rijeka i jezera, poput Morače i Zete i Skadarskog jezera, što je zauzvrat uticalo na ribarstvo, poljoprivredu i energetski sektor. Promjene u vodnom bilansu postaju sve veći problem za zemlje sklone sušama poput Crne Gore, zbog čega je potrebno graditi adekvatne kapacitete za stabilno navodnjavanje podsticanjem ulaganja u vodosnabdijevanje (bunari, rezervoari i sl).

Uz očekivano povećanje učestalosti i intenziteta suša kao posljedica klimatskih promjena, u budućnosti će se povećati i rizik od požara, posebno u južnim šumskim predjelima koji se prostiru duž obale i u kraškim predjelima (FAO, 2018). Na ovim prostorima postoji opasnost od požara zbog visokih temperatura vazduha ljeti i pojedinih vrsta vegetacije, posebno u julu i avgustu kada ima veoma malo padavina, i u februaru i martu kada su zime suve i tople. Pored direktnih efekata, požari mogu izazvati i indirektnu štetu, što dovodi do degradacije životne sredine, smanjene otpornosti šuma na štetočine i bolesti i uništavanja pravog pejzaža i strukture zemljišta.

Gasovi staklene bašte (GHG): Atmosferski gasovi koji izazivaju efekat staklene bašte su prvenstveno ugljen-dioksid (CO₂) i vodena para (H₂O), kao i gasovi kao što su metan (CH₄), azot-oksidi (N₂O) i troposferski ozon (O₃). Poljoprivreda je glavni izvor metana (CH₄) i azot-oksida (N₂O).

Najbolje prakse za smanjenje emisije amonijaka iz poljoprivredne proizvodnje obuhvataju: Primjenu dobre poljoprivredne prakse, korišćenje savremenih tehnika đubrenja, savremeno skladištenje stajskog đubriva, uvođenje posebnih uslova za držanje i prihranu, praćenje upotrebe organskih i mineralnih đubriva i pesticida, promovisanje upotreba organskih đubriva i bioloških pesticida³³.

Poljoprivreda stvara značajne količine otpada biljnog i životinjskog porijekla. Odsustvo sistema sakupljanja poljoprivrednog otpada (sa izuzetkom individualnih domaćinstava) dovodi do nekontrolisanih emisija gasova staklene bašte.

U skladu sa NDC br. 3, 2020, ukupne emisije iz korišćenja zemljišta u Crnoj Gori kreću se od 2472,79 Gg CO₂ ekvivalenta u 1990. godini do 1961,80 Gg u 2017. Značajna razlika je zbog novih ažuriranih podataka koji uključuju podatke o iskrčenim šumama, zahvaćenim šumskim požarima i šumama u

---

³³ <https://unfccc.int/sites/default/files/NDC/2022-06/Updated%20NDC%20for%20Montenegro.pdf>

kojima se proizvodi drvo za ogrijev, a koji su korišćeni za TNC. Tokom izvještajnog perioda (1990 – 2017), emisije gasova sa efektom staklene bašte iz sektora poljoprivrede su smanjene u gotovo svim segmentima, usljed smanjene biljne i stočarske proizvodnje (za oko 60%) i ukupne stočarske populacije.

Podaci iz 2018. (izvor UNFCC) pokazuju da je kapacitet šuma da uklone ekvivalent emisije CO₂ - 2471,53 (bez korekcije u 2020), dok je revidirana verzija za 2017. 1637,44, uzimajući u obzir krčenje šuma, šume zahvaćene požarima i šume u kojima se uzgaja drvo za ogrijev. Izražena je potreba za intervencijama na prevenciji šumskih požara, obnavljanju šuma oštećenih šumskim požarima, te jačanju šuma pretvaranjem u otporne šume.

Što se tiče poljoprivrede, prema izvještaju NDC br.3, poljoprivreda u Crnoj Gori je glavni izvor metana (CH₄) i azot oksida (N₂O), koji potiču od stočarstva i upotrebe đubriva. Nacionalni inventar GHG pokazuje da su ova dva gasa najzastupljenija u poljoprivredi, dok su emisije CO₂ zanemarljive. Ovaj sektor čini približno 10% ukupnih emisija (11,5% u 2017. godini). Kao scenariji za ublažavanje, predlaže se da se uključi veza između upravljanja stajnjakom i stajnjaka koji se primjenjuje na zemljište, ili uticaja na indirektni N₂O smanjenjem sintetičkog đubriva primijenjenog na zemljište.

PO1 - Potrošnja mineralnih đubriva: Od 2012. godine MONSTAT ne prikuplja podatke o potrošnji mineralnih đubriva, a na nacionalnom nivou tek se razvija sistem prikupljanja podataka koji će uključivati više institucija³⁴.

Tabela 62: Potrošnja mineralnih đubriva 2014-2017.

Tip	2014	2015	2016	2017	2018	2019	EU27
Hranljivi azot N (ukupno)	96,41	93,32	91,92	71,5	85,99	83,7	87
Nutrient fosfat P ₂ O ₅ (ukupno)	40,14	36,81	43,12	37,6	34,35	33,43	23
Nutrient potaš K ₂ O (ukupno)	39,39	35,34	43,21	38,12	35,18	34,24	25
Ukupno Kg/ha	175,94	165,47	178,25	147,22	155,52	151,37	135

Izvor: FAO

PO2 - Potrošnja sredstava za zaštitu bilja: Podaci o potrošnji sredstava za zaštitu bilja nijesu pouzdani. U zvaničnoj statistici potrošnja sredstava za zaštitu bilja prikazana je grafički na nivou poljoprivrednih gazdinstava i zadruga za period 2005-2015. Od 2016. godine odgovornost za prikupljanje ovih podataka preuzela je Uprava za bezbjednost hrane, veterinu i fitosanitarne poslove i prikupljanje podataka o upotrebi pesticida putem evidencije o upotrebi sredstava za zaštitu bilja³⁵.

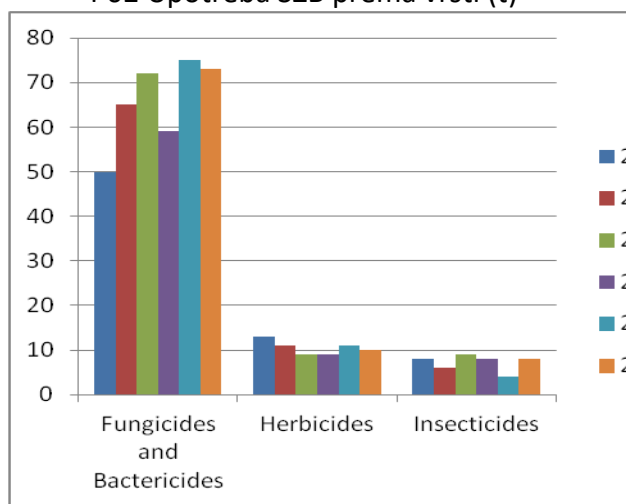
³⁴ epa.org.me/wp-content/uploads/2019/02/Indikatorski-SOER2017-dec-2018.pdf

³⁵ <https://ubh.gov.me/pretraga/242794/Poziv-proizvodacima-da-vode-evidenciju-o-upotrebi-pesticida.html>

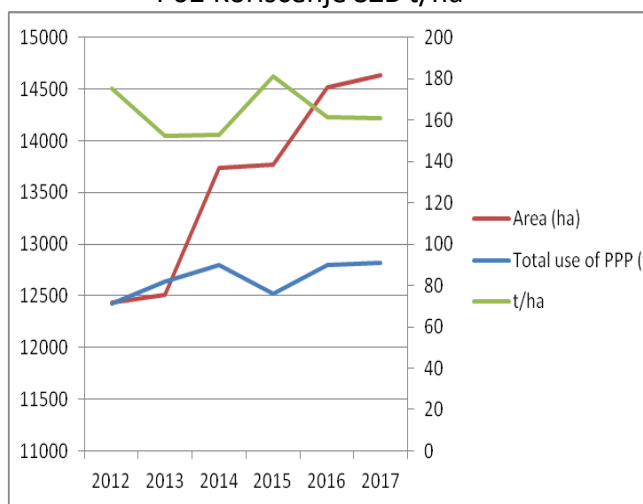
Tabela 63: Potrošnja pesticida (u tonama)

Tip	2012	2013	2014	2015	2016	2017	Indeks 2017/2012	Prosjek	2017/ prosjek	EU 2017*
Fungicidi i baktericidi	50	65	72	59	75	73	146	66	111	
Herbicidi	13	11	9	9	11	10	77	11	95	
Insekticidi	8	6	9	8	4	8	100	7	112	
Ukupno	71	82	90	76	90	91	128	83	109	
Površina (ha)	12.440	12.513	13.738	13.772	14.515	14.637	118	13603	108	
kg/ha	5,71	6,55	6,55	5,52	6,20	6,22	109	6	101	3,09

Izvor: EUROSTAT

 Slika 10: Potrošnja PO2 SZB po vrstama (t) i PO2 potrošnja SZB po t/ha
 PO2 Upotreba SZB prema vrsti (t)

PO2 Korišćenje SZB t/ha

Izvor: Izvještaj o stanju životne sredine na osnovu indikatora - Agencija za zaštitu životne sredine (epa.org.me)

2.5.7 Šume

Prema rezultatima Nacionalnog inventara šuma (NIŠ) u 2010. godini, šume i šumske površine zauzimaju 827.536 ha, 60% ukupne površine Crne Gore, dok nešumske površine čine 9,7%. Ukupna drvena zaliha svih šuma iznosi 133 mil. m³ stabala, od čega je 104 mil. m³ u šumama koje su dostupne za korišćenje (dostupne su van zaštićenih područja ili drugih režima zaštite). Površina zaštićenih šuma u Crnoj Gori iznosi 13,41% ili 185.269,69 ha. Najveće površine su nacionalni parkovi: Durmitor, Skadarsko jezero, Lovćen, Biogradska gora i Prokletije, koji zajedno zauzimaju 7,27% ili 100.427 ha, dok parkovi prirode pokrivaju 79.583,10 ha ili 5,76% teritorije Crne Gore.

Na površini dominira bukva (*Fagus moesiaca*) sa 19,8%, zatim smrča (*Picea abies*) sa 8,5%, jela (*Abies alba*) sa 4,1%, hrast (*Kuercus petraea*) sa 2,0% i crni bor (*Pinus nigra*) sa 1,6%. Udio preovlađujućih vrsta u zapremini je sljedeći: 42,6% bukve (*Fagus moesiaca*), 20% smrče (*Picea abies*) i 12,5% jele (*Abies alba*) čine 75,1% posječene drvene mase. Slijede crni bor (*Pinus nigra*) sa oko 2,8% i hrast

(*Quercus cerris*) sa učešćem od oko 3,9%. Značajan udio od 1,1% površine zauzimaju balkanske endemske vrste bora (*Pinus holdreichii*) i bora (*Pinus peuce*). *Pinus holdreichii* i *Pinus peuce* imaju obimno učešće od 0,6%.

Indikativni bruto godišnji porast je 2,6 mil. m³ (1) (najveći u regionu Zapadnog Balkana u Srbiji (4 m³/ha), zatim Hrvatska, Bosna i Hercegovina, Crna Gora i Kosovo (3-4 m³/ha), sa znatno manjim porastom u Sjevernoj Makedoniji i Albaniji (1,9 m³/ha odnosno 0,8 m³/ha)).

Zbog intenzivne sječe u prošlom vijeku (Nacionalna šumarska politika 2008), širina trupaca je manja (34,6% 11-30 cm; 37% trupaca 31-50 cm; 16,7% 71-70 cm).

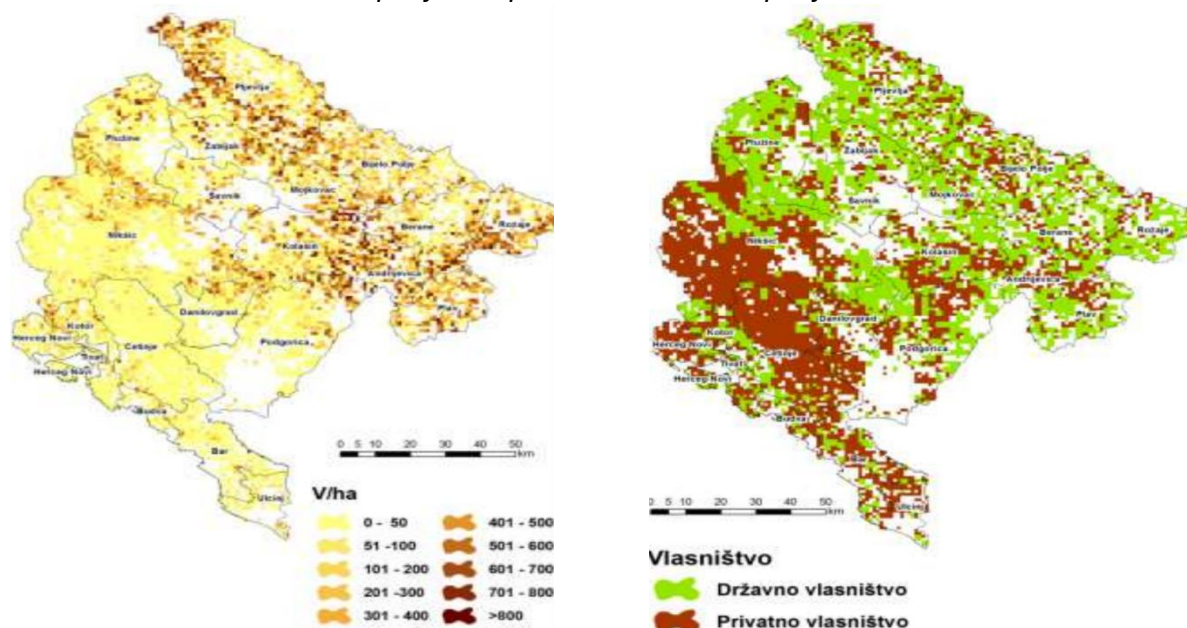
Otprilike polovina crnogorskih šuma je u državnom vlasništvu, a druga polovina u privatnom vlasništvu.

Tabela 64: Vlasnička struktura šuma

Vlasništvo	Korišćena šumska površina (ha)	%	Drvena zaliha (m ³)	%	Drvena zaliha (m ³ /ha)	Godišnji prirast (m ³)	Povećanje (m ³ /ha)
Država	334.781	49,6	75.162.069	73,2	224,5	1.762.223,3	5,3
Privatno	340.608	50,4	29.812.676	26,8	87,5	763,027,7	2,2
Ukupno	675.389	100,0	104.974.746	100,0	155,4	2.525.251,0	3,7

Izvor: Nacionalna šumarska strategija

Slika 11: Raspodjela zapremine stabla i raspodjela vlasništva

Izvor: Nacionalna šumarska strategija

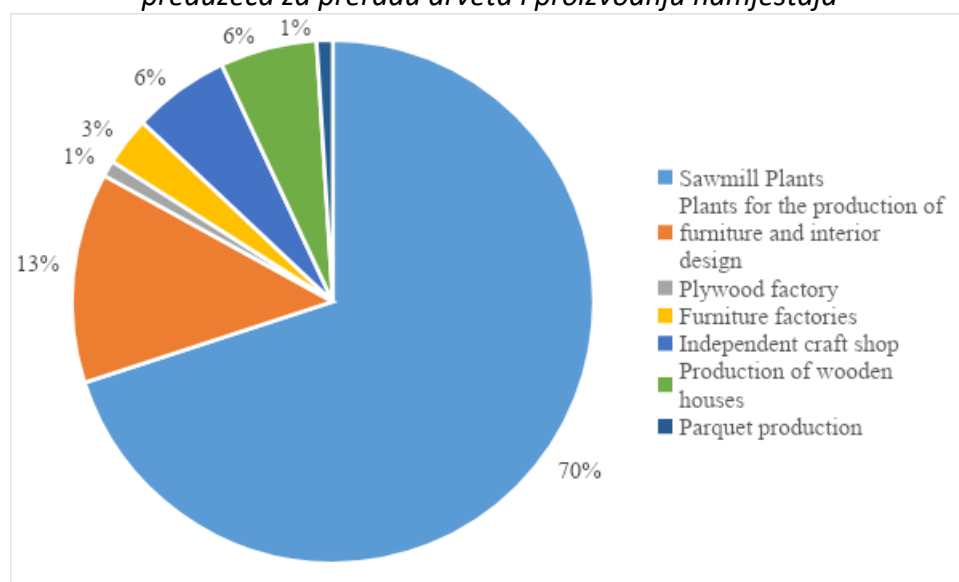
Udio obima i povećanja je najveći na sjeveru i u državnim šumama, a najmanji na jugu – uglavnom u privatnim šumama. Udio obima u državnim šumama je 73,2%, u privatnim 26,8%, godišnji prirast državnih šuma je 5,3 m³/ha, u privatnom 2,2 m³/ha (izvor – Strategija šumarstva 2016-2023).

Šume u privatnom vlasništvu u kraškom i primorskom području su mlađe, nedovoljno održavane i degradirane, sa znatno manjim prirastom i obimom i sječama. Od 2016. do 2019. posječeno je 1,2 mil. m³, od čega 70% u državnim, a samo 30% u privatnim šumama.

Korišćenje šuma je važno za Crnu Goru. Godišnje se za grijanje koristi oko 0,7 mil. m³. Sredinom 2012. godine postojala su 152 trgovinska preduzeća u drvenoj industriji (uključujući trgovačka preduzeća i preduzetnike koji se bave proizvodnjom namještaja). Brojčano najzastupljenije djelatnosti su pilane, zatim preduzeća za proizvodnju namještaja (uglavnom panela) i za unutrašnje uređenje i izgradnju kuća od drveta. U strukturi preduzeća za preradu drveta uglavnom su zastupljena mala preduzeća. U 2011. godini šest velikih preduzeća prerađilo je ukupno 97.380 m³ tehničkog drveta, što je 29,8% od ukupno prerađenog tehničkog drveta u Crnoj Gori.

Od ukupno 107 aktivnih pilana, najveći broj se nalazi u opštini Rožaje (51, od kojih se 9 bavi proizvodnjom rezane građe i drvenih kuća), zatim Berane (14), Bijelo Polje (8) i Pljevlja (7). Rezultati sprovedenih istraživanja pokazuju da se najveće količine drvene sirovine (tehnička oblovinna) koriste za proizvodnju rezane građe i iverice. Ova dva proizvoda su najzastupljenija u primarnoj preradi drveta u Crnoj Gori.

Grafikon 13: Zastupljenost preduzeća po pojedinim vrstama proizvodnje u odnosu na ukupan broj preduzeća za preradu drveta i proizvodnju namještaja

Izvor: Nacionalna šumarska strategija

Posebno je ugrožen sektor šumarstva jer je osjetljiv na smanjenje padavina i povećanje temperature vazduha, što dovodi do češćih i intenzivnijih šumskih požara. Zajedno sa projektovanim povećanjem

poplava i suša, dugoročna neto primarna produktivnost (NPP) većine drveća će se povećati samo u ograničenoj mjeri zbog povećane koncentracije CO₂ (NDC-3, 2020 – Treći nacionalni izvještaj o klimatskim promjenama). Primorski i središnji regioni Crne Gore su najosjetljiviji na šumske požare, jer se u ovim regionima javlja najviše suša, a predviđa se da će ove suše dugoročno postati ozbiljnije i učestalije (Interreg – Dunav 2019). Šumski požari smanjuju otpornost drveća na štetočine, što negativno utiče na zdravlje drveća i dodatno povećava ranjivost.

Prema podacima MONSTAT-a, od 2007. do 2019. godine šumskim požarima je zahvaćeno 13% šuma (od čega najviše u 2011. godini - 49.009 ha - 5,93%, a u 2017. godini - 21.216 ha - 2,56%).

Smanjenje degradacije šuma u obalnim i kraškim područjima uz povećanje udjela mješovitih šuma može potencijalno povećati kapacitet za skladištenje vode uz povećanje obima šuma, što će dovesti do većeg smanjenja emisija tokom vremena. Smanjenje površine zahvaćene šumskim požarima za 70% godišnje doprinijelo bi godišnjem smanjenju emisija na 109,01 Gg CO₂ek (NDC Background Report, 04/2021).

Šume čine osnovu za drvoprerađivačku industriju, obnovljive izvore energije, proizvodnju hrane i turizam. Sektori zasnovani na šumskim resursima imaju veliki potencijal za rast. Šume su, zajedno sa planinama i vodama, važan dio brenda održivog ili zelenog turizma Crne Gore. Šume su od ključnog ekonomskog značaja za stanovništvo u ruralnim područjima, gdje su šume jedan od glavnih izvora prihoda i energije za grijanje.

Šume Crne Gore su po svom kvalitetu, funkciji i proizvodima prepoznatljiv simbol ekološke države. Šumama se upravlja višenamjenski po najsavremenijim standardima, zbog čega su prirodne, zdrave, vitalne i otporne na negativne uticaje i ispunjavaju svoje ekološke i druge funkcije.

Potencijal usluga i proizvoda, uključujući drvo, nedrvne proizvode, rekreaciju i turizam, i usluge ekosistema, unaprijeđuje se kako bi se podstakla ulaganja u transport i održavanje šuma i povećao udio šumarstva i drvne građe u BDP-u.

Šume su jedan od temelja ruralnog razvoja i povećanja zaposlenosti u ruralnim područjima. Razvojem i umrežavanjem preduzeća u lancu vrijednosti postignut je visok stepen oplemenjivanja proizvoda od drveta. Crna Gora je izvoznik kvalitetnih proizvoda od drveta.

Ostatak drvne mase se efikasno koristi kao glavni obnovljivi izvor energije za grijanje i kogeneraciju. Šumarstvo, drvo i nedrvni proizvodi su važna komponenta ruralne ekonomije i ruralnog razvoja. Oni, uz poljoprivredu i seoski turizam, predstavljaju jednu od najvažnijih mogućnosti za socioekonomski napredak ruralnih područja. Strategija šumarstva izdvaja pet oblasti koje se odnose na poljoprivredu i politike ruralnog razvoja:

- Pošumljavanje, popunjavanje i njega mladih i degradiranih oblasti;
- Zaštita šuma od požara;
- Ruralna infrastruktura, uključujući seoske i šumske puteve;
- Diverzifikacija ruralne poljoprivrede u vezi sa šumama; i

- Ulaganje u mala šumarska, drvena i turistička preduzeća u ruralnim područjima.

2.5.8 Prioriteti za naredni period

U okviru ove strategije, sprovedeće će se niz aktivnosti za smanjenje pritiska i iskorištavanje prirodnih resursa dostupnih na održiv način, kao što su:

- Promocija organske poljoprivrede (smanjenje negativnog uticaja poljoprivrede na životnu sredinu, očuvanje biodiverziteta, povećanje kvaliteta poljoprivrednih proizvoda i doprinos afirmaciji Crne Gore kao ekološke države);
- Podrške korišćenju planinskih pašnjaka (očuvanje i racionalno korišćenje prirodnih resursa, održivo gazdovanje poljoprivrednim zemljištem, zaštita životne sredine, očuvanje biološke raznolikosti, očuvanje kulturne i prirodne baštine, sprječavanje pretvaranja poljoprivrednog u šumsko zemljište);
- Podrška izgradnji i rekonstrukciji ulaganja u vezi sa upravljanjem đubrivom;
- Podrška očuvanju autohtonih genetskih resursa u poljoprivredi (očuvanje i održivo korišćenje ugroženih autohtonih i lokalnih pasmina stoke, biljnih vrsta ugroženih genetskom erozijom te doprinos ukupnom očuvanju biološke raznovrsnosti).
- Uvođenje uslova kao poboljšanih osnovnih pravila za poljoprivrednike koji primaju podrške u okviru modela direktnih plaćanja za postizanje opštih ciljeva novog ZPP-a - GAEC i SMR standarda.

Dio aktivnosti finansiranih iz Agrobudžeta finansiraće se iz EU fondova od početka IPARD III programa, čime se oslobađaju sredstva za dalji napredak u promovisanju većeg broja aktivnosti uz direktne podrške koje će pozitivno uticati na životnu sredinu.

Sprovedenje IPARD III programa i usklađivanje sa minimalnim nacionalnim i EU standardima imaće vrlo pozitivan efekat te se očekuje poboljšanje ukupnog stanja životne sredine, što će posredno pozitivno uticati na prirodu, biološku raznovrsnost i pejzaž. Mjere i investicije predložene u programu osmišljene su za rješavanje gore navedenih pritisaka. Osim toga, pritisci će se rješavati korišćenjem državnih sredstava u sklopu mjera u Agrobudžetu.

Neposredni pozitivni uticaji na zemljište, vodu, vazduh i klimu ostvariće se izgradnjom i/ili rekonstrukcijom kapaciteta za skladištenje đubriva, uključujući opremu za upravljanje i korišćenje istog, te primjenom dobre poljoprivredne i ekološke prakse. Ulaganja u kamene podzide, ograde itd. takođe mogu pozitivno doprinijeti gore navedenim pritiscima.

Pozitivan uticaj na vodne resurse ostvariće se kroz izgradnju i/ili rekonstrukciju uređaja za pročišćavanje otpadnih voda, zbrinjavanje otpada, kao i ulaganja u modernizaciju i izgradnju postrojenja za preradu hrane i klaonice.

Uopšteno, program IPARD III, zajedno sa nacionalnim fondovima i drugim programima, imaće vrlo pozitivan uticaj na životnu sredinu.

2.6 HARMONIZACIJA POLJOPRIVREDNOG ZAKONODAVSTVA SA PRAVNOM TEKOVINOM EU

2.6.1 Pristupni pregovori

Crna Gora je u procesu pristupanja EU otvorila 33 poglavlja, a tri privremeno zatvorila. Poglavlja 11 Poljoprivreda i ruralni razvoj i 12 Bezbjednost hrane, veterinarska i fitosanitarna politika otvorena su 2016. godine i u procesu su ispunjavanja kriterijuma za njihovo zatvaranje³⁶. Za oblast poljoprivrede i ruralnog razvoja, usaglašavanje pravnih tekovina EU za Poglavlje 11 utvrđeno je Strategijom razvoja poljoprivrede i ruralnih područja 2014-2020 sa Akcionim planom za period 2014-2020. Akcioni plan je revidiran 2019. godine i u njemu su navedene aktivnosti realizovane u periodu 2015-2018, kao i aktivnosti planirane u narednom periodu. Potrebno je donijeti neke nove dokumente, a neke postojeće treba usaglasiti. Usklađivanje nacionalne politike ruralnog razvoja sa pravnim tekovinama EU odvijaće se postepeno tokom pretpristupnog perioda, u skladu sa raspoloživim finansijskim sredstvima (nacionalni budžet, IPARD fondovi (EU) i nacionalna komponenta), uzimajući u obzir deset ključnih ciljeva nove ZPP EU:

- podrška održivom prihodu gazdinstava i otpornost poljoprivrednog sektora kako bi se poboljšala dugoročna sigurnost hrane i poljoprivredna raznolikost, kao i da bi se osigurala ekonomska održivost poljoprivredne proizvodnje u Uniji;
- poboljšati tržišnu orijentaciju i povećati konkurentnost gazdinstava, kako kratkoročno tako i dugoročno, uključujući veći fokus na istraživanje, tehnologiju i digitalizaciju;
- poboljšati poziciju poljoprivrednika u lancu vrijednosti;
- da doprinese prilagođavanju i ublažavanju klimatskih promjena, uključujući smanjenje emisija gasova staklene bašte i povećanje sekvenciranja ugljenika, kao i promovisanje održive energije;
- podsticati održivi razvoj i efikasno upravljanje prirodnim resursima kao što su voda, zemljište i vazduh, uključujući smanjenje zavisnosti od hemikalija;
- da doprinese zaustavljanju procesa gubitka biodiverziteta, pokretanju procesa oporavka biodiverziteta, te očuvanju staništa i pejzaža;
- privlačenje i podrška mladim poljoprivrednicima i novim poljoprivrednicima, te olakšavanje održivog poslovnog razvoja u ruralnim područjima;
- promovisanje zapošljavanja, rodne ravnopravnosti, uključujući učešće žena u poljoprivredi, socijalne uključenosti i lokalnog razvoja u ruralnim područjima, uključujući kružnu bioekonomiju i održivo šumarstvo;
- poboljšati odgovor poljoprivrede na društvene zahtjeve za hranom i zdravljem, uključujući visokokvalitetnu, sigurnu i hranljivu hranu proizvedenu na održiv način, za smanjenje rasipanja hrane, kao i za poboljšanje dobrobiti životinja i za borbu protiv otpornosti na antimikrobne lijekove;
- da modernizuju poljoprivredu i ruralna područja njegovanjem i dijeljenjem znanja, inovacija i digitalizacije u poljoprivredi i ruralnim oblastima i podsticanjem njihovog prihvatanja od strane poljoprivrednika, kroz bolji pristup istraživanju, inovacijama, razmjeni znanja i obuci.

³⁶ Crna Gora: Akcioni plan za usvajanje pravne tekovine EU, Poglavlje 11

U okviru nacionalnih mjera, posebna pažnja biće posvećena usklađivanju investicija sa Evropskim planom zelenog razvoja – strategijom koja se fokusira na zaštitu klime, životne sredine i prirode. U skladu sa reformom Zajedničke poljoprivredne politike, dio sredstava koje zemlje članice imaju za implementaciju ZPP-a mora biti opredijeljen za navedene prioritete.

Crna Gora je potpisnica Deklaracije o Zelenoj agendi, koja je usklađena sa Evropskim zelenim planom, a koja obavezuje zemlje potpisnice sa Zapadnog Balkana da sprovedu mjere u oblasti klimatskih promjena i prevencije zagađenja, razvoja energetike, transporta i cirkularne ekonomije, kao i razvoj biodiverziteta, održive poljoprivrede i proizvodnju hrane.

Evropski parlament je u decembru 2021. godine³⁷ usvojio paket novih zakonskih osnova za sprovođenje Zajedničke poljoprivredne politike EU, koji donosi značajne promjene u programskoj arhitekturi Nacionalnih strateških planova, dokumenata koji objedinjuju prethodni I i II stub ZPP, kao i sektorske intervencije, koji nužno definiše:

- Obavezna uslovljenost pomoći sa primjenom GAEC i SMR;
- Detaljnije regulisana zelena komponenta sa precizno definisanim cjevima (izrada eko šema);
- Striktno korišćenje definisanih mjerljivih indikatora;
- Uključivanje sektorskih operativnih programa u Strateški plan uz jednostavnije sprovođenje mjera u sektoru vinarstva i pčelarstva.

Crna Gora će sprovoditi nacionalne mjere i pretpristupni IPARD program do momenta pristupanja EU. Da bi se u budućnosti (nakon pristupanja Crne Gore EU, koje je planirano za 2025. godinu) koristili EAFRD i EAGF fondovi, potrebno je izraditi Strateški plan ZPP, usvojiti ga od strane državnih organa i dobiti odobrenje EK za njegovo sprovođenje. Najvažnija karakteristika u procesu programiranja prema pravilima ZPP-a je djelimično izmijenjena raspodjela alokacija i veća fleksibilnost u programiranju budžeta.

Pored izrade strateškog plana, drugi uslov za početak njegove realizacije je i osnivanje Agencije za plaćanja, aktivnost koja je obuhvaćena planom pristupanja, što podrazumijeva uspostavljanje funkcionalne, akreditovane Agencije za plaćanja, počev od dana pristupanja EU.

Zahtjevni djelovi ovog procesa - uspostavljanje Registra poljoprivrednih gazdinstava, GSAA i SIZEP, Crna Gora su završeni, usaglašeni su sa pravnim tekovinama EU i već su u potpunosti funkcionalni i u upotrebi za odobravanje podrške.

Novi paket ZPP donosi potrebu za izgradnjom boljeg i efikasnijeg sistema izvještavanja, kao i povećanu integraciju i koherentnost sa zvaničnim statističkim podacima MONSTAT/Eurostat. Postojeći sistemi (Registar poljoprivrednih gazdinstava, GSAA i SIZEP) su u međusobnoj koheziji.

---

³⁷ The management of ZPP in the period 2023-2027 is regulated by new EC regulations (horizontal Regulation 2116/2021, which replaces Regulation 2016/2013; Regulation 2115/2021, which amends Regulations 1305/2021 and 1307/2021, and Regulation 2117/2021, which supplements and adapts regulation 1308/2013, on the management of markets for agricultural products.

Izveštaj EU o napretku Crne Gore iz 2021. godine potvrđuje da u normativnom dijelu poglavlja 11 nema značajnih otvorenih tačaka, osim sljedećih koje je crnogorska administracija prepoznala kao prioritet i na čijem se rešavanju sistematski radi:

- Akreditacija mjere Tehnička pomoć;
- Usvajanje Strategije razvoja poljoprivrede i ruralnih područja 2023-2028;
- Digitalizacija površina koje još nisu uključene u SIZEP – pašnjaci (94% poljoprivrednih površina), uključujući dodatne kontrolne slojeve (EFA, regioni);
- Završetak softvera za FADN i jačanje kapaciteta savjetodavnih službi.

U junu 2022. godine dobijena je puna akreditacija za sprovođenje mjere tehničke pomoći, koja će omogućiti brže institucionalne promjene značajne za sprovođenje IPARD programa kao i budućeg Nacionalnog strateškog plana u okviru ZPP-a. Mjera tehničke pomoći će biti sprovedena u okviru IPARD II programa i, kada se završi, u okviru IPARD III programa. Uključivanje pašnjaka u LPIS je aktivnost na kojoj se užurbano radi, kako bi se podrška pašnjacima dodijelila u okviru Agrobudžeta od 2023. godine nadalje. Razvoj FADN-a podržava FAO. Pilot FADN je završen u jesen 2021, ali rezultati još nisu dostupni.

S obzirom na aktuelni plan za pristupanje Crne Gore EU od 2025. godine, Crna Gora se nalazi pred izazovnim periodom u kojem je potrebno izraditi NSP i uskladiti svu zakonsku regulativu za koju je ZPP vezan. Takođe je neophodno izmijeniti i brojne druge zakone i podzakonske akte značajne za poglavlje 11 pristupnih pregovora.

Vlada Crne Gore usvojila je Program pristupanja Crne Gore Evropskoj uniji za period 2022-2023, koji obuhvata planirane aktivnosti u oblasti donošenja novih propisa, a u kontekstu obaveza procesa pristupanja u oblasti harmonizacije zakonodavstva, posebno imajući u vidu nove pravne tekovine koje je potrebno prenijeti u nacionalni pravni sistem, uz preciziranje propisa EU sa kojima su usklađeni, stepena usklađenosti i rokova za implementaciju. Ovaj program se redovno ažurira. Neriješena pitanja vezana za pravnu tekovinu EU su prikazana u tabeli ispod.

Tabela 65: Planirane aktivnosti usvajanja novih regulativa EU

1.1. STRATEŠKI OKVIR		Plan	Punovažnost
A) Horizontalni dio			
1.	Strategija razvoja poljoprivrede i ruralnih područja 2023-2028.	2022/III	2023-2028
2.	Akcionni plan za usklađivanje sa pravnim tekovinama EU	2022/III	2023-2028
3.	Akcionni plan za uspostavljanje IACS i Agencije za plaćanja	2023/I	2023/II – do ulaska u EU
B) IPARD program			
4.	Program poljoprivrede i ruralnog razvoja IPARD III 2021-2027.	2022/II	2022-2027
1.2. ZAKONODAVNI OKVIR I) Opšti propisi			
Br.	Naziv	Usvajanje	Aplikacija

A) Opšti propisi			
1.	Zakon o izmjenama i dopunama Zakona o poljoprivredi i ruralnom razvoju	2022/II	2022/III
2.	Pravilnik o sprovođenju direktnih plaćanja i mjera IACS ruralnog razvoja	2022/III	2022/IV
3.	Pravilnik o metodologiji prikupljanja podataka za FADN	2022/III	2022/IV
4.	Pravilnik o izmjenama i dopunama Pravilnika o obliku i načinu vođenja registra subjekata i registra poljoprivrednih gazdinstava	2022/II	2022/IV
5.	Pravilnik o izmjenama i dopunama Pravilnika o bližoj sadržini i načinu utvrđivanja evidencije parcela poljoprivrednog zemljišta	2022/II	2022/IV
B) Horizontalna pitanja			
6.	Zakon o izmjenama i dopunama Zakona o maslinarstvu i maslinovom ulju	2022/II	2022/III
7.	Pravilnik o realizaciji Programa unaprijeđenja dostupnosti hrane - voća, povrća, mlijeka i mliječnih proizvoda za škole	2022/I	2022/II
8.	Nacionalni pčelarski program	2023/IV	2024/I
9.	Zakon o izmjenama i dopunama Zakona o uređenju tržišta poljoprivrednih proizvoda	2023/III	2023/IV
10.	Zakon o izmjenama i dopunama Zakona o vinu	2023/III	2023/IV
11.	Zakon o osnivanju Agencije za plaćanja u poljoprivredi, ruralnom razvoju i ribarstvu	2023/III	2023/IV
12.	Pravilnik o izmjenama i dopunama Pravilnika o opštim i posebnim standardima za stavljanje voća i povrća u promet	2023/IV	2023/IV
13.	Pravilnik o izmjenama i dopunama Pravilnika o izvještavanju cijena pojedinih poljoprivrednih proizvoda	2022/IV	2022/IV
14.	Pravilnik o aromatizovanim vinskim proizvodima	2022/III	2022/IV
B.1) Alkoholna pića			
15.	Zakon o jakim alkoholnim pićima	2022/I	2022/II
16.	Pravilnik o postupku starenja jakih alkoholnih pića	2023/III	2023/IV
17.	Pravilnik o geografskim oznakama jakih alkoholnih pića	2023/III	2023/IV
C) Organska proizvodnja			
18.	Zakon o organskoj proizvodnji	2022/IV	2023/I
19.	Pravilnik o bližim uslovima za biljnu i stočarsku organsku proizvodnju	2023/II	2023/III
20.	Pravilnik o načinu kontrole i sertifikacije od strane ovlašćenih organa u organskoj proizvodnji	2023/III	2023/IV
21.	Pravilnik o bližoj sadržini i načinu vođenja Registra subjekata u organskoj proizvodnji	2023/II	2023/II
22.	Pravilnik o bližim uslovima i pravilima za preradu, pakovanje, transport i skladištenje organskih proizvoda	2023/III	2023/IV
23.	Pravilnik o bližim pravilima i uslovima za organsku proizvodnju životinja, akvakulture i morskih algi	2023/IV	2023/IV
24.	Spisak dozvoljenih sredstava u organskoj proizvodnji	2023/II	2023/II

Izvor: Akcioni plan za usvajanje pravne tekovine EU 2022-2023, Crna Gora

Plan (trenutno) ne uključuje neophodno prilagođavanje nacionalnog zakonodavstva novim propisima ZPP 2023-2027 i pripremu strateškog plana ZPP. Postoji i niz implementacionih propisa ZPP-a 2023-2027 koji će biti razvijeni ili izmijenjeni u narednim godinama. Pretpristupne aktivnosti je potrebno

prilagoditi uključivanjem pripreme pregovaračkih pozicija o crnogorskim finansijskim alokacijama u okviru ZPP-a, koje uključuju i dobro razrađene sektorske operativne programe, kao i aktivnosti predviđene u okviru intervencija u sektoru vinarstva i pčelarstva kako bi se opravdale posebne alokacije za vino i pčelarstvo.

2.6.2 Ključne institucije

2.6.2.1 Ministarstvo poljoprivrede, šumarstva i vodoprivrede

Ministarstvo poljoprivrede, šumarstva i vodoprivrede kao krovna institucija rukovodi politikama poljoprivrede i ruralnog razvoja, politikama u šumarstvu, ribarstvu i vodoprivredi. Struktura ministarstva je u skladu sa zahtjevima EK o podjeli kreiranja i implementacije politike. Ministarstvo je odgovorna institucija za koordinaciju aktivnosti, sprovođenje i praćenje strategije. Upravljačko tijelo za ruralni razvoj u operativnoj strukturi IPARD-a je Direktorat za ruralni razvoj, dok je Direktorat za plaćanja akreditovana IPARD Agencija.

Tabela 66: Organizacione jedinice MPŠV uključene u Poglavlje 11 pristupnih pregovora sa EU

Funkcija	Organizaciona jedinica	Odgovornost i zadaci
Poljoprivredne politike Politike poljoprivrednog tržišta	Direktorat za poljoprivredu	Planiranje i praćenje politika i održavanje registara:
	<ul style="list-style-type: none"> • Direkcija za biljnu proizvodnju • Direkcija za stočarstvo • Direkcija za zemljišnu politiku, šeme kvaliteta i organsku proizvodnju 	
Organ upravljanja za ruralni razvoj IPARD Upravljačko tijelo	Direktorat za ruralni razvoj	Programirana politika ruralnog razvoja, praćenje i evaluacija i PR ruralnog razvoja Sprovođenje mjera
	<ul style="list-style-type: none"> • Direkcija za programiranje • Direkcija za praćenje i evaluaciju IPARD-a, koordinaciju i odnose sa javnošću (PR) ruralnog razvoja 	
Prenos znanja	Direktorat za poljoprivredu	Savjetodavna funkcija Prikupljanje podataka FADN Prikupljanje cijena poljoprivrednih proizvoda Pomoć poljoprivrednicima
	<ul style="list-style-type: none"> • Direkcija za savjetodavne usluge u oblasti biljne proizvodnje • Direkcija za savjetodavne usluge u oblasti stočarstva 	
Inspekcija	Odeljenje poljoprivredne inspekcije	Inspekcija iz djelokruga rada
Analize, statistika, tržišta	Odeljenje za ekonomske analize i tržište	Organizacija prikupljanja podataka FADN, izvještavanje o cijenama poljoprivrednih proizvoda/AMIS Poljoprivredna statistika
Međunarodna saradnja, Razvojna komponenta,	Odeljenje za međunarodnu saradnju i IPA projekte	Ostvarivanje međunarodne saradnje i koordinacija učešća Crne Gore u radu

Programiranje i implementacija IPA pretpristupnih fondova		međunarodnih organizacija u oblasti poljoprivrede, ribarstva, vodoprivrede i šumarstva; Priprema i praćenje realizacije projekata Ministarstva koji se finansiraju iz IPA fondova u skladu sa preporukama organa nadležnih za uspostavljanje indirektnog sistema upravljanja EU fondovima
Funkcija	Organizaciona jedinica	Odgovornost
Agencija za plaćanja IPARD Agencija	Direktorat za plaćanja IPARD Agencija Direktna plaćanja - GSAA CMO Registri i područne jedinice FR/SIZEP	Sprovođenje poljoprivredne politike Izbor i odobravanje projekata Odobravanje zahtjeva za plaćanje Obrada plaćanja Računovodstvo

Izvor: MPŠV

Trenutno Upravljačko tijelo sprovodi i mjere Agrobudžeta. U narednom periodu sprovođenje mjera će se po fazama prenositi na Direktorat za plaćanja.

2.6.2.2 Savjetodavne službe

Savjetodavna funkcija u MPŠV-u je tradicionalno funkcija kojoj se u Crnoj Gori pridaje veliki značaj. Međutim, uvođenjem direktnih plaćanja, implementacijom programa ruralnog razvoja i uspostavljanjem FADN-a, savjetodavci se, slično kao i zemlje u okruženju, sve manje posvećuju zadatku prenošenja stručnog znanja³⁸, saznanja i iskustva poljoprivrednim proizvođačima. Nedostatak transfera stručnih znanja zasnovanih na praktičnim iskustvima i sa naučnom pozadinom direktno utiče na uspjeh i održivost poljoprivredne proizvodnje. Takođe, za uspješnu generacijsku obnovu potrebno je pružiti stručnu podršku mladim liderima prije i tokom preuzimanja gazdinstva i praćenje gazdinstva uz davanje korektivnih savjeta.

Od januara 2021. godine u okviru Direktorata za poljoprivredu Ministarstva poljoprivrede, šumarstva i vodoprivrede funkcioniše Direkcija za savjetodavne usluge u oblasti stočarstva. Direkcija je osnovana maja 2000. godine kao Služba za selekciju stoke. Do januara 2018. godine Direkcija se nalazila i funkcionisala u okviru Biotehničkog fakulteta. Od 2018. godine formalno-pravno ulazi u sastav Ministarstva poljoprivrede, šumarstva i vodoprivrede koje ga je formiralo i od početka rada u potpunosti finansiralo. Organizaciono, Direkcija ima 6 regionalnih centara i republički centar koji objedinjuje rad regionalnih. Godišnji izvještaj o radu Direkcije u 2021. godini nastao je, kao i svi do sada, na osnovu pojedinačnih izvještaja 6 regionalnih centara i u potpunosti predstavlja pojedinačne rezultate koji su objedinjeni i dati za Direkciju u cjelini. Direkcija je organizovana u 6 regionalno – terenskih centara koji pokrivaju teritoriju svih crnogorskih opština: Bar, Berane, Podgorica, Bijelo Polje, Nikšić i Pljevlja. Direkcija ima 20 stalno zaposlenih radnika, od kojih su većina inženjeri poljoprivrede. Struktura zaposlenih je 16 dipl. inž. poljoprivrede i 4 poljoprivredna tehničara.

³⁸ Godišnji izvještaj MPŠV

Direkcija za savjetodavne poslove u oblasti biljne proizvodnje osnovana je 2003. godine kao Savjetodavna služba u biljnoj proizvodnji, sa osnovnim ciljem pružanja stručnih savjeta poljoprivrednim proizvođačima u njihovoj proizvodnji. Služba je funkcionisala u okviru Biotehničkog fakulteta (Podgorica) do kraja 2017. godine, kada je formalno-pravno ušla u sastav Ministarstva poljoprivrede, šumarstva i vodoprivrede, koje je finansiralo službu od njenog osnivanja. Danas ova Direkcija predstavlja posebnu organizacionu jedinicu u okviru Direktorata za poljoprivredu. Direkcija obuhvata 8 regionalnih centara koji se nalaze u opštinama Podgorica, Cetinje, Nikšić, Pljevlja, Bijelo Polje, Berane, Bar i Herceg Novi. Direkcija ima ukupno 24 zaposlenih diplomiranih inženjera poljoprivrede, 6 magistara nauka i 1 doktora nauka, svi u svojstvu samostalnih savjetnika iz oblasti voćarstva, vinogradarstva, ratarstva sa povrtarstvom, zaštite bilja i prehrambene tehnologije. Kadrovska struktura savjetodavnih službi nije zadovoljavajuća. Imajući u vidu obim i strukturu poslova koji se obavljaju u svakom centru, potrebno je zaposliti još najmanje jednog radnika (6 u stočarstvu, 8 u biljnoj proizvodnji). Takođe, ono što uzima svoj danak je starosna struktura zaposlenih (neki su već pri penziji). To su razlozi zbog kojih je potrebno reagovati i kadrovski podmladiti Direkciju mladim inženjerima koji bi zajedno sa starijima savladali sve izazove koje ovaj posao nosi i kasnije nastavili sa svojim nesmetanim radom. Savjetodavne usluge se koriste u više oblasti, između ostalog, za upis u registar poljoprivrednih gazdinstava, za sprovođenje kontrola na licu mjesta, a istovremeno i za savjetovanje u pripremi prijave. Obim posla (2020) prikazan je u tabeli ispod. Pored toga, planirano je da savjetodavna služba prikuplja FADN podatke i daje savjete poljoprivrednicima na osnovu utvrđenih rezultata.

Tabela 67: Aktivnosti Savjetodavnih službi u 2020.

Br.	Aktivnost	Savjetodavna služba	
		Stočarstvo	Biljna proizvodnja
1	Savjetovanje u kancelariji	15045	10120
2	Terenski savjeti o proizvodnji	5945	4115 i 35 prezentacija
3	Kontrola na licu mjesta	1349	1666
4	TV prilozi	28	39
5	Radio prilozi	64	48
6	Štampani mediji	4	55
7	Podrška poljoprivrednicima za podnošenje prijave za mjere podrške	405	299
8	Registar polj. gazdinstava	4402	2087 novi, 840 promjene
9	Ostali registri (SIZEP, organska proizvodnja..)	44	no info

Izvor: Godišnji izvještaj MPŠV 2020

Prioriteti za naredni period:

- Odvajanje administrativnih funkcija od savjetodavnih funkcija;
- Jačanje savjetodavne uloge u vezi sa boljom i efikasnijom proizvodnjom;
- Edukacija savjetodavaca o najnovijim tehnikama u poljoprivrednoj proizvodnji te stalni kontakt sa naučnim i istraživačkim institucijama.

2.6.2.3 Uprava za bezbjednost hrane, veterinu i fitosanitarne poslove

Uprava za bezbjednost hrane, veterinu i fitosanitarne poslove nadležna je za poslove bezbjednosti hrane, veterinarske i fitosanitarne poslove i čine je:

- *Sektor za bezbjednost hrane*: Obavlja poslove iz nadležnosti Uprave utvrđene zakonima iz oblasti bezbjednosti hrane, hrane za životinje i drugih proizvoda životinjskog porijekla, organizuje i sprovodi službene kontrole/inspekcije hrane, hrane za životinje i drugih proizvoda životinjskog porijekla u skladu sa ovlašćenjima utvrđenim ovim i drugim zakonima;
- *Sektor za veterinu* : Obavlja poslove Uprave utvrđene zakonima iz oblasti veterine, identifikacije i registracije životinja, zaštite dobrobiti životinja i veterinarskih lijekova i organizuje i sprovodi službene kontrole/inspekcije u skladu sa ovlašćenjima utvrđenim ovim i drugim Zakonima;
- *Sektor za fitosanitarne poslove*: Obavlja poslove iz nadležnosti Uprave utvrđene zakonima iz oblasti zdravstvene zaštite bilja, sredstava za zaštitu bilja, sredstava za ishranu bilja, sprečavanja zloupotrebe lijekova, sjemenskog materijala, sadnog materijala, GMO, zaštite biljnih sorti, biljnih genetičkih resursa, bezbjednosti hrane, organizuje i sprovodi službene kontrole/inspekcijski nadzor u skladu sa ovlašćenjima utvrđenim ovim i drugim zakonima.

U kontekstu sprovođenja poljoprivredne politike, Uprava za bezbjednost hrane, veterinu i fitosanitarne poslove imaće ulogu „tehničkog tijela“ i nadležnog za vođenje Registra za identifikaciju i registraciju životinja, Registra odobrenih objekata za proizvodnju hrane i druge tehničke poslove, u skladu sa funkcijom koju joj Agencija za plaćanje povjeri. Za realizaciju delegirane funkcije biće potpisan memorandum o razumijevanju sa detaljnim opisom zadataka koji se delegiraju i načinom nadzora.

2.6.2.4 MONSTAT

Uprava za statistiku je glavni koordinator statističkog sistema Crne Gore i predstavlja nadležni organ za sprovođenje zvanične statistike u Crnoj Gori. Zvanični statistički sistem Crne Gore obezbjeđuje brojčane i reprezentativne podatke i informacije o ekonomskim, demografskim i društvenim pojavama, kao i pojavama iz oblasti rada i životne sredine u Crnoj Gori. Uređuje se Zakonom o zvaničnoj statistici i sistemu zvanične statistike („Sl. list CG“, br. 18/12 i 47/19), kojim se uređuje organizacija i rad sistema zvanične statistike, utvrđuju opšta načela za prikupljanje, obradu, proizvodnju, diseminaciju i čuvanje rezultata zvanične statistike, koje koriste zakonodavna, izvršna i sudska vlast i drugi nadležni organi. Zakon je u skladu sa Uredbom (EU) br. 223/2009 Evropskog parlamenta i Savjeta o evropskoj statistici i omogućava administrativno prikupljanje statističkih podataka.

Trenutno ne postoje objavljeni ekonomski računi za poljoprivredu, niti je razvijen sistem za podršku prikupljanju podataka sa poljoprivrednim administrativnim sistemima.

2.6.2.5 Naučne i obrazovne institucije i stručne službe

Biotehnički fakultet u Podgorici je član Univerziteta Crne Gore koji obavlja obrazovnu, naučno-istraživačku i stručno savjetodavnu djelatnost u oblasti poljoprivrede. Naučno-istraživačka djelatnost fakulteta ostvaruje se kroz fundamentalna i primijenjena istraživanja u oblastima poljoprivrede, veterine i šumarstva. Biotehnički fakultet svojim istraživanjima doprinosi razvoju maslinarstva, vinogradarstva i vinarstva, uzgoju suptropskih i kontinentalnih voćnih vrsta, proizvodnji povrća, ratarskih kultura i stočne hrane, uzgoju goveda, ovaca, koza i druge stoke. Istraživanja u navedenim oblastima obuhvataju: istraživanja sorti, primjenu savremenih tehnologija u uzgoju biljaka i proizvodnji sadnog materijala, biljnih genetičkih resursa, organsku proizvodnju, ljekovito i aromatično bilje, tehnologiju prerade maslina i grožđa, proučavanje karakteristika i kontrolu zemljišta, plodnost, ishrana bilja, proučavanje uzoraka biljnih bolesti i štetočina i mjere suzbijanja, proučavanje tehnologije uzgoja, ishrane i uzgoja najznačajnijih vrsta stoke, genetička proučavanja najznačajnijih autohtonih i lokalnih rasa i sojeva stoke, agro-ekonomska istraživanja usmjerena na agrarnu politiku, razvoj poljoprivrede i sela, analizu tržišta i primjenu marketinga u poljoprivredi, istraživanja u oblasti zaštite šuma, rasadničarske proizvodnje i upravljanje šumama.

Stručno – savjetodavna djelatnost obavlja se kroz pružanje stručnih, savjetodavnih i laboratorijskih usluga. Uloga Biotehničkog fakulteta je nemjerljiva u svim segmentima poljoprivredne proizvodnje, a svoju punu afirmaciju doživjeće tokom sprovođenja ove Strategije, koja, u skladu sa odredbama ZPP, pridaje veliki značaj inovacijama u poljoprivredi i smanjenju štetnog uticaja poljoprivrede na životnu sredinu, upravo oblasti koje čine okosnicu rada svakog fakulteta. Fakultet trenutno ima 95 zaposlenih, od kojih je 35 doktora nauka, 5 magistara, a ostalo čini tehničko, stručno i administrativno osoblje. Do sada nije uspostavljen sistem kontinuirane saradnje u okviru AKIS-a.

2.6.2.6 Udruženja u poljoprivredi i nevladine organizacije

U Crnoj Gori je organizovano preko šezdeset udruženja čiji rad koordinira Zadružni savez Crne Gore. Zadružni sistem u Crnoj Gori se nalazi u institucionalnoj i finansijskoj krizi, jer je i dalje opterećen hipotekom iz ranijeg (socijalističkog) načina funkcionisanja. Važeći Zakon o zadrugama tretira zadrugu kao organizaciju isključivo fizičkih lica bez ugrađenog mehanizma za privlačenje kapitala, a nije propisan ni obavezan osnivački kapital (jedini osnov za priliv kapitala bili su udjeli članova koji su, po pravilu, niski). Aktivnosti Zadružnog saveza odnose se na pružanje stručne pomoći zadrugama, kako u domenu zakonske regulative i pravnog položaja zadruga i njihove imovine, tako i u oblasti razvoja, praćenja funkcionisanja tržišta, organizovanja tržišnih aktivnosti, saradnju sa drugim sličnim udruženjima, državnim organima i razvojnim institucijama. Neophodno je pristupiti rješavanju problema u narednom periodu kako bi se pronašla pozicija zadruga koja bi najviše doprinijela položaju poljoprivrednih proizvođača u lancu vrijednosti.

Udruženje poljoprivredne, prehrambene i duvanske industrije Privredne komore Crne Gore, krovne organizacije koja okuplja i štiti interese svih privrednih subjekata u Crnoj Gori, obuhvata preduzeća iz oblasti poljoprivredne proizvodnje, prehrambene i duvanske industrije. Ciljevi i zadaci Udruženja su

praćenje i analiza privrednih kretanja u ovim granama, predlaganje mjera za poboljšanje uslova rada i poslovanja svojih članova; da učestvuje u pripremi mjera ekonomske politike i strategije daljeg razvoja, da sprovodi aktivnosti na poslovnom povezivanju privrednih subjekata i razvoju kooperativnih odnosa; da učestvuje u izgradnji i definisanju mehanizama zaštite domaće proizvodnje; davanje inicijativa i predlaganje mjera za otklanjanje monopolskog položaja na domaćem tržištu i učešće u izradi i primjeni granskih kolektivnih ugovora. U Crnoj Gori postoji jedno nacionalno udruženje poljoprivrednih proizvođača „Klaster poljoprivrednih proizvođača“. Ovo Udruženje obuhvata oko 40 lokalnih udruženja iz 11 opština i ima više od 500 članova.

U Crnoj Gori postoje i granska udruženja:

Maslinari i proizvođači maslinovog ulja: U Crnoj Gori je registrovano 7 udruženja maslinara: Udruženje maslinara „Bar“ iz Bara, najstarije i ima oko 900 članova, Udruženje maslinara „Boka“ iz Tivta sa oko 600 članova i obuhvata Tivat, Kotor i H. Novi, Udruženje maslinara "Valdanos" iz Ulcinja sa 130 članova, Udruženje maslinara "Ulcinj" iz Ulcinja sa 300 članova, Udruženje maslinara "Budva" iz Budve sa 100 članova, Udruženje maslinara "Ana Malit" iz Ulcinj i Udruženje maslinara "Pistula" iz Ulcinja. Udruženja su osnovana kao nevladine organizacije i funkcionalno se značajno razlikuju od organizacija proizvođača priznatih u EU. Njihove brojne aktivnosti usmjerene su na edukaciju i informisanje poljoprivrednika o savremenoj primarnoj proizvodnji, preradi i skladištenju, senzorskoj analizi, obilježavanju i drugim aspektima prodaje/marketinga maslinovog ulja, povezivanje sa Ministarstvom poljoprivrede, šumarstva i vodoprivrede i drugim relevantnim institucijama, saradnji sa savjetodavnom službom u sprovođenju programa suzbijanja štetočina/bolesti, učešće u raznim razvojnim projektima i programima itd. Udruženja maslinara imaju blizu 2.300 članova, od kojih je, prema procjenama učesnika, oko polovina aktivnih članova.

Proizvođači vina: U Crnoj Gori postoje brojna granska udruženja za vino formirana kao nevladine organizacije – kao što su „Nacionalno udruženje vinara i vinogradara Crne Gore“, „Udruženje proizvođača grožđa, vina i alkoholnih pića sa geografskom oznakom i oznakom porijekla Podregija Podgorica“, „Nacionalno udruženje somelijera Crne Gore“, „Udruženje vinogradara – Nahije“, „Vinska akademija Crne Gore“, „Udruženje vinogradara – Grozd (Danilovgrad)“ i „Udruženje vinogradara i vinara – Crmnički vranac“ (Bar)³⁹.

Pčelarstvo: Savez pčelarskih organizacija okuplja najveći broj poljoprivrednika, proizvođača meda. Kao što je navedeno u dijelu koji se odnosi na razvoj pčelarstva u Crnoj Gori, strukturu Saveza trenutno čini 36 pčelarskih udruženja, uglavnom na opštinskom nivou ⁴⁰. Poseban oblik saradnje u budućnosti biće Lokalne akcione grupe (LAG). Mreža za ruralni razvoj Crne Gore je aktivna u Crnoj Gori od 2012. godine, kao institucija koja aktivno promovise ideju LEADER pristupa na teritoriji zemlje i učestvuje u animiranju stanovništva potencijalnih LAG područja u cilju njihovog podsticanja da se osnuju lokalne akcione grupe (LAG). U Crnoj Gori ne postoje zvanično priznate proizvođačke organizacije. Dakle, postoji jedan broj operativnih granskih organizacija formiranih kao nevladine organizacije, koje se

³⁹ <https://www.gov.me/clanak/sektorska-udruzenja-i-vinske-manifestacije>

⁴⁰ <https://pcelarstvo.me/organizacija/>

polako grupišu u sindikate (vidjeti Aneks 4). Prioritet u narednom periodu biće podsticanje dijaloga sa svim oblicima saradnje poljoprivrednih proizvođača, koji će donijeti jasnu sliku o reprezentativnosti tržišta, sektorskim potrebama i prioritetima do trenutka pristupanja EU, te započeti aktivnosti za zvanično priznavanje proizvođačkih organizacija, odnosno pokrenuti pitanje odstupanja od uobičajenih pravila za priznavanje proizvođačkih organizacija ako se ukaže potreba za tim.

2.7 BUDŽETSKA PODRŠKA POLJOPRIVREDI

2.7.1 Pregled strukture budžetske podrške u poljoprivredi i ruralnom razvoju

Najvažnija vrsta državne podrške razvoju poljoprivrede ostvaruje se kroz Agrobudžet. On podrazumijeva set podsticajnih mjera u vidu bespovratne podrške iz ukupnog budžeta Crne Gore za razvoj poljoprivrede i ruralnih područja. Agrobudžet sadrži detaljne budžetske stavke (programe), sa potrebnim elementima (razlozi podrške, ciljevi, opis i kriterijumi podrške, korisnici, način plaćanja, postupak sprovođenja, finansijski plan, nadzor i kontrola). Kreiranje mjera Agrobudžeta zasniva se na Strategiji i Akcionom planu za njeno sprovođenje.

Već godinama Crna Gora podržava sektor mlijeka i mesa jer oni tradicionalno obezbjeđuju hranu za većinu ruralnog stanovništva. Do 2006. godine sredstva su se najvećim dijelom trošila na premije za mlijeko, biljnu i stočarsku proizvodnju. Nakon donošenja Strategije (2006) Agrobudžet je strukturiran u obliku temeljnih stubova poljoprivredne politike (I. stub: mjere tržišno-cjenovne politike, II. stub: politika ruralnog razvoja i stručne službe u poljoprivredi), što omogućava kreatorima nacionalne poljoprivredne politike da sprovode nacionalne i mjere slične mjerama ZPP, kao i da upoređuju efekte sa ZPP-om. Raspodjela agrobudžetskih sredstava po pojedinim stubovima agrarne politike i po namjenama unutar stubova prikazana je u tabeli 68.

Tabela 68: Budžetska izdvajanja za poljoprivredu po grupama mjera u periodu 2014-2020 (Agrobudžet Crne Gore)

Mjere	Budžetska izdvajanja (nacionalni budžet; 000 EUR)							Udio		Rast
	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2014	2020	
Mjere tržišno cjenovne politike	5.448	6.130	5.700	6.721	6.604	7.977	9.270	29,0%	17,1%	70,2%
Šeme direktnih plaćanja	4.951	5.630	5.350	5.272	6.034	7.110	8220			
Podrška pčelarstvu	147	148	150	169	290	367	400			
Mjere stabilizacije tržišta	350	350	200	280	280	400	550			
Posebne mjere podrške za vino	-	-	-	-	-	100	100			
Mjere politike ruralnog razvoja	6.581	8.013	8.690	18.667	23.518	32.627	40.023	35,1%	73,8%	508,2%
Osa 1: Mjere za jačanje konkurentnosti poljoprivrede	5.631	6.980	7.440	16.172	20.975	28.520	36.585	30,0%	67,4%	549,7%
Osa 2: Mjere podrške održivom upravljanju prirodnim resursima	378	440	600	645	710	790	780			
Osa 3: Mjere za poboljšanje kvaliteta života i diverzifikaciju ekonomskih aktivnosti u ruralnim područjima	571	593	650	1.850	1.833	3.360	2.688			
Opšte službe i socijalni transferi u poljoprivredi	6.728	7.143	6.533	5.109	6.400	7.377	4.969	35,9%	9,2%	-26,1%
Obrazovanje, istraživanje, razvoj, analiza i savjetovanje	1015	1.027	1.046	1044	926	556	533			
Subvencionisanje politike kvaliteta, promocija i kontrola kvaliteta	173	165	175	170	382	462	427			

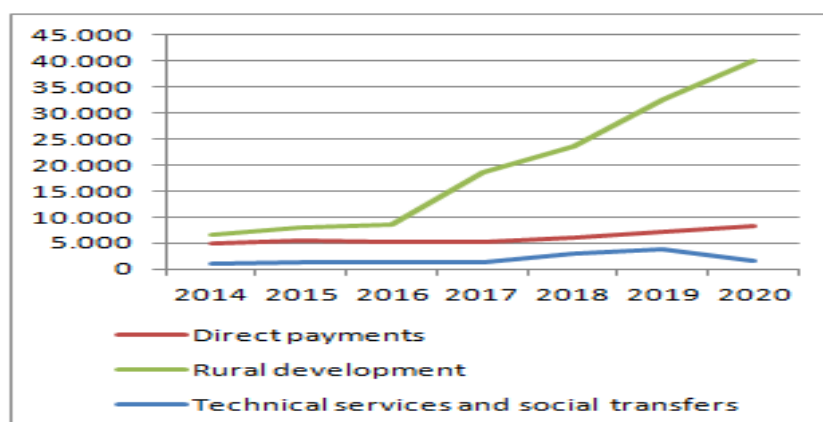
Jačanje institucionalnih kapaciteta	2.600	3.001	1.754	400	1600	2730	510			
Tehnička i administrativna pomoć	290	300	258	195	193	260	300			
Socijalni transferi	2.650	2.650	3.300	3.300	3.300	3.370	3.200			
POLJOPRIVREDA UKUPNO	18.757	21.286	20.923	30.497	36.522	47.981	54.262	100,0%	100,0%	189,3%
<i>Ribarstvo</i>	250	300	348	443	1.043	1.533	2.243			
Vet & Fito programi	1.421	1.390	1.411	1.600	2.390	2.790	4.217			
UKUPNO	20.429	22.976	22.672	31.540	39.955	52.367	60.722			

Izvor: MPŠV, Agrobudžet 2014. – 2020.

Budžet za podršku poljoprivredi rastao je u periodu 2014-2020. sa 18,7 na 54,2 mil. EUR (rast od 189,3%). Rast budžeta stuba I je 70,2%, a stuba II 508,2%. Brz rast budžeta namjenjenog II stubu započeo je 2017. (nakon otvaranja pregovora u poglavlju 11) početkom implementacije programa sličnih EU i pretpristupnih IPARD programa. To je uzrokovalo promjene u strukturi budžeta – učešće I stuba iznosilo je 29% u 2014. i palo na 17,1% u 2020. godini, dok je učešće II stuba povećano sa 35,1% u 2014. na 73,8% budžeta u 2020. godini. Dio za opšte službe (značajan dio je posvećen socijalnim transferima, oko 3 miliona eura godišnje), pokrio je 6,7 miliona u 2014. i 4,9 miliona u 2020. (u 2020. bilježi se smanjenje budžeta opštih servisa od 26% zbog završetka izgradnje informacionih sistema u Direktoratu za plaćanja). Zahvaljujući visokoj svijesti o potrebi korišćenja pretpristupnog IPARD programa, Crna Gora je povećala budžet mjera usklađenih sa Zajedničkom poljoprivrednom politikom EU od 2014. do 2020. godine u oblasti mjera sličnih EU i pretpristupnih mjera za 508%, koristeći MIDAS, IPA i IPARD programe.

Grafikon 9: Alokacija za poljoprivredu 2014 – 2020

Budžet za direktna plaćanja rastao je sporije od onih za ruralni razvoj, ali su se mjere polako prilagođavale modelu plaćanja u ZPP-u, posebno uspostavljanjem sastavnih elemenata IAKS sistema - prvo Registra poljoprivrednih gazdinstava 2014., SIZEP 2017. i sistema registracije zahtjeva za geoprostornu podršku 2018. Od 2018. uz pomoć MIDAS-a aktivirane su dvije mjere

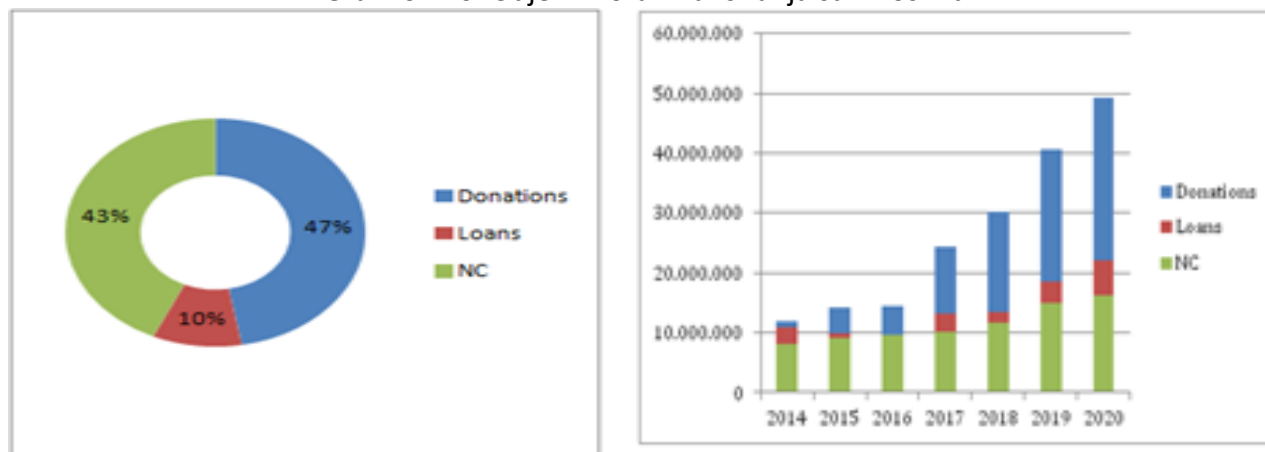

Izvor: MPŠV

kompatibilne sa EU - organska proizvodnja i direktna plaćanja za biljnu proizvodnju. Prilagođavanje nacionalnih mjera u oblasti ruralnog razvoja uz pomoć MIDAS grantova (2015) i IPARD-like (podržano sa strane EU IPA) programa dovela je do usaglašavanja mjera, usvajanja IPARD II programa, te akreditacije Direktorata za plaćanja kao IPARD Agencije kao i sprovođenje dvije IPARD mjere u 2019. Uspješno usklađivanje pravne tekovine sa pravnom tekovinom EU (2014 – 2017) praćeno je stalnom budžetskom podrškom. U julu 2022. godine, Evropska komisija je odobrila IPARD III program. Orijentacija Crne Gore ka usklađenosti sa ZPP-om pokazala se značajnom sa ulaganjem značajnih sopstvenih budžetskih sredstava u podršku poljoprivredi.

Struktura izvora finansiranja: Od 2014. do 2020. godine, budžetska izdvajanja za podršku u oblasti mjera tržišno-cjenovne politike i ruralnog razvoja iznosila su oko 185 mil. EUR, od čega je 97,7 mil. EUR finansirano iz državnog budžeta Crne Gore i kredita - 53 %, pri čemu kreditna sredstva iznose 17,8 mil. EUR (9,6% učešća u ukupnom iznosu izvojenom za podršku u oblasti mjera tržišno-cjenovne politike i ruralnog razvoja zajedno).

Grafikon 10: Udjeli izvora finansiranja sa iznosima

Izvor: MPŠV

2.7.2 Direktna plaćanja

Struktura direktnih plaćanja 2017-2020 pokazuje da je 42,6% direktnih plaćanja namijenjeno stočarima u vidu premije po grlu, dok je još 38,3% namijenjeno kvalitetu mlijeka (bilo u vidu otkupa od mljekare ili prerada na gazdinstvu. Za nevezana direktna plaćanja u biljnoj proizvodnji izdvojeno je oko 17,6% direktnih plaćanja.

Tabela 69: Direktna plaćanja (000 EUR) 2017 - 2020

000 EUR	2017	2018	2019	2020	Udio(2020)
Direktna podrška biljnoj proizvodnji	1.000	1.200	1.250	1.450	17,64%
Proizvodno vezna direktna podrška stočarskoj proizvodnji	2.352	2.864	3.090	3.500	42,58%
Podrška razvoju tržišne proizvodnje mlijeka	1.600	1.600	1.650	1.650	20,07%
Podrška preradi mlijeka na gazdinstvu	0	270	1.000	1.500	18,25%
Podrška jačanju otkupne mreže mlijeka	270	0	0	0	0,00%
Direktna podrška proizvodnji sjemenskog materijala	0	50	70	70	0,85%
Podrška proizvodnji duvana	50	50	50	50	0,61%
Ukupno	5.272	6.034	7.110	8.220	100,00%

Izvor: MPŠV

Direktna plaćanja u biljnoj proizvodnji –nevezana plaćanja usklađena su sa ZPP IAKS isplatama, uvedena od 2018. i sprovode se korišćenjem RPG, SIZEP i GSAA. Obuhvataju 62% ukupne površine koja se koristi za biljnu proizvodnju (9.012 ha), i broj korisnika se povećava (2020. godine dostigao je 4.142). Prosječna podrška po gazdinstvu je 161 EUR u 2020. godini. U 2022. godini iznos osnovnog plaćanja je 250 EUR/ha. Plaćanja uključuju i dodatnu premiju za mlade poljoprivrednike (10 EUR/ha).

Tabela 70: Direktna plaćanja u biljnoj proizvodnji

	2017	2018	2019	2020
Direktna podrška poljoprivrednoj (biljnoj) proizvodnji - odvojeno plaćanje od proizvodnje (000 EUR)	1.000	1.000	1.250	1.450
Eur/ha - oranice sa poljoprivrednim kulturama, oranice u plasteniku sa poljoprivrednim kulturama i površina pod višegodišnjim zasadima	180	180	180	200
Eur/ha - krmno bilje	100	100	100	100
Broj zahtjeva za biljnu proizvodnju	1.960	2.303	3.348	4.142
Broj ha za direktna plaćanja u biljnoj proizvodnji	6.333	5.781	7.402	9.012
Broj mladih poljoprivrednika	0	242	286	580
Podrška mladim poljoprivrednicima (Eur/ha)	0	10	10	10
% mladih poljoprivrednika	0,0%	10,5%	8,5%	14,0%
Prosječno EUR/ha	157.9	207.6	168.9	160.9
Prosječna podrška ha/domaćinstvo (ha)	3,2	2.5	2,2	2,2
Prosječna podrška/domaćinstvo (EUR)	582	521	373	350

Izvor: Godišnji izvještaj MPŠV 2017-2020

U 2020. godini u sistem podrške bilo je uključeno 9.020 ha zemljišta (od 14.600 ha), s obzirom da postoji mogućnost rasta obradivog zemljišta, može se očekivati da će oko 12.400 ha (80% trenutno obrađenog zemljišta za biljnu proizvodnju) biti uključeno u sistem u bliskoj budućnosti. U 2020. godini nijesu uvedena dodatna plaćanja koja se odnose za prirodna ili druga ograničenja specifična za područja poljoprivredne proizvodnje.

Prioriteti u narednom periodu

- Prema podacima MONSTAT-a (2020), korišćena površina višegodišnjih livada i pašnjaka iznosi 243.304 ha, što čini 94,4% ukupnog korišćenog poljoprivrednog zemljišta, i nije uključena u sistem podrške, što je potrebno u narednom periodu riješiti kao apsolutni prioritet. Površina zemljišta uključena u sistem podrške i održavana u skladu sa GAEC i SMR uslovima igra ključnu ulogu u definisanju finansijske omotnice u okiru ZPP.
- Drugi prioritet u narednom periodu je rješavanje procijenjenih 160.000 ha raspoloživog, a neobrađenog poljoprivrednog zemljišta u Crnoj Gori.

Potrebna su neka dodatna prilagođavanja za kreiranje mjere direktnog plaćanja:

- Dodatna plaćanja po hektaru mladim poljoprivrednicima u obliku zasebne budžetske stavke, sa ograničenjem podrške na pet godina i izdvajanje od 3% omotnice direktnih plaćanja u trenutku pristupanja;
- Uvođenje GAEC i SMR koji su u potpunosti usklađeni sa EU i razvoj kontrolnih mehanizama;
- Uvođenje eko šema i izdvajanje 25% omotnice direktnih plaćanja za njihovu implementaciju od dana pristupanja;
- Odgovoriti na pitanja tretmana direktnih plaćanja malim poljoprivrednicima (primjena šeme „mali poljoprivrednik“);
- Razvoj dodatne podrške po hektaru za područja sa otežanim uslovima za poljoprivrednu proizvodnju (ANC).

Proizvodno vezana plaćanja za održivost i kvalitet: Proizvodno vezana direktna plaćanja za održivost (koje još nijesu usaglašene sa ZPP-om) u Crnoj Gori postoje za sektor mesa i mlijeka i ratarske kulture (sjemena i duvan). Oko 66% podrške direktnim plaćanjima namijenjeno je uzgajivačima u stočarstvu – u 2020. godini u šeme je uključeno oko 40.334 UG goveda, od čega 34.711 krava i junica (60% od ukupnog broja, koji prema MONSTAT-u iznosi 57.500).

Tabela 71: Proizvodno vezana plaćanja

	2017	2018	2019	2020
Vezana podrška stočarskoj proizvodnji (000 EUR)	2.352	2.864	3.090	3.500
Krave i priplodne junice (000 EUR)	1.232	1.688	1.800	2.050
Krave i priplodne junice (broj)	17.600	26.038	24.998	34.711
Ovce (000 EUR)	520	556	600	800
Ovce (broj)	65.000	69.579	64.270	106.656
Koze (000 EUR)	80	90	90	100
Koze (broj)	10.000	10.797	15.335	14.574
Goveda, bikovi i volovi (000 EUR)	520	530	600	550
Goveda, bikovi i volovi (broj)	3.696	3.767	3.355	3.304
Broj UG - uključeno u šeme - procijenjeno	23.472	30.391	29.225	40.634
Stočarska gazdinstva - broj	5.736	5.736	5.702	5.802
Broj UG/gazdinstvo	4	5	5	7
Prosječna podrška/gazdinstvo (EUR)	410	499	542	603
Vezana podrška razvoju tržišne proizvodnje mlijeka (000 EUR)	1.600	1.600	1.650	1.650
Broj proizvođača mlijeka	1.999	2.033	1.700	1.700
Količina otkupljenog mlijeka	25.901.588	28.521.564	27.871.470	28.862.224
Prinos po kravi ⁴¹ (l/godinu)	5.494	5.494	5.494	5.494
Broj krava (izračunati)	4.715	5.191	5.073	5.253
Prosječno muznih krava/gazdinstvo	2,4	2,6	3,0	3,1
Prosječna podrška/domaćinstvo	800	787	971	971
Vrijednost isplata mlijekarama (000 EUR)	207	236	344	479
Vezana podrška za preradu mlijeka na gazdinstvu (000 EUR)	0	729	1.000	1.500
Količina prerađenog mlijeka	-	-	-	35.000.000
Broj korisnika		1.333	1.537	1.940
Prosječna podrška/domaćinstvo		547	651	773
Održivo korišćenje planinskih pašnjaka	220	220	220	250
Broj korisnika	1.441	1.515	1.498	1.638
UG broj	21.285	21.275	21.009	22.717
UG/gazdinstvo	15	14	14	14
Prosječna podrška gazdinstva (EUR)	153	145	147	153
Vezana podrška za proizvodnju sjemenskog materijala (000)	0	50	70	70
Površina sjemenskog materijala (ha)	-	129,9	129,9	180
Vezana podrška za duvan (000 EUR)	50	50	50	50
Udruženje proizvođača duvana (000 EUR)		15	15	15
Podrška proizvodnji duvana (ha)	25,8	27,7	26,5	20,7
Broj korisnika direktnih plaćanja	39	47	43	31
Broj korisnika	-	8	8	9

Izvor: Godišnji izvještaj, MPŠV 2017. – 2020.

⁴¹Prinos po kravi u skladu sa studijom 2018. koju je izradila Savjetodavna služba Crne Gore (Godišnji izvještaj 2019)

Stočarska proizvodnja: Oko 40.000 UG (od 106.000 koje je prijavio MONSTAT) uključeno je u programe podrške u 2020. godini, što znači da više od 62% životinja (u UG) ne podliježe nikakvoj kontroli kvaliteta (ne samo u vezi sa GAEC i SMR već i u pogledu kontrole kvaliteta hrane u slučaju direktne prodaje na gazdinstvima). Sa druge strane, isplate su rezultirale značajnim pomakom u uključivanju životinja u podršku (23,4 hiljada UG u 2017. na 40,6 hiljada UG u 2020. godini, što je rast od 73%). Ovo je uzrokovano stimulativnom podrškom (u 2017. godini podrška je iznosila 410-603 EUR/gazdinstvu) i rezultiralo je povećanjem prosječnog broja životinja po gazdinstvu u sistemu subvencija (sa 4 UG u 2017. na 7 UG u 2020). Cilj je da se obezbjedi da 80% (84.000) UG bude u sistemu podrške u narednom periodu. (U Sloveniji je minimalno ograničenje za ulazak u sistem podrške 2 UG, u Crnoj Gori više od 2 UG). Podrška po grlu bila je 85 eura za goveda za priplod.

Proizvodnja mlijeka: Otprilike 11.000 krava (33% svih krava uključenih u podršku u 2020. godini) uključeno je u programe podrške proizvodnje mlijeka u 2020. (pod pretpostavkom prinosa kravljeg mlijeka od 5494l). Količina subvencionisanog mlijeka (sakupljenog u mljekarama i prerađenog na gazdinstvima) u Crnoj Gori u 2020. godini iznosila je oko 63 mil. litara. Iako proizvodnja mlijeka iz godine u godinu raste (prema podacima MONSTAT-a, proizvodnja kravljeg mlijeka iznosi 165 mil. litara), veliki dio proizvedenog mlijeka se i dalje prodaje na gazdinstvima direktnom prodajom, pa je u narednim godinama neophodno intenzivno uključivanje i proizvodnje mlijeka u kontrolu kvaliteta (uključivanjem 36.000 krava u proizvodnji mlijeka u šeme podrške). Premija po litru u 2022. godini iznosila je 0,05 EUR, što je otprilike 270 EUR po grlu. Proizvodno vezana plaćanja u stočarstvu trenutno nijesu dio IAKS-u i ne sprovodi ih Direktor za plaćanja.

Sjemenski materijal: direktna plaćanja za sjemenski material su proizvodno vezana plaćanja, u 2020. godini mjera uključuje 8 korisnika, sa 180 ha.

Prioriteti u narednom periodu

U narednom periodu prioriteti će biti usmjereni na:

- Uvođenje vezanih plaćanja u biljnoj proizvodnji vezano za prinose i kvalitet;
- Prenosjenje sprovođenja plaćanja za životinje na Direktor za plaćanja;
- Podešavanje podrške za mlijeko po litru;
- Povećanje uključenosti životinja u sistem podrške na 80% UG i
- Razvoj eko šema u sektorima stočarske proizvodnje.

U novom ZPP-u, ograničenje utvrđeno za vezana plaćanja je 13% alokacija za direktna plaćanja + 2% omotnice za vezana plaćanja za podršku sjetve mahunarki. Ovo pitanje će se morati razmotriti tokom pripreme budžetske omotnice u okviru ZPP-a do momenta pristupanja.

Registri: Svi poljoprivrednici koji traže podršku u poljoprivredi i ruralnom razvoju moraju biti upisani u Registar poljoprivrednih gazdinstava. Od 2018. godine politika podržava uključivanje što većeg broja površina i životinja u sistem podrške, kako bi se obezbjedila usklađenost proizvodnje sa GAEC i SMR-ovima i stimulisao rast obrađenih površina. Pristup se pokazao uspješnim, jer se broj registrovanih poljoprivrednih gazdinstava u RPG povećao sa 7.445 u 2017. na 13.700 u 2020. godini, odnosno na

16.500 registrovanih poljoprivrednih gazdinstava u 2022. godini. Ostvaren je i porast broja UG po gazdinstvu. Uvođenjem livada i pašnjaka u sistem subvencija, kao i dodatnih eko šema, očekuje se da će se broj registrovanih gazdinstava do kraja 2028. godine povećati na 25.000-27.000.

2.7.3 Mjere tržišne podrške

Alati za upravljanje rizikom

Alati za upravljanje rizikom služe za zaštitu prihoda od mogućih gubitaka poljoprivredne proizvodnje i životinja izazvanih elementarnim nepogodama ili požarima. Za ovu namjenu obezbijeđena je alokacija prikazana u sljedećoj tabeli (period od 2017-2020 uzet je zbog operativnog Registra poljoprivrednih gazdinstava).

Tabela 72: Upravljanje rizikom

Alati za upravljanje rizikom	2017	2018	2019	2020
Broj registrovanih gazdinstava	7.445	9.557	11.742	13.751
Budžet alociran za upravljanje rizicima (u 000 EUR)	80	80	150	200
Broj prijavljenih	64	265	313	279
% prijavljenih koji su primili podršku	0,9%	2,8%	2,7%	2,0%

Izvor: Godišnji izvještaj, MPŠV 2017. – 2020.

Mjeru koristi oko 2-3% registrovanih poljoprivrednih gazdinstava. Raspodjela budžeta je pratila broj upisanih korisnika u registar poljoprivrednih gazdinstava, jer poljoprivrednici u Crnoj Gori nijesu voljni da se registruju ukoliko ne podnose zahtjev za subvenciju.

Prioriteti u narednom periodu: Alati za upravljanje rizikom biće podržani i u narednim godinama uz očekivano povećanje broja korisnika za šta će se pripremiti posebne promotivne aktivnosti koje prate kampanje direktnih plaćanja. Procjenjuje se da će se broj korisnika povećati na 3 – 4%. Pored osiguranja kao direktne mjere, potrebno je snažnije promovisati ulaganja u navodnjavanje i zaštitu od grada, kao i pojačati savjete i standarde o upotrebi sredstava za zaštitu bilja.

Sektorske podrške i tržišne mjere

Još uvijek nijesu uspostavljeni sektorski operativni programi u sektorima voća i povrća i ostalima koji bi bili u skladu sa ZPP-om za period 2023-2027, a čije je sprovođenje u ZPP 2023-2027 regulisano Uredbom EU 2115/2021 (ranije je bila dio Uredbe EU 1208/2013). Potrebna su prilagođavanja u interventnom skladištenju i podršci snabdjevanja obrazovnih ustanova zdravom hranom (školska šema) kako je predviđeno Akcionim planom za usvajanje pravne tekovine EU. Za voće i povrće, ostale sektore i sektore za vinarstvo i pčelarstvo, dosadašnje podrške su date kao pojedinačne podrške (direktna plaćanja ili strukturne mjere ruralnog razvoja) ili u obliku tehničkih usluga (obrazovanje, istraživanje, razvoj, analiza i savjetovanje i subvencije politike kvaliteta, promocija i kontrola kvaliteta). U sektoru vina su u 2020. godini sprovedene dvije usklađene mjere. U sektoru pčelarstva mjere su dobro razvijene, a Nacionalni program pčelarstva je u izradi (i uključen u Akcioni plan za usvajanje

pravne tekovine). Mjere se već implementiraju od momenta usvajanja legislative o šemama kvaliteta od 2018, i finansirane su iz nacionalnog budžeta).

Tabela 73: Sektorska podrška 2014 - 2020

000 EUR	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020
Subvencije politike kvaliteta, promocija i kontrola kvaliteta (000 EUR) – ukupno	0	0	0	0	210	250	215
Politika kvaliteta – šeme kvaliteta	0	0	0	0	90	95	85
Uvođenje standarda kvaliteta i bezbjednosti hrane	0	0	0	0	30	30	30
Promocija poljoprivrednih proizvoda i poljoprivrede, edukacija i studijska putovanja poljoprivrednih proizvođača	0	0	0	0	90	125	100
Program mjera kontrole kvaliteta proizvoda	173	165	175	170	172	212	212

Izvor: Godišnji izvještaji MPŠV 2017-2020

Sprovođenje programa u sektorima voća i povrća moguće je u okviru ZPP-a samo kad je uspostavljena proizvođačka organizacije sa odobrenim operativnim programom. Za druge sektore (kao što su meso i mlijeko), operativne programe mogu donijeti i druge vrste organizacija udruživanja proizvođača. U narednom periodu od ključnog značaja je razvijanje modela saradnje proizvođača na bazi pristupa odozdo prema gore (klasteri se čine prilično uspješnim), kao i razvoj modela sektorskih operativnih programa (u vidu podmjera sa kriterijumima posvećenih određenom sektoru) koji će se koristiti kao osnova za nacionalnu podršku i kasnije biti implementiran kao sektorski operativni programi ZPP-a nakon pristupanja.

Sektor pčelarstva: Budžetska podrška u sektoru pčelarstva raste tokom razdoblja 2014-2020, a u 2020. godini je za ovaj sektor izdvojeno 400.000 EUR. Prema MPŠV-u, u Registru poljoprivrednih gazdinstava upisano je 1580 pčelara, sa 70.956 košnica u 2022. U strukturi Saveza pčelarskih organizacija trenutno je 39 pčelarskih zadruga, uglavnom na nivou opština. Izrada Nacionalnog programa za pčelarstvo predviđena je Akcionim planom za usvajanje pravne tekovine. Budžet za sektor pčelarstva je u ZPP-u određen odvojeno od budžeta za direktnu podršku i ruralni razvoj (EU Uredba 2115/2021, Aneks XI). Mora se uzeti u obzir da je budžet za pčelarstvo odvojen pod ZPP-om i mora da se ispregovara zasebno. Indikativni nivo podrške u strateškim planovima ZPP-a susjednih zemalja varira od 3,1 EUR/košnici (Slovenija, Italija) do 4,3 EUR/košnici (Hrvatska). Broj košnica se utvrđuje na osnovu registrovanih pčelinjih košnica tri godine uzastopno.

Sektor vina: Podrške slične podrškama iz ZPP-a u sektoru vina sprovode se od 2019. Crnogorski akcioni plan za usvajanje pravne tekovine predviđa neophodno prilagođavanje izmjena i dopuna Zakona o vinu. Međutim, sektorske podrške dodijeljene sektoru vina tokom 2019. i 2020. niske su u poređenju sa susjednim zemljama (Austrija 284 EUR/ha, Hrvatska 590/ha, Slovenija 315 EUR/ha, Crna Gora 33,9 EUR/ha). S obzirom na to da je vino važan izvozni proizvod, potrebno je intenzivirati već započete aktivnosti na stvaranju imidža Crne Gore kao vrhunske vinske destinacije. Kao i u sektoru pčelarstva, alokacija omotnice za vino je posebna alokacija u okviru ZPP-a pa je za njenu dodjelu nakon pristupanja neophodno pregovarati zasebno.

Ostale tržišne mjere (regulisano Tržišnom regulativom 2117/2021): Crna Gora je implementirala pilot program za plasman voća i povrća, mlijeka i mliječnih proizvoda u obrazovne ustanove. Iako se radilo

o uspješnom iskustvu, prekinuto je zbog COVID krize. U narednom periodu aktivnosti će biti praćene izradom pravne podloge predviđene nacionalnim akcionim planom za usvajanje pravne tekovine, te sprovođenjem podrške.

2.7.4 Instrumenti i mjere politike ruralnog razvoja

Politika ruralnog razvoja igra vrlo važnu ulogu u novoj crnogorskoj poljoprivrednoj politici. Od 2006. godine, budžetska podrška ruralnom razvoju strukturirana je u tri osovine, a sadržaj podrške uporediv je sa onima u okviru ZPP-a:

- mjere jačanja konkurentnosti poljoprivrede (osovina 1)
- mjere podrške održivom gazdovanju prirodnim resursima (osovina 2)
- mjere za poboljšanje kvaliteta života i diverzifikaciju ekonomskih aktivnosti u ruralnim područjima (osovina 3).

Osovina 1 obuhvata najveći udio budžeta (93,3% u 2020) zbog korišćenja EU/IPA i IPARD fondova u pretpripravnim ulaganjima u primarnu proizvodnju i investicije u preradu poljoprivrednih proizvoda. Ovo je praćeno podrškom na osovini 3, (6,7%), dok su mjere osovine 2 služile primarno kao pripreme aktivnosti za širenje opsega predpristupne pomoći i biće uključene u IPARD III program a kasnije i u većoj mjeri kroz ZPP.

Tabela 74 : Alokacija za ruralni razvoj po osovinama (EUR)

Osovina	Opis	2017	2018	2019	2020	Udio
Osovina 1	Mjere za jačanje konkurentnosti poljoprivrede	16.817	21.685	29.310	37.365	93,29%
Osovina 2	Mjere podrške održivom upravljanju prirodnim resursima	645	710	790	780	1,95%
Osovina 3	Mjere za unaprijeđenje kvaliteta života i diverzifikaciju ekonomskih aktivnosti u ruralnim područjima	1.850	1.833	3.360	2.688	6,71%
	Ukupno	18.667	23.518	32.670	40.053	100,00%

Izvor: Godišnji izvještaj, MPŠV 2017. – 2020.

2.7.4.1 Mjere za jačanje konkurentnosti poljoprivrede

Mjera za jačanje konkurentnosti poljoprivrede (Osovina 1) ima najviše (17 od ukupno 23) i za njih je predviđen najveći iznos sredstava (55,6% ukupnog agrobudžeta za 2020. godinu). Fokus je usmjeren na jačanje konkurentnosti proizvođača hrane kroz podršku ulaganju u primarnu proizvodnju i prerađivačku industriju, podršku uvođenju međunarodnih standarda i organizovanje proizvođača. Struktura mjera slijedi mjere ZPP-a.

Tabela 75: Budžet za mjere Ose 1 2017-2020 (000 EUR)

	2017	2018	2019	2020	Udio
IPARD like, IPARD II (M1, M3)**	11.100	16.400	23.600	28.000	74,94%
MIDAS – grantovi	1.840	0	0	3.000*	8,03%
Mala ulaganja u primarnu poljoprivrednu proizvodnju i preradu	1.650	1.780	1.760	1.790	4,79%
Nacionalne mjere djelimično usklađene sa EU	900	1.155	1.215	1.245	3,33%

Mladi poljoprivrednik	372	400	445	400	1,07%
Saradnja i priprema lidera	310	1.240	1.500	2.150	5,75%
Ukupno	16.817	21.685	29.310	37.365	100,00%

Izvor: Godišnji izvještaji MPŠV 2017-2020

*U agrobudžetu 2020. 4.500 (od onih koji su opredijeljeni za saradnju 1.500 – podrška sabirnim centrima)

** Visina alokacije javne podrške

IPARD like I i IPARD like II

IPARD like I i IPARD like II su bili projekti koje je finansirala EU, a koji su imali za cilj pripremiti crnogorski poljoprivredni sektor kao i crnogorske institucije za buduće članstvo u EU modernizacijom proizvodnje i jačanjem konkurentnosti te implementacijom standarda EU. Podržali su sprovođenje šema dodjele bespovratnih sredstava koja se temelje na mjerama predviđenim programa IPARD II (ulaganja u fizički kapital na poljoprivrednim gazdinstvima i ulaganja u fizički kapital vezan za preradu i marketing poljoprivrednih i proizvoda ribarstva). U okviru projekata IPARD like I i IPARD like II podržana su ukupno 424 projekta sa ukupnim iznosom od 8.98 mil. EUR.

Projekat IPARD like I realizovan je kroz dva javna poziva u periodu od decembra 2014. do decembra 2017. godine. MPŠV je podržalo ukupno 347 poljoprivrednih proizvođača iz sva tri regiona Crne Gore. Podrška je osigurana u iznosu od 50% prihvatljivih investicija (bez PDV-a) za sve sektore investicija, uz sljedeće izuzetke za podršku određenim kategorijama poljoprivrednih proizvođača (ne odnosi se na pravne osobe): (A) do 55% prihvatljivih neto ulaganja (bez PDV-a) za mlade poljoprivrednike (do 40 godina u trenutku donošenja odluke o dodjeli podrške); (B) do 60% prihvatljivih neto troškova ulaganja (bez PDV-a) za aplikante u planinskim područjima (iznad 600 m nadmorske visine); (C) do 65% prihvatljivih neto (bez PDV-a) troškova za ulaganja u poljoprivredna gazdinstva smještena u planinskim područjima koja vode mladi poljoprivrednici (do 40 godina starosti u trenutku potpisivanja Ugovora o dodjeli bespovratnih sredstava).

Tabela 76: IPARD like I projekat

Sektor investicija	Br. aplikacija	Ugovoreno			Podržano/plaćeno		
		Br. aplikacija	Iznos investicija (EUR) (bez PDV-a)	Iznos podrške (EUR)	Br. aplikacija	Iznos investicija (EUR) (bez PDV-a)	Iznos podrške (EUR)
Sektor stočarstva	435	291	8,879,024.04	5.277.414,52	240	6.083.428.65	3.636.460,52
Biljna proizvodnja	233	135	3.835.854,43	2.109.002,10	101	2.386.729.87	1.301.578,84
Akvakultura	17	10	378.681,21	189.340,61	6	243.588,43	121.794,21
UKUPNO	734	433	13.504.035,54	7.821.195,13	347	8.713.746,95	5.059.833,57

Izvor: kancelarija MIDAS

Ukupan iznos podrške je 5 mil. EUR dok je ukupna vrijednost investicije 8.7mil EUR. Procenat realizacije u odnosu na ukupne zahtjeve je 47,27%, pri čemu stočarska proizvodnja učestvuje sa 69,16%, biljna proizvodnja sa 29,11% dok akvakultura učestvuje sa 1,72% od ukupnog broja podržanih/isplaćenih projekata.

Unaprijeđenje poljoprivredne prakse korišćenjem podrške IPARD like I projekta posebno se ogleda kroz:

- Poboljšanje uslova proizvodnje (25,8%);
- Smanjenje vremena obrade/proizvodnog procesa (25,3%);
- Povećanje proizvodnog prinosa (22,1%);
- Smanjenje troškova angažovanja dodatne mehanizacije (14,4%).

Projekat IPARD like II realizovan je kroz četiri (4) poziva u periodu od marta 2016. do avgusta 2018., pri čemu su posljednji projekti realizovani u junu 2019, MPŠV je podržalo ukupno 77 projekata iz sva tri regiona Crne Gore, a nosioci projekta su poljoprivredna gazdinstva i pravne osobe registrovane u poljoprivredno-prerađivačkom sektoru.

Tabela 77: IPARD like II projekat

Javni poziv	Broj aplikacija	Broj ugovorenih projekata	Broj podržanih/plaćenih projekata	Iznos ulaganja (bez PDV-a) (EUR)	Iznos podrške (EUR)
2.1	40	33	28	2.833.088,53	1.969.160,29
2.2	43	32	25	2.992.279,01	1.496.139,52
2.3	30	18	14	864.854,10	432.427,35
2.4	15	15	10	37.350,36	22.021,14
UKUPNO	128	98	77	7.832.804,60	3.919.748,30

Izvor: kancelarija MIDAS

IPARD II

Od 2018. godine, kada se IPARD II počeo sprovoditi do 1. decembra 2021. kroz sedam Javnih poziva⁴², IPARD Agencija primila je 805 prijava, sa 416 ugovorenih projekata ili 51,67% od ukupnog broja prijava i 210 plaćenih/dovršenih projekata ili 50,48% ukupno ugovorenih projekata .

Tabela 78: Implementacija IPARD II

Mjera	Budžet	Ukupno prijavljenih projekata		Ugovoreni projekti		Pomoć isplaćena korisnicima	
		Ne.	doprinos EU (EUR)	Ne.	doprinos EU (EUR)	doprinos EU (EUR)	Broj dovršenih projekata
M1 – Investicije u fizički kapital poljoprivrednih gazdinstava	16.270.000	569	19.388.523	364	12.297.852	4.934.664	199
<i>poziv 1 (15. maja 2018)</i>		389	11.081.919	246	7.147.856	4.581.379	190
<i>poziv 2 (19. avgusta 2020)</i>		180	8.306.604	118	5.149.996	353.285	9
<i>poziv 3 (10. novembra 2021)</i>		-	-	-	-	-	-
M3 - Investicije u fizički kapital vezano za preradu i marketing poljoprivrednih i proizvoda ribarstva	17.770.000	134	29.445.602	52	9.760.915	2.260.187	11
<i>poziv 1 (16. jula 2018)</i>		45	8.809.425	20	3.676.673	1.700.233	8

⁴²Prvi Javni poziv za M7 je u administrativnoj kontroli

poziv 2_ (20. decembra 2019)		52	12.039.135	26	5.702.613	559.954	3
poziv 3_ (15. aprila 2021)		37	8.597.042	6	381.629	-	-
M7 - Diverzifikacija gazdinstava i razvoj poslovanja (7.1)	4.560.000	102	4.657.343	0	0	0	0
poziv 1_ (30. septembra 2021)		102	4.657.343	-	-	-	-
Ukupno	39.000.000	805	53.491.468	416	22.058.768	7.194.851	210

Izvor: MPŠV

Od približno raspoloživih 39.000.000 eura za programski period 2014-2020. potrošeno je 7.194.851 EUR ili 18,45%. Sprovedenje IPARD II programa nastavlja se do kraja 2023. godine.

MIDAS – grantovi

Projekat MIDAS implementirao je pet javnih poziva za grantove tokom 2009-2015 i podržao različite korisnike (poljoprivrednike, poljoprivredne organizacije) za mjere ruralnog razvoja kompatibilne sa IPARD II programom EU. Prvi i četvrti javni poziv odnosili su se na mjeru „Ulaganja u poljoprivredna gazdinstva“, drugi i treći javni poziv odnosili su se na mjeru „Poljoprivredno-ekološka ulaganja u planinska gazdinstva“ i „Upravljanje stajnjakom i sprečavanje erozije“, dok se peti javni poziv odnosio na „Ulaganja u upravljanje stajnjakom“. Primljeno je ukupno 1.467 prijava i odobreno je 794, dok je 659 finansirano.

Iskustvo u sprovođenju ovih mjera ugrađeno je u Program ruralnog razvoja u skladu sa EU IPARD, koji je izradilo MPŠV uz podršku EU u okviru IPA 2008 i dalje uz podršku drugih projekata - EU IPA i Svjetskom bankom. Međutim, uprkos teškoćama, čini se da je projekat MIDAS grant bio prilično efikasan u napredovanju ka željenim ciljevima. Naime, nakon prvog poziva preko MIDAS-a pristiglo je maksimalno 780 prijava, od čega je odobreno 333, dok je finansirano 268 projekata.

Tabela 79: Ukupan broj primljenih i odobrenih aplikacija kroz MIDAS grant projekat

	Broj prijava	Ukupan iznos investicije EUR	Iznos podrške EUR
Primljeni zahtjevi	1.467	36.223.638,98	18.385.285,75
Važeći ugovori o grantu	660	13.039.440,51	18.385.285,75
Investicije	659	12.791.950,61	6.532.040,64

Izvor: Godišnji izvještaj MIDAS-a, 2017

Tabela 80: Ukupan broj finansiranih projekata, po različitim pozivima i izvorima finansiranja kroz MIDAS grant projekat

Javni poziv	GEF iznos	Zbir IBRD-a	Iznos podrške	Ukupan iznos investicije	Broj projekata
M1	71.743,02	2.547.768,61	2.619.511,60	5.239.023,16	268
M2	580.036,48	0	580.036,48	966.727,47	97
M3	212.138,01	0	212.138,01	345.490,87	32
M4	534.250,41	2.377.090,32	2.911.340,72	5.822.681,44	223
M5	209.013,84	0	209.013,84	418.027,67	39
Ukupno	1.607.181,75	4.924.858,93	6.532.040,65	12.791.950,61	659

Izvor: Godišnji izvještaj MIDAS-a, 2017

Što se tiče unapređenja poljoprivredne djelatnosti, korišćenjem sredstava MIDAS-a ostvareni su sljedeći efekti:

- povećani prinosi (potvrđeno od 24,6% odobrenih projekata);
- smanjeni troškovi korišćenja mašina (24,1%);

- poboljšani uslovi proizvodnje (21,5%);
- smanjeno vrijeme obrade/proizvodni proces (19,5%).

Dobijena sredstva poljoprivrednici su uglavnom koristili za povećanje stočnog fonda (34,1%) i nabavku nove mehanizacije (26,8%), što je pozitivno uticalo na povećanje proizvodnih kapaciteta. Drugi projekat institucionalnog razvoja i jačanja poljoprivrede u Crnoj Gori (MIDAS 2), odobren je u MIDAS 2. U Agrobudžetu za 2020. godinu, 1.500.000 eura je namijenjeno osnivanju otkupnih centara, sa ostalih 3.000.000 nedostupnim u 2020. godini. Pozivi su počeli u 2021. godini u oblasti podrške investicijama u preradu na gazdinstvima.

Mala ulaganja

Postoji broj malih investicionih tendera uključenih u Osovinu I Agrobudžeta. Udio tih investicionih podrški (ispod 10.000 EUR) u 2020. godini iznosio je oko 4,7% budžeta za ruralni razvoj sa oko 1.000 korisnika godišnje i uz MIDAS podršku, koja je djelimično namijenjena grantovima.

Tabela 81: Male investicije 2017 - 2020

000 EUR	2017	2018	2019	2020
Podrška podizanju proizvodnih zasada vinove loze (razvoj vinogradarstva i vinarstva)	200	170	130	120
Podrška podizanju i modernizaciji/opremanju proizvodnih voćnjaka	250	240	210	190
Podrška primarnoj proizvodnji u maslinarstvu	200	170	150	140
Podrška gajenju višegodišnjih ljekovitih i aromatičnih biljaka	100	100	80	40
Podrška podizanju i održavanju matičnih zasada pojedinih voćnih vrsta	0	0	80	70
Podrška nabavci mašina, priključaka i opreme u funkciji primarne proizvodnje	350	440	550	750
Podrška investicijama u navodnjavanje (bunari i cisterne od 2019)	250	320	320	250
Podrška dostizanju standarda dobrobiti životinja u stočarstvu	0	0	100	70
Podrška poboljšanju kvaliteta sirovog mlijeka	100	100	140	160
Podrška investicijama za preradu na porodičnim gazdinstvima	200	240	0	0
Ukupna mala ulaganja osa I - nacionalna (000 EUR)	1.650	1.780	1.760	1.790
Broj korisnika	942	1.093	1.442	1.060

Izvor: MPŠV, 2021

Mjere za sada ne sprovodi Direktor za plaćanja. Nacionalno - finansirane male investicije podijeljene su na niz mjera koje se sprovode kroz zasebne pozive, što kreatorima politike otežava praćenje efekta. Pošto je u Crnoj Gori većina gazdinstava mala, male mjere ulaganja predstavljaju potencijalnu konkurenciju IPARD programu. U narednom periodu potrebno je razmišljati u pogledu mogućnosti da se male investicije uključe u jedinstveni program van ili u okviru IPARD programa, implementiraju kroz Direktor za plaćanje i uključe u budući poboljšani centralizovani sistem upravljanja politikama.

Podrška za saradnju

U 2020. godini postojale su tri mjere podrške saradnji – podrška aktivnostima zadruga i nacionalnih udruženja, podrška formiranju otkupnih centara i podrška razvoju klastera u oblasti poljoprivrede (IFAD – RCTP – komponenta 1).

Tabela 82: Podrška za saradnju

000 EUR	2017	2018	2019	2020
Podržavanje aktivnosti zadruga i nacionalnih udruženja	65	60	80	60
Podrška formiranju otkupnih centara (MIDAS)	0	500	1.000	1500
Podrška razvoju klastera u oblasti poljoprivrede (IFAD – RCTP – Komponenta 1)	0	680	420	590
Saradnja ukupno	65	1.240	1.500	2150

Izvor: MPŠV, 2021

Najuspješniji projekat je bila podrška razvoju klastera IFAD – RCTP – Komponenta 1 (2017-2023), koji je uključivao 5.849 domaćinstava, unaprijeđeni trgovinski odnosi između malih vlasnika, dobavljača i kupaca – uz podršku relevantnih javnih aktera; i povećan nivo ulaganja u lance vrijednosti. Do 2021. godine 2.636 malih vlasnika uključeno je u lance vrijednosti, razvijeno je 12 klastera sa 100 ugovornih članova, a 80% preduzeća iz ruralnih područja prijavljuje povećanje dobiti (Izveštaj nadzora RCTP 2021⁴³).

Nacionalne podrške koje nijesu u skladu sa ZPP-om

Postoje takođe mjere nacionalne podrške koje nijesu u potpunosti u skladu sa pravilima ZPP-a (godišnja podrška za sjeme i podrška za kupovinu životinja nijesu prihvatljivi prema ZPP-u) i ne mogu se sprovoditi nakon pristupanja.

Tabela 83: Nacionalne mjere koje nijesu u skladu sa ZPP

	2017	2018	2019	2020
Podrška unaprijeđenju stočarstva (000 EUR)	600	590	500	400
Broj korisnika	153	97	45	51
Podrška proizvodnji povrća (000 EUR)	300	330	370	400
Broj korisnika	362	322	392	441
Podrška jačanju otkupne mreže mlijeka (000 EUR)	0	235	345	445
Nacionalne mjere koje nijesu usklađene sa ZPP ukupno (000 EUR)	900	1.155	1.215	1.245

Izvor: MPŠV, 2021

Mjere su veoma važne za crnogorske poljoprivrednike, i u narednim godinama veoma je važno pronaći alternativne načine za implementaciju.

Prioriteti za naredni period u pogledu mjera Osovine I su:

- Implementacija IPARD II programa (završetak 2023) – mjere M1 – Ulaganje u poljoprivredna gazdinstva i M3 – ulaganje u obradu i optimizaciju mjera, sa ciljevima u programu;
- Implementacija IPARD III (M1 i M3) sa ciljevima u programu (do 2030);
- Razvoj jedinstvene mjere „mala ulaganja” i što je moguće veća, integracija mjere u IPARD program;

43

vww.ifad.org/documents/38711624/40089498/Montenegro+2000001076+RCTP+Supervision+Report+October+2021.pdf/68990c93-e3e1-2a83-5c91-b6956b6156b676b676b676b676b676b676b676b676b6000

- Realizacija svih programa u Direktoratu za plaćanja;
- Promovisati i podržavati različite modalitete saradnje i uskladiti mjere u pogledu saradnje sa mjerama ZPP;
- Prilagođavanje neusaglašenih mjera za ispunjavanje kriterijuma prihvatljivosti ZPP-a i oblika ulaganja (u slučaju mreža otkupa mlijeka), nakon pristupanja;
- Optimizovati i pojednostaviti administrativne procedure za implementaciju IPARD programa korišćenjem pojednostavljenih kalkulacija troškova (t.j Simplified Cost Options), unaprijed utvrđenih obrazaca i pojednostavljenih poslovnih planova za odabrane vrste investicija.

2.7.4.2 Mjere podrške održivom upravljanju prirodnim resursima

Druga grupa (osa II) odnosi se na održivo upravljanje prirodnim resursima, gdje se sprovode četiri mjere. Mjera Održivo korišćenje planinskih pašnjaka, Očuvanje genetskih resursa i organske proizvodnje i Podrška upravljanju stajnjakom. Ova osovina ima mali udio u politici ruralnog razvoja, svega 1,94% budžeta je predodređeno za ruralni razvoj i 1,28% od ukupnog poljoprivrednog budžeta.

Tabela 84: Mjere za održivo upravljanje prirodnim resursima

	2017	2018	2019	2020
Očuvanje autohtonih genetskih resursa u poljoprivredi (000 EUR)	40	40	40	40
Očuvanje autohtonih genetskih resursa u poljoprivredi - broj korisnika	22	36	45	55
Organska proizvodnja (000 EUR)	300	350	400	400
Organska proizvodnja - broj korisnika	645	710	790	780
Održivo korišćenje planinskih pašnjaka (000 EUR)	220	220	220	250
Broj korisnika	1.441	1.515	1.498	1.638
Održivo korišćenje planinskih pašnjaka - Broj UG	21.285	21.275	21.009	22.717
Podrška za upravljanje stajnjakom (000 EUR)	85	100	130	90
Podrška za upravljanje stajnjakom – broj korisnika	66	32	24	13
Osa II ukupno	645	710	790	780

Izvor: Godišnji izvještaji MPŠV 2017-2020

Organsku proizvodnju kroz IAKS sistem realizuje Direktor za plaćanja; ostale mjere sprovodi MPŠV, Direktor za ruralni razvoj. U narednom periodu mjere će se sprovoditi kroz IPARD III – M4 i M11 i obrađivati kroz akreditovani IAKS sistem.

Prioriteti za naredni period

Izrada budžeta za mjere Ose II će u narednom periodu obuhvatiti sljedeće korake:

- Razvoj mjere M4 u okviru IPARD III (uključujući Organsku proizvodnju, Očuvanje autohtonih genetskih resursa u poljoprivredi i Održivo korišćenje planinskih pašnjaka) i njena implementacija kroz IAKS sistem;
- Obaveze zelenog dogovora su uključivanje 25% uključivanja KPP u organsku proizvodnju do 2030. godine, što bi značilo 64.487 ha. IPARD III nacrt (M4) predviđa 23.250 ha obuhvaćenih obavezama

upravljanja staništima, genetskim resursima, pejzažom i trajnim pašnjacima i livadama, što znači potrebu za uključivanje dodatnih 41.137 ha do 2030. godine;

- Izrada programa obaveza (ili u okviru eko-šema) koji će doprinijeti smanjenju upotrebe mineralnih đubriva za 50%, smanjenju pesticida za 50%, i 50% smanjenju prodaje antimikrobnih sredstava za uzgajanje životinja do 2030. godine;
- Izrada mjere koja će doprinijeti smanjenju gubitaka hranljivih materija za najmanje 50% do 2030. godine (u okviru eko šeme ili uz obavezu, uključujući sadnju mahunarki);
- Izrada programa koji će doprinijeti smanjenju GHG za 35% (u poređenju sa 1990. godinom), sprečavanjem šumskih požara i ulaganjem u šumarstvo (počevši od planiranja i implementacije M11 – mjere šumarstva u okviru IPARD III) i razvoja i implementacije mjere podrške organskoj proizvodnji i klimatskih mjera agro zaštite životne sredine (IPARD III, mjera M4);
- Razvoj dodatnog programa mjera sa obavezama (ili bez obaveza) sa višim standardima od GAEC i SMR, kao što su integrisano upravljanje štetočinama;
- Izrada programa mjera sa obavezama i njihova pilot implementacija kroz IAKS sistem (do pristupanja);
- Prilagođavanje budžeta u skladu sa odobrenim strateškim planom ZPP-a i puna implementacija – 35% budžeta za ruralni razvoj izdvojeno za Program agroekoloških, klimatskih mjera podrške organskoj proizvodnji sa višegodišnjim obavezama (AEC-Organic program) u trenutku pristupanja.

2.7.4.3 Mjere za poboljšanje kvaliteta života i diverzifikaciju ekonomskih aktivnosti u ruralnim područjima

Treću grupu (III osa) u 2020. godini činile su dvije mjere: Diverzifikacija na gazdinstvu i razvoj poslovanja; i ruralni razvoj i izgradnja infrastrukture.

Razvoj dodatnih aktivnosti na poljoprivrednim gazdinstvima, realizovane su komponente prerada hrane na gazdinstvu (MIDAS 2 – implementacija u 2021) i podrška u investicijama u katune (100.000 EUR).

U okviru IPARD II, M7 - Diverzifikacija aktivnosti na poljoprivrednim gazdinstvima i razvoj poduzetništva, dobila je uslovnu akreditaciju od strane EK i spremna je za sprovođenje.

Što se tiče ruralne infrastrukture, u toku je projekat IFAD RCTP (2017-2023) – do sada su izgrađena ili obnovljena 42 vodovodna sistema i građevine za sakupljanje kišnice od 50 ciljanih, što čini (84% konačnog cilja), obnovljeno je i izgrađeno 78 km puteva (65% konačnog cilja), uzimajući u obzir da je nakon preraspodjele sredstava konačni cilj povećan sa 90 na 120 km. Značaj puta u ruralnom području vrlo je važan za brzi transport lako kvarljivih proizvoda (svježe mlijeko, svježe maline), pogotovo za udaljenije proizvođače.

Prioriteti za naredni period

Prioriteti u narednom periodu su:

- Implementacija mjera diverzifikacija (IPARD II i IPARD III), LEADER i Ruralna infrastruktura (IPARD III) u okviru IPARD programa;
- Alokacija najmanje 5% budžeta za ruralni razvoj LEADER-u u trenutku pristupanja;
- Jačanje administrativnih kapaciteta u PRAG pravilima, kritično za implementaciju mjera ruralne infrastrukture EU;
- Produženje IFAD – RCTP projekta (GORA).

Podrška mladim poljoprivrednicima

Podrška mladim poljoprivrednicima u 2020. godini predstavlja 1,07% budžeta za ruralni razvoj, a 2017. godine bilo je 158 primalaca ove podrške.

Prioriteti za naredni period

- Mjera za mlade poljoprivrednike će se preurediti kako bi se podstaklo preuzimanje poljoprivrednih gazdinstava uz petogodišnju obavezu vođenja gazdinstava i vezana direktna plaćanja;
- Mjera namjenjena mladima na poljoprivrednim gazdinstvima proširiće se i na podršku početnicima - preduzetnicima u poljoprivredi i šumarstvu te mladim preduzetnicima u vanpoljoprivrednim djelatnostima u ruralnim područjima;
- Ostvariti udio u okviru omotnice ZPP u trenutku pristupanja od najmanje 3%.

2.7.5 EU, Svjetska banka i pomoć Ujedinjenih nacija

Pomoć EU

Pomoć EU sektoru poljoprivrede Crne Gore prvenstveno je prepoznata kroz apsorpciju Instrumenta za pretpristupnu pomoć (IPA). Glavni doprinos IPA fondova ogleda se kroz tekući IPARD II projekat, čiji budžet iznosi 39 miliona eura bespovratne pomoći EU, dok se očekuje da će doprinos za IPARD III biti 63 miliona evra.

Oblast poljoprivrede nije podržana kroz IPA II programski period, međutim, realizovana su dva značajna projekta u oblasti ribarstva i bezbjednosti hrane, veterinarstva i fitosanitarnih poslova: IPA 2014 „Unaprijeđenje kontrole i upravljanja ribarstvom“ (Direktno upravljanje, budžet 500.000 EUR) i IPA 2014 „Podrška veterinarskom sektoru“ (Direktno upravljanje, 2,3 miliona eura).

Osim u oblasti ruralnog razvoja, pomoć EU u oblasti poljoprivrede bila je podržana i kroz Fond za pomoć u evropskim integracijama (EUIF), koji je finansirao dvokomponentni projekat u periodu 2018-2019 - analizu i predloge šema direktnih plaćanja, i drugi u oblasti jačanja Integrisanog sistema uprave i kontrole kojim upravlja Direktorat za plaćanja, sa ukupno 180.000 evra.

Štaviše, pomoć EU u oblasti poljoprivrede i ruralnog razvoja bila je prepoznata i kroz učešće u IPA II prekograničnim programima (Interreg CBC), odnosno projektu Food4Health koji se sprovodi sa partnerima iz Italije i Albanije. Projekat je u toku i predviđeni budžet za MPŠV je 192.000 evra, od čega se 85% finansira direktno iz EU – 163.200,000 evra. Takođe, MPŠV je učestvovalo u Interreg

projektima ARIEL i Blue Land u oblasti ribarstva, sa ukupnim doprinosom EU od 78.376 EUR (ARIEL) i 161.605 EUR (Blue Land). Osim toga, Direktorat za vodoprivredu i Uprava za vode učestvovala su u projektima IPA 2014 i IPA 2016 kojima rukovodi Ministarstvo održivog razvoja i turizma/Ministarstvo ekologije, a koji se odnose na implementaciju Okvirne direktive o vodama u Crnoj Gori.

MPŠV se i dalje suočava sa velikim izazovima u procesu pristupanja EU, te je neophodno obezbijediti konstantno unapređenje administrativnih kapaciteta sa ciljem ispunjavanja završnih mjerila i kriterijuma za zatvaranje Poglavlja 11.

Podrška Svjetske banke

Svjetska banka je u periodu od juna 2009. do juna 2023. godine pružila podršku poljoprivredi kroz projekt Institucionalni razvoj i jačanje poljoprivrede u Crnoj Gori – MIDAS I i MIDAS II (Montenegro Institutional Development and Agriculture Strengthening). Cilj projekta je unapređenje konkurentnosti poljoprivrede i ribarstva u Crnoj Gori kroz unapređenje pružanja državne podrške u skladu sa zahtjevima za pristupanje EU.

Što se tiče unapređenja poljoprivredne djelatnosti, korišćenjem sredstava MIDAS-a ostvareni su sljedeći uticaji:

- povećani prinosi (24,6% korisnika koji su sklopili ugovor);
- smanjeni troškovi upotrebe mašina (24,1%);
- poboljšani uslovi proizvodnje (21,5%);
- smanjeno vrijeme obrade/procesa proizvodnje (19,5%).

Implementacija projekata finansiranih iz sredstava MIDAS-a doprinijela je povećanju obima proizvodnje u prosjeku za 40,9%, poljoprivrednih usjeva u prosjeku za 38,8% i povećanju stočarstva u prosjeku za 35,0%. Upotreba ovih sredstava rezultirala je smanjenjem troškova u prosjeku za 28,0%.

Podrška UN-a

FAO podrška Crnoj Gori u periodu 2013-2015, kroz nacionalni programski okvir, utvrdila je pet prioritarnih područja:

- Izrada Nacionalne strategije poljoprivrede i ruralnog razvoja 2014-2020. – ključnog strateškog dokumenta koji daje osnovu za IPA II;
- Razvoj kapaciteta MPŠV upotrebom vještina kreiranja politika;
- Usklađivanje politike poljoprivrede i ruralnog razvoja sa standardima EU;
- Promocija dobre prakse u smanjenju uticaja klimatskih promjena na poljoprivredu – uključujući mjere za povećanje pripremljenosti ruralnog stanovništva i usklađivanje proizvodnih sistema kako bi se smanjila osjetljivost na suše i poplave;
- Promocija pilot projekta ruralnog razvoja – uključujući povećanje tehničke pomoći grupama proizvođača i poljoprivrednoj strukturi za zajedničke aktivnosti kao što su šumarstvo i stočarstvo.

Nacionalni programski okvir (CPF) zajedničkog razvoja Vlade i vodećih partnera usko je usklađen sa Integrisanim programom UN-a (2010-2015), kao i sa nacionalnim razvojnim prioritetima Crne Gore.

Implementacijom UN FAO projekta „Tehnička podrška uspostavljanju FADN sistema u Crnoj Gori“ započet je razvoj potpuno novog crnogorskog FADN softvera, sa podacima prikupljenim sa 30 gazdinstava.

RCTP je prvi projekat Međunarodnog fonda za poljoprivredni razvoj (IFAD) u Crnoj Gori i predviđen je za implementaciju u roku od 72 mjeseca počevši od jula 2017. Projekat sadrži dvije glavne komponente: Stvaranje klastera lanaca vrijednosti za održivu i otpornu ruralnu transformaciju i Podršku razvoju ruralne infrastrukture klastera. Ukupna vrijednost projekta je 14,07 mil. EUR, od čega je IFAD izdvojio iznos od 5,76 mil. EUR, a doprinos Crne Gore 8,30 mil. EUR. Glavni cilj projekta je doprinos jačanju i transformaciji malih gazdinstava na sjeveru Crne Gore, omogućavajući im da postanu konkurentniji i otporniji na klimatske promjene. Projekat se realizuje u 7 crnogorskih opština: Nikšić, Šavnik, Žabljak, Mojkovac, Bijelo Polje, Berane i Petnjica i u četiri proizvodna područja, u sektoru stočarstva: meso i mlijeko i mliječni proizvodi (ovce, koze i goveda) i u ratarskoj proizvodnji: maline i ostalo bobičasto voće i sjemenski krompir.

Saradnja sa UN će biti nastavljena i tokom narednog programskog perioda 2023-2027.

Planirane aktivnosti za naredni period

Tokom perioda 2017-2020, uloženi su intenzivni naponi u pogledu programiranja i apsorpcije preostalih sredstava IPA II dodijeljenih Sektoru poljoprivrede i ruralnog razvoja. Kao rezultat toga, odobren je projekat IPA 2018, sa finansijskim sporazumom potpisanim u decembru 2019. godine, koji je bio spreman za implementaciju 2020. godine. Zbog pandemije, budžet za ovaj projekat je prebačen u COVID fond za pomoć Crnoj Gori, što je faktički dovelo do otkazivanja projektnih aktivnosti.

Po preporuci Evropske komisije, MPŠV će planirane aktivnosti iz IPA 2018 realizovati kroz projekat IPA 2021 „EU za podršku poljoprivredi u Crnoj Gori“, za koji je Finansijski sporazum između Vlade Crne Gore i Evropske komisije potpisan u decembru 2022. Projekat će se realizovati kroz naredne 3 komponente, sa budžetom od 9 mil. EUR:

- Komponenta 1: Poljoprivreda i ruralni razvoj, budžet - 3,6 mil. EUR, modalitet implementacije - Direktno upravljanje. Ova komponenta podrazumijeva jačanje administrativnih kapaciteta MPŠV za usklađivanje i sprovođenje Zajedničke poljoprivredne politike, jačanje kapaciteta Direktorata za plaćanja da postane potpuno funkcionalna Agencija za plaćanja i jačanje kapaciteta za upravljanje i razmjenu podataka za održivo upravljanje šumama;
- Komponenta 2: Bezbjednost hrane, veterinarski i fitosanitarni poslovi, budžet - 3,4 mil. EUR, modalitet implementacije – Indirektno upravljanje. Ova komponenta podrazumijeva jačanje administrativnih kapaciteta Uprave za bezbjednost hrane, veterinu i fitosanitarne poslove za implementaciju poglavlja 12 Evropskog zakonodavstva, unapređenje kontrole nad uvozom robe

veterinarskog i fitosanitarnog porijekla, unapređenje upravljanja i kontrole sistema bezbjednosti hrane i dalji razvoj sistema za upravljanje životinjskim nusproizvodima;

- Komponenta 3: Ribarstvo, budžet – 2 miliona eura, modalitet implementacije – Direktno upravljanje. Ova komponenta podrazumijeva unapređenje administrativnih i inspeksijskih kapaciteta Uprave za ribarstvo za razvoj i sprovođenje politike, dalji razvoj Informativnog sistema ribarstva i obezbjeđivanje efektivne kontrole, inspekcije i sprovođenja pravila ZFP;

Pored implementacije IPA 2021, MPŠV kontinuirano doprinosi Strateškom odgovoru Crne Gore IPA III, sa planom programiranja i realizacije projekata za period 2025-2027. MPŠV će tražiti podršku u sljedećim sektorima: poljoprivreda i ruralni razvoj, šumarstvo, ribarstvo i bezbjednost hrane, veterinarski i fitosanitarni poslovi. Predlozi projekata obuhvataju jačanje kapaciteta kroz tehničku pomoć, twinning i nabavke, a prepoznati su u skladu sa strateškim i operativnim ciljevima navedenim u ovom dokumentu.

Buduća saradnja: Projekat „Gora“ se priprema u saradnji sa IFAD-om – projekat prilagođavanja klimatskim promjenama i otpornosti u planinskim područjima Crne Gore. Crna Gora je imala pravo na 10 miliona dolara grant podrške iz Adaptacionog fonda za projekat „GORA“. Projekat će imati tri komponente: Komponenta 1 - Razvoj otpornog ekosistema kroz integrisano upravljanje teritorijom i lokalitetom; Komponenta 2 – Razvoj održivih domaćinstava kroz ekonomski održivi razvoj; Komponenta 3 – Podrška Ministarstvu ekologije u implementaciji adaptivnih rješenja za planinska područja u politikama i strategijama.

2.8 SWOT ANALIZA I IDENTIFIKACIJA POTREBA

Na osnovu analize stanja u poljoprivredi i ruralnom razvoju, SWOT analiza sumira snage i slabosti, mogućnosti i prijetnje sa kojima se poljoprivreda i ruralna područja mogu suočiti u narednom periodu i služi kao osnova za identifikaciju potreba. Detaljan SWOT je dostupan u Aneksu 2.

2.8.1 Rezime SWOT analize

Tabela 85: Sumirana SWOT analiza

S (snage - strenghts)	W (slabosti - weaknesses)
<ul style="list-style-type: none"> • Obilje dostupnih resursa za proizvodnju – zemljište, voda, šume • Bogat biodiverzitet, prisutnost autohtonih vrsta i sorti u različitim sektorima (masline, vino, stočarstvo) • Proizvodnja hrane u Crnoj Gori je tradicionalna i održiva, njeno učešće u BDV ostaje isto i u kriznim situacijama • Povoljna klima za mnoge vrste proizvodnje 	<ul style="list-style-type: none"> • Loša samoodrživost i sve više cijene hrane • 160.000 ha poljoprivrednog zemljišta se ne koristi za poljoprivredu • Smanjivanje ukupnog broja životinja • Niski prihodi i nestabilni poslovi u poljoprivredi • Nepovoljni demografski trendovi i starosna struktura u ruralnim područjima koja rezultiraju nedostatkom radne snage • Većina proizvodnje je ekstenzivna sa varijabilnim prinosima • Nizak nivo znanja i specijalizacije u proizvodnji

<ul style="list-style-type: none"> • Velika potražnja na domaćem tržištu za proizvodima višeg cjenovnog ranga (vino, jagnjetina, pršut, sirevi) • Dobri uslovi za organsku proizvodnju • Tradicija u poljoprivrednoj proizvodnji • Evidentne promjene u institucionalnom okviru u posljednjem periodu • Evidentan interes proizvođača i prerađivača za unaprijeđenje pogona za primarnu proizvodnju i preradu • Povećana potražnja za ruralnim turizmom i lokalno proizvedenom hranom • Dobra dostupnost podrške 	<ul style="list-style-type: none"> • Nizak nivo proizvodnje po jedinici domaćinstva • Mali i usitnjeni posjedi • Relativno visoke cijene inputa koje utiču na cijenu finalnih proizvoda • Nizak nivo tržišne prodaje lokalno proizvedene hrane • Loša saradnja i nedostatak čvrstih oblika povezanosti svih aktera u proizvodnom lancu • Nedovoljan nivo standarda kvaliteta • Nizak nivo linija i centara za skupljanje mlijeka • Proizvodni objekti nijesu u skladu sa EU standardima • Manjak svijesti o crnogorskoj hrani i informacija o dostupnosti • Većina područja za poljoprivrednu proizvodnju su teško dostupna • Loša infrastruktura u većem dijelu ruralnih područja • Nedovoljno razvijen sistem statistika i analitika u poljoprivredi • Slaba promocija i marketing crnogorske hrane • Slaba upotreba podrške u poljoprivredi
<p><i>O (mogućnosti - opportunities)</i></p>	<p><i>T (prijetnje - threats)</i></p>
<ul style="list-style-type: none"> • Povećanje korišćenja resursa u poljoprivredi • Podizanje samoodrživosti smanjujući uvoz • Stabilizacija i povećanje prinosa u primarnoj proizvodnji • Povećati saradnju za agregaciju proizvodnje i prerade, obezbjediti održivo korišćenje proizvedenih poljoprivrednih proizvoda • Jačanje i usmjeravanje marketinga lokalno proizvedene hrane • Povećanje količine hrane proizvedene u okviru šema kvaliteta i organske hrane • Jačanje stabilnosti raspoložive radne snage u poljoprivredi u kombinaciji sa nepoljoprivrednim aktivnostima na gazdinstvu • Povećanje dostupnosti sredstava za start-up • Povećanje udjela mladih i novih poljoprivrednika i njihovih porodica • Povećanje korišćenja IPARD sredstava • Povećanje izvoza konkurentnih proizvoda • Brži tehnološki razvoj, jačanje stručnih vještina i institucija koje podržavaju razvoj poljoprivrede 	<ul style="list-style-type: none"> • Dalja depopulacija ruralnih područja i napuštanje poljoprivrednog zemljišta i resursa • Dalje smanjenje samoodrživosti hranom i povećanje uvoza i cijena hrane dovelo bi do povećanog rizika od siromaštva • Crnogorska hrana nije prepoznata i ostaje pri malom tržišnom udjelu

<ul style="list-style-type: none"> • Razvoj robne marke i marketinške strategije za crnogorsku hranu • Jačanje savjetodavne službe usko povezane sa istraživanjem • Razvoj inovativnih programa za proizvodnju hrane kroz saradnju poljoprivrednika, savjetodavnih i naučnih organizacija • Uključivanje svih ključnih potreba u strateški plan ZPP 	
---	--

Tabela 86: Rizici i akcije ublažavanja

Rizik	Ublažavanje
Rizik od nestašice hrane na globalnom nivou (nedostatak uvezene robe) Rizik od velikog broja izbjeglica (nedovoljno hrane za sve)	Samoodrživost snabdijevanja hranom i adekvatno upravljanje kapacitetima
Rizik povećanja cijene inputa usljed inflacije Rizici od ekstremnih klimatskih promjena i štetočina koji utiču na poljoprivrednu proizvodnju	Prioriteti intervencija <ul style="list-style-type: none"> - Ulaganja sa niskim troškovima potrošnje energije, niskim troškovima nabavljenih đubriva i pesticida - Ulaganja uz korišćenje obnovljivih izvora, korišćenje autohtonih rasa i sadnog materijala - Ulaganja u zaštitne šume - Ulaganja u racionalnu potrošnju vode, korišćenje sistema za navodnjavanje i plastenika i ulaganja u zaštitu od grada, oluja, vjetrova, - Ulaganja da korisnik ima sklopljen ugovor o osiguranju u poljoprivredi
Padaju otkupne cijene Otkup nije kontinuiran	<ul style="list-style-type: none"> - Prioriteti ulaganjima u saradnju koja bi ojačala pregovaračku poziciju, sigurnost otkupa, prerade i uključivanja u trgovinske linije ili šeme kvaliteta

2.8.2 Identifikacija potreba

Na osnovu analize stanja i rezultata prikazanih u SWOT-u, izdvojene su prednosti koje se mogu pretvoriti u mogućnosti i doprinijeti dinamičnijem rastu i razvoju poljoprivrednog sektora i ruralnih područja. Otklanjanje slabosti doprinosi postizanju tih mogućnosti, dok prijetnje opisuju moguću situaciju ako se aktivnosti za poboljšanje ne preduzmu. Opšti zaključak je da poljoprivredni sektor i ruralna područja u Crnoj Gori posjeduju značajne resurse, kako po obimu, tako i po raznovrsnosti, koji pružaju značajne mogućnosti za samoodrživost, rast, diverzifikaciju proizvoda i usluga i povećanje kvaliteta života na selu.

2.8.2.1 Ključna potreba 1: Očuvati i povećati prirodne i ljudske resurse za proizvodnju hrane

Do sada samo 13.400 (od 43.800) gazdinstava su uključena u okvir poljoprivredne politike i registrovana su u registru gazdinstava, pokrivajući samo 3,5% nacionalne KPP zemljišta, 38% UG životinja u uzgoju i 33% krava u proizvodnji mlijeka. Kako bi očuvali proizvodnju hrane, a takođe dali i mogućnost da postojeći poljoprivrednici rastu i proširuju proizvodnju potrebno je da registruju što više resursa za proizvodnju hrane u zemlji kako bi se njome upravljalo kroz mjere poljoprivredne politike. Ovo će doprinijeti lakšem pristupu poljoprivrednika podršci, a samim tim i podizanju prihoda proizvođača, koji će doprinijeti proširenim nacionalnim resursima za proizvodnju hrane, kojima se upravlja u skladu sa standardima EU.

2.8.2.2 Ključna potreba 2: Aktivirati neobrađeno poljoprivredno zemljište i spriječiti korišćenje poljoprivrednog zemljišta u nepoljoprivredne svrhe

U Prostornom planu Crne Gore (2007-2020) raspoloživo poljoprivredno zemljište je naznačeno na 514.501 ha. Podaci Monstata (2016) pokazuju da raspoloživo zemljište za poljoprivredu iznosi 334.049 ha, što ukazuje na značajno učešće konverzije poljoprivrednog zemljišta za druge namjene ili napuštanje zemljišta. Postoji jaka potreba za uspostavljanjem realnog stanja korišćenja poljoprivrednog zemljišta i pripremom odgovarajuće pravne podloge koja bi obezbijedila očuvanje, zaštitu i revitalizaciju poljoprivrednog zemljišta.

2.8.2.3 Ključna potreba 3: Poboljšati samoodrživost snabdijevanja hranom

Crna Gora uveliko zavisi od uvoza hrane. Udio uvoza hrane u ukupnom uvozu iznosi 22%. Sa druge strane, Crna Gora se suočava sa veoma niskom samoodrživošću u snabdijevanju pšenicom i mlinskim proizvodima (3,1%) i umjereno niskom samoodrživošću u snabdijevanju voćem (20-80%) i povrćem (paradajz 36%, luk 56%, itd). Mogućnost povećanja ponude hrane biljnog porijekla je ograničena, ali ipak postoje mogućnosti da se poveća efikasnost i korišćenje oko 160.000 ha poljoprivrednog zemljišta koje se ne koristi za poljoprivrednu proizvodnju. Crna Gora je oko 60% samodovoljna proizvodima životinjskog porijekla, mlijekom i mesom, samo 10% svinjskim i 40% živinskim mesom. Prema statistici (2020), u Crnoj Gori ima oko 106.000 UG, od čega su 67.600 (63%) goveda, 55.500 krave starosti 2 i više godina, što predstavlja potencijal za oko 300 miliona litara mlijeka bez povećanja stočnog fonda.

2.8.2.4 Ključna potreba 4: Poboljšati efikasno korišćenje prirodnih resursa za proizvodnju hrane što će rezultirati otpornom proizvodnjom i stabilizovati prinose

Proizvodnja hrane na malim gazdinstvima nije beznačajna u Crnoj Gori. Na okućnicama se proizvodi 12% povrća, 70% voća u ekstenzivnim voćnjacima, 67% krava za proizvodnju mlijeka koje nije uključeno u sistem kontrole kvaliteta i nije dostupno tržištu. Stoga, postoji potreba u budućem periodu da se promovišu, ohrabre i podrže proizvođači da upravljaju ekstenzivnom proizvodnjom na način koji će rezultirati stabilnim prinosima proizvedene hrane, u skladu sa dobrom poljoprivrednom praksom i zakonskim zahtjevima upravljanja u skladu sa pravnim tekovinama EU. Istovremeno, postoji potreba da se pojednostave administrativne procedure vezane za pristup podršci u poljoprivredi, da se obezbijede adekvatna znanja i savjetodavna podrška u tehnikama koje bi generisale više prinose i usklađenost sa dobrom poljoprivrednom praksom i zahtjevima upravljanja.

2.8.2.5 Ključna potreba 5: Povećati otpornost poljoprivrede na negativne pojave

Sve češće spoljne krizne situacije, kao što su klimatske promjene, globalna kriza bezbjednosti hrane i pandemija, predstavljaju prijetnju proizvodnji u poljoprivredi. U Crnoj Gori već nekoliko godina postoje instrumenti za ublažavanje posljedica prirodnih katastrofa koje koristi oko 2% poljoprivrednika. Postoji potreba da se nastavi i poveća udio poljoprivrednika sa osiguranjem prihoda. Investicije koje pomažu u ublažavanju štetnih efekata klimatskih promjena, kao što su sistemi za zaštitu od grada, mraza ili sistemi za navodnjavanje, takođe treba da dobiju veću podršku. Ovo će doprinijeti stabilnijem prihodu poljoprivrednika što će dovesti do kontinuiteta upravljanja resursima za proizvodnju hrane u Crnoj Gori.

2.8.2.6 Ključna potreba 6: Povećati efikasnost i dodatnu vrijednost poljoprivredne proizvodnje i prerade

U cilju povećanja efikasnosti poljoprivredne proizvodnje, kao i prerade, potrebno je ulagati u savremenu poljoprivrednu, postžetvenu i prerađivačku opremu koja će obezbijediti proizvodnju i preradu hrane u skladu sa standardima bezbjednosti hrane, smanjiti intezitet na radnu snagu, i uticaj na životnu sredinu i doprinijeti dobrobiti i zdravlju životinja. Postojala je investiciona podrška za obnovu poljoprivredne mehanizacije od 2011. godine, i dalje postoji interesovanje za investicije, posebno na malim poljoprivrednih gazdinstvima. U okviru IPARD II programa za modernizaciju poljoprivredne proizvodnje i prerade postoje raspoloživa sredstva koja se koriste 28,1%. U budućnosti postoji velika potreba da se ta raspoloživa sredstva bolje iskoriste.

2.8.2.7 Ključna potreba 7: Povećati nivo saradnje u snabdijevanju hranom i smanjiti rasipanje hrane

U Crnoj Gori postoji niz granskih i drugih oblika saradnje sa znanjem, iskustvom i obimom proizvodnje. Međutim, do sada ne postoji organizacija proizvođača nalik onima u EU. Da bi se crnogorskom stanovništvu isporučila prepoznatljiva bezbjedna domaća hrana po prihvatljivim cijenama i ostvarili prihodi uporedivi sa drugim privrednim granama, potrebno je povećati obim i kvalitet proizvodnje, uskladiti logističke i prerađivačke kapacitete i uspostaviti prepoznatljivu mrežu marketinških punktova uz podršku promotivnim aktivnostima. Stoga, postoji jaka potreba za konsolidacijom dosadašnjih napora u saradnji, podsticanjem uključivanja što većeg broja zainteresovanih strana u saradnju i pružanjem podrške u kreiranju i formulisanju operativnih programa.

2.8.2.8 Ključna potreba 8: Povećati obim proizvedene hrane uključene u šeme kvaliteta i organsku proizvodnju

Postoji potreba za povećanjem obima proizvedene hrane koja može postići bolju cijenu na tržištu i iskoristiti mogućnost velike potražnje za takvim proizvodima tokom turističke sezone. Da bi se obezbijedio adekvatan obim proizvodnje hrane sa dodatnom vrijednošću, postoji potreba da se promovira i podrži proizvodi koji su uključeni u šeme kvaliteta i organsku proizvodnju. Da bi se iskoristile prednosti netaknute prirode, postoji prilika da se razviju nacionalne šeme sa dodatnom vrijednošću, blizu-organske, proizvedene u skladu sa zahtjevima upravljanja koji prevazilaze GAEC i SMR-a.

2.8.2.9 Ključna potreba 9: Podsticati poljoprivrednu proizvodnju koja doprinosi zaštiti prirode i definisati zahtjeve upravljanja u zaštićenim područjima

Međunarodne obaveze Crne Gore su:

- Smanjiti nacionalne emisije gasova sa efektom staklene bašte (GHG) za najmanje 35% do 2030. godine (u poređenju sa 1990), neutralne do 2050. godine;
- Smanjiti upotrebu i rizik od hemijskih pesticida za 50% do 2030. godine;
- Smanjiti prodaju antimikrobnih sredstava za uzgoj životinja i životinja iz akvakulture do 2030 za 50%;
- Smanjiti gubitke hranljivih materija za najmanje 50% do 2030. godine;
- Smanjiti upotrebu đubriva za najmanje 20% do 2030. godine;
- Ostvariti 25% poljoprivrednog zemljišta pod organskom poljoprivredom do 2030. godine;
- Povećati obim zemljišta za biodiverzitet, uključujući poljoprivredno zemljište pod visokim karakteristikama pejzaža.

Za ispunjavanje međunarodnih obaveza Crne Gore u vezi sa upotrebom pesticida i đubriva, očuvanjem biodiverziteta, pejzaža i ugroženih vrsta i povećanjem plodnosti zemljišta, neophodno je razvijati i primjenjivati pravila proizvodnje u poljoprivredi, koje pridonose zaštiti prirode (eko šeme, programi za višegodišnje agro-ekološke, klimatske i organske obaveze), kao i podrška neproaktivnim investicijama u poljoprivredi (kao što su suvozidi, žive ograde, vodene tačke, prevencija erozije zemljišta, itd) i šumarstvo (kao što je zaštitno pošumljavanje, pretvaranje degradirane šume u otpornu šumu, zaštita šuma od šumskih požara i obnavljanje oštećenih šuma nakon šumskih požara).

Takođe postoji potreba da se utvrde poljoprivredne prakse i druge prakse koje će doprinijeti otpornosti područja sa zakonskim ograničenjima.

2.8.2.10 Ključna potreba 10: Olakšati generacijsku obnovu u poljoprivredi

Nepovoljna starosna struktura poljoprivrednika i intenzivne migracije mladih u urbana područja predstavljaju prijetnju kontinuitetu poljoprivrede. Kako bi se očuvalo upravljanje zemljištem za proizvodnju hrane, i efikasnost proizvodnje, neophodno je olakšati generacijsku obnovu gazdinstava.

2.8.2.11 Ključna potreba 11: Podići kvalitet ruralne infrastrukture

Infrastruktura je veoma važna osnova za kvalitet života. S obzirom na geografske karakteristike područja, postoji veliki disparitet u opremljenosti osnovne komunalne infrastrukture u različitim područjima Crne Gore, kao i između urbanih i ruralnih područja, što doprinosi sve većoj migraciji mladih iz sjevernih u središnje i primorske regione. Podsticanje razvoja i unaprijeđenja osnovne infrastrukture jedan je od preduslova za razvoj ravnomyernog privrednog rasta u ruralnom području i za unaprijeđenje socio-ekonomskih uslova života seoskog stanovništva u Crnoj Gori, kao i pokretač za projektovanje pametnih sela.

2.8.2.12 Ključna potreba 12: Omogućiti vanpoljoprivredne aktivnosti u ruralnim područjima

Otežan pristup, visok intenzitet rada i nizak prihod od poljoprivredne proizvodnje, male mogućnosti za alternativni prihod, posebno za članove porodice u ruralnim područjima i starenje stanovništva mogu dovesti do daljeg smanjenja obradivih površina i poljoprivredne proizvodnje u manje razvijenim područjima i planinskim područjima.

Da bi se smanjila migracija u druge regione, neophodno je (i) integrisati prioritete u skladu sa Zakonom o regionalnom razvoju u procedure odobravanja podrške, (ii) obezbjediti lak pristup početnom kapitalu za mlade i nove poljoprivrednike i njihove porodice u ruralnim sredinama. Takođe je neophodno podržati otvaranje radnih mjesta i preduzetničke inicijative koje doprinose boljem životu u ruralnim područjima, uključujući (iii) nepoljoprivredne aktivnosti na gazdinstvu (kao što su prerada na imanju, seoski turizam, tradicionalni zanati), (iv) komplementarne aktivnosti koje bi podržale promociju i marketing lokalnih poljoprivrednih proizvoda (lokalne prodavnice, otvorene pijace, saradnja sa turističkim objektima, lokalnim školama i javnim institucijama), (v) aktivnosti za zajedničko dobro u ruralnim područjima kao usluge mobilnosti, usluge koje doprinose socijalnom uključivanju i međugeneracijske razmjene.

2.8.2.13 Ključna potreba 13: Olakšati razvoj i implementaciju lokalnih razvojnih strategija

Postoji potreba da se olakša razvoj i implementacija lokalnih strategija koje su dobro prilagođene i usklađene sa lokalnim prednostima i ograničenjima u ruralnim područjima.

2.8.2.14 Ključna potreba 14: Omogućiti kontinuiranu upotrebu znanja u poljoprivredi

Neophodno je razviti i napraviti operativan integrisani okvir za upravljanje znanjem u poljoprivredi koji će podržati poljoprivrednike u korišćenju najboljih praksi u poljoprivrednoj proizvodnji, obezbjeđujući najnovije naučne informacije, savjetodavne usluge i savjetodavno praćenje sa naknadnim savjetima. Takođe je neophodno napraviti kompetentnu specijalizovanu savjetodavnu pomoć kao stalnu podršku poljoprivrednicima u korišćenju dobrih poljoprivrednih praksi i praksi koje prevazilaze zakonske zahtjeve upravljanja, a posebno da bude dostupna poljoprivrednicima početnicima i mladim poljoprivrednicima u osnivanju, planiranju i upravljanju svojim gazdinstvima.

2.8.2.15 Ključna potreba 15: Uspostaviti usaglašen okvir za implementaciju mjera ZPP u Crnoj Gori

Crnogorski pravni okvir u poljoprivredi je uglavnom usklađen sa pravnim tekovinama EU, a popunjavanje svih praznina je detaljno uključeno u Akcioni plan. Međutim, postoji izazov da se mjere prilagode kako bi bile usklađene sa ZPP-om, pripremi strateški plan ZPP-a i pregovara crnogorska budžetska omotnica u okviru ZPP.

2.8.2.16 Ključna potreba 16: Povećati efikasnost implementacije programa

Direktorat za plaćanja je buduća Agencija za plaćanja. Akreditovan je za sprovođenje IPARD programa. Direkcija za plaćanja takođe sprovodi program nacionalnih šema direktnih plaćanja po hektaru poput onih u ZPP-u. Po drugoj strani, najveći dio mjera Agrobudžeta (nacionalne mjere ruralnog razvoja, direktna plaćanja po grlu) ne sprovodi Direktorat za plaćanje. Implementacija IPARD programa je spora zbog COVID-19, pa i zbog zahtjevne papirologije, a i lakše dostupne nacionalne podrške. Dakle, postoji potreba da se poljoprivrednicima olakša pristup podršci. Da bi Crna Gora u 2025. godini bila usklađena sa ZPP-om, potrebno je što prije prilagoditi i prenijeti mjere koje će se sprovoditi u okviru ZPP-a u buduću Agenciju za plaćanja.

2.8.2.17 Ključna potreba 17: Povećati kvalitet statistike i drugih informacija za upravljanje poljoprivredom i ruralnim razvojem

Popis u poljoprivredi u Crnoj Gori se ne sprovodi od 2010. godine, ekonomski proračuni u poljoprivredi ne postoje, istraživanje strukture gazdinstava je sprovedeno 2016. godine. Crnogorski FADN je u pilot fazi, nije objavljena zbirka cijena poljoprivrednih proizvoda, a takođe nijesu objavljeni podaci o nacionalnim potrebama snabdijevanja i potrebama za snabdijevanjem hranom. S druge strane, uspostavljene su i operativne najvažnije baze podataka – Registar poljoprivrednih gazdinstava, LPIS i Jedinstveni registar aplikacija – njihova integracija je planirana za pomoć u statističkom izvještavanju i redovnom godišnjem izvještavanju MPŠV. Neophodno je ojačati statistički sistem zasnovan na dokazima koji bi pružio čvrste informacije zasnovane na dokazima za analizu sektora, planiranje i rezultiraće mjerljivim praćenjem postignutih rezultata.

3. STRATEŠKI CILJEVI, OPERATIVNI CILJEVI SA PRATEĆIM POKAZATELJIMA USPJEHA

3.1 STRATEŠKI CILJEVI I POTREBE

Strateški cilj 1: POVEĆANJE OTPORNOSTI I KONKURENTNOSTI PROIZVODNJE I PRERADE BEZBJEDNE HRANE

- 1. Očuvati i povećati korišćenje prirodnih i ljudskih resursa za proizvodnju hrane*
- 2. Aktivirati neobrađeno poljoprivredno zemljište i spriječiti korišćenje poljoprivrednog zemljišta u nepoljoprivredne svrhe*
- 3. Poboljšati samoodrživost snabdijevanja hranom*
- 4. Poboljšati efikasno korišćenje prirodnih resursa za proizvodnju hrane što će rezultirati otpornom proizvodnjom i stabilnim prinosima*
- 5. Povećati otpornost prihoda poljoprivrede na negativne pojave*
- 6. Povećati efikasnost i dodatnu vrijednost poljoprivredne proizvodnje i prerade*
- 7. Povećati nivo saradnje u snabdijevanju hranom i smanjiti rasipanje hrane*
- 8. Povećati obim proizvedene hrane uključene u šeme kvaliteta i organsku proizvodnju*

Strateški cilj 2: OBEZBIJEDITI EFIKASNO UPRAVLJANJE PRIRODNIM RESURSIMA CRNE GORE I OSTVARITI CILJEVE ZELENE AGENDE

- 9. Podsticati poljoprivrednu proizvodnju koja pridonosi zaštiti prirode i razviti zahtjeve upravljanja u zaštićenim područjima*

Strateški cilj 3: PODIZANJE KVALITETA ŽIVOTA I OBIMA EKONOMSKIH AKTIVNOSTI U RURALNIM PODRUČJIMA

- 10. Olakšati generacijsku obnovu u poljoprivredi*
- 11. Podići kvalitet ruralne infrastrukture*
- 12. Olakšati aktivnosti van gazdinstva u ruralnim područjima*
- 13. Olakšati razvoj i implementaciju lokalnih razvojnih strategija*

Strateški cilj 4: IZGRADITI MREŽU TRANSFERA ZNANJA I PRIMJENE NOVIH TEHNOLOGIJA U CILJU POVEĆANJA BEZBJEDNOSTI HRANE, POVEĆANJA KONKURENTNOSTI I ZAŠTITE ŽIVOTNE SREDINE

- 14. Olakšati kontinuiranu upotrebu znanja u poljoprivredi*

Strateški cilj 5: UPRAVLJANJE POLJOPRIVREDNIM I RURALNIM RAZVOJNIM POLITIKAMA EFIKASNO I TRANSPARENTNO

- 15. Uspostaviti usaglašen okvir za implementaciju mjera ZPP u Crnoj Gori*
- 16. Povećati efikasnost implementacije programa*
- 17. Povećati kvalitet statistike i drugih informacija za upravljanje poljoprivredom i ruralnim razvojem*

3.2 STRATEŠKI CILJEVI, OPERATIVNI CILJEVI I INDIKATORI

Strateški ciljevi će se postići kroz operativne ciljeve. Kako bi se ciljevi i aktivnosti ove Strategije što više približili budućem Strateškom planu Crne Gore za implementaciju ZPP-a, operativni ciljevi su usklađeni sa specifičnim ciljevima EU ZPP-a. Indikatori za mjerenje operativnih ciljeva su u skladu sa definicijama i oznakama rezultata definisanim EU Reg 2115/2021, Aneks 1.

Tabela 87: Strateški ciljevi, operativni ciljevi i potrebe

STRATEŠKI CILJEVI	OPERATIVNI CILJEVI	KLJUČNE POTREBE
A) Povećati otpornost i konkurentnost proizvodnje i prerade bezbjedne hrane	1) Podržati održiv prihod gazdinstava i otpornost poljoprivrednog sektora kako bi se poboljšala dugoročna sigurnost hrane i poljoprivredna raznovrsnost, kao i da bi se osigurala ekonomska održivost poljoprivredne proizvodnje	1. Očuvati i povećati korišćenje prirodnih i ljudskih resursa za proizvodnju hrane 2. Aktivirati neobrađeno poljoprivredno zemljište i spriječiti korišćenje poljoprivrednog zemljišta u nepoljoprivredne svrhe 3. Poboljšati samoodrživost snabdijevanja hranom i zamijeniti uvoz lokalnom proizvodnjom
	2) Poboljšati tržišnu orijentaciju i povećati konkurentnost gazdinstava, kako kratkoročno tako i dugoročno, uključujući veći fokus na istraživanje, tehnologiju i digitalizaciju	4. Poboljšati efikasno korišćenje prirodnih resursa za proizvodnju hrane što će rezultirati otpornom proizvodnjom i stabilnim prinosima 5. Povećati otpornost prihoda poljoprivrede na negativne pojave
	3) Poboljšati poziciju poljoprivrednika u lancu vrijednosti	6. Povećati efikasnost i dodatnu vrijednost poljoprivredne proizvodnje i prerade
	4) Poboljšati odgovor poljoprivrede na društvene zahtjeve za hranom i zdravljem, uključujući visokokvalitetnu, bezbjednu, i hranjivu hranu proizvedenu na održiv način, kako bi se smanjilo rasipanje hrane, kao i za poboljšanje dobrobiti životinja i suzbijanje otpornosti na antimikrobne lijekove	7. Povećati nivo saradnje u snabdijevanju hranom i smanjiti rasipanje hrane 8. Povećati obim proizvedene hrane uključene u šeme kvaliteta i organsku proizvodnju 9. Njegovati poljoprivrednu proizvodnju koja doprinosi zaštiti prirode i definisati zahtjeve upravljanja u zaštićenim područjima
B) Osigurati efikasno upravljanje prirodnim resursima Crne Gore i ostvariti ciljeve Zelene agende	5) Doprinijeti ublažavanju klimatskih uticaja, uključujući smanjenje emisije gasova staklene bašte i poboljšanje sekvenciranja ugljenika, kao i promovisanje održive energije	10. Olakšati generacijsku obnovu u poljoprivredi 11. Podići kvalitet ruralne infrastrukture
	6) Podržati održivi razvoj i efikasno upravljanje prirodnim resursima kao što su voda, zemljište i vazduh, uključujući smanjenje zavisnosti od hemikalija	12. Olakšati aktivnosti van gazdinstva u ruralnim područjima 13. Olakšati razvoj i implementaciju lokalnih razvojnih strategija
	7) Doprinijeti zaustavljanju procesa gubitka biodiverziteta	14. Olakšati kontinuiranu upotrebu znanja u poljoprivredi
C) Podići kvalitet života i obim ekonomskih aktivnosti u	8) Privući i podržati mlade poljoprivrednike i nove poljoprivrednike i olakšati održivi	

ruralnim područjima	poslovni razvoj u ruralnim područjima (SO7) 9) Promovisati zapošljavanje, rast, rodnu ravnopravnost, uključujući učešće žena u poljoprivredi, socijalno uključivanje i lokalni razvoj u ruralnim područjima, uključujući kružnu bioekonomiju i održivo šumarstvo	
D) Izgraditi mrežu prenosa znanja i primjene novih tehnologija u cilju povećanja bezbjednosti hrane, povećanja konkurentnosti i zaštite životne sredine	10) Modernizovati poljoprivredu i ruralna područja podsticanjem i dijeljenjem znanja, inovacija i digitalizacije u poljoprivredi i ruralnim područjima i promovisanjem njihove upotrebe među poljoprivrednicima kroz bolji pristup istraživanju, inovacijama, razmjeni znanja i obuci	
E) Upravljanje politikama poljoprivrednog i ruralnog razvoja efikasno i transparentno	11) Usaglasiti zakonodavni i institucionalni okvir sa pravnim tekovinama EU	15. Uspostaviti usaglašen okvir za implementaciju mjera ZPP u Crnoj Gori
	12) Ojačati infrastrukture i sisteme za sprovođenje mjera zajedničke poljoprivredne politike EU u Agenciji za plaćanja	16. Povećati efikasnost implementacije programa
	13) Poboljšati analitičku i statističku funkciju MPŠV	17. Povećati kvalitet statistike i drugih informacija za upravljanje poljoprivredom i ruralnim razvojem

Radi prilagođavanja, u ovu strategiju su uključeni svi indikatori usklađeni sa ZPP-om, iako neki od njih trenutno nijesu mjerljivi, odnosno ne prati ih zvanična statistika. Njihovo praćenje će se obaviti kroz aktivnosti na jačanju statističke funkcije MPŠV i biće uspostavljeno tokom izrade Strateškog plana ZPP Crne Gore.

Tabela 88: Hijerarhija ciljeva i mapiranje indikatora metodologije u indikatore ZPP

Nivo	Indikatori uspješnosti definisani metodologijom	EU Reg 2115/2021 (Aneks I)
Strateški ciljevi	Indikatori uticaja	Indikatori uticaja (Aneks I EU Reg 2115/2021)
Operativni ciljevi	Indikatori učinka (Indikatori ishoda)	Indikatori učinka (results - Aneks I EU Reg 2115/2021)
Aktivnosti/ Intervencije	Indikatori rezultata (Indikatori izlaza)	Indikatori izlaza (output - Aneks I EU Reg 2115/2021)

Strateški cilj 1: Povećati otpornost i konkurentnost proizvodnje i prerade bezbjedne hrane

A.1 Operativni cilj 1: Podržati održiv prihod gazdinstava i otpornost poljoprivrednog sektora kako bi se poboljšala dugoročna sigurnost hrane i poljoprivredna raznolikost, kao i da bi se osigurala ekonomska održivost poljoprivredne proizvodnje

Opis: U 2020. godini bilo je 13.400 gazdinstava registrovanih u registru gazdinstava koja su primala podršku u poljoprivredi. Od toga, 6.700 je primalo udruženu podršku u stočarskoj proizvodnji (50%). U sistemu podrške bilo je 9.012 ha zemljišta (gazdinstva u biljnoj proizvodnji, pašnjaci i livade nijesu bili podržani). 2% poljoprivrednika je koristilo alate za upravljanje rizikom u 2020.

Do 2025. godine, da bi se mogli završiti pregovori o alokaciji ZPP-a, sve površine treba da budu upisane u registar poljoprivrednih gazdinstava. Cilj je da se do 2025. broj gazdinstava upisanih u registar gazdinstava poveća na 25.000 (16.700 već u aprilu 2022. godine) uz uključivanje gazdinstava sa pašnjacima i livadama u šeme podrške. Evidentirano zemljište će se povećati na 80% ukupnog raspoloživog zemljišta za biljnu proizvodnju (12.400 ha) i 243.300 ha pašnjaka i livada koji su uglavnom u državnoj svojini. Što se tiče životinja, u 2020. godini samo 40.600 UG je bilo uključeno u šeme podrške (38%), zbog nedostatka zemljišta na gazdinstvima sa stočarskom proizvodnjom, decentralizovanog sistema subvencija i mjera koje nijesu usklađene sa EU (ne plaćaju se direktno poljoprivrednicima). Planirano je da se 77% UG (82.000 od 106.000) uključi u šeme podrške do 2025. godine i 80% UG (84.000) 2028. godine.

Broj mladih poljoprivrednika uključenih u šeme subvencija za direktna plaćanja u 2020. godini iznosio je 580 (4,3%). Za naredne godine planirani iznos je 3% alokacije za direktna plaćanja za podršku mladim poljoprivrednicima po hektaru.

Što se tiče povećanja samoodrživosti pšenicom, postoji mogućnost gajenja ozime pšenice korišćenjem oko 10-20.000 ha livada u privatnom vlasništvu (kako je navedeno u Registru gazdinstava).

Poljoprivrednim proizvođačima biće omogućena dodatna podrška za proizvodnju na područjima sa prirodnim ograničenjima. Definicija i kriterijumi za podršku biće definisani do 2025. godine, ali je indikativni cilj na kraju 2028. da obuhvati 50% gazdinstava uključenih u podršku proizvodnji na područjima koja su manje pogodna za poljoprivrednu proizvodnju.

Ključne potrebe adresirane:

- *Očuvati i povećati korišćenje prirodnih i ljudskih resursa za proizvodnju hrane*
- *Aktivirati neobrađeno poljoprivredno zemljište i spriječiti korišćenje poljoprivrednog zemljišta u nepoljoprivredne svrhe*
- *Poboljšati samoodrživost snabdijevanja hranom*
- *Poboljšati efikasno korišćenje prirodnih resursa za proizvodnju hrane što će rezultirati otpornom proizvodnjom i stabilnim prinosima*
- *Povećati otpornost prihoda poljoprivrede na negativne pojave*

Indikatori učinka	Polazište 2020	2025	2028
-------------------	----------------	------	------

SA1	Broj poljoprivrednih gazdinstava upisanih u Registar poljoprivrednih gazdinstava	13400	25000	27000
SA2	Broj poljoprivrednih gazdinstava koja primaju podršku u vezi sa prihodima radi jačanja konkurentnosti, održivosti ili kvaliteta	6700	17500	24300
SA3	Broj hektara obuhvaćenih podrškom vezanim plaćanjima za jačanje samoodrživosti snabdjevanja hranom	0	10.000	20.000
SA4	Broj UG obuhvaćenih podrškom vezanim plaćanjima za konkurentnosti, održivosti ili kvaliteta	40634	82000	84000
SA5	Broj hektara korišćene poljoprivredne površine obuhvaćene podrškom dohotku i podložan uslovljenosti	9012	255400	255400
SA6	Obnovljeno poljoprivredno zemljište (ha)	0	25.000	50.000
R4	Udio korišćene poljoprivredne površine obuhvaćene podrškom dohotku i podložan uslovljenosti	3,49%	99%	99%
R5	Procenat poljoprivrednih gazdinstava sa instrumentima za upravljanje rizicima a za koje je dodijeljena podrška Crne Gore i ZPP	2%	3%	4%
R7	Procenat dodatne podrške po hektaru u područjima sa većim potrebama (u odnosu na prosjek)	0	30%	50%
R8	Procenat poljoprivrednih gazdinstava koja primaju podršku u vezi sa prihodima radi jačanja konkurentnosti, održivosti ili kvaliteta	50%	80%	90%

Aktivnosti, indikatori rezultata i izvori finansiranja:

Aktivnosti koje finansira Crna Gora biće definisane godišnjim Agrobudžetom, aktivnosti u okviru ZPP-a biće definisane strateškim planom ZPP-a koji pokriva višegodišnji finansijski period EU.

Kod	Opis	Indikatori rezultata (output)	Izvor finansiranja
A1.1	Osnovna plaćanja u biljnoj proizvodnji po ha - višegodišnje livade i pašnjaci	O.4. Broj ha podržano	Montenegro/CAP-EAGF
A1.2	Plaćanja za prirodna ili ostala ograničenja vezana za površnu (A71) - po ha	O.12 Broj ha podržano	Montenegro/CAP-EAGF
A1.3	Dodatno plaćanje za mladog nosioca gazdinstva - po ha	O.6 Broj ha plaćenih mladim nosiocima gazdinstava	Montenegro/CAP-EAFRD
A1.4	Proizvodno vezana plaćanja za održivost po ha: voće, povrće, masline, sjeme	O.10. Broj ha – proizvodno vezane podrške	Montenegro/CAP-EAGF
A1.5	Proizvodno vezana plaćanja za održivost po grlu (mlijeko, tov, ostalo) – za održivost	O.11. Broj grla – proizvodno vezane podrške - stočarstvo	Montenegro/CAP-EAGF
A1.6	Proizvodno vezana plaćanja za održivost po grlu (mlijeko, tov, ostalo) – za održivost	O.11. Broj grla – proizvodno vezane podrške - mlijeko	Montenegro/CAP-EAGF
A1.7	Upravljanje rizicima u poljoprivredi	O.9 Broj jedinica obuhvaćen podrškom	Montenegro/CAP-EAGF
A1.8	Preraspodijeljena podrška prihodu	O.7 Broj hektara za koje se dobija preraspodijeljena podrška prihodu	Montenegro/CAP-EAFRD
A1.10	Podrška malim gazdinstvima	O.5 Broj korisnika ili broj hektara za koje se primaju plaćanja za male poljoprivrednike	CAP-EAGF

A1.11	Vezana podrška za duvan	O.10. Broj ha – proizvodno vezane podrške - nacionalne	Montenegro		
Izvori verifikacije: Godišnji izvještaj MPŠV					
A2: Operativni cilj 2 : Jačanje tržišne orijentacije i povećanje konkurentnosti poljoprivrednih gazdinstava u kratkom i dugoročnom periodu					
<p>Opis: Dostupna je intenzivna podrška za ulaganja u poljoprivredna gazdinstva i prerađivačku industriju u okviru MIDAS grantova, IPARD-like, IPARD programa i nacionalnih mjera podrške za male investicije. Ulaganja u poljoprivrednu proizvodnju i preradu: najveći broj korisnika (u prosjeku 1700, odnosno 12% poljoprivrednika upisanih u registar) prijavljuje se za male investicije koje doprinose efikasnijoj i stabilnijoj proizvodnji sa manje intenzivnog rada. Ciljevi IPARD II programa su podrška za 680 projekata, a u okviru IPARD III dodatnih 730 projekata (do kraja programa 2030. godine). Investicije će doprinijeti većoj efikasnosti i dodatnoj vrijednosti, kao i dobrobiti životinja i bezbjednosti hrane. Produktivna ulaganja u šumarstvo biće definisana strateškim planom ZPP.</p>					
<p>Ključne potrebe adresirane:</p> <ul style="list-style-type: none"> • Očuvati i uvećati prirodne i ljudske resurse za proizvodnju hrane • Poboljšati samoodrživost snabdijevanja hranom i zamijeniti uvoz lokalnom proizvodnjom • Poboljšati efikasno korišćenje prirodnih resursa za proizvodnju hrane što će rezultirati otpornom proizvodnjom i stabilnim prinosima • Povećati efikasnost i dodatnu vrijednost poljoprivredne proizvodnje i prerade 					
Indikatori učinka:		Polazište 2020	2025	2028	
SA7	Udio poljoprivrednih gazdinstava koja dobijaju podršku za ulaganja u restrukturiranje i modernizaciju, uključujući poboljšanje efikasnosti resursa	16%	37%	55%	
SA8	Broj projekata podržanih u okviru IPARD programa za ulaganja u restrukturiranje i modernizaciju, uključujući poboljšanje efikasnosti resursa	210	680	1330	
Aktivnosti, indikatori rezultata i izvori finansiranja					
Aktivnosti koje finansira Crna Gora biće definisane godišnjim Agrobudžetom, u okviru pretpristupnog programa EU definisane su IPARD M1, M3, aktivnosti u okviru ZPP-a biće definisane strateškim planom ZPP-a.					
Kod	Opis	Indikatori rezultata (output)		Izvor finansiranja	
A2.1	Investicije u poljoprivredna gazdinstva	O.20. Broj operacija ili jedinica produktivnih ulaganja na poljoprivrednom gazdinstvu obuhvaćenih podrškom		IPARDII, IPARDIII/CAP-EAFRD	
A2.2	Investicije u mala poljoprivredna gazdinstva	O.20. Broj operacija ili jedinica produktivnih ulaganja na poljoprivrednom gazdinstvu obuhvaćenih podrškom		Montenegro, IPARDIII/CAP-EAFRD	
A2.3	Investicije u procesne kapacitete	O.24. Broj operacija ili jedinica produktivnih ulaganja izvan poljoprivrednih gazdinstava, a obuhvaćenih podrškom		IPARDII, IPARDIII/CAP-EAFRD	
A2.4	Investicije u šumarstvu	O.24. Broj operacija ili jedinica produktivnih ulaganja izvan poljoprivrednih gazdinstava obuhvaćenih podrškom		CAP-EAFRD	

Izvori verifikacije: Godišnji izvještaj MPŠV, IPARD monitoring izvještaji, Godišnji izvještaj Agencija za plaćanja				
A3 Operativni cilj 3: Poboljšati položaj poljoprivrednika u lancu vrijednosti				
<p>Opis: Uključivanje malih poljoprivrednih prerađivača u savremeni tržišni lanac i njihovo međusobno povezivanje jedan je od najvećih izazova za crnogorske proizvođače prije svega zbog činjenice da je evidentiran visok procenat neregistrovane poljoprivredne proizvodnje, nije obezbijeđen otkup i samim tim je proizvodnja smanjena, nije stabilna. Od 2019-2023. godine u Crnoj Gori se realizuje IFAD projekat podrške klasterima u poljoprivredi, koji je u nekom obliku saradnje uključio 5.849 gazdinstava. U 2020. godini, broj primalaca grantova uključenih u lance vrijednosti bio je 350 (3% upisanih u Registar poljoprivrednih gazdinstava), projekat se završava 2023. godine, sa ciljem da dodijeli podršku za 800 korisnika uključenih u lance vrijednosti. Osnovano je 12 klastera. Projekat će se nastaviti sa projektom Gora. Indikativni broj korisnika godišnje je oko 200 – 250, tako da je očekivani broj gazdinstava koja učestvuju u klasterima 1.950 u 2028. godini.</p> <p>U programu šema kvaliteta je mali broj korisnika (10 u 2019. i 6 u 2020). Međutim, nove mjere podržavaju uključivanje proizvođača u šeme kvaliteta, posebno onih koji učestvuju u lancima snabdijevanja, a cilj je dostići 50 proizvođača u 2025. (4% onih koji učestvuju u lancima snabdijevanja), a 100 u 2028. (5% onih koji učestvuju u lancima snabdijevanja). Lanci snabdijevanja će dobiti dodatnu podršku za promociju šema kvaliteta.</p>				
<p>Ključne potrebe adresirane:</p> <ul style="list-style-type: none"> • <i>Poboljšati samoodrživost u snabdijevanju hranom</i> • <i>Poboljšati efikasno korišćenje prirodnih resursa za proizvodnju hrane što će rezultirati otpornom proizvodnjom i stabilnim prinosima</i> • <i>Povećati efikasnost i dodatnu vrijednost poljoprivredne proizvodnje i prerade</i> • <i>Povećati nivo saradnje u snabdijevanju hranom i smanjiti rasipanje hrane</i> • <i>Povećati obim proizvedene hrane uključene u šeme kvaliteta i organsku proizvodnju</i> 				
Indikatori učinka:				
		Polazište 2020	2025	2028
SA9	Bolja organizacija lanca snabdijevanja: udio poljoprivrednih gazdinstava koja učestvuju u grupama proizvođača, organizacijama proizvođača, lokalnim tržištima, kratkim lancima snabdijevanja i sistemima kvaliteta kojima je dodijeljena podrška u okviru Agrobudžeta i ZPP-a	3%	5%	7%
SA10	Koncentracija ponude: udio vrijednosti proizvodnje koju na tržište stavljaju proizvođačke organizacije ili grupe proizvođača sa operativnim programima u određenim sektorima	0	10%	20%
SA11	Broj podržanih gazdinstava uključenih u poljoprivrednom lancu	350	1260	1950
SA12	Broj proizvođača uključenih u registrovane šeme kvaliteta, integrisanu proizvodnju i organsku proizvodnju preko organizacija proizvođača	0	50	100
SA13	Udio proizvođača uključenih u registrovane šeme kvaliteta, integrisanu proizvodnju i organsku proizvodnju preko organizacija proizvođača	0	4%	5%
SA14	Broj škola uključenih u školske šeme	7	20	40
Aktivnosti, indikatori rezultata i izvori finansiranja				

Aktivnosti koje finansira Crna Gora biće definisane godišnjim Agrobudžetom (IFAD, IFAD Gora – planirano), aktivnosti u okviru ZPP-a biće definisane strateškim planom ZPP-a koji pokriva višegodišnji finansijski period EU, a podržane kroz sektorske operativne programe (voće i povrće; meso i mlijeko; vino; pčelarstvo)

Kod	Opis	Indikatori rezultata (output)	Izvor finansiranja
A3.1	Podrška učešću poljoprivrednika u sistemima kvaliteta	O.29. Broj korisnika koji primaju podršku za učešće u zvaničnim sistemima kvaliteta	Montenegro/CAP-EAGF, Wine envelope, Beekeeping envelope
A3.2	Podrška aktivnostima informisanja i promocije šema kvaliteta	O.29. Broj korisnika koji primaju podršku za učešće u zvaničnim sistemima kvaliteta	Montenegro/CAP-EAGF, Wine envelope, Beekeeping envelope
A3.3	Podrška za uspostavljanje i rad proizvođačkih organizacija	O.28 Broj grupa proizvođača i proizvođačkih organizacija obuhvaćenih podrškom	Montenegro/CAP-EAFRD
A3.4	Podrška za druge oblike saradnje u poljoprivrednom lancu	O.32 Broj drugih saradničkih operacija ili jedinica obuhvaćenih podrškom (isključujući one EIP-a navedene pod O.1)	Montenegro/CAP-EAFRD
S1	Sprovođenje mjera iz odobrenih operativnih programa	O.35. Broj operativnih programa obuhvaćenih podrškom	Montenegro/CAP-EAGF, Wine envelope, Beekeeping envelope
S2	Sprovođenje mjera: vino	O.36. Broj djelovanja ili jedinica obuhvaćenih podrškom u sektoru vina	Montenegro/CAP- Wine envelope
S3	Sprovođenje mjera iz Nacionalnog programa u pčelarstvu	O.37. Broj djelovanja ili jedinica za očuvanje ili poboljšanje pčelarstva	Montenegro/CAP- Beekeeping envelope
I1	Podrška poljoprivrednim gazdinstvima i proizvođačkim organizacijama za plasman hrane u edukativne institucije	Broj uključenih škola	Montenegro/CAP-CMO
I2	CMO mjere-Intervencije na tržištu-skladištenje	Broj intervencija	Montenegro/CAP-CMO

Izvori verifikacije: Godišnji izvještaj MPŠV, Godišnji izvještaj Direktorata za plaćanja

A4 Operativni cilj 4: Poboljšati odgovor poljoprivrede na društvene zahtjeve za hranom i zdravljem, uključujući visokokvalitetnu, bezbjednu hranu proizvedenu na održiv način, kako bi se smanjilo rasipanje hrane, kao i za poboljšanje dobrobiti životinja i borbu protiv otpornosti na antimikrobne lijekove

Opis: Cilj je horizontalan – ostvariće se kroz ulaganja u dobrobit životinja, ulaganja u poljoprivrednu proizvodnju, ulaganja u diverzifikaciju – u preradu na gazdinstvima i kroz mala ulaganja kao i kontrolom ograničenja upotrebe antimikrobnih sredstava (kroz eko šeme). U okviru IPARD II 30% investicija je posvećeno boljoj praksi uzgoja životinja u cilju smanjenja emisije N₂O i metana. U IPARD III programu 50% investicija je posvećeno upravljanju stajnjakom i povećanju standarda u higijeni i dobrobiti životinja. Eko šeme će se postepeno primjenjivati, počevši od 2024. godine sa pilot šemom i pokrivanjem 80% UG uključenih u šeme podrške u okviru ZPP-a 2028. godine. Intervencija u ograničavanju upotrebe antimikrobnih sredstava biće u vidu doplate po grlu.

Indikatori učinka:		Polazište 2020	2025	2028
SA15	Ograničavanje upotrebe antimikrobnih sredstava: udio uslovnih grla (UG) obuhvaćenih akcijama za koje se dodjeljuje podrška radi ograničenja upotrebe antimikrobnih sredstava (sprečavanje/smanjenje)	0	50%	80%
SA16	Broj uslovnih grla (UG) obuhvaćenih akcijama za koje se dodjeljuje podrška radi ograničenja upotrebe antimikrobnih sredstava (sprečavanje/smanjenje)	0	41000	67840
SA17	Poboljšanje dobrobiti životinja: udio uslovnih grla (UG) obuhvaćenih akcijama za koje se dodjeljuje podrška radi poboljšanja dobrobiti životinja	0	13%	15%
Aktivnosti, indikatori rezultata i izvori finansiranja				
<p>Eko šema koju finansira Crna Gora biće definisana godišnjim Agrobudžetom (pilot eko šeme 2024. godine, puna šema 2025. godine), aktivnosti u okviru ZPP-a biće definisane strateškim planom ZPP-a koji pokriva višegodišnji finansijski period EU. Investicije za dobrobit životinja će se sprovoditi u okviru Agrobudžeta i IPARD II i IPARD III kroz M1, M3, M7 u okviru Operativnog cilja 2 i Operativnog cilja 9. U okviru ZPP-a, investicije će biti finansirane u okviru EAFRD, a eko šeme u okviru EAGF-a.</p>				
Kod	Opis	Indikatori rezultata (output)	Izvor finansiranja	
A4.1	Poboljšanje dobrobiti životinja i borba protiv antimikrobne rezistencije	O.18 Broj uslovnih grla (UG) za koje se dobija podrška za dobrobit životinja, zdravlje ili jačanje biosigurnosnih mjera	Montenegro/CAP-EAGF	
A4.2	Investicije za dobrobit životinja	Investicije za dobrobit životinja (IPARD M1), EAFRD 80% podrške	Montenegro, IPARD/CAP-EAFRD	
Izvori verifikacije: Godišnji izvještaj MPŠV M, Godišnji izvještaj Agencije za plaćanja				

Strateški cilj 2: Razviti efikasno upravljanje prirodnim resursima i ostvariti ciljeve Zelenog dogovora

Strateški cilj će se realizovati kroz 3 operativna cilja (B1, B2, B3):

Operativni ciljevi:

B1: Doprinijeti ublažavanju klimatskih uticaja, uključujući smanjenje emisije gasova staklene bašte i poboljšanje sekvenciranja ugljenika, kao i promovisanje održive energije

B2: Podržati održivi razvoj i efikasno upravljanje prirodnim resursima kao što su voda, zemljište i vazduh, uključujući smanjenje zavisnosti od hemikalija

B3: Doprinijeti zaustavljanju procesa gubitka biodiverziteta

Opis:

NR izvještaj br.3 utvrđuje da je poljoprivreda u Crnoj Gori izvor metana (CH₄) i azot-oksida (N₂O), koji potiče od stoke i upotrebe đubriva. Nacionalni inventar GHG pokazuje da su ova dva gasa najzastupljenija u poljoprivredi, dok su emisije CO₂ zanemarljive. Ovaj sektor čini približno 10% ukupnih emisija (11,5% u 2017. godini). Kao scenarije za ublažavanje, predlaže se da se uključi veza između upravljanja stajnjakom i stajnjaka koji se primjenjuje na zemljište, ili uticaja na indirektni N₂O usljed smanjenja sintetičkog đubriva primjenjenog na zemljište.

Eko-šeme, biće razvijene 2023. godine, a implementirane kao pilot 2024. godine. Ciljaju na sljedeće indikatore: smanjenje antimikrobnih supstanci (80% UG životinja uključeno u 2028); smanjenje upotrebe sintetičkih đubriva u biljnoj proizvodnji njihovom zamjenom prirodnim đubrivom (površine za biljnu proizvodnju: 12.400 ha); smanjenje upotrebe pesticida implementacijom programa integrisanog upravljanja štetočinama (koji će se razviti do 2024. godine, pokrivajući 80% površina za biljnu proizvodnju – 9.920 ha); povećati upravljanje stajnjakom transportom stajnjaka do područja biljne proizvodnje (82.000 UG). Ukupna površina područja kojima će se upravljati u okviru eko-šema iznosi 255.400 ha u EFA sloju LPIS.

Višegodišnje obaveze (Program agro-ekoloških klimatskih mjera i podrška organskoj proizvodnji) Predviđa se pilotiranje mjere u 2023., i konačan razvoj i uspostava u 2024. godini. U IPARD III Mjeru 4 su uključene 3 pod-mjere koje će se sprovoditi, počev od 2025. godine sa sljedećim indikatorima: organska proizvodnja: 976 ha u organskoj proizvodnji (ili u prelazu); održivo upravljanje planinskim pašnjacima (24.000 ha), dodatne površine planirane da budu blizu organske ili organske proizvodnje – 10.000 privatnih livada – ukupno 32.000 ha 2028.

Upravljanje površinama sa zakonskim ograničenjima upravljanja (u zaštićenim područjima): 20.000 ha 2028. godine;

Neproduktivne investicije: implementiraće se u okviru IPARD II, IPARD III i dalje u okviru ZPP-a.

Ulaganja u šumarstvo: obuhvataju zaštitu šuma od šumskih požara, obnavljanje šuma nakon šumskih požara (140 ha), pošumljavanje (20 ha) i konverziju (725 ha šume), obuhvaćene mjerom 11 IPARD III, počev od 2025. Završne intervencije u okviru ZPP-a biće definisane strateškim planom ZPP-a.

Ključne potrebe adresirane:

- *Njegovati poljoprivrednu proizvodnju za zaštitu prirode i definisati zahtjeve upravljanja u zaštićenim područjima*

Indikatori učinka:		Polazište 2020	2025	2028
SB1	Upotreba pesticida (kg/ha)	6 (2017)	4	3
SB2	Upotreba vještačkih đubriva (kg/ha)	151.37 (2019)	100	75
SB3	Površine pod organskom proizvodnjom (ha)	4823	31925	63679
SB4	Površine pod organskom proizvodnjom (% korišćenog poljoprivrednog zemljišta)	1,8%	12,3%	24,7%
SB5	Površine u biljnoj proizvodnji obuhvaćene podrškom za upotrebu prirodnog đubriva u poljoprivrednoj proizvodnji	0	12400	32000
SB6	Broj uslovnih grla (UG) obuhvaćenim podrškom za upravljanje đubrivom vezanim za poljoprivrenu proizvodnju	0	82000	84000

Aktivnosti, indikatori rezultata i izvori finansiranja

Intervencije će se sprovoditi u vidu godišnjih plaćanja koji prevazilaze obavezne zahtjeve (eko-šeme iz Agrobudžeta – pilot i ZPP-EAGF), ekološke ili klimatske obaveze koje prevazilaze obavezne zahtjeve (Agrobudžet – pilot, IPARD III), neproizvodne investicije na gazdinstvima ili van njih (IPARD M1, M3, M7) i kompenzaciona plaćanja za ograničenja upravljanja uzrokovana zakonskom zaštitom (nakon pristupanja sve će se finansirati iz ZPP-EAFRD).

Kod	Opis	Indikatori rezultata (output)	Izvor finansiranja
B1	Program eko-šema	O.8 Broj hektara koji imaju koristi od eko-šema	Montenegro/CAP-EAGF
		O.8 Broj uslovnih grla koji imaju koristi od eko-šema	Montenegro/CAP-EAGF
B2	Program agro-ekoloških, klimatskih mjera i organske proizvodnje sa dugogodišnjim obavezama	O.14. Broj hektara (isključujući šumarstvo) ili broj drugih jedinica obuhvaćenih obavezama u području životne sredine ili klime koje prevazilaze obavezne zahtjeve	Montenegro, IPARD III M4 /CAP-EAGF
		O.15 Broj hektara (šumarskih) ili broj drugih jedinica obuhvaćenih obavezama u području životne sredine ili klime koje prevazilaze obavezne zahtjeve	Montenegro, IPARD III M11,M4 /CAP-EAFRD
		O.16 Broj hektara ili broj drugih jedinica obuhvaćenih obavezama održavanja za pošumljavanje i agrošumarstvo	Montenegro, IPARD III M4 /CAP-EAFRD
		O.17 Broj hektara ili broj drugih jedinica za koje se dobija podrška za organsku proizvodnju	Montenegro, IPARD III M4 /CAP-EAFRD
		O.17a Broj hektara ili broj drugih jedinica za koje se dobija podrška za integrisanu proizvodnju	Montenegro, IPARD III M4 /CAP-EAFRD
		O.19 Broj operacija ili jedinica koje podržavaju genetičke resurse	Montenegro, IPARD III M4 /CAP-EAFRD
		Broj (ha) kojima se podržava biodiverzitet i očuvanje pejzaža	Montenegro, IPARD III M4 /CAP-EAFRD
		Broj (ha) kojima se podržava smanjenje pesticida u poljoprivrednoj proizvodnji	Montenegro, IPARD III M4 /CAP-EAFRD, in case of eco-schemes EAGF
		Broj ha kojima se podržava održiva upotreba stajskog đubriva i smanjenje	Montenegro, IPARD III /CAP-EAFRD - in case of eco-schemes EAGF

		upotrebe vještačkog đubriva u poljoprivrednoj proizvodnji	
		Broj UG kojima se podržava isporuka stajskog đubriva gazdinstvima	Montenegro /CAP-EAFRD, in case of eco-schemes EAGF
B3	Neproductivne investicije	O.21 Broj operacija ili jedinica neproductivnih ulaganja na poljoprivrednom gazdinstvu obuhvaćenih podrškom	Montenegro, IPARD /CAP-EAFRD
B4	Investicije u obnovljive izvore energije	O.24. Broj operacija ili jedinica produktivnih ulaganja izvan poljoprivrednog gazdinstva obuhvaćenih podrškom	Montenegro, IPARD /CAP-EAFRD
B5	Investicije u šumarstvu	O.23. Broj operacija ili jedinica neproductivnih ulaganja izvan poljoprivrednog gazdinstva obuhvaćenih podrškom (ha)	Montenegro, IPARD M11/CAP-EAFRD
B6	Područja sa ograničenjima upravljanja uzrokovana zakonskom zaštitom (po ha)	O.13 Broj hektara za koje se dobija podrška u okviru mreže Natura 2000 ili Direktive 2000/60/EZ	Montenegro, CAP-EAFRD
Izvori verifikacije: Godišnji izvještaj MPŠV , Godišnji izvještaj Agencije za plaćanja			

Strateški cilj 3: Podići kvalitet života i omogućiti održivi razvoj poslovanja u ruralnim područjima

C1 Operativni cilj 8: Privući i podržati mlade poljoprivrednike i nove poljoprivrednike i olakšati održivi poslovni razvoj u ruralnim područjima				
Opis: Za podršku mladim poljoprivrednicima putem direktnih plaćanja aplicira oko 4% mladih poljoprivrednika, uz godišnji porast od oko 100 poljoprivrednika. Trenutno razvijeni program će se nastaviti sa faznim prelaskom na „paušalno plaćanje“. Mjera u skladu sa ZPP-om biće uspostavljena 2025. godine i uključena u strateški plan ZPP. Primaoci će imati pravo da dobiju i podršku za mladog poljoprivrednika u okviru direktnih plaćanja za 5 godina.				
Indikatori učinka:		Osnova 2020	2025	2028
SC1	Broj mladih poljoprivrednika koji pokreću poslovanje uz podršku projekata Crne Gore i ZPP-a, uključujući podjelu po polu	15	50	300
C2 Operativni cilj 9 Promovisanje zapošljavanja, rasta, rodne ravnopravnosti, uključujući učešće žena u poljoprivredi, socijalnoj inkluziji, i lokalnom razvoju u ruralnim područjima, uključujući kružnu bioekonomiju i održivo šumarstvo (SO8)				
Opis: Nova radna mjesta u ruralnim područjima biće podržana kroz nekoliko opcija – kroz ulaganja u javnu infrastrukturu, podršku preduzetništvu u službi zajednice i kroz podršku u aktivnostima vezanim za poljoprivredu. S obzirom na to da oko 100 mladih poljoprivrednika godišnje preuzima gazdinstva, da u prosjeku ima oko 2 aktivna radnika, od kojih jedan član porodice nije plaćen, predviđeno je 200 radnih mjesta godišnje za nove i mlade poljoprivrednike. Ukupan ciljni broj otvorenih radnih mjesta je 1.555 u 2028. Broj projekata u ruralnoj infrastrukturi predviđen je IPARD III programom (mjera M6 Ruralna infrastruktura – 25 projekata, IFAD projekat do 2023. – 60 projekata, IFAD – Gora – planirano). Aktivnosti van gazdinstva vezane za poljoprivredu biće podržane pilotom finansiranim iz Agrobudžeta i IPARD (II i III) mjere 7 (indikator – 450 korisnika). Podrška razvoju i implementaciji lokalnih razvojnih strategija predviđena je IPARD III programom kroz M 5 – LEADER (indikator 5 lokalnih razvojnih strategija, obuhvat stanovništva: 75.000). Preduzetničke aktivnosti će se podržati ako budu opravdane u lokalnoj razvojnoj strategiji, u okviru ZPP-a. Strateškim planom ZPP-a predviđen je razvoj strategija pametnog sela.				
Ključne potrebe adresirane:				
<ul style="list-style-type: none"> • <i>Olakšati generacijsku obnovu u poljoprivredi</i> • <i>Podići kvalitet ruralne infrastrukture</i> • <i>Olakšati aktivnosti van gazdinstva u ruralnim područjima</i> • <i>Olakšati razvoj i implementaciju lokalnih razvojnih strategija</i> 				
Indikatori učinka:		Polazište 2000	2025	2028
SC2	Rast i radna mjesta u ruralnim područjima: nova radna mjesta podržana pomoću Crne Gore i ZPP-a	0	662	1505
SC3	Broj podržanih projekata za poboljšanje ruralne infrastrukture	305	500	800
SC4	Pokrivenost LEADER-om: udio ruralnog stanovništva obuhvaćenog lokalnim razvojnim strategijama	0	5%	30%

SC5	Ruralni razvoj: broj ruralnih preduzeća, uključujući bioekonomska preduzeća, razvijena uz podršku Crne Gore i ZPP-a	0	10	70
SC6	Pametna tranzicija ruralne ekonomije: broj podržanih strategija pametnog sela	0	0	2
SC7	Udio ruralnog stanovništva koje ima koristi od poboljšanog pristupa uslugama i infrastrukturi kroz podršku u okviru ZPP-a	10%	20%	40%

Aktivnosti, indikatori rezultata i izvori finansiranja

Aktivnosti koje finansira Crna Gora biće definisane godišnjim Agrobudžetom, u okviru pretpristupnog programa EU definisane su IPARD M5, M6 i M7, aktivnosti u okviru ZPP-a biće definisane strateškim planom ZPP-a.

Kod	Opis	Indikatori rezultata (output)	Izvor finansiranja
C1.1	Privlačenje i podrška mladim poljoprivrednicima i početnicima (A75) - RD	O.25 Broj mladih poljoprivrednika koji dobijaju podršku za pokretanje poslovanja	Agrobudžet /CAP EAFRD
		O.26 Broj novih poljoprivrednika koji dobijaju podršku za pokretanje poslovanja (osim mladih poljoprivrednika navedenih pod O.25)	
		O.27 Broj ruralnih preduzeća koja dobijaju podršku za osnivanje	
C1.2	Žene preduzetnice- RD	O.25 Broj žena privrednika - poljoprivrednika koji dobijaju podršku za pokretanje poslovanja	
C2.1	Diverzifikacija	O.24. Broj operacija ili jedinica produktivnih ulaganja izvan poljoprivrednog gazdinstva obuhvaćenih podrškom	Agrobudžet, IPARD M7/CAP-EAFRD
C2.2	Investicije u ruralnu infrastrukturu	O.24. Broj operacija ili jedinica produktivnih ulaganja izvan poljoprivrednog gazdinstva obuhvaćenih podrškom	Agrobudžet, IPARD M6/CAP-EAFRD
C2.3	LEADER pristup	O.31 Broj lokalnih razvojnih strategija (LEADER) ili pripremi radnji obuhvaćenih podrškom	IPARD M5/CAP-EAFRD
C2.4	Podrška Smart Village strategijama (Strategija pametnog sela)	O.31 Broj lokalnih razvojnih strategija (LEADER) ili pripremi radnji obuhvaćenih podrškom	CAP-EAFRD
C2.5	Podrška zelenim digitalnim radnim mjestima i međugeneracijskom razmjenom u ruralnim područjima	Broj zelenih digitalnih radnih mjesta u ruralnim područjima koji doprinose međugeneracijskoj razmjeni	Agrobudget, IPARD M6/ CAP-EAFRD

Izvori verifikacije: Godišnji izvještaj MPŠV, Godišnji izvještaj Agencije za plaćanja

Strateški cilj 4: Razviti mrežu prenosa znanja i primjene novih tehnologija za povećanje bezbjednosti hrane, povećanje konkurentnosti i zaštitu životne sredine

D1 Operativni cilj 10: Modernizovati poljoprivredu i ruralna područja podsticanjem i dijeljenjem znanja, inovacija i digitalizacije u poljoprivredi i ruralnim područjima i promovisanjem njihove upotrebe među poljoprivrednicima kroz bolji pristup istraživanju, inovacijama, razmjeni znanja i obuci

Opis: Prema sektorskoj analizi, crnogorska poljoprivreda bilježi niže i nedosljedne prinose u odnosu na zemlje članice EU, između ostalog, zbog neprimjenjivanja agrotehničkih mjera, neadekvatne rasne ili genetske osnove. Troškovi proizvodnje su veći i zbog neracionalnog korišćenja vještačkih resursa, što je u velikoj mjeri posljedica nedovoljnog prisustva savjetodavnih službi pored poljoprivredne proizvodnje. Mladi i novi poljoprivrednici nijesu vješti, neophodna su uputstva i planiranje proizvodnje. Strateški cilj D ima za cilj da izgradi mrežu znanja, koja će (i) biti ojačana i dostupna za prenošenje znanja poljoprivrednicima, (ii) će se redovno unaprijeđivati i preuzimati znanja od naučnoistraživačkih institucija, (iii) kontinuirano pratiti proizvodnju i dati povratne savjete poljoprivrednicima i (iv) podržati učešće poljoprivrednika, savjetnika i istraživačkih institucija u inovativnim poljoprivrednim projektima. Očekuje se da će svaki poljoprivrednik dobiti savjet/obuku ili informacije najmanje jednom godišnje (27.000 nosilaca u 2028), program obuke će biti vezan za šeme proizvodnje i podrške. Obuke i konsultacije između naučnih institucija i savjetnika biće obezbijedene u vidu programa obuke i realizovane za svih 66 savjetnika. Uz sertifikaciju privatnih savjetnika, to je prilika da do 2028. godine imamo 100 savjetnika na terenu. Programi će se razvijati u okviru operativnog cilja E1.

Ključne potrebe adresirane:

- *Olakšati kontinuiranu upotrebu znanja u poljoprivredi*

	Indikatori učinka:	Polazište 2020	2025	2028
SD1	Broj ljudi koji imaju koristi od savjeta, obuka, razmjene znanja ili učestvuju u radnim grupama Evropskog partnerstva za inovacije (EIP) koje podržavaju projekti Crne Gore i ZPP-a u cilju jačanja ekonomske, društvene, ekološke i klimatske održivosti te uspješnost u području efikasnosti resursa	0	12000	27000
SD2	Broj savjetnika koji dobijaju podršku radi uključivanja u sisteme znanja i inovacija u poljoprivredi (AKIS)	0	66	100
SD3	Broj ljudi koji imaju koristi od savjeta, obuka, razmjene znanja ili učestvuju u radnim grupama Evropskog partnerstva za inovacije (EIP) koji ispunjavaju uslove za podršku u okviru projekata Crne Gore i ZPP-a a u vezi sa ekološkim i klimatskim djelovanjem	-	12066	27100

Aktivnosti, indikatori rezultata i izvori finansiranja

Aktivnosti koje finansira Crna Gora biće definisane godišnjim Agrobudžetom, u okviru pretpristupnog programa EU definisane su IPARD (mjera tehničke pomoći), aktivnosti u okviru ZPP-a biće definisane strateškim planom ZPP-a.

Kod	Opis	Indikatori rezultata (output)	Izvor finansiranja
------------	-------------	--------------------------------------	---------------------------

D1.1	Razmjena znanja, inovacija i digitalizacije u poljoprivredi	O.33. Broj djelovanja ili jedinica obuhvaćenih podrškom za obuku, savjetovanje i podizanje svijesti	Agrobudžet, IPARD TA/CAP-EAFRD
D1.2	Kontinuirano učešće poljoprivrednika u sticanju i jačanju stručnih znanja	Broj sertifikata o godišnjim obukama poljoprivrednika o uslovima u poljoprivrednoj politici.	Agrobudžet, IPARD TA/CAP-EAFRD
		Broj sertifikata o godišnjim obukama poljoprivrednika iz oblasti agrotehnike u oblasti proizvodnje, mogućnosti udruživanja i šemama kvaliteta	Agrobudžet, IPARD TA/CAP-EAFRD
D1.3	Kontinuirano učešće savjetodavaca u sticanju i jačanju stručnih znanja	Broj sertifikata o godišnjim obukama savjetodavaca iz stručne oblasti rada	Agrobudžet, IPARD TA/CAP-EAFRD
D1.4	Razmjena znanja i učešće u radu grupe Evropskog partnerstva za inovacije (EIP)	0.2 Broj savjetodavnih akcija ili jedinica za pružanje podrške inovacijama za pripremu ili sprovođenje projekata radne grupe Evropskog partnerstva za inovacije (EIP)	Agrobudžet, IPARD TA/CAP-EAFRD
D1.5	Objava kontakt podataka savjetodavaca na web sajtu i područja ekspertize	Broj objavljenih savjetodavaca	Agrobudžet, IPARD TA/CAP-EAFRD
D1.6	Objavlivanje uputstava i materijala za poljoprivrednike	Broj savjetodavnih priručnika i analiza isplativosti poljoprivredne proizvodnje	Agrobudžet, IPARD TA/CAP-EAFRD
D1.7	Razmjena znanja i učešće u drugim oblicima saradnje	O.32 Broj drugih saradničkih operacija ili jedinica obuhvaćenih podrškom (isključujući one EIP-a navedene pod O.1)	Agrobudžet, IPARD TA/CAP-EAFRD
Izvori verifikacije: Godišnji izvještaj MPŠV, Godišnji izvještaj Agencije za plaćanja			

Strateški cilj 5: Upravlјati politikama poljoprivrednog i ruralnog razvoja efikasno i transparentno

E1 Operativni cilj E.1 Zakonodavni i institucionalni okviri usklađeni sa pravnim tekovinama EU				
Opis: Institucije Crne Gore su dobro prilagođene i pravni okvir usklađen sa pravnim tekovinama EU, međutim, potrebno je dalje prilagođavanje za sprovođenje poljoprivredne politike u okviru ZPP. Priprema GAEC i SMR-a da se u potpunosti usaglase, prilagođavanje mjera, jačanje savjetodavne službe, razvoj specifičnih programa podrške i eko-šema, kao i priprema za pregovore.				
Ključne potrebe adresirane:				
<ul style="list-style-type: none"> • <i>Uspostaviti usaglašen okvir za implementaciju mjera ZPP u Crnoj Gori</i> 				
	Indikatori učinka:	Polazište 2020	2025	2028
SE11	Zakonski i podzakonski akti usaglašeni sa pravnom tekovinom EU. Usvojene Zakonske regulative za upravljanje pašnjacima i zaštitu protiv smanjenja raspoloživog poljoprivrednog zemljišta	95%	100%	
SE12	Programi za sprovođenje mjera usvojeni - IPARD III program odobren i mjere objavljene, GAEC i SMR definisani, ekošeme	20%	100%	

	razvijene i objavljene, strateški plan ZPP razvijen i potvrđen od strane EU			
SE13	Struktura finansijskih sredstava ZPP - EAGF, EAFRD, za sektor vina, sektor pčelarstva, utvrđena	0	100%	
SE14	AKIS uspostavljen	0	50%	100%
Aktivnosti, indikatori rezultata i izvori finansiranja				
Kod	Opis	Indikatori rezultata (output)		Izvor finansiranja
E1.1	Prilagođavanje zakonskih osnova novim uredbama EU (po planu pristupanja)	Broj zakonskih, podzakonskih akata usklađenih sa novom ZPP		Crna Gora/IPA
E1.2	Prilagođavanje institucionalne strukture za sprovođenje ZPP 2022-2027	Broj imenovanih tijela i službenika odgovornih za akreditaciju i praćenje postpristupnog programa		Crna Gora/IPA
E1.3	Regulisanje korišćenja poljoprivrednog zemljišta	Broj zakonskih/podzakonskih akata o međusobnim odnosima prilikom korišćenja zajedničkih pašnjaka		Crna Gora
		Broj zakonskih/podzakonskih akata kojima se reguliše sprečavanje smanjenja raspoloživog poljoprivrednog zemljišta		
E1.4	Prilagođavanje postojećih mjera mjerama nove perspektive ZPP – direktna plaćanja	Broj postojećih mjera za direktna plaćanja – proizvodno vezana, prilagođen		Crna Gora/EU
E1.5	Prilagođavanje osnovnog uslovnog nevezanog plaćanja sa razvojem standarda (GAEC i SMR), i uvođenje dodatnih plaćanja za područja sa ograničenim mogućnostima za poljoprivrednu proizvodnju	Broj GAEC i SMR pravila razvijen		Crna Gora/EU
		Broj područja sa ograničenim mogućnostima za poljoprivrednu proizvodnju		
		Broj objavljenih mjera za direktna plaćanja		
E1.6	Usklađivanje dodatnih vezanih plaćanja po površini i po glavi životinje (UG)	Broj razvijenih mjera dodatnih vezanih plaćanja		Crna Gora/EU
		Broj objavljenih mjera dodatnih vezanih plaćanja		
E1.7	Razvoj programa eko-šema	Broj razvijenih eko-šema		Crna Gora/EU
		Broj objavljenih eko-šema		
E1.8	Razvoj programa ekoloških i klimatskih obaveza te akreditacija M4 i M11 IPARD III	Broj programa ECM i organskih mjera razvijen		Crna Gora/EU
		Broj programa ECM i organskih programa mjera objavljen		
E1.9	Razvoj CMO mjera po ZPP zahtjevima	Broj mjera CMO mjera razvijen		Crna Gora/EU
E1.10	Razvoj sektorskih programa: ostali sektorski operativni programi i Nacionalni pčelarski program	Broj razvijenih operativnih programa i Nacionalni pčelarski program		Crna Gora/EU
E1.11	Razvoj programa podrške svih oblika udruživanja poljoprivrednih proizvođača isključivo mjera za podršku EIP	Broj programa podrške udruživanja poljoprivrednih proizvođača isključivo mjera za podršku EIP		Crna Gora/EU

E1.12	Razvoj programa promocije poljoprivrede uključujući šeme kvaliteta u Crnoj Gori	Broj programa za unapređivanje i promociju šema kvaliteta	Crna Gora/EU
E1.13	Razvoj inovativnih programa za razmjenu znanja uključivo mjera za podršku EIP i ostalih programa udruživanja za transfer znanja	Broj inovativnih programa udruživanja za transfer znanja	Crna Gora/EU
E1.14	Utvrđivanje omotnica podrške kroz ZPP: EAGF, EAFRD, vino i pčelarstvo	Broj utvrđenih omotnica podrške potvrđen	Crna Gora/EU
		Broj predloga za utvrđenje omotnica u okviru ZPP	Crna Gora/EU
E1.15	Razvoj Strateškog plana ZPP	Strateški plan ZPP potvrđen od strane EU	Crna Gora/EU
E1.16	Jačanje kapaciteta naučno istraživačke i savjetodavne strukture u prenošenju inovativnih praksi u poljoprivredi	Broj savjetodavaca u poljoprivredi uključujući privatne licencirane savjetodavce	Crna Gora/EU
		Broj podržanih poljoprivrednih savjetodavaca obučeni u saradnji sa naučno-istraživačkim institucijama	
		Broj razvijenih programa tehničke podrške za udruživanja poljoprivrednih proizvođača uključujući mjere podrške EIP	
		Broj savjetodavaca uključenih u mrežu znanja	
		Broj razvijenih portala za razmjenu znanja sa informacijama o proizvodima i poljoprivrednicima koji su uključeni u šeme kvaliteta i ponude autohtone hrane	
		Broj razvijenih priručnika za specifične sektore i proizvodnih tehničkih specifikacija	
Izvori verifikacije: Izvještaj o napretku EU, Godišnji izvještaj MPŠV, Godišnji izvještaj Agencije za plaćanja			

E2 Operativni cilj E.2 Jačanje struktura i sistema za sprovođenje mjera zajedničke poljoprivredne politike EU u Direktoratu za plaćanja

Opis: Direktorat za plaćanja u okviru MPŠV je akreditovan za sprovođenje IPARD programa. Takođe, sprovodi direktna plaćanja poput EU. Tri mjere se trenutno implementiraju kroz IPARD program i naredne četiri mjere i mjera tehničke pomoći biće akreditovane u okviru IPARD III. Do trenutka pristupanja mora biti pripremljena za sprovođenje mjera iz strateškog plana ZPP.

Ključne potrebe adresirane:

- *Uspostaviti usaglašen okvir za implementaciju mjera ZPP u Crnoj Gori*
- *Povećati efikasnost implementacije programa*

	Indikatori učinka:	Polazište 2020	2025	2028
SE21	Registri usaglašeni sa pravnom tekovinom EU, uvezani i sa ažuriranim numeričkim podacima i prostornim podlogama	70%	100%	
SE22	Administrativni i upravljački sistemi uspostavljeni	60%	100%	

SE23	IACS akreditovan za sprovođenje mjera ZPP po Strateškom planu, agencija za sprovođenje CMO mjera akreditovana i sprovodi CMO mjere, sistem za upravljanje EAFRD I EAGF akreditovan i funkcionalan	0%	100%	
SE24	Agencija za plaćanje akreditovana i sprovodi mjere ZPP	20%	100%	
Aktivnosti, indikatori rezultata i izvori finansiranja				
Kod	Opis	Indikatori rezultata (output)	Izvor finansiranja	
E2.1	Jačanje registara za sprovođenje ZPP	Broj ha pokriveno u SIZEP	IPA/MIDAS	
		% zemljišta pokrivenog SIZEP parcelama		
		Broj novih uvezenih ortofoto, DEM i ostalih prostornih slojeva		
		Broj EFA slojeva kreirano		
E2.2	Jačanje administrativnih kapaciteta za obradu zahtjeva, kontrolu na terenu, obračun i izvještavanje za uslovna direktna plaćanja, eko-šeme i višegodišnje šeme	Broj kontrola na terenu generisano u IAKS	IPA/MIDAS	
		% IACS mjera uključeno u kontrolu na terenu		
		% tehničke opremljenosti kontrole na terenu		
		Broj CWRS kontrola		
		Broj izvještaja o implementaciji direktnih plaćanja generisano iz IAKS-a		
		Broj integriranih obračuna sa smanjenjima i sankcijama		
		Broj evidencija višegodišnjih obaveza		
E2.3	Uvođenje ZPP-sličnih direktnih plaćanja	Broj EFA slojeva integrisano u kontrole	IPA/MIDAS	
		Broj GAEC i SMR implementirano		
		Broj mjera prilagođenih nevezanih direktnih plaćanja		
		Broj mjera vezanih direktnih plaćanja		
		Broj programa mjera: eko-šema implementiranih		
		Broj programa mjera: AEC i organskih šema implementiranih		
		Broj IPARD III – like mjera po hektaru (M4, M11)		
E2.4	Jačanje administrativnih kapaciteta za sprovođenje mjera CMO	Broj mjera CMO implementiranih	IPA	
		Broj softvera za podršku CMO implementiranih		
E2.5	Jačanje administrativnih kapaciteta za sprovođenje novih mjera EAFRD - like	Broj novih mjera EAFRD-like implementiranih	IPA/MIDAS	
E2.6		Broj softverskih rješenja za upravljanje mjerama ZPP uvedenih		

	Jačanje administrativnih kapaciteta za upravljanje EAGF i EAFRD	Broj mjera EAGF i EAFRD uvedeno u sistem	
E2.7	Jačanje efikasnosti administrativne obrade IPARD	Broj godišnjih analiza efikasnosti	
		Broj akcija za povećanje efikasnosti	
		Broj priručnika za IPARD promijenjenih za povećanje efikasnosti i obrade	
		Broj softverskih rješenja za obradu IPARD zahtjeva	
E2.8	Akreditacija mjera IPARD	Broj mjera IPARD akreditovanih	Crna Gora
E2.9	Akreditacija IT sistema	Broj akreditovanih sistema	IPA/MIDAS
E2.10	Jačanje finansijsko računovodstvene funkcije	Broj softverskih sistema za računovodstvo, finansije, upravljanje dugovima, upravljanje garancijama i izvještavanje X-tabele	IPA/MIDAS/Crna Gora
		Broj finansijskih obračuna	
E2.11	Jačanje regionalnih kancelarija	Broj regionalnih kancelarija Agencije uspostavljenih i akreditovanih	MIDAS/Crna Gora
E2.12	Jačanje organizacione strukture za implementaciju post-pristupnih mjera – priprema za akreditaciju	Broj zaposlenih	Crna Gora/IPA/MIDAS
		% pisanih procedura	
		Broj revizija samoprocjene za akreditaciju % spremnost za akreditaciju EAGF/EAFRD	
E2.13	Implementacija direktnih plaćanja	Broj izvještaja o sprovedenim direktnim plaćanjima uključujući kontrolu na terenu	Crna Gora
E2.14	Implementacija mjera ruralnog razvoja	Broj izvještaja o sprovedenim plaćanjima ruralnog razvoja	Crna Gora
E2.15	Implementacija mjera CMO	Broj izvještaja o mjerama CMO	Crna Gora
E2.16	Izveštavanje	Broj godišnjih izvještaja Agencije uključujući finansijske izvještaje	Crna Gora
E2.17	Planiranje	Broj godišnjih planova Agencije	Crna Gora
Izvori verifikacije: Izvještaj o napretku EU, Godišnji izvještaj MPŠV, Godišnji izvještaj Agencije za plaćanja			

E3 Operativni cilj E.3 Unaprijeđenje analitičke i statističke funkcije MPŠV

Opis: Nova pravna tekovina ZPP-a uspostavlja okvir upravljanja politikom zasnovan na informacijama koje temelje na dokazima i mjerljivim indikatorima. Kako bi se ZPP Strateški plan podržao relevantnim osnovnim informacijama i obezbijedilo mjerenje napretka politike zasnovano na dokazima, neophodno je u Crnoj Gori izgraditi koherentno prikupljanje i obradu podataka u skladu sa pravilima ZPP-a i zahtjevima za statističko izvještavanje.

Ključne potrebe adresirane:

- Povećati kvalitet statistike i drugih informacija za upravljanje poljoprivredom i ruralnim razvojem*

	Indikatori učinka:	Polazište 2020	2025	2028
SE31	Analitički statistički i izvještajni sistem za podršku upravljanja politikama integrisan i koherentan	0%	100%	

SE32	Sistemi za monitoring podataka operativni	0%	100%	
SE33	Nacionalna mreža za ZPP uspostavljena	0%	100%	
Aktivnosti, indikatori rezultata i izvori finansiranja				
Kod	Opis	Godišnji indikatori (izlaz)		Izvor finansiranja
E3.1	Jačanje statistike: uspostaviti sistem za razmjenu podataka iz administrativnih izvora	Broj memoranduma za razmjenu podataka između MONSTAT, Agencije za plaćanja, UBHVFP sklopljen		IPA/MIDAS
E3.2	Razvoj statističkih izvještaja za upravljanje poljoprivrednom politikom	Broj statističkih izvještaja za upravljanje poljoprivrednom politikom		IPA/MIDAS
		Broj softvera za uvezivanje i razmjenu podataka sa MONSTAT-om		
E3.3	Jačanje analitičkog sistema za upravljanje politikama u poljoprivredi i ruralnom razvoju	Broj softverskih rješenja za integrisano skupljanje i analizu podataka		IPA/MIDAS
		Broj analitičkih izvještaja za upravljanje poljoprivrednom politikom		
E3.4	Implementacija FADN	Broj softverskih rešenja za FADN		IPA/MIDAS/FAO
		Broj gazdinstava uključenih u FADN, · Broj RICA-1 izvještaja		
		Broj savjetodavaca obučениh za upotrebu FADN		
		Broj savjetodavaca uključenih u FADN		
		Broj objavljenih informacija o proizvodnji		
E3.5	Uspostaviti sistem izvještavanja o cijenama i bazu podataka trgovaca voćem i povrćem	Broj korisnika MIS		IPA/MIDAS
		Broj softverskih rešenja za MIS		
E3.6	Uspostavljanje sistema izvještavanja o cijenama za praćenje cijena glavnih poljoprivrednih proizvoda i inputa	Broj objavljenih nedeljnih izvještaja MIS na portalu		IPA/MIDAS
		Broj poljoprivrednih proizvoda uključenih u MIS		
E3.7	Razvoj Zelenog izvještaja – godišnjeg izvještaja MPŠV	Broj godišnjih izvještaja MPŠV – Zeleni izvještaj		IPA/MIDAS
E3.8	Jačanje kapaciteta	Broj zaposlenih		Montenegro
Izvori verifikacije: Izvještaj o napretku EU, Godišnji izvještaj MPŠV, Monstat Godišnjak				

Aktivnosti za realizaciju operativnih zadataka

Aktivnosti za realizaciju operativnog zadatka sa polazišnim vrijednostima kao i projekcije za 2025. i 2028. godinu date su u Akcionom planu.

Operativni cilj, mjere i aktivnosti utvrđene ovim Akcionim planom su u skladu sa strateškim i operativnim ciljevima koji proizilaze iz odredbi Zajedničke poljoprivredne politike (ZPP) Evropske unije, čiji će Crna Gora postati dio u trenutku pristupanja. Kako bi prelazak na pravila ZPP bio što jednostavniji, ova Strategija je u skladu sa ovim ciljevima.

4. AKCIONI PLAN

A Strateški cilj 1: Povećati otpornost i konkurentnost proizvodnje i prerade bezbjedne hrane						
A.1 Operativni cilj 1: Podržati održiv prihod gazdinstava i otpornost poljoprivrednog sektora kako bi se poboljšala dugoročna sigurnost hrane i poljoprivredna raznolikost, kao i da bi se osigurala ekonomska održivost poljoprivredne proizvodnje						
Indikatori učinka		2020	2025	2028	Verifikacija	
SA1	Broj poljoprivrednih gazdinstava upisanih u Registar poljoprivrednih gazdinstava	13400	25000	27000	Godišnji izvještaj MPŠV Godišnji izvještaj rada Agencije	
SA2	Broj poljoprivrednih gazdinstava koja primaju podršku u vezi sa prihodima radi jačanja konkurentnosti, održivosti ili kvaliteta	6700	17500	24300		
SA3	Broj hektara obuhvaćenih podrškom vezanim plaćanjima za jačanje samoodrživosti snabdjevanja hranom	0	10.000	20.000		
SA4	Broj UG obuhvaćenih podrškom vezanim plaćanjima za konkurentnosti, održivosti ili kvaliteta	40634	82000	84000		
SA5	Broj hektara korišćene poljoprivredne površine obuhvaćene podrškom dohotku i podložan unakrsnoj usklađenosti	9012	255400	255400		
SA6	Obnovljeno poljoprivredno zemljište (ha)	0	25.000	50.000		
R4	Udio korišćene poljoprivredne površine obuhvaćene podrškom dohotku i podložan uslovanosti	3,49%	91%	91%		
R5	Procenat poljoprivrednih gazdinstava sa instrumentima za upravljanje rizicima a za koje je dodijeljena podrška Crne Gore i ZPP	2%	3%	4%		
R7	Procenat dodatne podrške po hektaru u područjima sa većim potrebama (u odnosu na prosjek)	0	30%	50%		
Aktivnosti i rezultati						
	Opis	Indikator rezultata (output)	2020	2025	2028	
A1.1	Osnovna plaćanja u biljnoj proizvodnji po ha/osnovni prihod	O.4. Broj ha podržano	9012	12400	12400	Godišnji izvještaj MPŠV Godišnji izvještaj rada Agencije
A1.2	Osnovna plaćanja u biljnoj proizvodnji po ha - višegodišnje livade i pašnjaci	O.4. Broj ha podržano	0	243000	243000	
A1.3	Plaćanja za prirodna ili ostala ograničenja vezana za površnu (A71) - po ha	O.12 Broj ha podržano	0	255400	255400	
A1.4	Dodatno plaćanje za mladog nosioca gazdinstva - po ha	O.6 Broj ha plaćenih mladim nosiocima gazdinstava	900	7662	7662	
A1.5	Proizvodno vezana plaćanja za održivost po ha: voće, povrće, masline, sjeme	O.10. Broj ha – proizvodno vezane podrške	0	12400	12400	
A1.6	Proizvodno vezana plaćanja za održivost po grlu (mlijeko, tov, ostalo) – za održivost	O.11. Broj grla – proizvodno vezane podrške - stočarstvo	40634	84800	84800	

A1.7	Proizvodno vezana plaćanja za održivost po grlu (mlijeko, tov, ostalo) – za održivost	O.11. Broj grla – proizvodno vezane podrške - mlijeko	11624	32000	36000	
A1.8	Upravljanje rizicima u poljoprivredi	O.9 Broj jedinica obuhvaćen podrškom	279	500	1000	
A1.9	Preraspodijeljena podrška prihodu	O.7 Broj hektara za koje se dobija preraspodijeljena podrška prihodu	0	0	0	
A1.10	Podrška malim gazdinstvima	O.5 Broj korisnika ili broj hektara za koje se primaju plaćanja za male poljoprivrednike	0	22500	24300	
A1.11	Vezana podrška za duvan	O.10. Broj ha – proizvodno vezane podrške - nacionalne	20	20	20	
A.2 Operativni cilj 2: Ojačati tržišnu orijentaciju i povećati konkurentnost poljoprivrednih gazdinstava kratkoročno i dugoročno, uključujući veću usmjerenost na istraživanja, tehnologiju i digitalizaciju (SO2)						
Indikatori učinka			2020	2025	2028	
SA7	Udio poljoprivrednih gazdinstava koja dobijaju podršku za ulaganja u restrukturiranje i modernizaciju, uključujući poboljšanje efikasnosti resursa		16%	37%	55%	Godišnji izvještaj MPŠV
SA8	Broj projekata podržanih u okviru IPARD programa za ulaganja u restrukturiranje i modernizaciju, uključujući poboljšanje efikasnosti resursa		210	680	1330	Godišnji izvještaj rada Agencije
Aktivnosti i rezultati			2020	2025	2028	
Kod	Opis	Indikatori rezultata (output)	2020	2025	2028	
A2.1	Investicije u poljoprivredna gazdinstva	O.20. Broj operacija ili jedinica produktivnih ulaganja na poljoprivrednom gazdinstvu obuhvaćenih podrškom	199	600	1100	Godišnji izvještaj MPŠV
A2.2	Investicije u mala poljoprivredna gazdinstva	O.20. Broj operacija ili jedinica produktivnih ulaganja na poljoprivrednom gazdinstvu obuhvaćenih podrškom	1700	8500	13600	Godišnji izvještaj rada Agencije
A2.3	Investicije u procesne kapacitete	O.24. Broj operacija ili jedinica produktivnih ulaganja izvan poljoprivrednih gazdinstava, a obuhvaćenih podrškom	11	80	230	
A2.4	Investicije u šumarstvu	O.24. Broj operacija ili jedinica produktivnih ulaganja izvan poljoprivrednih gazdinstava obuhvaćenih podrškom	0	10	50	
A3 Operativni cilj 3: Poboljšati položaj poljoprivrednika u lancu vrijednosti						

Indikatori učinka			2020	2025	2028	Godišnji izvještaj MPŠV Godišnji izvještaj rada Agencije
SA9	Bolja organizacija lanca snabdijevanja: udio poljoprivrednih gazdinstava koja učestvuju u grupama proizvođača, organizacijama proizvođača, lokalnim tržištima, kratkim lancima snabdijevanja i sistemima kvaliteta kojima je dodijeljena podrška u okviru Agrobudžeta i ZPP-a		3%	5%	7%	
SA10	Koncentracija ponude: udio vrijednosti proizvodnje koju na tržište stavljaju proizvođačke organizacije ili grupe proizvođača sa operativnim programima u određenim sektorima		0	10%	20%	
SA11	Broj podržanih gazdinstava uključenih u poljoprivrednom lancu		350	1260	1950	
SA12	Broj proizvođača uključenih u registrovane šeme kvaliteta, integrisanu proizvodnju i organsku proizvodnju preko organizacija proizvođača		0	50	100	
SA13	Udio proizvođača uključenih u registrovane šeme kvaliteta, integrisanu proizvodnju i organsku proizvodnju preko organizacija proizvođača		0	0,4%	0,5%	
SA14	Broj škola uključenih u programe šeme školske prehrane		7	20	40	
Aktivnosti i rezultati			2020	2025	2028	
Kod	Opis	Indikatori rezultata (output)	2020	2025	2028	Godišnji izvještaj MPŠV Godišnji izvještaj rada Agencije
A3.1	Podrška učešću poljoprivrednika u sistemima kvaliteta	O.29. Broj korisnika koji primaju podršku za učešće u zvaničnim sistemima kvaliteta	0	30	100	
A3.2	Podrška aktivnostima informisanja i promocije šema kvaliteta	O.29. Broj korisnika koji primaju podršku za učešće u zvaničnim sistemima kvaliteta	0	30	100	
A3.3	Podrška za uspostavljanje i rad proizvođačkih organizacija	O.28 Broj grupa proizvođača i proizvođačkih organizacija obuhvaćenih podrškom	1	3	5	
A3.4	Podrška za druge oblike saradnje u poljoprivrednom lancu	O.32 Broj drugih saradničkih operacija ili jedinica obuhvaćenih podrškom (isključujući one EIP-a navedene pod O.1)	350	1260	1950	
S1	Sprovođenje mjera iz odobrenih operativnih programa	O.35. Broj operativnih programa obuhvaćenih podrškom	0	3	5	
S2	Sprovođenje mjera: vino	O.36. Broj djelovanja ili jedinica obuhvaćenih podrškom u sektoru vina	17	30	40	
S3	Sprovođenje mjera iz Nacionalnog programa u pčelarstvu	O.37. Broj djelovanja ili jedinica za očuvanje ili poboljšanje pčelarstva	80	500	1300	

I1	Podrška poljoprivrednim gazdinstvima i proizvođačkim organizacijama za plasman hrane u edukativne institucije	Broj uključenih škola	7	20	40	
I2	CMO mjere-Intervencije na tržištu-skladištenje	Broj intervencija	1	1	1	
A.4 Operativni cilj 4: Poboljšati odgovor poljoprivrede na društvene zahtjeve za hranom i zdravljem, uključujući visokokvalitetnu, bezbjednu i hranjivu hranu proizvedenu na održiv način, kako bi se smanjilo rasipanje hrane, kao i za poboljšanje dobrobiti životinja i borbu protiv otpornosti na antimikrobne lijekove						
Indikatori učinka			2020	2025	2028	
SA15	Ograničavanje upotrebe antimikrobnih sredstava: udio uslovnih grla (UG) obuhvaćenih akcijama za koje se dodjeljuje podrška radi ograničenja upotrebe antimikrobnih sredstava (sprečavanje/smanjenje)		0	50%	80%	MONSTAT
SA16	Broj uslovnih grla (UG) obuhvaćenih akcijama za koje se dodjeljuje podrška radi ograničenja upotrebe antimikrobnih sredstava (sprečavanje/smanjenje)		0	41000	67840	Godišnji izvještaj MPŠV
SA17	Poboljšanje dobrobiti životinja: udio uslovnih grla (UG) obuhvaćenih akcijama za koje se dodjeljuje podrška radi poboljšanja dobrobiti životinja		0	13%	15%	Godišnji izvještaj rada Agencije
Aktivnosti i rezultati						
	Opis	Indikatori rezultata (output)	2020	2025	2028	
A4.1	Poboljšanje dobrobiti životinja i borba protiv antimikrobne rezistencije	O.18 Broj uslovnih grla (UG) za koje se dobija podrška za dobrobit životinja, zdravlje ili jačanje biosigurnosnih mjera	0	82000	84000	Godišnji izvještaj rada Agencije
A4.2	Investicije za dobrobit životinja	Investicije za dobrobit životinja (IPARD M1), EAFRD 80% podrške	10	70	100	Godišnji izvještaj MPŠV EU report – M&E
B.Strateški cilj 2: Osigurati efikasno upravljanje prirodnim resursima Crne Gore i ostvariti ciljeve Zelene agende						
B. Operativni cilji 5,6,7						
B1: Doprinijeti ublažavanju klimatskih uticaja, uključujući smanjenje emisije gasova staklene bašte i poboljšanje sekvestracije ugljenika, kao i promovisanje održive energije						
B2: Podržati održivi razvoj i efikasno upravljanje prirodnim resursima kao što su voda, zemljište i vazduh, uključujući smanjenje zavisnosti od hemikalija						
B3: Doprinijeti zaustavljanju procesa gubitka biodiverziteta						
Indikatori učinka			2020	2025	2028	
SB1	Upotreba pesticida (kg/ha)		6 (2017)	4	3	MONSTAT
SB2	Upotreba vještačkih đubriva (kg/ha)		151 (2019)	100	75	
SB3	Površine pod organskom proizvodnjom (ha)		4823	31925	63679	

SB4	Površine pod organskom proizvodnjom (% korišćenog poljoprivrednog zemljišta)	1,8%	12,3%	24,7%	Godišnji izvještaj MPŠV	
SB5	Površine u biljnoj proizvodnji obuhvaćene podrškom za upotrebu prirodnog đubriva u poljoprivrednoj proizvodnji	0	12400	32000		
SB6	Broj uslovnih grla (UG) obuhvaćenim podrškom za upravljanje đubrivom vezanim za poljoprivredu proizvodnju	0	82000	84000		
Aktivnosti i rezultati		2020	2025	2028		
	Opis	Indikatori rezultata (output)				
B1	Program eko-šema	O.8 Broj hektara koji imaju koristi od eko-šema	0	255400	255400	Godišnji izvještaj rada Agencije
		O.8 Broj uslovnih grla koji imaju koristi od eko-šema	0	82000	84000	
B2	Program agro-ekoloških, klimatskih mjera i organske proizvodnje sa dugogodišnjim obavezama	O.14. Broj hektara (isključujući šumarstvo) ili broj drugih jedinica obuhvaćenih obavezama u području životne sredine ili klime koje prevazilaze obavezne zahtjeve	0	24976	32000	Godišnji izvještaj MPŠV EU report – M&E
		O.15 Broj hektara (šumarskih) ili broj drugih jedinica obuhvaćenih obavezama u području životne sredine ili klime koje prevazilaze obavezne zahtjeve	0	120	865	
		O.16 Broj hektara ili broj drugih jedinica obuhvaćenih obavezama održavanja za pošumljavanje i agrošumarstvo	0	30	30	
		O.17 Broj hektara ili broj drugih jedinica za koje se dobija podrška za organsku proizvodnju	684	976	2100	
		O.17a Broj hektara ili broj drugih jedinica za koje se dobija podrška za integrisanu proizvodnju	0	3968	9920	
		O.19 Broj operacija ili jedinica koje podržavaju genetičke resurse	1200	2000	2800	
		Broj (ha) kojima se podržava biodiverzitet i očuvanje pejzaža	0	255400	255400	
		Broj (ha) kojima se podržava smanjenje	0	12400	12400	

		pesticida u poljoprivrednoj proizvodnji				
		Broj ha kojima se podržava održiva upotreba stajskog đubriva i smanjenje vještačkog đubriva u poljoprivrednoj proizvodnji	0	12400	32000	
		Broj UG kojima se podržava isporuka stajskog đubriva gazdinstvima	0	82000	84000	
B3	Neproductivne investicije	O.21 Broj operacija ili jedinica neproductivnih ulaganja na poljoprivrednom gazdinstvu obuhvaćenih podrškom	0	10	30	
B4	Investicije u obnovljive izvore energije	O.24. Broj operacija ili jedinica produktivnih ulaganja izvan poljoprivrednog gazdinstva obuhvaćenih podrškom	0	70	140	
B5	Investicije u šumarstvu	O.23. Broj operacija ili jedinica neproductivnih ulaganja izvan poljoprivrednog gazdinstva obuhvaćenih podrškom (ha)	0	300	859	
B6	Područja sa ograničenjima upravljanja uzrokovana zakonskom zaštitom (po ha)	O.13 Broj hektara za koje se dobija podrška u okviru mreže Natura 2000 ili Direktive 2000/60/EZ	0	10173	20347	
C. Strateški cilj 3: Podići kvalitet života i obim ekonomskih aktivnosti u ruralnim područjima						
C1 Operativni cilj 8 Privući i podržati mlade i nove poljoprivrednike i olakšati održivi razvoj poslovanja u ruralnim područjima (SO7)58						
Indikatori učinka			2020	2025	2028	
SC1	Broj mladih poljoprivrednika koji pokreću poslovanje uz podršku projekata Crne Gore i ZPP-a, uključujući podjelu po polu		15	50	300	
Aktivnosti i rezultati						
Kod	Opis	Indikatori rezultata (output)	2020	2025	2028	
C1.1	Privlačenje i podrška mladim poljoprivrednicima i početnicima (A75) - RD	O.25 Broj mladih poljoprivrednika koji dobijaju podršku za pokretanje poslovanja	0	50	300	Godišnji izvještaj rada Agencije Godišnji izvještaj MPŠV EU report – M&E
		O.26 Broj novih poljoprivrednika koji dobijaju podršku za pokretanje poslovanja (osim mladih	15	100	300	

		poljoprivrednika navedenih pod O.25)				
		O.27 Broj ruralnih preduzeća koja dobijaju podršku za osnivanje	0	10	50	
C1.2	Žene preduzetnice - RD	O.25 Broj žena privrednika - poljoprivrednika koji dobijaju podršku za pokretanje poslovanja	0	40	150	
C2 Operativni cilj 9 Promovisati zapošljavanje, rast, rodnu ravnopravnost, uključujući učešće žena u poljoprivredi, socijalno uključivanje i lokalni razvoj u ruralnim područjima, uključujući kružnu bioekonomiju i održivo šumarstvo						
Indikatori učinka			2020	2025	2028	
SC2	Rast i radna mjesta u ruralnim područjima: nova radna mjesta podržana pomoću Crne Gore i ZPP-a		0	662	1505	Godišnji izvještaj MPŠV EU report – M&E
SC3	Broj podržanih projekata za poboljšanje ruralne infrastrukture		305	500	800	
SC4	Pokrivenost LEADER-om: udio ruralnog stanovništva obuhvaćenog lokalnim razvojnim strategijama		0	5%	30%	
SC5	Ruralni razvoj: broj ruralnih preduzeća, uključujući bioekonomska preduzeća, razvijena uz podršku Crne Gore i ZPP-a		0	10	70	
SC6	Pametna tranzicija ruralne ekonomije: broj podržanih strategija pametnog sela		0	0	2	
SC7	Udio ruralnog stanovništva koje ima koristi od poboljšanog pristupa uslugama i infrastrukturi kroz podršku u okviru ZPP-a		10%	20%	40%	
Aktivnosti i rezultati						
Kod	Opis	Indikatori rezultata (output)	2020	2025	2028	
C2.1	Diverzifikacija	O.24. Broj operacija ili jedinica produktivnih ulaganja izvan poljoprivrednog gazdinstva obuhvaćenih podrškom	0	150	450	Godišnji izvještaj rada Agencije Godišnji izvještaj MPŠV EU report – M&E
C2.2	Investicije u ruralnu infrastrukturu	O.24. Broj operacija ili jedinica produktivnih ulaganja izvan poljoprivrednog gazdinstva obuhvaćenih podrškom	305	500	800	
C2.3	LEADER pristup	O.31 Broj lokalnih razvojnih strategija (LEADER) ili pripremi radnji obuhvaćenih podrškom	0	1	5	
C2.4	Podrška Smart Village strategijama (Strategija pametnog sela)	O.31 Broj lokalnih razvojnih strategija (LEADER) ili pripremi radnji obuhvaćenih podrškom	0	1	3	

C2.5	Podrška zelenim digitalnim radnim mjestima i međugeneracijskom razmjenom u ruralnim područjima	Broj zelenih digitalnih radnih mjesta u ruralnim područjima koji doprinose međugeneracijskoj razmjeni	0	500	1000	
D. Strateški cilj 4: Izgraditi mrežu transfera znanja i primjene novih tehnologija za povećanje sigurnosti hrane, povećanje konkurentnosti i zaštitu životne sredine						
D1 Operativni cilj 10 Modernizovati poljoprivredu i ruralna područja podsticanjem i razmjenom znanja, inovacijama i digitalizacijom u poljoprivredi i ruralnim područjima i promovisanjem njihove upotrebe među poljoprivrednicima kroz bolji pristup istraživanju, inovacijama, razmjeni znanja i obukama						
Indikatori učinka			2020	2025	2028	
SD1	Broj ljudi koji imaju koristi od savjeta, obuka, razmjene znanja ili učestvuju u radnim grupama Evropskog partnerstva za inovacije (EIP) koje podržava ZPP u cilju jačanja održivih ekonomskih, društvenih, ekoloških i klimatskih performansi te uspješnost u području efikasnosti resursa		0	12000	27000	Godišnji izvještaj rada Agencije Godišnji izvještaj MPŠV
SD2	Broj savjetnika koji dobijaju podršku radi uključivanja u sisteme znanja i inovacija u poljoprivredi (AKIS)		-	66	100	
SD3	Broj ljudi koji imaju koristi od savjeta, obuka, razmjene znanja ili učesvuju u radnim grupama Evropskog partnerstva za inovacije (EIP) koji ispunjava uslove za podrškuu okviru ZPP-a u vezi sa ekološkim i klimatskim učinkom		-	12066	27100	
Aktivnosti i rezultati						
Kod	Opis	Indikatori rezultata (output)	2020	2025	2028	
D1.1	Razmjena znanja, inovacija i digitalizacije u poljoprivredi	O.33. Broj djelovanja ili jedinica obuhvaćenih podrškom za obuku, savjetovanje i podizanje svijesti	60	66	100	Godišnji izvještaj MPŠV
D1.2	Kontinuirano učešće poljoprivrednika u sticanju i jačanju stručnih znanja	Broj sertifikata o godišnjim obukama poljoprivrednika o uslovima u poljoprivrednoj politici	0	12000	27000	
		Broj sertifikata o godišnjim obukama poljoprivrednika iz oblasti agrotehnike u oblasti proizvodnje, mogućnosti udruživanja i šemama kvaliteta	0	750	1300	
D1.3	Kontinuirano učešće savjetodavaca u sticanju i jačanju stručnih znanja	Broj sertifikata o godišnjim obukama savjetodavaca iz stručne oblasti rada	60	66	100	
D1.4	Razmjena znanja i učešće u radnim grupama Evropskog partnerstva za inovacije (EIP)	0.2 Broj savjetodavnih akcija ili jedinica za pružanje podrške inovacijama za pripremu ili	0	20	30	

		spvođenje projekata radne grupe Europskog partnerstva za inovacije (EIP)				
D1.5	Objava kontakt podataka savjetodavaca na web sajtu i područja ekspertize	Broj objavljenih savjetodavaca	0	66	100	Godišnji izvještaj MPŠV
D1.6	Objavljivanje upustava i materijala za poljoprivrednike	Broj savjetodavnih priručnika i analiza isplativosti poljoprivredne proizvodnje	0	20	40	Godišnji izvještaj MPŠV
D1.7	Razmjena znanja i učešće u drugim oblicima saradnje	O.32 Broj drugih saradničkih operacija ili jedinica obuhvaćenih podrškom (isključujući one EIP-a navedene pod O.1)	0	3	40	Godišnji izvještaj MPŠV
D. Strateški cilj 5: Efikasno i transparentno upravljati poljoprivrednom politikom i politikom ruralnog razvoja						
E1 Operativni cilj E.1 Zakonodavni i institucionalni okviri usaglašeni sa pravnom tekovinom EU						
Indikatori učinka			2020	2025	2028	
SE1.1	Zakonski i podzakonski akti usaglašeni sa pravnom tekovinom EU. Usvojene zakonske regulative za upravljanje pašnjacima i zaštitu protiv smanjenja raspoloživog poljoprivrednog zemljišta		95%	100%		EU izvještaj
SE1.2	Programi za sprovođenje mjera usvojeni - IPARD III program odobren i mjere objavljene, GAEC i SMR definisani, eko šeme razvijene i objavljene, strateški plan ZPP razvijen i potvrđen od strane EU		20%	100%		
SE1.3	Struktura finansijskih sredstava ZPP - EAGF, EAFRD, za sektor vina, sektor pčelarstva, utvrđena		0	100%		Agrobudžet
SE1.4	AKIS uspostavljen		0	50%	100%	
Aktivnosti i rezultati						
Kod	Opis	Indikatori rezultata (output)	2020	2025	2028	
E1.1	Prilagođavanje zakonskih osnova novim uredbama EU (po planu pristupanja)	Broj zakonskih, podzakonskih akata usklađenih sa novom ZPP	95%	100%		Službeni list Izvještaj o pristupanju
E1.2	Prilagođavanje institucionalne strukture za sprovođenje ZPP 2023-2027	Broj imenovanih tijela i službenika odgovornih za akreditaciju i praćenje postpristupnog programa	95%	100%		Službeni list
E1.3	Regulisanje korišćenja poljoprivrednog zemljišta	Broj zakonskih/podzakonskih akata o međusobnim odnosima prilikom korišćenja zajedničkih pašnjaka	0	1		Službeni list
		Broj zakonskih/podzakonskih	0	1		Službeni list

		akata kojima se reguliše sprečavanje smanjenja raspoloživog poljoprivrednog zemljišta				
E1.4	Prilagođavanje postojećih mjera mjerama nove perspektive ZPP – direktna plaćanja	Broj postojećih mjera za direktna plaćanja – proizvodno vezana, prilagođen	0	2		Agrobudžet
E1.5	Prilagođavanje osnovnog uslovnog nevezanog plaćanja sa razvojem standarda (GAEC i SMR), i uvođenje dodatnih plaćanja za područja sa ograničenim mogućnostima za poljoprivrednu proizvodnju	Broj GAEC i SMR pravila razvijen	0	7		MPŠV godišnji izvještaj
		Broj područja sa ograničenim mogućnostima za poljoprivrednu proizvodnju	0	1		MPŠV godišnji izvještaj
		Broj objavljenih mjera za direktna plaćanja	0	5		Agrobudžet
E1.6	Usklađivanje dodatnih vezanih plaćanja po površini i po glavi životinje (UG)	Broj razvijenih mjera dodatnih vezanih plaćanja	1	2		MPŠV godišnji izvještaj
		Broj objavljenih mjera dodatnih vezanih plaćanja	1	4		Agrobudžet
E1.7	Razvoj programa eko-šema	Bro razvijenih eko-šema	0	6		MPŠV godišnji izvještaj
		Broj objavljenih eko-šema	0	6		Agrobudžet
E1.8	Razvoj programa ekoloških i klimatskih obaveza te akreditacija M4 i M11 IPARD III	Broj programa ECM i organskih mjera razvijen	0	2		Agrobudžet
		Broj programa ECM i organskih programa mjera objavljen	0	2		Agrobudžet
E1.9	Razvoj CMO mjera po ZPP zahtjevima	Broj mjera CMO mjera razvijen	4	6		Agrobudžet
E1.10	Razvoj sektorskih programa: ostali sektorski operativni programi i Nacionalni pčelarski program	Broj razvijenih operativnih programa i Nacionalni pčelarski program	0	3		MPŠV godišnji izvještaj Agrobudžet
E1.11	Razvoj programa podrške svih oblika udruživanja poljoprivrednih proizvođača uključujući mjere za podršku EIP	Broj programa podrške udruživanja poljoprivrednih proizvođača uključujući mjere za podršku EIP	1	3		Agrobudžet
E1.12	Razvoj programa promocije poljoprivrede uključujući šeme kvaliteta u Crnoj Gori	Broj programa za unapređivanje i promociju šema kvaliteta	0	3		Agrobudžet
E1.13	Razvoj inovativnih programa za razmjenu znanja uključujući mjera za podršku EIP i ostalih programa udruživanja za transfer znanja	Broj inovativnih programa udruživanja za transfer znanja	0	1		Agrobudžet

E1.14	Utvrđivanje omotnica podrške kroz ZPP: EAGF, EAFRD, vino i pčelarstvo	Broj utvrđenih omotnica podrške potvrđen	0	4		EU izvještaj
		Broj predloga za utvrđenje omotnica u okviru ZPP	0	4		
E1.15	Razvoj Strateškog plana ZPP	Strateški plan ZPP potvrđen od strane EU	0	1		EU izvještaj
E1.16	Jačanje kapaciteta naučno istraživačke i savjetodavne strukture u prenošenju inovativnih praksi u poljoprivredi	Broj savjetodavaca u poljoprivredi uključujući privatne licencirane savjetodavce	60	66	100	MPŠV godišnji izvještaj
		Broj podržanih poljoprivrednih savjetodavaca obučeni u saradnji sa naučno-istraživačkim institucijama	60	66	100	
		Broj razvijenih programa tehničke podrške za udruživanja poljoprivrednih proizvođača uključujući mjere podrške EIP	0	20	30	
		Broj savjetodavaca uključenih u mrežu znanja	0	66	100	
		Broj razvijenih portala za razmjenu znanja sa informacijama o proizvodima i poljoprivrednicima koji su uključeni u šeme kvaliteta i ponude autohtone hrane	0	2	-	
		Broj razvijenih priručnika za specifične sektore i proizvodnih tehničkih specifikacija	-	10	20	
		Broj godišnjih poljoprivrednih savjetodavnih programa u uključujući GAEC, SMR, eko šeme, stočarsku i biljnu proizvodnju	0	6	6	
		Operativni cilj E.2 Jačanje struktura i sistema za uvođenje mjera zajedničke poljoprivredne politike EU u Agenciji za plaćanje				
Indikatori učinka			2020	2025	2028	
SE2.1	Registri usaglašeni sa pravnom tekovinom EU, uvezani i sa ažuriranim numeričkim podacima i prostornim podlogama		70%	100%		EU Izvještaj
SE2.2	Administrativni i upravljački sistemi uspostavljeni		60%	100%		
SE2.3	IACS akreditovan za sprovođenje mjera ZPP prema Strateškom planu, Interventna agencija za sprovođenje CMO mjera akreditovana i sprovodi CMO mjere, sistem za upravljanje EAFRD i EAGF akreditovan funkcionalan		0%	100%		

SE2.4	Agencija za plaćanje akreditovana i sprovodi mjere ZPP		20%	100%		
Aktivnosti i rezultati			2020	2025	2028	
Kod	Opis	Indikatori rezultata (output)	2020	2025	2028	
E2.1	Jačanje registara za sprovođenje ZPP:	Broj ha pokriveno u SIZEP	9012	243000		EU izvještaj Godišnji izvještaj rada Agencije Godišnji izvještaj MPŠV
		% zemljišta pokrivenog SIZEP parcelama	4%	100%		
		Broj novih uvezenih ortofoto, DEM i ostalih prostornih slojeva	2	4		
		Broj EFA slojeva kreirano	0	1		
		Broj integriranih registara IACS, RPG, GSAA, vina, maslinara, šema kvaliteta, organskih proizvođača, trgovaca voćem i povrćem i registara UBHVFP	3	7		
E2.2	Jačanje administrativnih kapaciteta za obradu zahtjeva, kontrolu na terenu, obračun i izvještavanje za uslovna direktna plaćanja, eko-šeme i višegodišnje šeme	Broj kontrola na terenu integrirano u IAKS	0	2		
		% IACS mjera uključeno u kontrolu na terenu	0	2		
		% tehničke opremljenosti kontrole na terenu	10%	90%		
		Broj CWRS kontrola	0	1		
		Broj izvještaja o implementaciji direktnih plaćanja proizvedeno iz IAKS	0	1		
		Broj integriranih obračuna sa smanjenjima i sankcijama	0	1		
		Broj evidencija višegodišnjih obaveza	0	1		
E2.3	Uvođenje ZPP-sličnih direktnih plaćanja	Broj EFA slojeva integrirano u kontrole	0	1		
		Broj GAEC i SMR implementirano	0	2		
		Broj mjera prilagođenih nevezanih direktnih plaćanja	0	3		
		Broj mjera vezanih direktnih plaćanja	0	3		
		Broj programa mjera: eko-šema implementiranih	0	1		
		Broj programa mjera: AEC i organskih šema implementiranih	0	1		
		Broj IPARD III – like mjera po hektaru (M4, M11)	1	2		

E2.4	Jačanje administrativnih kapaciteta za sprovođenje mjera CMO	Broj mjera CMO implementiranih	0	4		Godišnji izvještaj rada Agencije
		Broj softvera za podršku CMO implementiranih	0	4		
E2.5	Jačanje administrativnih kapaciteta za sprovođenje novih mjera EAFRD - like	Broj novih mjera EAFRD-like implementiranih	0	4		Godišnji izvještaj MPŠV
E2.6	Jačanje administrativnih kapaciteta za upravljanje EAGF i EAFRD	Broj softverskih rješenja za upravljanje mjerama ZPP uvedenih	3	7		Izvještaj IT revizije
		Broj mjera EAGF i EAFRD uvedeno u sistem	0	10		Godišnji izvještaj rada Agencije
E2.7	Jačanje efikasnosti administrativne obrade IPARD	Broj godišnjih analiza efikasnosti	0	3	7	Godišnji izvještaj MPŠV
		Broj akcija za povećanje efikasnosti	0	3	7	
		Broj priručnika za IPARD promijenjenih za povećanje efikasnosti obrade	0	8	10	
		Broj softverskih rješenja za obradu IPARD zahtjeva	0	1	1	Izvještaj IT revizije
E2.8	Akreditacija mjera IPARD	Broj mjera IPARD akreditovanih	3	8		EU IPARD
E2.9	Akreditacija IT sistema	Broj akreditovanih sistema	0	1		Izvještaj IT revizije
E2.10	Jačanje finansijsko računovodstvene funkcije	Broj softverskih sistema za računovodstvo, finansije, upravljanje dugovima, upravljanje garancijama i izvještavanje X-tabele	0	1	1	
		Broj finansijskih obračuna	0	1	5	
E2.11	Jačanje regionalnih kancelarija	Broj regionalnih kancelarija Agencije uspostavljenih i akreditovanih	0	7	7	
E2.12	Jačanje organizacione strukture za implementaciju post-pristupnih mjera – priprema za akreditaciju	Broj zaposlenih	85	120	185	MPŠV sistematizacija
		% pisanih procedura	10	100%		EU Izvještaj
		Broj revizija samoprocjene za akreditaciju	0	2		
		% spremnost za akreditaciju EAGF/EAFRD	20%	100%		
E2.13	Implementacija direktnih plaćanja	Broj izvještaja o sprovedenim direktnim plaćanjima uključujući kontrolu na terenu	0	3	6	Godišnji izvještaj rada Agencije
E2.14	Implementacija mjera ruralnog razvoja	Broj izvještaja o sprovedenim plaćanjima ruralnog razvoja	0	3	6	Godišnji izvještaj MPŠV

E2.15	Implementacija mjera CMO	Broj izvještaja o mjerama CMO	0	3	6	
E2.16	Izvještavanje	Broj godišnjih izvještaja Agencije uključujući finansijske izvještaja	1	3	6	
E2.17	Planiranje	Broj godišnjih planova Agencije	1	3	7	Godišnji plan rada Agencije
Operativni cilj E.3 Unapređenje analitičke i statističke funkcije MPŠV						
Indikatori učinka			2020	2025	2028	
SE3.1	Analički statistički i sistem izvještavanja koji podržava integrisano i koherentno upravljanje politikama		0%	100%		Godišnji izvještaj MPŠV
SE3.2	Sistemi za monitoring operativnih podataka		0%	100%		
SE3.3	Uspostavljena Nacionalna mreža ZPP		0%	100%		
Aktivnosti i rezultati						
Kod	Opis	Indikatori rezultata (output)	2020	2025	2028	
E3.1	Jačanje statistike: uspostaviti sistem za razmjenu podataka iz administrativnih izvora	Broj memoranduma za razmjenu podataka između MONSTAT, Agencije za plaćanja, UBHVFP sklopljen	0	3	4	Godišnji izvještaj MPŠV
E3.2	Razvoj statističkih izvještaja za upravljanje poljoprivrednom politikom	Broj statističkih izvještaja za upravljanje poljoprivrednom politikom	0	4	7	Godišnji izvještaj MPŠV
		Broj softvera za uvezivanje i razmjenu podataka sa MONSTAT-om	0	2		
E3.3	Jačanje analitičkog sistema za upravljanje politikama u poljoprivredi i ruralnom razvoju	Broj softverskih rješenja za integrisano skupljanje i analizu podataka	0	1		
		Broj analitičkih izvještaja za upravljanje poljoprivrednom politikom	0	3	7	
E3.4	Implementacija FADN	Broj softverskih rešenja za FADN	0	1		
		Broj gazdinstava uključenih u FADN, Broj RICA-1 izvještaja	0	1	4	
		Broj savjetodavaca obučanih za upotrebu FADN	0	20	100	
		Broj savjetodavaca uključenih u FADN	0	20	100	
		Broj objavljenih informacija o proizvodnji	0	3	6	
E3.5	Uspostaviti sistem izvještavanja o cijenama i bazu podataka trgovaca voćem i povrćem	Broj korisnika MIS	0	10	50	
		Broj softverskih rešenja za MIS	0	1		

E3.6	Uspostavljanje sistema izvještavanja o cijenama za praćenje cijena glavnih poljoprivrednih proizvoda i inputa	Broj objavljenih nedeljnih izvještaja MIS na portalu	0	1	300	
		Broj poljoprivrednih proizvoda uključenih u MIS	0	10	100	
E3.7	Razvoj Zelenog izvještaja – godišnjeg izvještaja MPŠV	Broj godišnjih izvještaja MPŠV – Zeleni izvještaj	0	3	6	
E3.8	Kadrovska popunjenost	Broj zaposlenih	4	8	9	

5. OPIS AKTIVNOSTI NADLEŽNIH ORGANA I TIJELA ZA PRAĆENJE SPROVOĐENJA STRATEGIJE

U Poglavljima 3. i 4. ove Strategije, dat je pregled ključnih aktivnosti i mjera kojima će se dostići postavljeni operativni ciljevi, kao i pregled indikatora na osnovu kojih će se pratiti realizacija i vršiti evaluacija postignutih rezultata. Kako bi se pratio napredak implementacije ove Strategije, odnosno kako bi se ista mogla prilagoditi u slučaju potrebe, potrebno je uspostaviti efikasan sistem monitoringa i evaluacije.

Monitoring realizacije Strategije i njenog Akcionog plana vršiće Ministarstvo nadležno za oblast poljoprivrede i ruralnog razvoja, a rezultate će objavljivati u obliku godišnjeg izvještaja koji će biti pripremljen za usvajanje na Vladi, a po usvajanju će isti biti javno objavljen na internet stranicama MPŠV.

Monitoring

Monitoring je aktivnost koja se obavlja kontinuiranim praćenjem sprovođenja Strategije. Efikasnost implementacije Strategije pratiće se na osnovu napretka u postizanju osnovnih indikatora u 2020. godini, koji su navedeni u tabeli indikatora. Podatke će dostavljati sve direkcije MPŠV čije su aktivnosti obuhvaćene ovom Strategijom i sve relevantne eksterne institucije. Za indikatore koji nijesu mjerljivi zvaničnom statistikom Crne Gore, biće primijenjene alternativne metode praćenja, kako je preporučeno u Priručnicima EU za praćenje i evaluaciju. Angažovanje eksperata za procjenu ovakvih indikatora finansiraće se iz sredstava tehničke podrške IPARD mjere do pristupanja. Na osnovu prikupljenih podataka sastavlja se godišnji izvještaj. Ovaj izvještaj, kao posebno poglavlje, može biti uključen u Godišnji izvještaj o radu MPŠV.

Radna grupa za praćenje Strategije

Za potrebe praćenja sprovođenja ove Strategije, Vlada Crne Gore će na predlog MPŠV imenovati članove Radne grupe, koji će pregledavati i raspravljati o Godišnjem izvještaju o sprovođenju Strategije, prije njegovog slanja na usvajanje Vladi Crne Gore.

Pri imenovanju potrebno je pridržavati se horizontalnih načela kojima će se osigurati uravnotežena zastupljenost tijela javne vlasti i posredničkih tijela te predstavnika:

- (a) relevantnih tijela na regionalnom i lokalnom nivou, kao i drugih tijela javne vlasti, uključujući tijela nadležna za pitanja životne sredine i klime;
- (b) ekonomskih i socijalnih partnera, uključujući predstavnike poljoprivrednog sektora;
- (c) relevantnih tijela koja predstavljaju civilno društvo i, ako je to relevantno, tijela odgovornih za unaprijeđenje socijalne uključenosti, temeljnih prava, rodne ravnopravnosti i nediskriminacije.

Članovi Radne grupe čine i predstavnici nadležnih institucija, koje su bile uključene i tokom procesa izrade Strategije sa Akcionim planom, kroz učešće svojih predstavnika.

Kod odabira članova Radne grupe za praćenje, potrebno se, među ostalim, pridržavati i pravila o rodnoj ravnopravnosti.

Rad Radne grupe za praćenje biće utvrđen Poslovnikom o radu, u kojem će se propisati sastav Odbora, obaveze članova, rokovi, kao i ostale činjenice bitne za normalno funkcionisanje rada Radne grupe. Radna grupa za praćenje sastaje se najmanje jedanput godišnje i preispituje sva pitanja koja utiču na napredak realizacije Strategije, a na osnovu dobijenih materijala koje je izradilo MPŠV.

U slučaju neispunjavanja postignuća zadatih u Strategiji, a u skladu sa dinamikom predviđenom u Akcionom planu, članovi Radne grupe za praćenje mogu predložiti novu dinamiku i način realizacije, kako se ne bi dovelo u pitanje ispunjenje postavljenih operativnih ciljeva.

Evaluacija

Nakon isteka perioda za koji je ova Strategija izrađena, a prije izrade novog strateškog dokumenta, sprovede se evaluacija postignuća postavljenih u ovoj Strategiji, a kako bi se dobile konkretne preporuke u interesu daljeg unapređenja određene oblasti javne politike. U slučaju potrebe, pogotovo s obzirom na očekivani ulazak Crne Gore u EU u toku sprovođenja ove Strategije, predviđena je izrada i evaluacije u toku (on-going), kako bi se dodatno harmonizovale aktivnosti pristupanja, odnosno sprovođenje aktivnosti koje moraju biti usaglašene sa politikama EU.

6. JAVNO INFORMISANJE O CILJEVIMA I OČEKIVANIM REZULTATIMA STRATEGIJE

Polazeći od pretpostavke kako se ovom Strategijom uređuju aktivnosti važne za teritoriju cijele Crne Gore, neophodno je obezbjediti redovno informisanje zainteresiranih strana, ali i šire javnosti o postavljenim ciljevima ove Strategije, kao i o rezultatima/učinku njihovog sprovođenja, prema postavljenim indikatorima.

Tokom izrade ove Strategije održano je nekoliko krugova javnih konsultacija sa zainteresovanom javnošću na kojima su prikupljene veoma korisne informacije koje su poslužile za dalje unaprijeđenje strategije do njenog konačnog izgleda. Prve konsultacije u vezi sa pripremom Strategije održane su tokom predstavljanja sektorskih analiza pripremljenih za pripremu ove Strategije i IPARD III. Za izradu Strategije formirana je radna grupa u koju su uključeni akteri iz različitih institucija, interesnih grupa, akademske zajednice i dr. Nakon izrade prvog nacrtu Strategije, usmeno je predstavljen osoblju Biotehničkog fakulteta Univerziteta Crne Gore i predstavnicima granskih udruženja – crnogorskog poljoprivrednog klastera, NVO udruženih seoskih domaćinstava – Seoski turizam i Udruženja stočara. Na osnovu dobijenih komentara pripremljena je konačna verzija Strategije. Sprovođenje Strategije će se pratiti godišnje, o čemu će se sastavljati Godišnji izvještaj, koji će biti ili kao samostalan dokument ili kao dio Godišnjeg izvještaja o radu Ministarstva poljoprivrede, šumarstva i vodoprivrede. Ovaj izvještaj će biti objavljen na sajtu MPŠV. Informacije o postignućima u sprovođenju Strategije mogu se saopštavati i u okviru redovnih informativnih aktivnosti MPŠV, posebno Direktorata za ruralni razvoj. Preporuka je u javnoj komunikaciji koristiti i društvene mreže kao brzi oblik obavještanja, a potrebno je osigurati i pristupačnost informacija osobama sa vidnim, slušnim, motoričkim ili kognitivnim poteškoćama.

7. ANEKSI

7.1 Aneks 1: SWOT – Opšta statistika

7.1.1 Prilog 1, Tabela 1: Pregled uvoza i izvoza poljoprivrednih proizvoda po grupama 2008 - 2020.

IZVOZ 000 EUR		2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020
HS		EUR	EUR	EUR	EUR	EUR	EUR	EUR	EUR	EUR	EUR	EUR	EUR	EUR
Gl 01	Žive životinje	4	13	9	12	12	17	24	34	41	65	54	89	692
Gl 02	Svježe, ohlađeno ili smrznuto meso	2.905	2.945	3.529	3.129	4.355	5.695	41.603	7.206	7.951	8.346	7.768	9.290	9.785
TBr 0401-0405	Mlijeko i mliječni proizvodi, osim sira	18	0	6	20	88	918	223	150	102	194	114	16	98
TBr 0406	Sir	19	0	0	52	47	95	109		198	137	121	131	13
TBr 0407-0408	Jaja	10	0	0	14	14	15	19	3	2	0	3	11	40
TBr 0409	Med	6	27	1	14	0	2	2	5	5	16	5	5	0
Gl 05	Ostali proizvodi životinjskog porijekla	2	2	7	0	0	0	0	0	3	106	22	0	1
Gl 06	Živo drveće i druge biljke, lukovice, cvijeće i ukrasno bilje	0	48	35	89	59	52	68	70	96	65	185	258	280
Gl 07	Povrće	3.990	3.706	3.446	4.109	3.294	4.872	4.282	3.602	4.633	2.513	4.870	2.693	3.620
Gl 08	Voće	3.219	2.491	4.733	4.650	4.034	4.136	4.133	3.223	2.473	2.762	3.940	3.856	3.664
TBr 0901	Kafa	55	55	50	460	982	683	516	527	486	380	17	39	20
TBr 0902-0903	Čaj	90	42	23	28	47	28	56	26	26	23	12	23	77
TBr 0904	Začini	58	19	60	40	52	20	126	0	0	0	0	0	12
Gl 10	Žitarice	131	197	20	26	2	22	6	12	3	1	5	1	113
Gl 11	Proizvodi mlinске industrije	420	1.316	604	499	1.771	1.962	2.200	1.838	1.263	537	84	7	67
Gl 12	Ulje i drugo sjeme; ljekovito bilje	138	199	140	155	209	493	348	118	597	360	491	375	621
Gl 13	Šeljak, gume, smole i drugi biljni sokovi i ekstrakti	0	0	1	0	0	0	2	2	0	0	38	0	0
Gl 14	Biljni materijali za pletarstvo	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Gl 15	Masti ili ulja biljnog ili životinjskog porijekla	95	229	885	1.510	3.625	2.241	3.053	207	179	180	162	349	192
TBr 1601-1603	Proizvodi od mesa	2.203	2.692	2.026	2.519	3.057	3.624	3.150	2.864	2.668	3.187	3.437	4.605	6.089
TBr 1701	Šećer	200	98	138	472	6	9	3	22	7	14	0	1	6
TBr 1702-1704	Proizvodi od šećera	73	176	163	29	8	14	20	23	18	57	65	88	71
Gl 18	Kakao i proizvodi od kakaoa	69	36	2.800	2.164	2.747	3.232	3.737	3.077	1.256	1.737	1.889	1.797	2.045
Gl 19	Proizvodi na bazi žitarica, brašna, skroba ili mlijeka; konditorskih proizvoda	1.196	1.004	1.919	3.377	4.083	2.147	1.826	3.241	5.651	5.669	581	566	421

STRATEGIJA RAZVOJA POLJOPRIVREDE I RURALNIH PODRUČJA 2023-2028

Gl 20	Proizvodi od voća i povrća i od drugih djelova biljaka, djelova biljaka, osim sokova	244	800	1.249	931	160	75	88	42	69	78	96	93	223
Gl 21	Razni prehrambeni proizvodi (npr. supe, kečap, ekstrakti kafe i čikorije, kvasac, vodeni sirupi, itd)	974	1.353	2.946	4.687	2.464	1.441	1.009	291	492	439	374	275	261
TBr 2201	Gazirana ili negazirana voda bez dodatka šećera	320	382	384	270	417	245	336	259	278	327	364	364	139
TBr 2202	Voda uključujući mineralnu i gaziranu vodu sa šećerom	60	56	219	260	165	144	102	104	193	97	8	48	20
TBr 2203	Pivo	5.204	2.924	2.622	2.720	3.506	3.734	4.001	4.403	4.070	4.378	4.415	3.648	3.185
TBr 2204	Vino	17.308	16.592	16.665	18.410	18.083	13.212	13.752	15.480	14.805	13.863	13.235	13.631	10.928
TBr 2205-2208	Ostala alkoholna pića	1.152	1.094	1.085	1.026	1.047	1.338	798	1.013	975	1.063	1.772	1.793	856
TBr 2209	Sirće	4	0	20	19	41	5	7	4	4	7	2	5	9
Gl 23	Otpad i ostaci prehrambene industrije; pripremljena hrana za životinje	30	431	118	79	53	100	183	196	275	370	490	1.760	1.415
Gl 24	Duvan i duvanski proizvodi	561	699	134	394	2.251	5.673	5.903	5.585	2.192	822	1.877	3.769	3.953
Ukupan izvoz ek Gl 29. 33. 35. 38. 41. 51. 52. 53		40.758	39.626	46.037	52.164	56.679	56.244	91.685	53.625	51.012	47.793	46.497	49.586	48.919

UVOZ 000 EUR		2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020
HS		EUR	EUR	EUR	EUR	EUR	EUR	EUR	EUR	EUR	EUR	EUR	EUR	EUR
Gl 01	Žive životinje	15.965	16.174	21.784	25.509	24.151	22.935	20.127	23.481	19.812	22.434	24.348	27.130	24.254
Gl 02	Svježe, ohlađeno ili smrznuto meso	58.862	59.854	60.246	57.061	65.534	71.259	103.438	68.483	74.883	82.642	85.776	90.325	70.781
TBr 0401-0405	Mlijeko i mliječni proizvodi, osim sira	23.125	22.079	23.162	25.909	26.283	25.287	25.162	26.306	26.723	27.331	27.590	28.952	24.748
TBr 0406	Sir	14.375	11.405	12.560	14.195	14.548	15.769	14.410	13.428	14.862	15.955	16.144	16.458	12.392
TBr 0407-0408	Jaja	559	626	751	1.384	1.971	2.709	2.756	2.353	2.022	2.137	1.700	2.125	1.166
TBr 0409	Med	594	657	654	755	746	661	705	980	742	872	826	872	552
Gl 05	Ostali proizvodi životinjskog porijekla	478	320	311	239	224	319	259	367	427	557	535	757	676
Gl 06	Živo drveće i druge biljke, lukovice, cvijeće i ukrasno bilje	3.649	3.268	3.015	4.029	3.534	3.682	5.077	4.365	4.280	5.466	5.497	7.090	6.468
Gl 07	Povrće	7.282	6.834	6.360	7.987	8.458	11.554	12.895	15.196	18.209	19.429	20.525	23.637	19.260
Gl 08	Voće	11.963	11.699	11.237	13.391	14.759	18.244	20.728	24.377	29.232	30.445	29.849	32.391	27.770
TBr 0901	Kafa	12.349	17.754	25.501	22.390	12.378	9.122	8.058	8.661	9.171	10.136	9.438	9.694	6.909
TBr 0902-0903	Čaj	412	210	213	240	264	322	280	291	318	297	241	355	183
TBr 0904	Začini	623	789	802	802	1.002	977	1.030	761	929	997	925	949	785

STRATEGIJA RAZVOJA POLJOPRIVREDE I RURALNIH PODRUČJA 2023-2028

Gl 10	Žitarice	9.329	11.530	5.953	11.261	12.079	10.327	11.318	11.216	9.540	8.053	9.248	8.704	9.007
Gl 11	Proizvodi mlinske industrije	23.799	15.815	17.194	22.015	20.428	18.793	17.173	16.278	14.283	16.394	17.280	20.486	18.753
Gl 12	Ulje i drugo sjeme; ljekovito bilje	1.944	1.696	2.084	1.944	1.834	2.043	2.011	2.435	3.018	3.164	4.253	3.514	3.566
Gl 13	Šeljak, gume, smole i drugi biljni sokovi i ekstrakti	136	81	44	42	78	110	128	97	109	120	122	97	112
Gl 14	Biljni materijali za pletarstvo	70	27	43	60	36	58	48	55	54	47	47	55	40
Gl 15	Masti ili ulja biljnog ili životinjskog porijekla	16.783	14.201	14.148	16.615	17.894	16.311	14.202	15.185	15.818	15.626	15.808	13.513	13.873
TBr 1601-1603	Proizvodi od mesa	20.781	17.254	16.319	17.598	19.141	20.918	20.601	20.738	20.161	21.092	23.252	22.007	18.975
TBr 1701	Šećer	7.092	6.214	6.508	9.170	8.324	7.329	5.623	5.628	6.704	6.560	5.164	5.035	5.148
TBr 1702-1704	Proizvodi od šećera	3.014	2.674	2.588	2.870	2.923	3.264	3.179	3.475	3.734	4.571	4.537	4.660	3.805
Gl 18	Kakao i proizvodi od kakaoa	18.480	18.640	19.269	19.407	20.628	21.366	21.755	19.928	21.553	21.226	21.796	23.141	19.159
Gl 19	Proizvodi na bazi žitarica, brašna, skroba ili mlijeka; konditorskih proizvoda	27.574	26.393	26.432	27.173	28.634	30.649	31.595	35.040	36.586	39.489	42.939	46.311	38.784
Gl 20	Proizvodi od voća i povrća i od drugih djelova biljaka, djelova biljaka, osim sokova	22.423	19.401	16.624	17.554	14.775	14.858	15.235	16.174	16.789	18.145	19.120	20.506	15.078
Gl 21	Razni prehrambeni proizvodi (npr. supe, kečap, ekstrakti kafe i čikorije, kvasac, vodeni sirupi, itd)	23.577	23.890	25.102	26.372	27.997	30.028	31.228	33.391	35.627	39.892	41.928	47.012	42.064
TBr 2201	Gazirana ili negazirana voda bez dodatka šećera	9.486	7.901	7.436	7.536	7.761	7.098	6.987	7.563	8.679	9.683	10.800	10.884	6.348
TBr 2202	Voda uključujući mineralnu i gaziranu vodu sa šećerom	29.495	25.124	25.610	29.328	30.227	28.406	26.233	25.190	27.928	29.998	29.088	29.628	21.422
TBr 2203	Pivo	7.850	5.462	4.673	4.559	5.023	5.218	6.221	8.226	8.079	9.144	9.018	10.172	8.159
TBr 2204	Vino	3.238	2.653	3.185	3.607	4.044	4.451	4.861	5.458	5.354	5.835	6.915	7.029	5.892
TBr 2205-2208	Ostala alkoholna pića	6.275	5.348	5.509	5.981	6.428	6.980	7.153	8.297	8.236	9.656	9.148	9.529	5.199
TBr 2209	Sirće	164	167	139	151	165	133	215	261	279	233	305	311	239
Gl 23	Otpad i ostaci prehrambene industrije; pripremljena hrana za životinje	13.606	11.936	13.669	16.337	18.389	16.839	16.441	17.923	16.573	16.910	18.809	20.065	21.900
Gl 24	Duvan i duvanski proizvodi	21.105	20.467	17.578	14.910	11.678	12.724	11.930	12.022	12.602	15.676	10.094	14.648	13.778
	Ukupan uvoz isključujući Gl 29. 33. 35. 38. 41. 51. 52. 53	416.457	388.543	396.703	428.381	432.338	440.743	469.062	453.629	473.312	510.213	523.065	558.043	467.248

Izvor: Monstat 2021

7.1.2 Prilog 2: Prinosi poljoprivrede proizvodnje u EU i zemljama regiona

Prilog 1, Tabela 2: Prinos voća u EU i zemljama regiona

jabuka (t/ha)	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	Prosjek
Evropska unija - 27	24,83	23,56	23,95	19,01	26,34	23,59	24,45	23,68
Grčka	23,04	24,77	29,21	29,41	27,61	28,22	21,11	26,20
Hrvatska	16,28	16,70	7,50	11,53	19,08	13,81	14,59	14,21
Italija	47,57	47,70	43,73	33,40	42,95	41,89	44,85	43,15
Holandija		44,20	43,48	32,43	40,77	42,52	35,48	39,81
Portugalija	19,76	23,20	17,96	23,78	19,39	25,91	19,99	21,43
Slovenija	27,85	33,95	17,66	5,77	37,16	23,91	30,58	25,27
Crna Gora	20,46	20,14	10,93	6,43	8,05	6,77	6,36	11,31
Albanija	21,05	22,95	24,17	22,40	25,21	24,07	23,23	23,30
Srbija	14,17	14,98	13,83	15,07	17,76	19,14	18,54	16,21
šljiva (t/ha)	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	Prosjek
Evropska unija - 27	9,28	9,01	9,57	8,38	11,50	10,52	10,31	9,79
Grčka	13,31	10,85	9,15	12,36	13,09	9,42	8,69	10,98
Hrvatska	1,16	1,77	1,83	1,80	2,93	2,03	3,38	2,13
Italija	17,51	17,19	19,08	17,72	16,87	18,01	13,14	17,08
Holandija		24,92	25,20	25,00	25,00	24,54	25,19	24,97
Portugalija	14,31	13,71	14,48	16,73	9,71	11,37	10,48	12,97
Slovenija	12,67	8,00	8,25	5,25	11,60	8,40	9,67	9,12
Crna Gora	9,90	5,48	6,91	3,75	4,93	2,57	2,90	5,21
Albanija	14,62	15,63	16,08	16,96	16,48	15,73	16,04	15,93
Srbija	5,15	4,42	5,94	4,59	5,96	7,73	7,98	5,97
Albanija	9,28	9,01	9,57	8,38	11,50	10,52	10,31	9,79
Srbija	13,31	10,85	9,15	12,36	13,09	9,42	8,69	10,98
citrusi (t/ha)	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	Prosjek
Evropska unija - 27	21,72	14,41	20,67	16,17	21,72	20,68	21,94	19,62
Grčka	21,92	22,37	25,20	28,66	25,96	25,01	25,67	24,97
Hrvatska	29,40	16,32	24,05	9,27	24,39	23,99	19,06	20,92
Italija	18,99		18,75		18,39	20,58	20,26	19,39
Portugalija	15,35	14,92	17,40	18,25	18,93	19,28	19,69	17,69
Slovenija								
Crna Gora		17,25	21,71	14,82	18,39	16,05	15,42	17,27
Albanija	27,63	30,00	40,00			36,36	37,85	34,37
Srbija								
kruška (t/ha)	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	Prosjek
Evropska unija - 27	21,91	21,45	20,14	21,04	22,78	18,96	21,95	21,17
Grčka	14,34	14,73	16,23	18,00	17,46	17,46	15,01	16,17
Hrvatska	2,80	4,20	4,10	3,35	3,83	2,69	5,42	3,77
Italija	23,27		21,74		24,01	14,95	23,29	21,45
Holandija	40,58	37,81	39,77	34,02	40,22	36,97	40,00	38,48
Portugalija	17,49	11,65	11,49	17,53	14,39	17,52	11,56	14,52
Slovenija	16,81	18,60	15,90	5,85	21,43	14,00	16,87	15,64
Crna Gora		9,25	10,75	9,75	8,00	6,60	7,20	8,59
Albanija	15,95	17,14	19,14			17,63	18,40	17,65
Srbija	8,68	10,06	8,70	9,17	10,78	11,05	13,42	10,27
breskva i nektarina (t/ha)	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	Avg
Evropska unija - 27	18,00	12,07	17,73	19,68	17,85	19,57	17,43	17,48
Grčka	19,68	17,72	18,87	22,60	22,71	22,38	19,60	20,51

STRATEGIJA RAZVOJA POLJOPRIVREDE I RURALNIH PODRUČJA 2023-2028

Hrvatska	3,58	4,14	4,62	7,57	3,90	4,78	5,40	4,86
Italija			20,73		16,96	20,27	17,30	18,82
Portugalija	11,37	12,51	8,36	10,68	11,39	11,84	9,15	10,76
Slovenija		17,34	15,63	8,79	17,15	15,16	8,12	13,70
Crna Gora		16,56	10,00	20,67	20,67	14,00	13,22	15,85
Albanija	13,71	14,55	15,58					14,61
Srbija	11,40	12,24	10,86	11,30	10,51	9,89	8,15	10,62
masline	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	Avg
Evropska unija - 27	3,56	2,55	2,16	2,20	2,70	2,05	2,45	2,53
Grčka	1,88	1,58	1,27	1,12	1,23	1,36	1,48	1,42
Hrvatska	0,46	1,48	1,72	1,55	1,52	1,79	1,64	1,45
Italija		2,80	1,76	2,27	1,71	1,93	1,93	2,07
Portugalija	1,29	2,06	1,37	2,41	2,02	2,45	1,90	1,93
Slovenija		1,46		1,36	3,05		2,18	2,01
Crna Gora			3,42		2,00	2,21	2,00	2,41
Albanija	2,45	2,31	2,24		2,53	2,09	2,74	2,40

Prilog 1, Tabela 3: Prinos voća i učešće plantažne proizvodnje u Crnoj Gori

Godina	Gajenje plantaža			Ostalo (t)	Ukupno (t)	% plantaže %
	plantaža (ha)	Proizvodnja (t)	Prinos (t/ha)			
		Šljiva				
2014	204,1	1.976,4	9,7	3.766,8	5.743,2	34,4%
2015	227,3	1.259,2	5,5	5.775,9	7.035,1	17,9%
2016	234,2	1.587,6	6,8	11.540,0	13.127,6	12,1%
2017	276,1	1.044,5	3,8	8.843,6	9.888,1	10,6%
2018	281,8	1.378,6	4,9	10.457,2	11.835,8	11,6%
2019	282,0	721,8	2,6	8.914,9	9.636,7	7,5%
2020	292,5	842,5	2,9	10.417,8	11.260,3	7,5%
		Mandarine				
2014	138,7	3.204,4	23,1	976,6	4.181,0	76,6%
2015	143,4	2.574,7	18,0	465,5	3.040,2	84,7%
2016	153,8	3.449,5	22,4	1.035,5	4.485,0	76,9%
2017	158,2	2.347,2	14,8	406,6	2.753,8	85,2%
2018	165,4	3.092,9	18,7	552,5	3.645,4	84,8%
2019	168,4	2.830,8	16,8	545,6	3.376,4	83,8%
2020	168,6	2.697,1	16,0	445,3	3.142,4	85,8%
		Breskva				
2014	94,6	1.276,1	13,5	80,3	1.356,4	94,1%
2015	92,5	1.491,9	16,1	93,1	1.585,0	94,1%
2016	76,9	797,2	10,4	87,4	884,6	90,1%
2017	61,0	1.235,7	20,3	44,0	1.279,7	96,6%
2018	61,4	1.241,3	20,2	50,3	1.291,6	96,1%
2019	69,1	984,2	14,2	52,1	1.036,3	95,0%
2020	92,1	1.192,4	12,9	61,8	1.254,2	95,1%
		Jabuka				
2014	132,3	2.656,0	20,1	2.244,0	4.900,0	54,2%
2015	139,7	2.816,8	20,2	7.798,0	10.614,8	26,5%
2016	151,1	1.638,3	10,8	6.329,8	7.968,1	20,6%
2017	208,9	1.346,8	6,4	4.025,0	5.371,8	25,1%

2018	214,2	1.687,5	7,9	5.895,9	7.583,4	22,3%
2019	215,0	1.486,8	6,9	4.857,3	6.344,1	23,4%
2020	216,7	1.402,1	6,5	5.938,5	7.340,6	19,1%
		Kruška				
2014	33,9	180,7	5,3	734,1	914,8	19,8%
2015	35,0	365,5	10,4	2.283,4	2.648,9	13,8%
2016	43,6	431,6	9,9	2.181,1	2.612,7	16,5%
2017	43,9	389,1	8,9	1.674,0	2.063,1	18,9%
2018	44,8	400,2	8,9	1.897,8	2.298,0	17,4%
2019	44,9	333,1	7,4	1.559,5	1.892,6	17,6%
2020	45,3	359,5	7,9	1.848,4	2.207,9	16,3%
		Maslina				
2014	82,8	253,8	3,1	542,4	796,2	31,9%
2015	88,9	244,3	2,7	309,8	554,1	44,1%
2016	117,5	412,0	3,5	354,5	766,5	53,8%
2017	141,7	417,1	2,9	341,5	758,6	55,0%
2018	142,1	279,1	2,0	242,2	521,3	53,5%
2019	142,9	307,5	2,2	266,6	574,1	53,6%
2020	151,5	294,9	1,9	255,3	550,2	53,6%

Izvor: Godišnjak Monstata 2014-2021

Prilog 1, Tabela 4: Prinos vinskog grožđa

Grožđe za vina	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	Avg
Evropska unija - 27				7,00	8,52			7,76
Grčka	9,08	9,09	9,22	7,87	7,55	6,86	6,75	8,19
Španija	6,42	5,97	6,33	5,55	7,22	5,90	7,14	6,54
Hrvatska				5,33	7,13	5,43	5,71	5,90
Italija	9,30	10,92	11,58	9,93	11,90	10,60	10,96	10,71
Holandija		9,87	10,00	10,00	10,00	10,00	10,00	9,98
Portugalija	4,55	5,18	4,40	4,94	4,43	4,88	4,82	4,72
Slovenija	5,88	7,49	5,99	5,65	8,12	6,75	6,79	6,61
Crna Gora	7,0	9,2	10,5	8,2	9,1	7,6	7,9	8,5
Albanija	21,12				10,85	11,00	11,34	13,58
Srbija	6,45	8,42	7,24	7,21	7,40	7,98	8,11	7,76

Izvor: Eurostat 2021

Prilog 1, Tabela 5: Prinosi ratarskih kultura u EU i zemljama regiona

Pšenica i špelta	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	Avg
Hrvatska	4,19	5,41	5,65	5,88	5,44	5,61	5,87	5,37
Italija	3,90		4,31	3,95	3,90	3,84	3,92	4,56
Holandija	8,97	8,91	7,82	8,90	8,61	9,38	8,56	8,71
Portugalija	2,14	2,09	2,44	2,13	2,59	2,70	2,77	2,34
Slovenija	5,23	5,11	5,19	5,03	4,38	5,23	5,80	5,04
Crna Gora	2,95	2,88	3,17	3,23	3,25	2,82	3,07	3,11
Sjeverna Makedonija	3,80	2,79	3,88	2,78	3,44	3,53	3,57	3,38
Albanija		3,91	3,86		3,65	4,07	4,33	3,96
Srbija	3,95	4,12	4,85	4,09	4,57	4,39	4,94	4,40
Mješavina kukuruza i klipa kukuruza	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	Avg
Evropska unija - 27						7,87	7,25	7,49

STRATEGIJA RAZVOJA POLJOPRIVREDE I RURALNIH PODRUČJA 2023-2028

Grčka	11,92	10,59	10,84	9,86	10,63	10,68	10,09	10,86
Hrvatska	8,10	6,47	8,55	6,31	9,12	8,98	8,43	7,81
Italija	10,67	9,75	10,39	9,40	10,49	9,99	11,27	10,00
Holandija	10,59	8,30	8,79	10,75	6,49	7,80	8,54	8,83
Portugalija	8,33	8,45	8,02	8,61	8,56	9,80	9,34	8,68
Slovenija	9,15	8,97	9,51	7,11	9,45	9,27	10,79	8,71
Crna Gora	5,14	4,33	4,25	4,28	4,26	4,39	4,23	4,51
Sjeverna Makedonija	4,63	4,35	4,65	3,87	5,17	4,30	4,62	4,50
Albanija	6,91	6,96	6,49	6,56	7,23	7,06	7,04	6,89
Srbija	7,52	5,40	7,30	4,01	7,72	7,63	7,90	6,68
Lucerka	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	Avg
Evropska unija - 27	:	:	:	:	:	:	:	
Grčka	4,54	5,86	5,46	4,82	3,12	2,08	8,73	5,03
Hrvatska	13,92	14,64	19,44	:	18,36	15,98	18,36	16,75
Italija	:	:	:	:	:	:	44,83	44,83
Slovenija	:	17,94	18,82	15,58	19,04	19,07	19,16	18,27
Crna Gora	6,86	5,95	5,95	6,13	6,38	6,58	7,75	6,30
Sjeverna Makedonija	6,65	5,76	5,71	5,03	5,89	5,50	5,46	5,73
Albanija	:	28,55	:	18,37	19,03	19,36	19,18	20,90
Srbija	5,20	4,40	5,69	4,24	:	:	6,24	5,12
Ječam	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	Avg
Evropska unija - 27 zemalja (od 2020)	:	:	:	:	:	:	:	
Grčka	2,82	2,40	3,02	2,51	2,67	2,77	2,91	2,75
Hrvatska	3,84	4,45	4,70	4,86	4,50	5,19	4,91	4,52
Italija	3,75	4,01	4,08	4,14	4,17	4,17	4,27	4,04
Holandija	7,44	6,82	6,71	6,71	6,88	7,26	6,41	6,91
Portugalija	2,29	2,17	2,34	2,46	3,04	3,27	3,26	2,59
Slovenija	4,85	4,63	4,78	4,81	4,19	4,85	5,50	4,70
Crna Gora	2,74	2,60	2,80	2,75	2,77	2,52	2,88	2,75
Sjeverna Makedonija	3,76	2,50	3,55	2,16	3,11	3,19	3,32	3,08
Albanija	2,65	:	2,89	2,95	2,84	2,90	3,35	2,93
Srbija	3,56	3,77	4,30	3,61	3,88	3,73	4,61	3,93
Ovas i mješavine prolječnih žitarica	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	Avg
Evropska unija - 27	3,		2,97		2,66	2,86	3,33	2,97
Grčka	1,05	0,94	1,32	1,09	1,02	1,10	1,17	1,16
Hrvatska	2,73	3,14	3,03	2,93	2,83	3,15	3,41	3,01
Italija	:	:	2,49	:	:	:	2,41	2,45
Holandija	:	:	5,85	:	:	5,85	4,84	5,51
Portugalija	1,38	1,25	1,61	1,34	1,55	1,41	1,30	1,39
Slovenija	:	3,34	3,25	3,21	2,73	3,34	3,36	3,21
Crna Gora	2,29	2,76	2,72	2,65	2,69	2,86	2,61	2,68
Sjeverna Makedonija	2,12	1,86	:	1,61	2,07	1,87	1,84	1,90
Albanija	:	:	:	2,19	:	:	:	2,19
Srbija	2,44	2,72	2,95	2,44	:	:	:	2,64
Raž	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	Avg
Evropska unija - 27			3,8	3,794	3,2	3,8	4,3	3,79
Grčka	1,87	1,45	1,99	1,68	1,86	2,10	2,12	1,89
Hrvatska	2,02	3,14	3,60	3,34	3,22	4,36	4,18	3,35

STRATEGIJA RAZVOJA POLJOPRIVREDE I RURALNIH PODRUČJA 2023-2028

Italija	:	:	3,26	:	:	:	3,30	3,28
Holandija	:	3,69	4,09	:	2,79	3,55	4,26	3,68
Portugalija	0,92	0,89	0,93	0,92	1,10	1,15	1,24	1,01
Slovenija	:	:	4,10	4,08	3,49	3,80	4,13	3,92
Crna Gora	2,91	1,92	2,15	2,34	2,46	2,47	2,54	2,55
Sjeverna Makedonija	2,77	2,09	:	2,09	2,47	2,29	2,44	2,36
Albanija	:	2,28	:	2,26	2,31	2,17	2,46	2,30
Srbija	2,05	2,33	2,90	2,41	:	:	3,23	2,62

Prilog 1, Tabela 6: Prinos povrća (EU i region)

Krompir (uključujući sjemenski krompir)	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	avg
Evropska unija - 27	34,93	31,19	32,61	34,83	29,93	31,85	35,12	32,92
Grčka	25,12	27,00	27,13	28,51	27,68	29,47	28,65	27,65
Hrvatska	15,60	17,00	19,70	:	19,77	18,45	18,69	18,20
Italija	2,62	27,55	:	:	:	:	30,30	20,16
Holandija	45,00	42,69	42,88	46,00	36,61	42,00	42,67	42,55
Portugalija	19,84	19,77	19,36	21,70	20,75	23,59	23,37	21,20
Slovenija	28,86	27,44	26,84	24,35	25,93	23,59	30,29	26,76
Crna Gora	14,78	16,83	18,55	17,02	16,12	16,35	17,26	16,70
Sjeverna Makedonija	14,94	14,02	14,65	13,32	14,34	14,36	14,98	14,37
Albanija	24,41	23,72	22,42	23,48	24,39	23,94	24,50	23,84
Srbija	11,39	15,35	17,86	15,32	:	:	22,41	16,47
Lubenica	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	avg
Evropska unija - 27	36,62	38,74	40,21	41,90	43,31	40,38	42,43	40,51
Grčka	50,49	51,40	58,46	58,14	65,50	39,11	49,09	53,17
Hrvatska	37,10	25,85	29,28	28,99	28,60	30,30	29,42	29,93
Italija	39,69	46,48	43,73	44,45	44,26	47,37	48,47	44,92
Holandija								
Portugalija	27,56	27,71	28,59	27,89	27,96	25,19	40,85	29,39
Slovenija		48,00	36,00	45,00	48,00	30,50	31,00	39,75
Crna Gora	32,40	41,81	41,46	41,66	42,60	40,86	39,09	39,98
Sjeverna Makedonija	24,03	23,78	25,63	22,48	25,02	24,60	24,13	24,24
Albanija	37,29	39,60	42,28	41,31	42,02	44,78	45,22	41,78
Kupus	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	avg
Evropska unija - 27	38,45	33,85	36,36	37,60				36,56
Grčka	23,03	31,37	26,49	26,03	25,53	24,93	24,38	25,97
Hrvatska	29,17	26,70	27,14	17,37	22,05	21,63	24,83	24,13
Italija	23,09	24,42	22,70	24,10	24,30	25,00	26,24	24,26
Holandija	73,31	80,38	65,70	68,93	55,07	64,86	64,33	67,51
Portugalija	24,44	25,01	28,40	28,14	28,49	26,07	29,71	27,18
Slovenija	24,94	33,55	34,38	31,02	34,25	33,05	35,71	32,41
Crna Gora	33,04	33,41	32,26	32,65	32,75	29,72	33,70	32,50
Sjeverna Makedonija	27,94	31,77	31,99	31,59	30,16	29,44	29,50	30,34
Albanija	23,00	26,44	29,84	29,22	31,12	35,20	36,06	30,13
Srbija	23,49	26,15	26,85	25,74	25,23	22,57	23,92	24,85
Paprika	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	avg
Evropska unija - 27	43,43	42,61	43,28	45,55	45,08	47,72	49,91	45,37
Grčka	35,75	39,45	36,40	39,00	37,97	45,72	47,62	40,27
Hrvatska	17,56	12,94	13,18	15,25	14,06	16,05	19,66	15,53
Italija	24,67	24,56	24,57	24,23	24,79	24,28	24,74	24,55

STRATEGIJA RAZVOJA POLJOPRIVREDE I RURALNIH PODRUČJA 2023-2028

Holandija	283,33	287,50	276,52	280,30	270,99	276,67	281,05	279,48
Portugalija	41,83	40,19	35,16	48,38	41,01	43,13	42,58	41,75
Slovenija	23,93	26,06	26,53	24,31	26,75	22,50	20,57	24,38
Crna Gora	22,46	24,86	24,54	24,03	24,11	22,62	24,16	23,83
Sjeverna Makedonija	20,64	21,98	20,78	19,61	19,92	19,75	22,18	20,69
Albanija	23,07	25,54	25,60	26,86	27,10	27,45	30,32	26,56
Srbija	9,65	11,12	13,41	11,43	11,26	11,71	10,66	11,32
Paradajz	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	avg
Evropska unija - 27	63,45	69,35	72,10	71,59	69,77	70,26	70,93	69,64
Grčka	65,63	75,30	74,18	65,97	52,18	53,88	57,41	63,51
Hrvatska	60,53	86,36	66,41	72,13	46,20	68,81	83,43	69,12
Italija	43,62	59,81	61,94	60,31	59,72	58,35	62,62	58,05
Holandija	505,62	505,68	500,00	508,38	508,38	505,56	486,63	502,89
Portugalija	75,81	75,40	81,24	83,74	84,00	96,29	93,03	84,22
Slovenija	28,74	45,79	41,48	42,00	44,16	40,95	40,08	40,46
Crna Gora	30,99	34,53	31,89	33,11	33,33	30,44	32,63	32,42
Sjeverna Makedonija	28,06	30,75	28,92	28,52	29,02	27,70	28,46	28,78
Albanija	37,17	41,11	43,78	44,12	43,73	44,73	45,38	42,86
Srbija	13,93	16,57	15,93	15,64	15,34	14,13	14,14	15,10
Luk	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	avg
Evropska unija - 27		35,40	36,46	37,17	32,31	37,06	38,01	36,07
Grčka	35,32	38,09	35,01	37,43	32,82	35,05	35,61	35,62
Hrvatska	30,92	31,28	27,57	18,81	26,38	23,13	26,80	26,41
Italija	33,54	32,28	35,46	33,51	32,08	33,99	35,72	33,80
Holandija	45,66	46,77	44,30	51,79	36,65	47,59	47,34	45,73
Portugalija	28,71	33,17	35,86	38,02	35,51	38,70	36,04	35,14
Slovenija	20,43	22,09	24,13	22,07	22,35	22,44	24,57	22,58
Crna Gora	17,63	18,44	18,46	19,76	20,00	18,62	19,63	18,93
Sjeverna Makedonija	16,70	16,49	17,03	15,50	16,26	16,66	17,53	16,60
Albanija	18,30	19,72	21,11	20,81	20,10	21,04	20,06	20,16
Srbija	8,58	8,15	12,11	7,98	7,78	8,97	8,05	8,80
Krastavac	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	avg
Evropska unija - 27	67,00	67,89	68,46	70,58	70,17	70,66	86,26	71,57
Grčka	75,49	70,45	65,22	63,06	70,57	74,03	75,33	70,59
Hrvatska	46,93	50,62	41,19	76,73	49,11	33,33	70,20	52,59
Italija	29,66	29,42	30,68	28,73	28,66	31,42	30,40	29,85
Holandija	733,33	736,36	685,19	666,97	695,34	683,63	705,20	700,86
Portugalija	60,95	48,05	61,69	59,73	71,00	69,13	63,09	61,95
Slovenija	27,13	29,50	30,17	24,50	23,17	19,50	22,22	25,17
Crna Gora	32,17	36,44	30,67	28,71	29,01	28,88	32,61	31,21
Sjeverna Makedonija	39,61	53,46	50,73	49,55	52,73	49,06	52,24	49,63
Albanija	35,21	38,60	42,86	45,92	46,31	46,89	45,48	43,04
Srbija	12,60	13,17	14,34	13,57	13,28	9,90	10,79	12,52

Izvor: Eurostat 2021.

7.1.3 Indeksi upotrebe đubriva i sredstava za zaštitu bilja (SZB)

Indeksi upotrebe đubriva i sredstava za zaštitu bilja (SZB)

Prilog 1, Tabela 7: Upotreba NPK (t/ha)

	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	Indeks 2019/2011	Indeks 2019/2015
Evropska unija 27	122	123	130	132	134	135	138	135	135	111	100
Rumunija	52	47	54	49	58	57	65	79	80	155	138
Estonia	71	80	82	85	82	79	87	87	90	128	110
Grčka	110	76	81	82	78	83	86	90	93	85	120
Italija	98	91	97	93	98	96	95	95	95	97	97
Finska	86	86	87	93	89	86	89	92	95	111	107
Švedska	85	76	85	93	97	98	105	101	98	114	101
Malta	81	205	347	392	420	231	85	147	100	124	24
Portugalija	81	91	101	114	109	106	103	101	104	128	95
Letonija	83	91	100	101	104	104	103	101	105	127	101
Španija	90	88	102	108	108	104	112	112	111	124	103
Austrija	127	110	125	125	142	131	134	127	113	89	80
Slovačka	95	105	108	115	112	124	120	128	127	135	114
Bugarska	127	91	105	105	118	133	125	126	130	103	111
Danska	113	107	115	122	135	137	161	133	135	120	100
Litvanija	103	106	108	110	121	130	139	131	135	131	112
Mađarska	90	96	109	108	110	133	146	145	140	157	128
Kipar	112	148	137	118	125	154	137	126	146	131	117
Crna Gora	158	156	184	176	165	178	147	156	151	96	91
Francuska	134	152	161	160	162	155	162	164	158	118	98
Češka	124	158	159	160	189	193	179	171	163	131	86
Njemačka	188	196	200	214	199	194	175	164	171	91	86
Poljska	164	172	173	159	168	183	184	168	172	105	102
Hrvatska	285	176	148	175	167	110	196	203	194	68	116
Slovenija	200	195	198	204	208	200	199	202	197	99	95
Irska	151	181	174	189	192	188	210	234	200	132	104
Luksemburg	264	252	242	235	237	256	246	229	240	91	101
Holandija	238	280	223	240	257	281	280	264	250	105	97
Belgija	310	320	313	296	297	287	293	292	290	94	97

7.1.4 Upotreba NPK

Prilog 1, Tabela 8: Upotreba NPK

NPK	2015				2016				2017				2018				2019				Struktura NPK 2015			Struktura NPK 2019			Indeks N 2019/2015
	N	P	K	NPK	N	P	K	NPK	N	P	K	NPK	N	P	K	NPK	N	P	K	NPK	N	P	K	N	P	K	
EU (27)	90	21	23	134	90	21	24	135	91	22	25	138	88	22	26	135	87	23	25	135	67%	16%	18%	64%	17%	19%	96
Rumunija	39	14	5	58	38	14	5	57	43	16	6	65	51	21	7	79	49	21	10	80	67%	25%	8%	61%	27%	12%	125
Grčka	50	15	13	78	53	16	13	83	56	16	14	86	56	18	15	90	59	18	16	93	64%	20%	16%	63%	20%	17%	118
Estonija	54	12	17	82	52	11	16	79	54	14	19	87	56	13	18	87	59	13	18	90	65%	14%	20%	66%	15%	19%	111
Španija	62	24	22	108	58	24	22	104	64	26	23	112	62	25	25	112	60	29	22	111	57%	22%	21%	54%	26%	20%	97
Letonija	61	20	23	104	60	20	24	104	60	20	23	103	57	20	23	101	61	20	24	105	59%	19%	23%	58%	19%	23%	99
Portugalija	65	25	19	109	62	25	18	106	60	24	19	103	60	22	19	101	62	21	20	104	59%	23%	17%	60%	20%	19%	96
Italija	67	19	12	98	66	18	13	96	65	18	12	95	65	18	12	95	64	19	12	95	68%	19%	13%	68%	20%	12%	96
Finska	64	11	14	89	61	10	15	86	62	13	15	89	62	11	19	92	65	12	18	95	72%	13%	17%	69%	12%	19%	102
Kipar	64	39	22	125	74	50	31	154	67	42	29	137	60	40	26	126	66	43	38	146	51%	31%	20%	45%	29%	26%	104
Austrija	92	22	27	142	87	22	22	131	84	23	27	134	81	20	25	127	71	19	23	113	65%	16%	17%	63%	17%	21%	76
Švedska	74	11	12	97	72	12	14	98	78	13	14	105	72	13	15	101	72	12	14	98	76%	11%	14%	74%	12%	15%	97
Malta	400	9	12	420	204	12	14	231	60	12	13	85	125	9	13	147	73	10	17	100	95%	2%	6%	73%	10%	17%	18
Litvanija	74	21	26	121	74	23	33	130	78	25	36	139	74	24	33	131	79	23	32	135	61%	17%	25%	59%	17%	24%	108
Crna Gora	93	37	35	165	92	43	43	178	72	38	38	147	86	34	35	156	84	33	34	151	56%	22%	24%	55%	22%	23%	90
Irska	95	34	63	192	89	32	67	188	101	33	76	210	117	36	81	234	85	36	79	200	49%	18%	36%	42%	18%	40%	89
Poljska	92	29	47	168	103	31	50	183	104	30	50	184	87	30	50	168	92	30	50	172	55%	17%	27%	53%	18%	29%	99
Mađarska	75	18	17	110	90	21	22	133	94	26	26	146	94	26	25	145	93	26	22	140	69%	16%	17%	66%	18%	16%	123
Danska	95	14	27	135	100	13	24	137	99	20	43	161	93	14	26	133	93	14	28	135	70%	10%	17%	69%	10%	21%	98
Slovačka	84	16	12	112	92	18	14	124	90	17	13	120	94	19	14	128	94	19	14	127	75%	14%	11%	74%	15%	11%	112
Bugarska	90	18	9	118	101	23	9	133	97	19	10	125	93	21	12	126	97	21	12	130	77%	15%	7%	75%	16%	9%	107
Hrvatska	95	32	40	167	76	14	20	110	111	38	47	196	113	41	49	203	108	38	48	194	57%	19%	18%	56%	20%	25%	114
Francuska	115	23	24	162	113	21	20	155	115	23	24	162	118	23	24	164	112	22	25	158	71%	14%	13%	71%	14%	16%	97
Njemačka	142	24	33	199	139	19	36	194	125	17	33	175	113	17	34	164	115	21	35	171	71%	12%	19%	67%	12%	21%	81
Slovenija	119	40	49	208	114	39	48	200	114	38	46	199	116	39	47	202	120	35	43	197	57%	19%	24%	61%	18%	22%	100
Češka	157	19	13	189	159	19	15	193	144	22	13	179	139	20	12	171	131	23	9	163	83%	10%	8%	81%	14%	5%	84
Holandija	223	8	25	257	210	14	57	281	209	12	60	280	197	12	55	264	189	10	51	250	87%	3%	20%	75%	4%	21%	84
Belgija	208	21	68	297	197	22	69	287	201	22	70	293	200	22	70	292	199	22	69	290	70%	7%	24%	69%	8%	24%	96

(Izvor: FAO/Faostat – Indikatori održivosti/đubriva: FAOSTAT, 2022)

7.1.5 Potrošnja Sredstava za zaštitu bilja kg/ha u EU, državama članicama i Crnoj Gori (2015-2019)
Prilog 1, Tabela 9: Potrošnja sredstava za zaštitu bilja kg/ha u EU, državama članicama i Crnoj Gori (2015-2019)

	2015	2016	2017	2018	2019	Indeks 2019/2015
EU (27)	3,07	3,14	3,09	3,16	3,13	102
Finska	0,77	0,71	0,6	0,57	0,6	78
Švedska	0,71	0,63	0,6	0,57	0,58	82
Rumunija	0,72	0,72	0,77	0,56	0,57	79
Bugarska	0,42	1,03	0,93	1,4	1,84	438
Estonija	0,88	1,02	0,98	0,92	0,91	103
Danska	1,09	1,07	1,1	1,09	1,09	100
Letonija	1,22	1,33	1,14	1,2	1,18	97
Slovačka	1,15	1,11	1,27	1,31	1,36	118
Litvanija	1,24	1,53	1,4	0,95	1,03	83
Češka	1,76	1,75	1,74	1,62	1,54	88
Hrvatska	2,5	1,96	1,77	1,91	1,74	70
Mađarska	2,11	2,17	2,17	1,9	1,74	82
Poljska	2,13	2,18	2,22	2,04	2,13	100
Luksemburg	1,88	2,65	2,26	2,32	2,33	124
Grčka	2,75	2,83	2,64	3,48	4,07	148
Austrija	2,68	2,59	3,34	3,8	3,56	133
Španija	3,43	3,63	3,59	3,66	3,66	107
Francuska	3,44	3,72	3,63	4,45	4,46	130
Njemačka	3,99	3,92	4,04	3,77	3,8	95
Slovenija	4,41	4,87	4,57	4,97	4,15	94
Portugalija	5,49	5,61	4,77	4,81	4,81	88
Italija	7	6,59	6,14	5,91	5,21	74
Irska	6,88	5,59	6,19	5,87	5,97	87
Crna Gora	5,51	6,25	6,23	6,23	6,07	110
Belgija	8,06	7,98	7,56	7,59	6,96	86
Kipar	8,01	5,91	9,04	9,11	9,98	125
Holandija	9,24	10,12	9,86	8,79	8,88	96

 (Izvor: FAO/Faostat – Indikatori održivosti/Pesticidi: <https://www.fao.org/faostat/en/#data/EP>, 2022)

7.2 Aneks 2: specifične SWOT analize

Poljoprivreda, šumarstvo i prehrambena industrija (uključujući posebnu tabelu za svaki sektor odabran za podršku) (u vezi sa SO1,2,3,7,9,10 – čl. 6 2115/2022 (a),(b),(c), (i), (j))

SWOT: Rezime

Prilog 2, Tabela 1: SWOT analiza poljoprivrede i ruralnih područja

PREDNOSTI	SLABOSTI
7.2.1 SWOT Dobro upravljanje prirodnim resursima i ublažavanje efekata klimatskih promjena	
<p>Zemljište</p> <ul style="list-style-type: none"> ● Nezagađena zemlja ● Očuvane površine za poljoprivrednu proizvodnju ● Dobri klimatski uslovi sa raznovrsnim mogućnostima za poljoprivrednu proizvodnju, ● 66% zemljišta koje se koristi za biljnu proizvodnju u sistemu upravljanja politikom ● Mala gustina UG ● 160.000 ha neobrađenog zemljišta ● Nacionalna mreža zaštićenih područja trenutno pokriva 1763,62 km² ili 12,768% teritorije Crne Gore ● Raspoloživost vode i relativno visok procenat navodnjavanog zemljišta koje se koristi za biljnu proizvodnju <p>Biodiverzitet</p> <ul style="list-style-type: none"> ● Velika raznolikost agroekoloških uslova, a samim tim i gajenih biljnih i životinjskih vrsta ● Prisustvo pored jestivih samoniklih biljaka brojnih lokalnih sorti poljoprivrednog bilja ● Značajan broj vrlo specifične populacije stoke i biljnih sorti, po genetskim i fenotipskim karakteristikama, koje se gaje na Balkanu ● Važna područja za očuvanje ptica, na osnovu određenih kriterijuma i međunarodnih standarda (populacija jedne ili više globalno ili regionalno ugroženih, endemskih ili određenih grupa ptica ili visoko reprezentativne grupe ptica) ● Koristeći iskustvo zaštite prirode kao osnovu za korišćenje evropske tipologije staništa - EMJERALD, Natura 2000 <p>Šume</p> <ul style="list-style-type: none"> ● Veliki dio Crne Gore je pokriven šumama, što predstavlja osnovu za ekološke i ekonomske funkcije šuma ● Šume su prirodne i vitalne, prirodno podmlađene, imaju dobru strukturu i visok stepen biodiverziteta ● Šume predstavljaju ponor za emisije GHG i izvor obnovljive energije 	<p>Zemljište</p> <ul style="list-style-type: none"> ● Postoji 95% zemljišta koje nije pod poljoprivrednom politikom – trajni pašnjaci i livade ● Veliki dio zemljišta nije privatno, ● Postoji značajno smanjenje poljoprivrednog zemljišta sa promjenom namjene zemljišta u nepoljoprivredne svrhe ● Veliki dio državnog zemljišta se ne koristi za ispašu ● Približno 160.000 ha neobrađenog zemljišta ● GAEC i SMR nijesu u potpunosti usklađeni sa pravnim tekovinama EU ● Proces erozije zahvatili su 300 registrovanih bujičnih basena, gdje je količina transportovanog nanosa veća od 2 mil. m³ godišnje ● 90% zemljišta ima ograničenu ili nisku plodnost ● Veći dio zemljišta je sa prirodnim ograničenjima i sa problemom pristupa <p>Biodiverzitet</p> <ul style="list-style-type: none"> ● Glavni pritisci su urbanizacija u nekim oblastima i promjena korišćenja zemljišta (od poljoprivrede do građevine), erozija u određenim oblastima (uključujući poljoprivredne površine) i neodgovarajuća upotreba pesticida koja može dovesti do zagađenja vode. Niska svijest o značaju biodiverziteta takođe predstavlja opterećenje za biodiverzitet ● Nedostaju dostupni podaci i monitoring biodiverziteta do sada nije u potpunosti sproveden ● Zahvati u zaštiti biodiverziteta tek treba da budu usklađeni sa pravnom tekovinom EU i implementirani ● Natura 2000 područja do sada nijesu definisana <p>Šume</p> <ul style="list-style-type: none"> ● Veliki dio crnogorskih šuma je oštećen šumskim požarima, što je rezultiralo i degradacijom zemljišta. Šume su prirodne i vitalne, prirodno podmlađene, imaju dobru strukturu i visok stepen biodiverziteta

<p>Voda</p> <ul style="list-style-type: none"> Šume su dobar izvor za zanatstvo i drvnu industriju Postoji izvozno tržište za proizvode od drveta Šume u nacionalnim parkovima su šume sa očuvanim i raznovrsnim biodiverzitetom Zakonodavstvo koje reguliše oblast šumarstva je dobro razvijeno <p>Budžetska podrška</p> <ul style="list-style-type: none"> Crna Gora je među 4% svjetske površine sa najvećim prosječnim protokom Povlačenje i korišćenje površinskih i podzemnih voda za navodnjavanje poljoprivrednog ili drugog zemljišta vrši se u skladu sa uslovima utvrđenim vodnom dozvolom koju izdaje Uprava za vode U skladu sa Okvirnom direktivom o vodama i Zakonom o vodama, program monitoringa obuhvata praćenje hemijskog i ekološkog statusa površinskih voda i praćenje hemijskog i kvantitativnog statusa podzemnih voda <p>Budžetska podrška</p> <ul style="list-style-type: none"> Budžetska podrška za odvojena plaćanja je uslovljena GAEC Postoji organski sistem sertifikacije i dostupna podrška 	<p>Voda</p> <ul style="list-style-type: none"> Šume uništene požarima i degradacijom zemljišta predstavljaju izvor emisija GHG Gubici vode su značajni, posebno iz komunalnih sistema Ne vrši se mjerenje zagađenja voda sa poljoprivrednih izvora <p>Budžetska podrška</p> <ul style="list-style-type: none"> GAEC i SMR nisu u potpunosti usklađeni sa pravnom tekovinom EU Do sada nije bilo intervencija u vidu obaveza koje bi doprinijele dugoročnom održavanju biodiverziteta, karakteristika pejzaža, zemljišta, vode i vazduha. Budžetska podrška za odvojena plaćanja uslovljena je GAEC-om Do sada nema eko-mjera koje bi imale za cilj više standarde u zaštiti biodiverziteta, karakteristika pejzaža, zemljišta, vode i vazduha
<p>MOGUĆNOSTI</p>	<p>PRIJETNJE</p>
<p>Zemljište</p> <ul style="list-style-type: none"> Dobiti dodatno zemljište do sada neiskorišćeno za proizvodnju hrane Uključivanje stalnih pašnjaka i livada u okvir upravljanja poljoprivrednom politikom Podizanje površine zemljišta za biljnu proizvodnju Aktivacija stalnih pašnjaka i do sada nekorišćenih livada za proizvodnju hrane Podizanje plodnosti zemljišta korišćenjem prirodnih tehnika i mahunarki i biljaka koje doprinose plodnosti zemljišta Sanacija i prevencija erozije zemljišta radi sprečavanja dalje degradacije zemljišta Njegovanje modaliteta poljoprivredne proizvodnje u zaštićenim područjima Usvajanje zakonske osnove za sprečavanje promjene namene zemljišta u nepoljoprivredne svrhe Priprema pravnih aranžmana koji bi uspostavili osnovu za održivo upravljanje trajnim pašnjacima i livadama u državnom vlasništvu Podizanje površina koje se navodnjavaju i obezbeđivanje vode za životinje na pašnjacima 	<p>Zemljište</p> <ul style="list-style-type: none"> Dalja degradacija i napuštanje zemljišta Zemljište u državnom vlasništvu koje se ne koristi kao resurs za proizvodnju hrane Dalji gubitak poljoprivrednog zemljišta pretvorenog u druge nepoljoprivredne svrhe Povećanje efekata klimatskih promjena (suše, požari, poplave). <p>Biodiverzitet</p> <ul style="list-style-type: none"> Promjena namjene poljoprivrednog zemljišta i prirodnih šuma koja dovodi do gubitka agrobiodiverziteta, lokalnih sorti i rasa, Unošenje novih invazivnih vrsta, uglavnom iz komercijalnih razloga, koji još nisu istraženi, utiču na poljoprivrednu proizvodnju i kvalitet života Zagađenje prvenstveno slatkovodnih i morskih ekosistema otpadnim vodama i čvrstim otpadom, intoksikacionim organizmima, eutrofikacijom ekosistema Neispunjene obaveze u vezi sa procjenom uticaja na životnu sredinu i procjenom prihvatljivosti

<ul style="list-style-type: none"> ● Uključivanje većine poljoprivrednog zemljišta u okvir upravljanja ZPP-om nakon pristupanja ● Podsticati poljoprivrednike da obrađuju i brinu o zemlji na udaljenim lokacijama ● Razvoj tržišta zemljišta i transparentnog sistema upravljanja zemljištem u državnom vlasništvu u cilju boljeg korišćenja zemljišnih resursa <p>Biodiverzitet</p> <ul style="list-style-type: none"> ● Zaštita i promocija biodiverziteta kao turističke atrakcije i mogućnosti za proizvođače za uspostavljanje otpornih sistema proizvodnje hrane ● Uspostavljanje sistema zaštite Natura 2000 <p>Šume</p> <ul style="list-style-type: none"> ● Dalje korišćenje šumskih resursa u dodatnu vrijednost ruralnoj privredi i obnovljivim izvorima energije ● Zaštita i promocija šume kao turističke atrakcije i njena uloga u dobrobiti stanovništva ● Obnova šuma (nakon šumskih požara), pretvaranje degradiranih šuma u otporne šume i sprečavanje šumskih požara kako bi se uspostavio pouzdan ponor za gasove staklene bašte i održivi resurs za zanatstvo, industriju i obnovljivu energiju ● Promocija šuma koje će se koristiti za smanjenje erozije zemljišta i zaštite od vjetra, kao i njeno korišćenje u kombinaciji sa poljoprivredom <p>Voda</p> <ul style="list-style-type: none"> ● Jačanje komunalne vodovodne infrastrukture radi smanjenja gubitaka ● Dalji podsticaj za postavljanje privatnih sistema za navodnjavanje u kombinaciji sa intenziviranjem biljne proizvodnje ● Distribucija vode do udaljenih pašnjaka koji će se koristiti za ispašu životinja ● Promocija vode kao turističke atrakcije i povećanje mogućnosti zamene uvoza 	<p>pojedinih radnji, aktivnosti u okviru zaštićenih područja</p> <p>šume</p> <ul style="list-style-type: none"> ● Dalja degradacija šuma u privatnom vlasništvu ● Dalje smanjenje zaštitne funkcije šume kao ponora i povećanje emisija izazvanih šumskim požarima ● Nekorišćenje šume kao mogućnosti za ekonomski rast i energetska samoodrživost u ruralnim područjima <p>Voda</p> <ul style="list-style-type: none"> ● Gubici vode će i dalje biti značajni ● Izgubljene su mogućnosti korišćenja vode kao vrijednog prirodnog resursa
---	--

PREDNOSTI	SLABOSTI
7.2.2 SWOT Proizvodnja hrane	
<p>Uslovi za proizvodnju hrane</p> <ul style="list-style-type: none"> ● Povoljna klima za mnoge vrste proizvodnje ● Velika potražnja na domaćem tržištu za proizvodima višeg kvaliteta i cjenovnog ranga ● Dobri uslovi za organsku proizvodnju ● Tradicija u poljoprivrednoj proizvodnji 	<p>Uslovi za proizvodnju hrane</p> <ul style="list-style-type: none"> ● Niska plodnost zemljišta ● Nepovoljni demografski trendovi i starosna struktura u ruralnim oblastima rezultiraju manjkom radne snage ● Mala i usitnjena imovina ● Nizak prosječan broj grla po gazdinstvu ● Mali obim proizvodnje

<ul style="list-style-type: none"> ● Evidentne promjene u institucionalnom okviru u posljednjem periodu koje su rezultirale modernizacijom ● Evidentan interes proizvođača i prerađivača za unaprijeđenje primarne proizvodnje i prerade ● Crnogorska struktura poljoprivredne proizvodnje omogućava adekvatno obezbjeđenje prirodnog đubriva od životinja za biljnu proizvodnju ● Crna Gora je dobro snabdjevena vodnim resursima koji se mogu koristiti za navodnjavanje i snabdijevanje životinja svježom vodom ● Posljednjih godina formiran je veliki broj klastera 	<ul style="list-style-type: none"> ● Djelimično primijenjeni standardi EU o bezbjednosti hrane, dobrobiti životinja ● Nizak nivo prodaje na tržištu ● Nedovoljan nivo savjetotavne uloge u praćenju proizvodnje ● Otežan pristup saobraćajnoj infrastrukturi ● Nedostatak investicionih sredstava kao rezultat nerazvijenog tržišta poljoprivrednih kredita i niskog udjela u upotrebi raspoloživih sredstava ● Oprema za obradu je zastarjela i nije u skladu sa standardima EU
<p>Biljna proizvodnja i prerada</p> <ul style="list-style-type: none"> ● Za preradu lokalno proizvedenih žitarica ima dovoljno objekata za mljevenje ● Postoji niz konkurentnih i specijalizovanih proizvođača voća i povrća (sa profesionalizmom i poznavanjem sektora i tržišta) ● Sve više proizvođača koristi plastenike ● Raste udio zasada voća i objekata za preradu voća ● Obim proizvodnje voća i povrća obezbjeđuje relativno visoku prehrambenu samoeфикаsnost stanovništva Crne Gore 	<p>Biljna proizvodnja</p> <ul style="list-style-type: none"> ● Niska samoodrživost i visoka stopa uvoza pšenice i mlinskih proizvoda, paradajza i luka ● Nizak nivo agrotehničkih mjera i modernih praksi primijenjenih u proizvodnji ● Promjenljiva (nekontrolisana) količina primijenjenih pesticida i đubriva ● Nizak nivo usko specijalizovanih gazdinstava i mali broj konkurentnih proizvođača ● Niski prinosi i varijabilnost prinosa, neefikasna upotreba zemljišta ● Visoka stopa ekstenzivnih voćnjaka u proizvodnji voća i bašta u povrtarskoj proizvodnji ● Nedostatak konkurencije u otkupu i mogućnostima otkupa (fluktuacije cijena) ● Sporo zadržavanje proizvođača za zajedničku logistiku i prodaju, kao i agregaciju oko logistike prerađivača ● Nerazvijena saradnja među proizvođačima ● Visok udio poljoprivrednih proizvoda iz uvoza koji se mogu proizvoditi lokalno ● Veoma niska samoodrživost hranom u pšenici i mlinskim proizvodima, kao i kod nekih vrsta voća i povrća
<p>Proizvodnja i prerada mesa</p> <ul style="list-style-type: none"> ● Dovoljna površina pašnjaka i prirodnih livada dobrog kvaliteta i za povećanje proizvodnje goveda i ovaca ● Dinamičan i održiv razvoj prerade mesa, kako tradicionalne tako i industrijske ● Regioni sa potencijalom za organsku proizvodnju ● Bogatstvo kvaliteta raznih tradicionalnih mesnih proizvoda karakterističnih za određeno područje ● Konstantan obim proizvodnje na određenom nivou ● Dovoljni kapaciteti za preradu mesa ● Stopa samoodrživosti je 66% 	<p>Proizvodnja i prerada mesa</p> <ul style="list-style-type: none"> ● Smanjenje broja životinja za proizvodnju hrane i visoka stopa uvoza svinjskog mesa ● Nedovoljan nivo implementacije standarda zdravlja i dobrobiti životinja, bezbjednosti hrane i zaštite životne sredine ● Zastarjeli objekti, oprema i mašine u proizvodnji mesa ● Mali broj gazdinstava koja pravilno upravljaju stajnjakom i otpadnim vodama ● Neusaglašenost sa dobrom praksom sistema zbrinjavanja nusproizvoda životinjskog porijekla ● Nedovoljna upotreba silaže u ishrani ● Nkontrolisana upotreba antibiotika
<p>Proizvodnja i prerada mlijeka</p> <ul style="list-style-type: none"> ● Istorijsko oslanjanje ruralne privrede na sektor mljekarstva u crnogorskom planinskom području ● Pašnjački način uzgoja stoke koji omogućava visok stepen interakcije sa prirodnim resursima i njihovo unapređenje 	

<ul style="list-style-type: none"> ● Povećanje ukupnog broja životinja u komercijalnoj proizvodnji ● Tradicija u preradi na gazdinstvu ● Nasleđe i iskustvo u proizvodnji kvalitetnih sireva i kajmaka ● Povećanje broja sirara i proizvodnje tradicionalnih tvrdih sireva u središnjem regionu, kao i povećanje broja registrovanih aktivnosti prerade na gazdinstvima na sjeveru ● Pozitivna slika tradicionalne i domaće proizvodnje mliječnih proizvoda ● Dovoljni kapaciteti za preradu mlijeka ● Stopa samoodrživosti je prilično visoka (preko 60%) <p>Organska proizvodnja i šeme kvaliteta</p> <ul style="list-style-type: none"> ● Dobro razvijeni standardi, visoka svijest poljoprivrednih proizvođača i sve veći broj registrovanih šema kvaliteta hrane ● Sve veći broj proizvođača u organskoj proizvodnji ili u prelaznom periodu ● Sve veći broj proizvođača uključenih u šeme kvaliteta i PDO/PGI <p>Genetski resursi u poljoprivrednoj proizvodnji</p> <ul style="list-style-type: none"> ● Dobro održavana baza podataka genetskih resursa u poljoprivredi <p>Budžetska podrška</p> <ul style="list-style-type: none"> ● Budžetska podrška dostupna i uporediva sa zemljama članicama EU (razdvojena plaćanja i povezana plaćanja) ● Na raspolaganju su IPARD i nacionalni fondovi za modernizaciju ● Dostupna podrška za upravljanje rizikom ● Podrška mladim poljoprivrednicima je dostupna <p>Standardi</p> <ul style="list-style-type: none"> ● Razvijena su i uslovljena GAEC pravila za nevezana plaćanja, uspostavljen je organski sistem sertifikacije. Podnosioci zahtjeva su dobro upoznati sa zahtjevima 	<ul style="list-style-type: none"> ● Nedostatak sistema kontrole kvaliteta na liniji otkupa i klanja ● Sezonski karakter klanja jagnjadi u jesen dovodi do slabijeg kvaliteta ● Zavisnost od uvoza hrane ● Nije optimalna struktura rase ● Dezorganizacija tradicionalnih i industrijskih prerađivača radi zajedničke promocije i/ili nastupa na drugim tržištima ● Niska samoodrživost svinjskim i živinskim mesom može ugroziti uspjeh šema kvaliteta <p>Proizvodnja i prerada mlijeka</p> <ul style="list-style-type: none"> ● Zavisnost od uvoza koncentrovane hrane za životinje i žitarica ● Nizak prinos i produktivnost u primarnoj proizvodnji mlijeka ● Visoka proizvodna cijena po jedinici ● Usitnjena proizvodnja, veliki broj malih proizvođača ● Staromodna proizvodnja stočne hrane, i nedovoljna upotreba silaže i sjenaže ● Nisko učešće otkupa mlijeka u ukupnoj proizvodnji ● Mali broj organizovanih sabirnih stanica, neadekvatan rashladni lanac ● Nedovoljan kvalitet sirovog mlijeka ● Uski asortiman proizvoda u sektoru industrijske prerade ● Nizak nivo finalizacije proizvoda kroz pakovanje, etiketiranje i komunikaciju o kvalitet ● Nedostatak valorizacije i upravljanja geografskim oznakama/oznakama porekla za proizvode sa zaštićenim imenom ● Nefunkcionalna udruženja proizvođača i nekoordinisana politika zastupanja u sektoru <p>Standardi</p> <ul style="list-style-type: none"> ● GAEC i SMR uslovljavanje još uvek nije u potpunosti usklađeno sa ZPP-om. Integrisana pravila proizvodnje još nijesu uspostavljena ● Budžetska podrška ● Iskorišćeno je samo 18,45% IPARD II programa ● Poljoprivredna statistika ● Nema dostupnih podataka za planiranje poljoprivrednih i ruralnih razvojnih politika
MOGUĆNOSTI	PRIJETNJE
<p>Uslovi za proizvodnju hrane</p> <ul style="list-style-type: none"> ● Dosta raspoloživog poljoprivrednog zemljišta koje se ne koristi za proizvodnju hrane pruža 	<p>Uslovi za proizvodnju hrane</p> <ul style="list-style-type: none"> ● Nepreduzimanje radnji za povećanje obima i efikasnosti proizvodnje hrane može dovesti do

<p>mogućnost da se iskoristi za povećanje proizvodnje hrane i povećanje samoodrživosti hranom i smanjenje uvoza poljoprivrednih proizvoda</p> <ul style="list-style-type: none"> ● Bogat biodiverzitet, prisustvo autohtonih vrsta i sorti u različitim sektorima omogućava razvoj održive proizvodnje slične organskoj i organske proizvodnje u većoj mjeri ● Povoljna klima za mnoge vrste proizvodnje pruža mogućnost da se uz adekvatnu investiciju i savjetodavnu podršku podigne intenzitet proizvodnje i stabilizuju prinosi ● Velika potražnja na domaćem tržištu za proizvodima višeg cjenovnog ranga tokom turističke sezone pruža mogućnost prodaje domaćih proizvoda po višim cijenama i po završetku sezone popunjavanje zaliha hrane nižim uvoznim cijenama, istovremeno obezbjeđuje dostupnost zaliha i samo ograničen uvoz robe u slučaju loše turističke sezone ● Mobilizacija resursa u poljoprivredi može se povećati ukoliko porodična gazdinstva koja do sada proizvode poljoprivredne proizvode za sopstvenu potrošnju dobiju priliku i podsticaj za svoj rast dodatnu zaradu ● Modernizacija, intenziviranje proizvodnje i korišćenje savjetodavne podrške u primeni savremenih agrotehničkih mjera u poljoprivrednoj proizvodnji mogu povećati ekonomsku dodatnu vrijednost i smanjiti izlazne cijene poljoprivrednih proizvoda. ● Dostupnost prirodnog stajnjaka može se iskoristiti za proizvodnju blizu organske ili organske biljne proizvodnje i smanjenje količine i cijene đubriva, istovremeno doprinoseći održivom upravljanju stajnjakom i smanjenju negativnog uticaja poljoprivrede na životnu sredinu i ulaznih troškova đubriva. ● Upravljanje proizvodnim i prerađivačkim kapacitetima širom zemlje bi ojačalo efikasnost snabdjevanja hranom ● Promovisanje i razvoj lanaca snabdjevanja na ugovornoj osnovi bi povećalo efikasnost snabdjevanja hranom ● Razvoj sektorskih operativnih programa podržao bi proizvođače hrane u saradnji i racionalizovanoj upotrebi podrške ● Razvoj i promocija prodavnica i štandova, kao i web stranica koje nude lokalno proizvedenu hranu otvorene podjednako za sve proizvođače, doprinijeli bi većoj svijesti i prepoznatljivosti lokalno proizvedene hrane kontrolisanog 	<p>problema u snabdjevanju usljed globalne krize snabdjevanja</p> <ul style="list-style-type: none"> ● Niska samoodrživost može spriječiti kreatore politike da neutrališu pritisak na cijenu hrane ● Niska samoeфикаsnost u inputima može spriječiti uspješan napredak u šemama kvaliteta sa geografskim oznakama
---	--

<p>kvaliteta uz smanjene troškove prodaje. Istovremeno bi se povećao nivo tržišne prodaje</p> <ul style="list-style-type: none"> ● Intenzivna promocija crnogorske hrane i informisanje o njenoj dostupnosti povećali bi svijest potrošača i podigli potražnju ● Intenzivna primjena istraživačkih i savjetodavnih savjeta i njihova dostupnost poljoprivrednicima doprinijeli bi efikasnijoj proizvodnji 	
<p>Biljna proizvodnja</p> <ul style="list-style-type: none"> ● Raspoloživo i neiskorišćeno zemljište može se koristiti za proizvodnju pšenice i proizvodnju drugih žitarica koje zamjenjuju uvoznu pšenicu i mlinske proizvode ● Korišćenje livada u kombinaciji sa ozimim žitaricama doprinijelo bi boljem održavanju livada i povećanju samoodrživosti hranom i stočnom hranom ● Postoji veliki udio bašta koje se mogu koristiti za proizvodnju za tržište uz povećanu upotrebu plastenika, inovativne proizvodne tehnike i navodnjavanje ● Visok je udio ekstenzivnih zasada koji se uz odgovarajući agrotehnički tretman mogu pretvoriti u zasade sličnim organskim sa stabilnijim prinosom, uz kontrolisan kvalitet i bezbjednost ● Visok je udio ekstenzivnih zasada koji se mogu pretvoriti u voćnjake sa većim i stabilnijim prinosima ● Postoji niz konkurentnih i specijalizovanih proizvođača voća i povrća (sa dobrim poznavanjem sektora i tržišta) koji se mogu mobilisati kao specijalizovani savjetnici i prezenteri najboljih praksi ● Postoji prirodno đubrivo iz životinjske proizvodnje koje bi se moglo koristiti u biljnoj proizvodnji 	
<p>Proizvodnja i prerada mesa</p> <ul style="list-style-type: none"> ● Korišćenje stalnih pašnjaka i livada doprinijelo bi održivosti stočarske proizvodnje, smanjilo troškove stočne hrane i upravljanja stajnjakom ● Podržati distribuciju prirodnog stajnjaka u oblasti za proizvodnju biljaka ● Prilagođavanje rasne strukture doprinijelo bi efikasnijoj proizvodnji ● Povećanje broja životinja u proizvodnji mesa niske samoodrživosti ojačalo bi održivost snabdijevanja i kvalitet finalnih proizvoda 	
<p>Proizvodnja i prerada mlijeka</p>	

<ul style="list-style-type: none"> ● Povećanje ukupnog broja životinja u komercijalnoj proizvodnji i unapređenje rase povećalo bi samoodrživost mlijekom ● Povećanje infrastrukture za sakupljanje, preradu i prodaju mlijeka na lokalnom nivou kako bi se obezbjedila efikasnost korišćenja proizvedenog mlijeka, unapredila proizvodnja drugih proizvoda i obezbjedila usklađenost proizvoda sa standardima bezbjednosti hrane <p>Organska proizvodnja i šeme kvaliteta</p> <ul style="list-style-type: none"> ● Povećati obim proizvodnje proizvoda uključenih u šeme kvaliteta i organskih proizvoda ● Razvijati integralnu proizvodnju u pravcu organske <p>Genetski resursi u poljoprivrednoj proizvodnji</p> <ul style="list-style-type: none"> ● Korišćenje dobro održavane baze podataka genetskih resursa u poljoprivredi i znanja i iskustva u oplemenjivanju, za razvoj novih poboljšanih kombinacija rasa i sorti za otpornu poljoprivrednu proizvodnju <p>Budžetska podrška</p> <ul style="list-style-type: none"> ● Intenziviranje budžetske podrške moguće je pojednostavljenjem procedura za pristup sa povećanom pažnjom na dodatu vrijednost i doprinos obimu proizvodnje hrane, na osnovu stručnosti ili najbolje prakse <p>Standardi</p> <ul style="list-style-type: none"> ● Razvijena su i uslovljena GAEC pravila za nevezana plaćanja, uspostavljen je organski sistem sertifikacije. Podnosioci zahtjeva su dobro upoznati sa zahtjevima. 	
--	--

PREDNOSTI	SLABOSTI
7.2.3 SWOT Saradnja	
<p>Udruženja proizvođača</p> <ul style="list-style-type: none"> ● Mnoge granske organizacije (NVO) razvijaju tendenciju za dalji rast u sektoru organske proizvodnje mesa i mlijeka ● Razvijeno udruženje pčelara i nacrt Nacionalnog pčelarskog programa ● Dobro razvijeno gransko udruženje u sektoru maslinarstva ● Sve veći broj klastera sa ugovornim obavezama ● Dobro poznavanje sektorskih problema ● Postoji budžetska podrška za uspostavljanje organizacije proizvođača <p>Šeme kvaliteta, PDO/PGI</p>	<p>Udruženja proizvođača</p> <ul style="list-style-type: none"> ● Tržišna reprezentativnost granskih organizacija nije poznata, a do sada nije uspostavljena ZPP organizacija proizvođača ● Nijesu izrađene vrste sektorskih intervencija koje će u budućnosti služiti kao operativni programi za voće i povrće (i masline), i drugi sektor (posebno meso i mlijeko) u okviru buduće ZPP ● Samo organizacije proizvođača „slične ZPP-u“ imaju pristup budžetskoj podršci ● Ne postoji dovoljna savjetodavna podrška u uspostavljanju organizacije proizvođača i razvoju operativnih programa

<ul style="list-style-type: none"> ● Sistem sertifikacije šema kvaliteta i PDO/PGI je dobro definisan i zasnovan na zakonima, već postoje neke šeme kvaliteta, uključujući i proizvođače ● Postoji budžetska podrška dostupna za proizvođače uključene u šeme kvaliteta 	<p>Šeme kvaliteta, PDO/PGI</p> <ul style="list-style-type: none"> ● Malo je proizvođača uključenih u šeme kvaliteta, postoje samo u sektoru mesa i vina ● Proizvodi označeni nekom od šema kvaliteta se nedovoljno promoviraju, nisu prisutni čak ni u većim tržišnim centrima ● Integrisane proizvodne šeme nisu razvijene ● Upitna sposobnost snabdijevanja inputima za šeme kvaliteta hrane
MOGUĆNOSTI	PRIJETNJE
<ul style="list-style-type: none"> ● Postoje prirodni resursi za dalji razvoj standarda proizvodnje hrane izvan GAEC i zakonskih zahtjeva upravljanja ● To je prilika za razvoj sektorskih programa koji će ciljati na poslovanje klastera i druge oblike saradnje radi postizanja veće produktivnosti, dodatne vrijednosti i isporuke lokalno proizvedene hrane po pristupačnim cijenama, čime bi se definisale potrebe za rastom u pojedinom sektoru i bi se realizovalo kroz budžetsku podršku ● Postoji mogućnost da se razvije okvir za upravljanje kapacitetima i resursima vezanim za određeni sektor 	<ul style="list-style-type: none"> ● Podrške u poljoprivredi neće postići zadovoljavajuće rezultate ako se na sektorskom nivou ne uspostavi modernizovan sistem upravljanja kapacitetima ● Mali obim inputa proizvedenih na lokalnom nivou će rezultirati visokom zavisnošću od uvoza, upitnim kvalitetom i nemogućnošću politike upravljanja cijenama hrane

PREDNOSTI	SLABOSTI
7.2.4 SWOT Ruralna područja	
<p>Socijalna uključenost i blagostanje</p> <ul style="list-style-type: none"> ● Cijene nekretnina su niže nego u urbanim sredinama ● Starije osobe posjeduju iskustvo i znanje u zanatskom radu i poljoprivredi ● Dostupnost sirovina za grijanje ● Mogućnost obavljanja dopunskih djelatnosti i zanata ● Mnogo prostora za razne aktivnosti van gazdinstva <p>Sigurnost hrane</p> <ul style="list-style-type: none"> ● Dostupnost hrane – mala gazdinstva koje proizvode hranu za sopstvenu potrošnju ● Socijalizacija i dijeljenje hrane ● Bogat i raznovrstan pejzaž sa očuvanim prirodnim okruženjem (jezera, planine, zaštićena područja), osnova za proizvodnju zdrave hrane <p>Seoski turizam, zanati i prerada na gazdinstvima</p>	<p>Socijalna uključenost i blagostanje</p> <ul style="list-style-type: none"> ● Loša ruralna infrastruktura (seoski putevi, vodovod, kanalizacija, telefon, internet, odlaganje otpada, itd), ● Nepovoljni demografski trendovi uzrokovani nedostatkom socijalnih usluga i poslovima van gazdinstva ● Neiskorišćene mogućnosti diverzifikacije prihoda na gazdinstvu ● Nedostatak investicionog kapitala za održavanje starih zgrada ● Socijalna isključenost starijih, koja za posljedicu ima nedovoljno poznavanje digitalizacije ● Niži prihodi u proizvodnji hrane nego u redovnom zaposlenju zbog neplaćenog rada ● Veći troškovi života u slučaju većeg obima kupovine hrane koja se ne proizvodi na gazdinstvu ● Visoka stopa nezaposlenosti i nedostatak alternativnih mogućnosti za prihod

<ul style="list-style-type: none"> ● Raznolikost u kulturi, običajima i tradiciji, ● Dostupnost sirovina (drvo, proizvodi specifični za region, lokalna tradicionalna poljoprivreda) ● Šumske površine sa visokim potencijalom za lovni turizam i preradu drveta ● Postoji veliki broj tradicionalnih objekata u službi turizma ● Potražnja za kvalitetnim proizvodima postoji - veliki je broj stranih turista, kupaca domaće hrane ● Uvažavanje tradicionalnih vještina i proizvoda - visoko motivisani iiskusni preduzetnici ● Tradicionalna prerada poljoprivrednih proizvoda na gazdinstvu <p>Lokalne strategije</p> <ul style="list-style-type: none"> ● Postojeće strategije lokalnog razvoja uključujući i upravljanje zemljištem, ruralni razvoj i poljoprivredu ● Ruralna mreža je pokrenuta, postoji adekvatna pravna i strateška podrška LAG-ovima da razviju strategije i dobiju podršku u okviru budućeg LEADER-a ● LEADER mjera će se sprovoditi u okviru odobrenog IPARD III programa 	<ul style="list-style-type: none"> ● Nijesu organizovani zajednički servisi koji podržavaju socijalne zahtjeve stanovnika (podrška u transportu, korišćenje interneta, organizacija popravki i održavanja, podrška u pristupu administrativnim uslugama) <p>Sigurnost hrane</p> <ul style="list-style-type: none"> ● Smanjenje obima proizvodnje hrane zbog starosne strukture ● Napuštanje proizvodnje hrane zbog starosti i visokog udjela područja sa prirodnim ograničenjima ● Nema organizovanih prodavnica koje prodaju lokalnu hranu ● Mali proizvođači nemaju pristup tržištu i stoga proizvode hranu samo za sopstvenu potrošnju <p>Seoski turizam, zanati, prerada na imanju</p> <ul style="list-style-type: none"> ● Nizak nivo renoviranih objekata koji bi mogli da posluže kao turistički kapaciteti, za zanatsku i drugu infrastrukturu – male lokalne prodavnice za nabavku domaće hrane i suvenira ● Objekti za preradu na gazdinstvima ne ispunjavaju standarde bezbjednosti hrane i dobrobiti životinja ● Nedovoljno korišćenje kulturnog nasljeđa ● Nedostatak promocije seoskog turizma ● Otežan pristup turista udaljenim destinacijama ● Nedostatak znanja u upravljanju uslugama u turizmu <p>Lokalne strategije</p> <ul style="list-style-type: none"> ● Slab kapacitet lokalnih vlasti u lokalnom planiranju, podizanje novih ideja i projekata za podršku i saradnju i javno-privatno partnerstvo, nedostatak svijesti o različitim mogućnostima (tj. LEADER) ● Nema dovoljno lokalnih resursa za sopstveni doprinos u dostupnim projektima ● Nedostatak usvojene jedinstvene metodologije za razvoj ruralnih strategija lokalnog razvoja
MOGUĆNOSTI	PRIJETNJE
<ul style="list-style-type: none"> ● Niže cijene nekretnina, mogućnost bavljenja poljoprivredom i korišćenje prirodnih resursa van aktivnosti na gazdinstvu, povećanje kvaliteta ruralne infrastrukture, dostupnost socijalnih usluga i pristup početnom kapitalu mogu privući mlade porodice koje se ne sele u urbana područja i doprinose proizvodnji hrane ● Razvoj prepoznatljivog vida turizma koji nudi netaknutu prirodu, svježiu tradicionalnu hranu i standardne usluge u skladu sa onima u 	<ul style="list-style-type: none"> ● Dalja migracija u urbana područja i napuštanje proizvodnje hrane

<p>zemljama sa razvijenim kapacitetima seoskog turizma</p> <ul style="list-style-type: none"> • Obnova, očuvanje i razvoj i unaprijeđenje tradicionalnih zanata • Stvaranje porodičnih preduzeća i dodatnih poslova vezanih za povećanu potražnju za hranom i uslugama u turizmu i povećanu potražnju za zajedničkim uslugama zajednice 	
---	--

PREDNOSTI	SLABOSTI
7.2.5 SWOT Upotreba znanja u poljoprivredi	
<ul style="list-style-type: none"> • Crna Gora ima operativnu savjetodavnu službu sa adekvatnom stručnošću i finansiranjem • Crna Gora ima naučnu i obrazovnu instituciju koja je uključena u svakodnevni rad i finansirana iz budžeta • Ima dosta iskustva u poljoprivredi kod starijih generacija 	<ul style="list-style-type: none"> • Savjetodavna služba se u velikoj mjeri koristi za savjetovanje u pristupu podršci u poljoprivredi • Poljoprivrednici sa iskustvom ne mogu na zvaničan način da prenesu znanje na mlađe generacije • Za sada ne postoji periodični program ili program stručne obuke za poljoprivrednike osim onih koji su povezani sa kampanjama • Nije uspostavljen program koji bi obezbijedio kontinuiran transfer tehničkog znanja o inovativnim i savremenim tehnikama i poljoprivrednoj proizvodnji u savjetodavne službe • Ne postoji program koji bi obezbijedio praćenje poljoprivredne proizvodnje i davao savjete poljoprivrednicima na osnovu rezultata FADN • Za sada ne postoji mogućnost da se angažuju privatni savjetnici (posebno oni sa iskustvom) da bi mogli prenijeti znanje i iskustvo poljoprivrednim proizvođačima
MOGUĆNOSTI	PRIJETNJE
<ul style="list-style-type: none"> • Izrada programa za kontinuirano usavršavanje poljoprivrednih savjetnika o najboljim praksama u poljoprivrednoj proizvodnji na osnovu istraživanja • Razvoj programa za kontinuiranu specijalizovanu savjetodavnu podršku poljoprivrednicima za povećanje proizvodnje, povećanje dodate vrijednosti i otporno upravljanje poljoprivrednim resursima • Podsticanje privatnog savjetovanja kroz programe sertifikacije • Razvoj inovativnih programa za proizvodnju hrane kroz saradnju poljoprivrednika, savjetodavnih i naučnih organizacija • Transfer znanja u okviru međugeneracijske razmjene 	<ul style="list-style-type: none"> • Nedostatak znanja i nedostatak primjene najboljih praksi u poljoprivredi rezultira kontinuiranim niskim prinosima i nedostatkom napretka u lokalnoj proizvodnji hrane

7.2.6 SWOT Upravljanje poljoprivrednim politikama	
PREDNOSTI	SLABOSTI
<ul style="list-style-type: none"> ● Zakonodavni okvir i institucije uglavnom usklađene sa pravnim tekovinama EU ● Implementacioni akti, registri i informacijski sistemi u skladu sa EU ● Dostupnost sredstava za intervencije 	<ul style="list-style-type: none"> ● Intervencije nijesu pojednostavljene da bi rezultirale integrisanim efektom (proizvodnja, prerada, plasman) ● Raspoloživa sredstva se ne koriste efikasno, dostupna su konkurentna interventna sredstva koja se finansiraju iz republičkog budžeta ● Integrisano upravljanje proizvodnjom i kapacitetima još nije uspostavljeno ● Ne postoji praćenje cijena poljoprivrednih proizvoda, obima ponude i strukture poljoprivredne proizvodnje ● Strukturna statistika i ekonomski računi u poljoprivredi nijesu dostupni ● Cijene inputa poljoprivredne proizvodnje nijesu dostupne
MOGUĆNOSTI	Prijetnje
<ul style="list-style-type: none"> ● Razvoj održivog modela sektorske saradnje koji bi uključio proizvođače, prerađivače i trgovce crnogorskom hranom i obezbijedio ravnopravno učešće svima ● Racionalizacija intervencija u obliku sektorskih operativnih planova uz blisku saradnju sa sektorskim zainteresovanim stranama ● Jačanje kapaciteta u aktivnostima u sektorskoj saradnji koje bi dovele do jačanja sektorskih mreža proizvođača, prerađivača i trgovaca crnogorskom hranom, te razvoj i podrška kliring sistema i sistema internet trgovine ● Povećanje integrisanog prikupljanja podataka i uspostavljanje administrativnih izvora za Monstat ● Jačanje sistema praćenja cijena, strukture poljoprivredne proizvodnje, praćenja ponude i upravljanja kapacitetima ● Povećati efikasnost implementacije IPARD sredstava korišćenjem pojednostavljenih opcija troškova ● Razviti interventne mehanizme koji bi obezbjedili da se lokalno proizvedena hrana ima prednost u prodaju u odnosu na uvezenu ● Razviti intervencije koje će biti uključene u ZPP-strateški plan, a koje najbolje odgovaraju crnogorskim resursima 	<ul style="list-style-type: none"> ● Nedostatak ažurnih statističkih podataka o strukturi gazdinstava i računima u poljoprivredi, ili adekvatan obuhvat gazdinstava u automatski ažuriranom integrisanom registru poljoprivrednih gazdinstava, dovešće do nemogućnosti nadležne organe da upravljaju poljoprivrednom politikom ● Nedostatak integrisanog sektorskog pristupa će dovesti do toga da poljoprivredni proizvođači proizvode hranu koja se ne može prodati i prerađivače koji traže uvozne poljoprivredne inpute

7.2.7 SWOT Sektorska MLIJEKO

(snage)	(slabosti)
<ul style="list-style-type: none"> ● Istorijsko oslanjanje ruralne privrede na sektor mljekarstva u crnogorskom planinskom području ● Pašnjački način uzgoja stoke koji omogućava visok stepen interakcije sa prirodnim resursima i njihovo unapređenje ● Povećanje ukupnog broja životinja u komercijalnoj proizvodnji ● Visok nivo dodavanja vrijednosti kroz preradu na gazdinstvu ● Nasleđe i iskustvo u proizvodnji kvalitetnih sireva i kajmaka ● Povećanje broja sirara i proizvodnje tradicionalnih tvrdih sireva u središnjem regionu, kao i povećanje broja registrovanih aktivnosti prerade na gazdinstvima na sjeveru ● Pozitivna slika tradicionalne i domaće proizvodnje mliječnih proizvoda 	<ul style="list-style-type: none"> ● Zavisnost od uvoza žitarica i koncentrovane hrane za životinje ● Nizak prinos i produktivnost u primarnoj proizvodnji mlijeka ● Visoka proizvodna cijena po jedinici ● Usitnjena proizvodnja, veliki broj malih proizvođača ● Staromodna proizvodnja stočne hrane, i nedovoljna upotreba silaže i sjenaže ● Zastarjela mehanizacija ● Nisko učešće otkupa mlijeka u ukupnoj proizvodnji ● Mali broj organizovanih otkupnih stanica mlijeka, neadekvatan broj skladišnih-rashladnih kapaciteta ● Nedovoljan kvalitet sirovog mlijeka, potrebna su dalja poboljšanja ● Uski asortiman proizvoda u sektoru industrijske prerade ● Nizak nivo finalizacije proizvoda kroz pakovanje, etiketiranje i komunikaciju o kvalitet ● Nedostatak valorizacije i upravljanja geografskim oznakama/oznakama porijekla za proizvode sa zaštićenim imenom ● Nefunkcionalna udruženja proizvođača i nekoordinisana politika zastupanja u sektoru
(Prilike)	(Prijetnje)
<ul style="list-style-type: none"> ● Dosta prostora za povećanje produktivnosti mlijeka poboljšanjem ishrane životinja ● Povezivanje sa kapacitetom obrade na gazdinstvu ● Dodavanje vrijednosti kroz iskustveni turizam, posjete, degustacije ● Uvođenje višeg nivoa inovacije u tehnologiju proizvodnje ● Mogućnost zamjene dijela uvoza u postojećem i novom proizvodnom programu ● Osnivanje sektorskog udruženja mljekara pri Privrednoj komori Crne Gore 	<ul style="list-style-type: none"> ● Izbijanje bolesti u stočarstvu i nizak nivo mjera zdravstvene zaštite ● Trend depopulacije ruralnih područja ● Trendovi rasta proizvodnje u regionu kao dodatni pritisak u pogledu cijena ● Povećanje cijena stočne hrane ● Nedovoljno iskustvo i visoka cijena prečišćavanja otpadnih voda ● Nepostojanje komercijalnih kreditnih linija za implementaciju IPARD-a ● Neuređeni katastarski i svojinsko-pravni odnosi

7.2.8 SWOT Sektorska MESO

<i>(snage)</i>	<i>(slabosti)</i>
<ul style="list-style-type: none"> ● Pozitivna percepcija kupaca u regionu ● Dovoljna površina pašnjaka i prirodnih livada dobrog kvaliteta i za povećanje proizvodnje goveda i ovaca ● Dinamičan i održiv razvoj prerade mesa, kako tradicionalne tako i industrijske ● Regioni sa potencijalom za organsku proizvodnju ● Bogatstvo kvaliteta raznih tradicionalnih mesnih proizvoda karakterističnih za određeno područje 	<ul style="list-style-type: none"> ● Nedostatak investicionih sredstava kao rezultat nerazvijenog tržišta poljoprivrednih kredita ● Nedovoljan nivo implementacije standarda zdravlja i dobrobiti životinja, bezbjednosti hrane i zaštite životne sredine ● Zastarjeli objekti, oprema i mašine u proizvodnji mesa ● Mali broj gazdinstava koja pravilno upravljaju stajnjakom i otpadnim vodama ● Neusaglašenost sa dobrom praksom sistema zbrinjavanja nusproizvoda životinjskog porekla ● Nedovoljna upotreba silaže u ishrani ● Nedostatak sistema kontrole kvaliteta na liniji otkupa i klanja ● Sezonski karakter klanja jagnjadi u jesen dovodi do slabijeg kvaliteta ● Zavisnost od uvoza hrane ● Nedovoljna organizacija tradicionalnih i industrijskih prerađivača radi zajedničke promocije i/ili nastupa na drugim tržištima
<i>(Prilike)</i>	<i>(Prijetnje)</i>
<ul style="list-style-type: none"> ● Kontinuirani rast turističkog sektora ● Kvalitetna proizvodnja kroz različite sisteme sertifikacije kvaliteta, kao što su GI, organski, tradicionalni, planinski... ● Trend rasta potrošnje domaćeg/lokalnog ● Mogućnost izvoza mesa i mesnih prerađevina u region i EU iz odobrenih objekata ● Povećati proizvodnju mesa ● Postojanje gazdinstava srednje veličine koja mogu poslovati na održiv način u sektoru prerade ● Povezivanje proizvođača radi kombinovanja ponuda, smanjenja troškova transporta, promocije i drugih zajedničkih aktivnosti ● Poboljšanje ambalaže koja bi otvorila tržišta kao što su veće prodavnice i izvoz ● Postizanje sinergije poljoprivrede i turizma i povećanje marketinga tradicionalne, autohtone, organske i druge hrane proizvedene na gazdinstvima ● Poboljšani pristup upravljanju pašnjacima, posebno onima u vlasništvu države 	<ul style="list-style-type: none"> ● Velika varijabilnost i smanjenje cijena mesa na svjetskom i regionalnom tržištu koje mali proizvođači ne mogu dugo da izdrže ● Klimatske promjene i češći ekstremni vremenski događaji ● Nedovoljne mjere zdravstvene zaštite u stočarskoj proizvodnji ● Nedovoljno znanje o standardima EU koji se odnose na zdravlje i dobrobit životinja, bezbjednost hrane i zaštitu životne sredine ● Dalja depopulacija ● Zloupotreba naziva pojedinih crnogorskih mesnih proizvoda narušavaju reputaciju i smanjuju potražnju

7.2.9 SWOT Sektorska VOĆE I POVRĆE

<i>(snage)</i>	<i>(slabosti)</i>
<ul style="list-style-type: none"> ● Konkurentni i specijalizovani proizvođači voća i povrća (profesionalizam i poznavanje sektora i tržišta) ● Kvalitet, ugled i povjerenje u domaće proizvode ● Rast plasteničke proizvodnje kvarljivog povrća i jagoda 	<ul style="list-style-type: none"> ● Mali zemljišni resursi mala prosječna veličina gazdinstva, veliki broj malih parcela) ● Nerazvijeno tržište zemljišta ● Nedovoljan pristup finansijama (nedostatak tržišta za komercijalne poljoprivredne kredite, spore procedure u IRF-u) ● Nedovoljan broj specijalizovanih gazdinstava i mali broj konkurentnih proizvođača ● Niska produktivnost na nivou sektora ● Nedostatak konkurencije u otkupu i mogućnostima otkupa (fluktuacije cijena) ● Sporo odlučivanje proizvođača na zajedničku logistiku i prodaju, kao i agregaciju oko prerađivačkih kapaciteta i hladnjača ● Nerazvijena saradnja među proizvođačima ● Nedostatak skladišnih kapaciteta za kvarljivo povrće
<i>(Prilike)</i>	<i>(Prijetnje)</i>
<ul style="list-style-type: none"> ● Tržište od 2,5 mil. turista u ograničenom periodu ● Dinamična potražnja za svježim voćem ● Povećana vrijednost proizvoda od voća i povrća kroz inovacije u proizvodnji i prodaji ● Promocija domaćeg svježeg voća i povrća ● Unapređenje znanja voćara i povrtara kroz formalno i neformalno obrazovanje ● Dalji razvoj lanca vrijednosti organske proizvodnje 	<ul style="list-style-type: none"> ● Konkurencija iz regiona i EU ● Pitanje finansiranja poljoprivrede od strane banaka ● Klimatske promjene i nepovoljni vremenski uslovi

7.2.10 SWOT Sektorska VINOGRADARSTVO I VINARSTVO

(snage)	(slabosti)
<ul style="list-style-type: none"> ● Povoljni ekološki (abiotički) uslovi za proizvodnju visokokvalitetnog grožđa i vina ● Duga tradicija u vinogradarstvu i vinarstvu ● Dominantna proizvodnja visokokvalitetnih vina od grožđa autohtonih sorti grožđa ● Značajan broj zaštićenih oznaka porijekla i geografskih oznaka prema sistemu PDO/PGI geografskog porijekla ● Postojanje kratkog lanca snabdijevanja na domaćem tržištu ● Aktivnosti u vezi sa očuvanjem genetičkih resursa vinove loze 	<ul style="list-style-type: none"> ● Usitnjenost vinogradskih parcela i visoki troškovi proizvodnje u takvim uslovima ● Nedovoljno savremena mehanizacija i nedovoljno visok stepen tehničko-tehnološke opremljenosti u vinarijama malih proizvođača vina ● Nedovoljna ulaganja u modernizaciju proizvodnje grožđa i vina ● Nedovoljna organizovanost proizvođača u cilju zajedničke prodaje i promocije na međunarodnom tržištu ● Nedostatak sezonske radne snage
(Prilike)	(Prijetnje)
<ul style="list-style-type: none"> ● Unaprijeđenje organizacije domaćeg tržišta i korišćenje turističkog potencijala ● Implementacija rezultata naučno-istraživačkog rada i valorizacija genetičkih resursa (autohtone i „minorne“ sorte i genotipovi) ● Korišćenje proširenih novorejonizovanih područja za podizanje vinograda u skladu sa aktuelnim klimatskim promjenama i bolje korišćenje vodnih resursa za navodnjavanje 	<ul style="list-style-type: none"> ● Povećanje trenda uvoza vina iz regiona i svijeta ● Urbanizacija prirodnih resursa (prije svega vinograda koji su atraktivni za izgradnju turističkih i stambenih objekata) ● Nedovoljna zainteresovanost proizvođača da sertifikuju vina kao vina sa geografskim porijeklom

7.2.11 SWOT Sektorska MASLINARSTVO

Snage	Slabosti
<ul style="list-style-type: none"> ● Duga tradicija maslinarstva i proizvodnje maslinovog ulja ● Geografski položaj zasada maslina pogodan za turističku diverzifikaciju ● Pojava novih zasada, kako na obali tako i u unutrašnjosti, često na neobrađenim zemljištima ● Značajan broj mladih, profesionalnih uzgajivača maslina ● Korišćenje kratkih lanaca snabdijevanja (direktna prodaja, na sajmovima, preko HORECA kanala), u skladu sa pristupom od gazdinstva do trpeze ● Umjerena upotreba pesticida, očuvana biološka ravnoteža i nizak nivo zagađenja, sprovode organsku proizvodnju ● Postojanje visokokvalitetnog turizma na obali pruža održiv kanal prodaje za proizvode maslinarskog sektora visoke dodane vrijednosti 	<ul style="list-style-type: none"> ● Ograničen obim segmentacije domaće proizvodnje, fokusiran uglavnom na maslinovo ulje, odsustvo održive proizvodnje stonih maslina ● Usitnjenost maslinarskih parcela, dominantan broj hobija i malih maslinara, posljedično visoki troškovi proizvodnje u ovakvim uslovima ● Djelimično neadekvatna tehnička i tehnološka oprema (berba, prerada, skladištenje) ● Neadekvatna primjena standarda bezbjednosti i kontrole kvaliteta hrane ● Nedovoljno znanje malih proizvođača o najsavremenijoj tehnologiji proizvodnje maslina i ulja, marketingu, promociji i zajedničkoj prodaji maslinovog ulja ● Dominacija uvoznog maslinovog ulja u maloprodajnom kanalu ● Nedostatak odgovarajućih rasadnika, koji bi maslinarski sektor snabdijevali sertifikovanim sadnicama domaćih sorti - zavisnost od uvoznih sadnica za sadnju novih maslinika ● Nepovoljna struktura starih zasada stvara otežane uslove za efikasnu proizvodnju – mali broj površina za navodnjavanje
<i>(Prilike)</i>	<i>(Prijetnje)</i>
<ul style="list-style-type: none"> ● Raspoloživa površina pogodna za podizanje maslinika ● Razvoj asortimana proizvoda od maslina (kozmetika, namještaj, suveniri..), ● Izgradnja institucionalnih kapaciteta sektora (laboratorije, inspekcija, savjetodavna služba specijalizovana za proizvodnju maslina i ulja, naučne institucije, javna uprava) ● Diverzifikacija seoskog turizma, zanata i usluga vezanih za „kulturu masline“ stvara sinergiju i dodatne mogućnosti maslinarima u agroturizmu ● Dalja evolucija udruženja proizvođača u pravcu postizanja komercijalnih oblika udruživanja i saradnje, uključujući horizontalnu i vertikalnu integraciju 	<ul style="list-style-type: none"> ● Dalja agresivna urbanizacija primorskih i drugih područja koja su povoljna za uzgoj maslina, stvarajući konkurenciju i sukobe u korišćenju zemljišta ● Međunarodna konkurencija - cjenovno konkurentna, kvalitetna maslinova ulja, ● Dugoročne posljedice klimatskih promjena (nepravilni vremenski obrasci, erozija zemljišta, nove pojave štetočina i bolesti) ● Veliki viškovi maslinovog ulja na svjetskom tržištu ● Invazija i širenje novih bolesti, posebno <i>Xylella fastidiosa</i>, mogle bi da nanesu katastrofalnu štetu sektoru maslina CG, posebno drevnim zasadima maslina, koji pored proizvodnje imaju nemjerljivu simboličku i upotrebnu vrijednost

7.2.12 SWOT Sektorska DIVERZIFIKACIJA

<i>(snage)</i>	<i>(slabosti)</i>
<ul style="list-style-type: none"> ● Bogatstvo prirodnih ljepota i raznolikost predjela, ponude i tradicionalnih vrijednosti ● Ponuda tradicionalnih crnogorskih proizvoda i intenzivne aktivnosti Ministarstva poljoprivrede, šumarstva i vodoprivrede na oznakama kvaliteta ● Sistemski pristup nadležnih organa – Ministarstva za ekonomski razvoj i Ministarstva poljoprivrede, šumarstva i vodoprivrede (Direkcija za ruralni razvoj) kroz Program razvoja ruralnog turizma Crne Gore sa Akcionim planom do 2021. godine. ● Potencijal seoskog turizma prepoznat od strane većeg broja lokalnih samouprava kroz pripremljena strateška dokumenta ● Ruralna područja i dalje imaju očuvanu autentičnost i tipičnu seosku arhitekturu ● Sve veći broj zainteresovanih poljoprivrednih proizvođača za bavljenje ruralnim turizmom 	<ul style="list-style-type: none"> ● Nedovoljno razvijena putna infrastruktura u ruralnim područjima ● Nedostatak znanja i vještina kod poljoprivrednih proizvođača/zainteresovanih za bavljenje seoskim turizmom ● Neadekvatna promocija crnogorske turističke ponude u oblasti ruralnog turizma ● Nedostatak inicijativa za poboljšanje lokalne ponude i umrežavanja na lokalnom nivou ● Značajne razlike u kvalitetu usluge u seoskom turizmu ● Nedostatak lokalnih strategija za ruralni razvoj
<i>(Prilike)</i>	<i>(Prijetnje)</i>
<ul style="list-style-type: none"> ● Interesovanje za turizam orijentisan na prirodu, avanturizam, upoznavanje sa kulturnom baštinom i novim (neiskorišćenim) turističkim destinacijama koji će biti ubrzan COVID trendom napuštanja fiksnog radnog mjesta ● Zasićenost tradicionalnim destinacijama ● Povezivanje sa regionalnim destinacijama ruralnog turizma kroz tematizaciju ● Dostupna sredstva iz različitih izvora za dalji razvoj seoskog turizma ● Formiranje udruženja seoskih domaćinstava (ruralholiday.me) 	<ul style="list-style-type: none"> ● Sukobi između održivog ruralnog turizma i masovnog turizma ● Spor proces razvoja infrastrukture (troškovi, motivacija, prioriteti) ● Nedostatak kapaciteta lokalnih samouprava ● Devastacija prirodnih resursa (šume i rijeke) i neregulisano odlaganje otpada u ruralnim područjima

7.2.13 SWOT Šumarstvo

<i>(snage)</i>	<i>(slabosti)</i>
<ul style="list-style-type: none"> ● Veliki dio Crne Gore je pokriven šumama, što predstavlja osnovu za ekološke i ekonomske funkcije šuma ● Šume su prirodne i vitalne, prirodno podmlađene, imaju dobru strukturu i visok stepen biodiverziteta, ● Veliki dio šuma je takvog kvaliteta da se može uključiti u mrežu Natura 2000 ● Postojanje zakonodavstva koje reguliše oblast šumarstva. Potencijal drvene pulpe za upotrebu je veći nego što se stvarno koristi, drvena pulpa je dobrog kvaliteta ● Postoji izvozno tržište za proizvode od drveta 	<ul style="list-style-type: none"> ● Obim proizvodnje i stepen finalizacije u sektoru prerade drveta je veoma nizak u odnosu na količine drvene celuloze na tržištu. Velika količina tehničkog drveta se koristi za ogrijev, a najveći dio izvoza se plasira kao sirovina ili rezana građa ● Zastarela oprema, nedovoljan obim ulaganja u drvnu industriju, nema stranih ulaganja ● Malo tržište drveta u Crnoj Gori, slabe pozicije na međunarodnom tržištu ● Privatne šume su u lošem stanju i slabo produktivne

<ul style="list-style-type: none"> ● Šume predstavljaju potencijal za ekoturizam, obnovljivu energiju i druge funkcije ● Šume u nacionalnim parkovima su šume sa očuvanim i raznovrsnim biodiverzitetom 	<ul style="list-style-type: none"> ● Nedostatak njege i kultivacije u svim šumama, nedostatak statusa ● Nedovoljna mreža šumskih puteva, loše stanje i održavanje postojećih puteva ● Neregistrovana sječa ● Premalo ulaganja u šume ● Nedostatak i niska motivisanost kadrova u šumarstvu i drvnoj industriji, neadekvatno obrazovanje ● Nedovoljna aktivnost šumarske savjetodavne službe, edukacija privatnika ● Nedovoljan nivo saradnje šumarstva i drvne industrije. ● Nedovoljna usklađenost korišćenja javnih funkcija šuma u nacionalnim parkovima
(Prilike)	(Prijetnje)
<ul style="list-style-type: none"> ● Dovoljne količine drvene mase ● Veći stepen finalizacije u drvnoj industriji, brendiranje proizvoda od drveta iz Crne Gore i izvoz finalnih proizvoda ● Upotreba drvene biomase kao obnovljivog izvora energije za povećanje potražnje za drvnom sječom i peletom ● Razvoj eko-turizma zasnovanog na prirodnom nasleđu. ● Diverzifikacija ruralne privrede i povećanje zaposlenosti na selu na osnovu šumskih resursa ● Evropske integracije kroz uvođenje evropskih standarda, korišćenje fondova EU i pristup zajedničkom tržištu 	<ul style="list-style-type: none"> ● Požari, koji su sve veći zbog klimatskih promjena, i borba protiv šumskih požara ne funkcionišu ● Nezakonita sječa šuma i nedostaci u kazненоj politici ● Urbanizacija ● Nedovoljna konkurencija i nelojalna konkurencija na malom tržištu ● Neefikasnost Uprave za šume, nedostatak informacionih tehnologija ● Nedostatak mladog stručnog i motivisanog kadra u Upravi za šume i preduzećima zbog nestimulativnih zarada i malog broja studenata šumarstva ● Uvođenje zahtjeva EU na štetu domaćeg zakonodavstva, veliki broj neusklađenih planskih dokumenata na državnom nivou ● Neuspjeh razvoja drvene industrije ● Neadekvatna primjena Nature 2000

7.2.14 SWOT Biodiverzitet

(snage)	(slabosti)
<ul style="list-style-type: none"> ● Velika raznolikost agroekoloških uslova, a samim tim i gajenih biljnih i životinjskih vrsta, ● Prisustvo pored jestivih samoniklih biljaka, brojnih lokalnih sorti poljoprivrednog bilja, ● Značajan broj vrlo specifične populacije stoke i biljnih sorti, po genetskim i fenotipskim karakteristikama, koje se gaje na Balkanu, ● Važna područja za očuvanje ptica, na osnovu određenih kriterijuma i međunarodnih standarda (populacija jedne ili više globalno ili regionalno ugroženih, 	<ul style="list-style-type: none"> ● Nedostatak znanja o biodiverzitetu, nedostatak inventara za mnoge grupe, kao i podataka o dinamici populacije, ekologiji i stepenu genetske varijacije za većinu vrsta, ● Onemogućeno projektovanje i izrada odgovarajućih mjera zaštite, posebno za rijetke i ugrožene vrste, ● Ograničeno praćenje promjena životne sredine, ● Nedostatak svijesti o vrijednosti i značaju lokalnih sorti/podvrsta, ● Nedostatak istraživanja o povezanosti biodiverziteta i usluga ekosistema,

<p>endemskih ili određenih grupa ptica ili visoko reprezentativne grupe ptica),</p> <ul style="list-style-type: none"> • Koristeći iskustvo zaštite prirode kao osnovu za korišćenje evropske tipologije staništa - EMERALD, Natura 2000. 	<ul style="list-style-type: none"> • Nedostatak pokrivenosti teritorije Crne Gore sistematsko-taksonomskim proučavanjima flore i nedostatak karte rasprostranjenosti vrsta i vegetacionih karata, • Smanjenje staništa i pojedinih vrsta, • Nedostatak zooloških vrtova i programa uzgoja retkih i ugroženih vrsta u izolaciji ili zatočeništvu.
(Prilike)	(Prijetnje)
<ul style="list-style-type: none"> • Dalje osnivanje botaničkih bašta koje obezbjeđuju uslove za gajenje značajnog broja biljaka, • Bogatstvo ljekovitog i jestivog bilja, bilja, ukrasnog bilja, • Razvoj turističkih aktivnosti u kojima biodiverzitet igra važnu ulogu, • Veliki broj jezera, planina, solana i nacionalnih parkova kao i potencijal za posmatranje ptica. 	<ul style="list-style-type: none"> • Promjena namjene poljoprivrednog zemljišta i prirodnih šuma koja dovodi do gubitka agrobiodiverziteta, lokalnih sorti i rasa, • Uvođenje novih invazivnih vrsta, uglavnom iz komercijalnih razloga, koji još nijesu istraženi, • Zagađenje prvenstveno slatkovodnih i morskih ekosistema otpadnim vodama i čvrstim otpadom, intoksikacionim organizmima, eutrofikacijom ekosistema, • Procijenjujući uticaj klimatskih promjena, zbog malih amplituda varijacija posebno u temperaturnom i vodnom režimu, • Neispunjenje zakonskih obaveza u vezi sa procijenom uticaja na životnu sredinu i procijenom prihvatljivosti pojedinih radnji, aktivnosti u okviru zaštićenih područja.

7.2.15 SWOT Upravljanje zemljištem

(snage)	(slabosti)
<ul style="list-style-type: none"> • Nezagađena zemlja, • Očuvane površine za poljoprivrednu proizvodnju, • Dobri klimatski uslovi sa raznovrsnim mogućnostima za poljoprivrednu proizvodnju, • Vlasništvo je uglavnom privatnih poljoprivrednika. 	<ul style="list-style-type: none"> • Nedostatak administrativnih kapaciteta za upravljanje zemljištem, • Nedostatak iskustva u komasaciji zemljišta, • fragmentacija zemljišta, • Neefikasno korišćenje prirodnih resursa, • Veći dio zemljišta je sa prirodnim ograničenjima.
(Prilike)	(Prijetnje)
<ul style="list-style-type: none"> • Neiskorišćeni resursi poljoprivrednog zemljišta, • Davanje dugoročne rente za zemljište u državnom vlasništvu, • Bolje korišćenje livada i pašnjaka, kao značajnog faktora razvoja poljoprivrede i ruralnih područja uz očuvanje i zaštitu životne sredine, • Razvoj tržišta zemljišta u cilju boljeg korišćenja zemljišnih resursa (npr. komasacija zemljišta). 	<ul style="list-style-type: none"> • Pretvaranje poljoprivrednog u građevinsko zemljište, • Nezainteresovanost za korišćenje poljoprivrednog zemljišta za poljoprivredne djelatnosti, • Nedostatak strateškog pristupa rešavanju problema nasleđa, • Klimatske promjene (suše, požari, poplave).

Ruralna ekonomija i kvalitet života (u vezi sa SC8 – čl. 6 2115/2022 (h))

7.2.16 SWOT Ruralna ekonomija i kvalitet života u vezi sa SC8 – čl. 6 2115/2022 (h)

<i>(snage)</i>	<i>(slabosti)</i>
<ul style="list-style-type: none"> ● Bogat i raznovrstan pejzaž sa očuvanim prirodnim okruženjem (jezera, planine, zaštićena područja), ● Raznolikost u kulturi, običajima i tradiciji, ● Dostupnost sirovina (drvo, proizvodi specifični za region, lokalna tradicionalna poljoprivreda), ● Šumske površine sa visokim potencijalom za lovni turizam i preradu drveta, ● Prirodni resursi za proizvodnju nišnih prehrambenih proizvoda, obnovljive energije (biomasa), ● Postoji veliki broj tradicionalnih kuća/arhitektura kao turističkih dobara (ali nijesu renovirani), ● Potražnja za kvalitetnim proizvodima postoji - veliki broj stranih turista kao kupaca, ● Priznanje tradicionalnih vještina i proizvoda - visoko motivisani i iskusni preduzetnici. 	<ul style="list-style-type: none"> ● Loša ruralna infrastruktura (seoski putevi, vodovod, kanalizacija, telefon, internet, odlaganje otpada, itd), ● Visok udio područja sa prirodnim ograničenjima, ● Visoka stopa nezaposlenosti i nedostatak alternativnih mogućnosti za prihod, ● Slab kapacitet lokalnih vlasti u lokalnom planiranju, podizanju novih ideja i projekata za podršku i saradnju i javno-privatno partnerstvo, ● Nizak stepen sanacije postojećih seoskih turističkih dobara.
<i>(Prilike)</i>	<i>(Prijetnje)</i>
<ul style="list-style-type: none"> ● Rastuća potražnja za dobro uspostavljenim turističkim destinacijama, uključujući destinacije ruralnog turizma, ● Povećano interesovanje za proizvodnju i prodaju tradicionalnih i tipičnih proizvoda visokog kvaliteta, ● Stvaranje novih preduzetnika, porodičnih preduzeća i dodatnih radnih mesta u ruralnim sredinama, ● Dobri ekonomski odnosi i razmjena sa tržištima susjednih regiona. 	<ul style="list-style-type: none"> ● Ruralna depopulacija i trendovi starenja u pretežno ruralnim područjima (iseljavanje mladog, ženskog i ekonomski aktivnog stanovništva), ● Spor proces strukturnih reformi, ● Nekontrolisano uništavanje poljoprivrednog zemljišta i sječa šuma.

7.2.17 SWOT LEADER pristup i druga udruženja

<i>(snage)</i>	<i>(slabosti)</i>
<ul style="list-style-type: none"> ● Prenos znanja uspješnog regionalnog iskustva ● Aktiviranje lokalnih resursa (situacija sa Covid-19 pokazala je veliki potencijal korišćenja lokalnih resursa u mnogim oblastima) ● Postojanje SVG RRD kao međuvladinih organizacija sa LEADER orijentisanim aktivnostima ● Postojanje Mreže za ruralni razvoj Crne Gore ● Učešće crnogorskih NVO u Balkanskoj mreži za ruralni razvoj ● Postojanje i donošenje LEADER-a u zakonskim i strateškim okvirima ● Postojanje usvojenih lokalnih strategija ruralnog razvoja (1 strategija koja je istekla) i na nivou lokalnih zajednica 	<ul style="list-style-type: none"> ● Nedostatak praktičnog znanja i svijesti o LEADER I CLLD ● Nedostatak kapaciteta JLS u lokalnom planiranju, nedostatak novih ideja i projekata i nedostatak privatnog javnog partnerstva ● Nedostatak administrativnih kapaciteta kod svih relevantnih aktera ● Nedostatak redovnih institucionalizovanih platformi za političke diskusije posvećene LEADER-u i CLLS ● Nedostatak baze podataka glavnih aktera iz civilnog i privatnog sektora koji se bave ruralnim razvojem

<ul style="list-style-type: none"> ● Postojanje neformalnih LAG inicijativa ● Postojanje horizontalnih asocijativnih struktura (Zadružni savez Crne Gore, komore i dr) 	<ul style="list-style-type: none"> ● Nedostatak usvojene jedinstvene metodologije za izradu lokalnih strategija ruralnog razvoja ● Nedostatak usvojenih lokalnih strategija ruralnog razvoja koje su važeće ● Nedovoljno interesovanje za udruženja poljoprivrednika ● Nedovoljno interesovanje za proizvodnju proizvoda sa geografskim porijeklom
<p><i>(Prilike)</i></p>	<p><i>(Prijetnje)</i></p>
<ul style="list-style-type: none"> ● Dostupna regionalna i EU podrška u aktivnostima izgradnje kapaciteta i LEADER i CLLD ● Postojanje neformalnih LAG inicijativa i različitih dokumenata lokalnog ruralnog razvoja kao osnove za dalji razvoj LEADER i CLLD. ● Dobro razvijena mreža LAG-ova u susjednim zemljama (Hrvatska) iz kojih se mogu preuzeti pozitivna iskustva ● Povećan broj akademske zajednice, preduzeća i OCD zainteresovanih za rad u oblasti ruralnog razvoja ● Povećanje broja udruženja povezanih sa temom ruralnog razvoja koja okuplja zainteresovane strane iz različitih sektora ● Implementacija Strategije pametne specijalizacije u Crnoj Gori povezana sa prioritetom – Održiva poljoprivreda i lanac vrijednosti hrane ● Politička posvećenost implementaciji LEADER-a i CLLD-a u Crnoj Gori kako na nacionalnom tako i na lokalnom nivou ● Udruženje je prilika za rast poljoprivrednog sektora ● Proizvodnja proizvoda sa ogp značajno povećava prihod 	<ul style="list-style-type: none"> ● Neadekvatna posvećenost unapređenju administrativnih kapaciteta za implementaciju LEADER i CLLD ● Nedostatak posvećenosti privatnih zainteresovanih strana za aktivno učešće u implementaciji LEADER i CLLD ● Nepostojanje regionalnih tijela za ruralni razvoj kao što su regionalne razvojne agencije, turističke kancelarije itd ● Nesklad u nacionalnim i lokalnim politikama ● Spora implementacija politika ruralnog razvoja na nacionalnom i lokalnom nivou ● Nedostatak budžetskih sredstava na nacionalnom i lokalnom nivou izdvojenih za sprovođenje politika koje se tiču LEADER i CLLD

7.3 Aneks 3: Pasoši indikatora

- a) Nacionalni indikatori
b) Indikatori IPARD programa

Indikator konteksta	Mjerna jedinica	Vrijednost indikatora konteksta	Posljednja dostupna godina
I: DRUŠTVENO-EKONOMSKI POKAZATELJI			
Populacija			
Ukupno	Stanovnici	620.029	2011 Popis
Seoski	% od ukupnog	36,8	2011 Popis
Urbani	% od ukupnog	63,2	2011 Popis
Procijenjeni broj stanovništva po opštinama sredinom godine			
Ukupno	Populacija	621.306	Procjena sredinom 2020
Starosna struktura			
< 15 godina	% ukupne populacije	19,2	2011 Popis
15-64 godine	% ukupne populacije	68,0	2011 Popis
65 i više	% ukupne populacije	12,8	2011 Popis
Procijenjeni broj stanovništva po opštinama sredinom godine			
< 15 godina	% ukupne populacije	17,9	Procjena sredinom 2020
15-64 godine	% ukupne populacije	66,3	Procjena sredinom 2020
65 i više	% ukupne populacije	15,8	Procjena sredinom 2020
Teritorija			
Ukupno	Km ²	13.888	
Seoski	% ukupne površine		
Urbani	% ukupne površine		
Gustina naseljenosti			
Ukupno	stanovnika/km ²	44,6	2011 Popis
Seoski	stanovnika/km ²		
Stopa zaposlenosti (*)	*osigurani u poljoprivredi	Podaci iz Ankete o radnoj snazi (N/A)	
Ukupno	br. i %	br = 219,4 (ukupan broj zaposlenih - u hiljadama), E% = 43,8%	2020
Muški	br. i %	br.=122,6 (u hiljadama), E% = 50,0%	2020
Žensko	br. i %	br. = 96,8 (u hiljadama), E% = 37,9%	2020
Stopa samozapošljavanja			
Učešće samozaposlenih lica u ukupno zaposlenih lica uzrasta 15-64 godine	% samozaposlenih 15-64 godine u ukupno zaposlenih lica iste starosne klase	18,5%	2020
Stopa nezaposlenosti			
Ukupno (15-74 godine)	%	17,9	2020
Mladi (15-24 godine)	%	36,0	2020
BDP po glavi stanovnika (*)			
BDP po glavi stanovnika	BDP po glavi stanovnika	6 737	2020

STRATEGIJA RAZVOJA POLJOPRIVREDE I RURALNIH PODRUČJA 2023-2028

Ukupno	EUR/stanovnik Indeks PPS (EU- 27=100)		
Stopa siromaštva ⁴⁴			
Ukupno i po tipu područja (slabije naseljeno, srednje urbanizovano i gusto naseljeno)	Ukupno i u svakoj vrsti oblasti: - % ukupne populacije	8,6%	2012
Struktura privrede (BDV) ⁴⁵			
Ukupno	miliona eura	3.467	2020
Primarni	mil. eura/% ukupne BDV		
Sekundarni	mil. eura/% ukupne BDV		
Tercijarni	u mil. eura/% ukupne BDV		
Struktura zaposlenih			
Ukupno	1.000 osoba	219.4	2020
Primarni	1.000 osoba/% od ukupnog broja	16.5 / 7,5%	2020
Sekundarni	1.000 osoba/% od ukupnog broja	162.5 / 74,1%	2020
Tercijarni	1.000 osoba/% od ukupnog broja	40.4 / 18,4%	2020
Produktivnost rada po privrednim sektorima			
Ukupno	EUR/osoba		
Primarni	EUR/osoba		
Sekundarni	EUR/osoba		
tercijarni	EUR/osoba		
II: SEKTORSKI POKAZATELJI			
Zaposlenost po ekonomskim djelatnostima			
Ukupno	1.000 osoba	176.693	2020
Poljoprivreda	1.000 osoba	Sektor A (NACE REV 2) 1,553	2020
Poljoprivreda	% od ukupnog	0,88%	2020
Šumarstvo	1.000 osoba	(A02 NACE REV2) 0,189	2020
Šumarstvo	% od ukupnog	0,11%	2020
Prehrambena industrija	1.000 osoba	*proizvodnja hrane 3.822 (C10 – NACE REV 2)	2020
Prehrambena industrija	% od ukupnog	2,16%	2020
Turizam	1.000 osoba	*usluge smještaja i ishrane 13.325 (sektor I NACE REV2)	2020
Turizam	% od ukupnog	7,54%	2020
Produktivnost rada u poljoprivredi			

⁴⁴MONSTAT je proizvodio stopu siromaštva kao dio podataka o apsolutnom siromaštvu do 2013. godine. Od 2013. godine MONSTAT proizvodi stopu rizika od siromaštva po metodologiji Eurostata. Podatke iz Ankete o prihodima i uslovima života možete pronaći na našem sajtu, link Zavod za statistiku Crne Gore - MONSTAT

⁴⁵Podaci o BDP-u po djelatnostima za 2020. godinu mogu se naći na sajtu: https://www.monstat.org/uploads/files/Nacionalni%20racuni/BPD/2020/Godisnji%20BDP%202020_crn.pdf

STRATEGIJA RAZVOJA POLJOPRIVREDE I RURALNIH PODRUČJA 2023-2028

Ukupna BDV po zaposlenom sa punim radnim vremenom u poljoprivredi	EUR/AVU	NA	
Produktivnost rada u šumarstvu			
Ukupna BDV po zaposlenom sa punim radnim vremenom u šumarstvu	EUR/AVU	N/A	
Produktivnost rada u prehrambenoj industriji			
BDV po zaposlenom u prehrambenoj industriji	EUR/osoba	NA	
Poljoprivredna gazdinstva (gazdinstvu)			
Ukupno	Ne.	43,791	2016
Nema zemlje	Ne.	311	2016
Veličina gazdinstva 0,10-<0,50	Ne,	10,590	2016
Veličina gazdinstva 0,50-<1,00	Ne.	5815	2016
Veličina gazdinstva 1,00-<2,00	Ne.	7363	2016
Veličina gazdinstva 2,00-<3,00ha	Ne.	3,895	2016
Veličina gazdinstva 3,00-<4,00 ha	Ne.	2,511	2016
Veličina gazdinstva 4,00-<5,00 ha	Ne.	1,600	2016
Veličina gazdinstva 5,00-<6,00ha	Ne.	1,462	2016
Gazdinstvo veličine 6,00-<8,00 ha	Ne.	2,164	2016
Veličina gazdinstva 8,00-<10,00 ha	Ne.	1,082	2016
Gazdinstvo veličine 10,00-<15,00 ha	Ne.	1,584	2016
Gazdinstvo veličine 15,00-<20,00 ha	Ne.	1,042	2016
Veličina gazdinstva 20,00-<30,00 ha	Ne.	1,029	2016
Veličina gazdinstva 30,00-<50,00 ha	Ne.	900	2016
Veličina gazdinstva 50,00-<100,00 ha	Ne.	587	2016
Veličina gazdinstva > 100 ha	Ne.	296	2010
Ekonomska veličina gazdinstva < 2.000 Standard Output (SO)	Ne.	31,579	2010
Ekonomska veličina gazdinstva 2.000-3.999 SO	Ne.	9,527	2010
Ekonomska veličina gazdinstva 4.000-7.999 SO	Ne.	5,281	2010
Ekonomska veličina gazdinstva 8.000-14.999 SO	Ne.	1,837	2010
Ekonomska veličina gazdinstva 15.000-24.999 SO	Ne.	443	2010
Ekonomska veličina gazdinstva 25.000-49.999 SO	Ne.	146	2010
Ekonomska veličina gazdinstva 50.000-99.999 SO	Ne.	42	2010
Ekonomska veličina gazdinstva 100.000-249.999 SO	Ne.	10	2010
Ekonomska veličina gazdinstva 250.000-499.999 SO	Ne.	1	2010
Ekonomska veličina gazdinstva >500.000 SO	Ne.	2	2010
Prosječna fizička veličina	Ha UAA/holdings	4.5	2016
Prosječna ekonomska veličina	EUR SO/imanja	2.600,0	2010
Prosječna veličina u radnim jedinicama (osoba)	Lice/posjed	2	2010

STRATEGIJA RAZVOJA POLJOPRIVREDE I RURALNIH PODRUČJA 2023-2028

Prosječna veličina u radnim jedinicama (AVU)	AVU/holdings	0,96	2010
Poljoprivredna oblast			
Ukupno UAA	ha	257.949,8	2020
Obradivo ⁴⁶	% ukupne KPP	2.7	2020
Stalni travnjaci i livade	% ukupne KPP	94.3	2020
Trajni usjevi	% ukupne KPP	2.2	2020
Poljoprivredna površina pod organskom poljoprivredom ⁴⁷			
Sertifikovano	ha KPP	4.121,87	2020
U konverziji	ha KPP	701.04	2020
Udio KPP (i sertifikovanih i konverzija)	% ukupne KPP	1.87	
Navodnjavana površina			
Ukupno navodnjavano zemljište	ha	5,204.2	2010
Udio KPP	% ukupne KPP	2.35	2010
Stočne jedinice			
Ukupan broj	LU	118,410	2010
Radna snaga na gazdinstvu			
Naziv indikatora			
Ukupna redovna poljoprivredna radna snaga	Osoba	99,236	2016
Ukupna redovna poljoprivredna radna snaga	AVU	47,057	2010
Starosna struktura upravnika gazdinstvu ⁴⁸			
Ukupan broj rukovodilaca gazdinstva	Ne.	48,870	2010
Udio od < 35 godina	% od ukupnog broja menadžera	5.60	2010
Odnos < 35/ > =55 godina	Broj mladih menadžera od starijih menadžera	17,699	2010
Poljoprivredna obuka rukovodilaca gazdinstava			
Udio ukupnih menadžera samo sa osnovnim i praktičnim iskustvom	% od ukupnog	95.77	2010
Udio menadžera <35 godina samo sa osnovnim i praktičnim iskustvom	% od ukupnog	5.35	2010
Prihod od poljoprivrednih faktora (*) (SO2)			
Udio bruto dodate vrijednosti po faktorskim troškovima (faktorski prihod u poljoprivredi) po godišnjoj radnoj jedinici, tokom vremena	EUR/AVU ili indeks	N/A	
Poljoprivredni preduzetnički prihod (*) (SO1)			
Životni standard poljoprivrednika: prihod od poljoprivrednog	EUR/AVU	N/A	

⁴⁶MONSTAT - Metodologija Popisa poljoprivrede 2010. je da se u oranice ne ubrajaju okućnice i bašte koje su namijenjene za sopstvenu potrošnju. Učešće dvorišta u ukupno korišćenom zemljištu prema podacima godišnjeg premjera iznosi 0,8%.

⁴⁷Podaci MPŠV-a.

⁴⁸MONSTAT - Nosilac poljoprivrednog porodičnog gazdinstva je identifikovan kao upravnik.

STRATEGIJA RAZVOJA POLJOPRIVREDE I RURALNIH PODRUČJA 2023-2028

preduzetništva (realni neto prihod od poljoprivrednog preduzetništva) po neplaćenju (neplaćenju) godišnjoj radnoj jedinici (SO1)			
Životni standard poljoprivrednika kao udio u životnom standardu zaposlenih u cijeloj privredi (na osnovu eura/sat rada)	%	N/A	
Ukupna faktorska produktivnost u poljoprivredi (*) (SO2)			
Odnos između promjene obima proizvodnje tokom razmatranog perioda i odgovarajuće promjene inputa (ili faktora) koji se koriste za njihovu proizvodnju	Vrijednosti indeksa (2005 = 100)	N/A	
Bruto investicije u stalni kapital u poljoprivredi			
GFCF	miliona eura	NA	
Učešće BDP u poljoprivredi	% BDP u poljoprivredi	NA	
Šuma i ostalo šumovito zemljište (FOVL) (000)			
Ukupno	1.000 ha	827,5 ⁴⁹	2019
Učešće ukupne površine zemljišta	% ukupne površine zemljišta	NA	
Turistička infrastruktura			
Broj ležajeva u kolektivnim turističkim smještajnim objektima: ukupno i po tipu regiona (pretežno ruralno, srednje i pretežno urbano)	Ukupno: - broj ležajeva u svakoj vrsti regiona: - broj ležajeva - % od ukupnog broja	Tabela je data u Aneksu I	2019
III: POKAZATELJI ŽIVOTNE SREDINE/KLIMA			
Zemljišni pokrivač			
Udio poljoprivrednog zemljišta	% ukupne površine	37.33	
Udio prirodnog travnjaka	% ukupne površine	15.21	
Udio šumskog zemljišta	% ukupne površine	9.95	
Udio prelaznog šumskog šiblja	% ukupne površine	NA	
Udio prirodnog zemljišta	% ukupne površine	NA	
Udio vještačkog zemljišta	% ukupne površine	NA	
Udio druge oblasti	% ukupne površine	NA	
Područja sa prirodnim ograničenjima			
KPP u različitim kategorijama ANC-a: - ne ANC - ANC, od kojih: - ANC planina, - ANC ostalo, - Specifičan ANC.	% ukupne KPP	N/A	
Intenzitet poljoprivrede			
KPP se koristi za ekstenzivne ratarske kulture (KPP sa prinosom žitarica < 60% prosjeka EU-27)	ha i % ukupne KPP	N/A	

⁴⁹MONSTAT - Podaci trogodišnjih statističkih istraživanja o promjeni površine šuma (2011).

STRATEGIJA RAZVOJA POLJOPRIVREDE I RURALNIH PODRUČJA 2023-2028

KPP se koristi za ekstenzivnu ispašu (KPP sa gustom stoke < 1 LU/ha krmne površine)	ha i % ukupne KPP	N/A	
Natura 2000 područja			
Teritorija pod N2000 - KPP ispod N2000 - Područje šuma pod N2000	% ukupne teritorije / KPP / šumskih površina	N/A	
Indeks ptica na gaydinstvu (FBI) (*)			
Ukupno (indeks)	Indeks 2000=100	N/A	
Status zaštite poljoprivrednih staništa (travnjak)			
Ukupno	% ukupne KPP	NA	
Planina		NA	
Ostalo		NA	
HNV (visoka prirodna vrijednost) poljoprivreda (*)			
Nacionalni status zaštite	% procjena staništa	NA	
Međunarodni status zaštite	% procjena staništa	NA	
Zaštićena šuma			
Klasa 1: Glavni cilj upravljanja „Očuvanje biodiverziteta“:	% površine FOVL	NA	
Klasa 1.1 Bez aktivne intervencije	% površine FOVL	NA	
Klasa 1.2 Minimalna intervencija	% površine FOVL	NA	
Klasa 1.3 Očuvanje kroz aktivno upravljanje	% površine FOVL	NA	
Klasa 2: Glavni cilj upravljanja „Zaštita pejzaža“	% površine FOVL	NA	
Zahvatanje vode u poljoprivredi (*)			
Količina vode koja se primjenjuje na zemljište za navodnjavanje	m3	6,620,000 ⁵⁰	2019
Kvalitet vode			
Potencijalni višak azota na poljoprivrednom zemljištu	Kg N/ha/god	NA	
Potencijalni višak fosfora na poljoprivrednom zemljištu	Kg P/ha/god	NA	
Nitrati u slatkoj vodi – Površinska voda: Visok kvalitet	% mjesta za praćenje	NA	
Nitrati u slatkoj vodi – Površinske vode: Umjeren kvalitet	% mjesta za praćenje	NA	
Nitrati u slatkoj vodi – Površinske vode: Slab kvalitet	% mjesta za praćenje	NA	
Nitrati u slatkoj vodi – podzemne vode: Visok kvalitet	% mjesta za praćenje	NA	
Nitrati u slatkoj vodi – podzemne vode: Umjeren kvalitet	% mjesta za praćenje	NA	
Nitrati u slatkoj vodi – podzemne vode: Slab kvalitet	% mjesta za praćenje	NA	
Organska materija zemljišta na obradivom zemljištu (*)			

⁵⁰MONSTAT - Podaci o sistemima za navodnjavanje prikupljaju se redovnim godišnjim anketama o poljoprivrednim preduzećima.

Procjene zaliha organskog ugljenika u zemljištu (SOC) u površinskom sloju zemljišta: - ukupne zalihe SPC - znači SPC koncentracija - STD SPC koncentracija	- gigatona u gornjih 20 cm gornjeg sloja zemlje (ukupne zalihe SOC) - g/kg (srednja vrijednost i STD koncentracije SOC)	N/A	
Erozija tla vodom (*)			
Stopa gubitka zemljišta vodom erozijom	Tona/ha/god	NA	
Poljoprivredna površina pogođena	ha	N/A	
Proizvodnja obnovljive energije iz poljoprivrede i šumarstva			
Od poljoprivrede	kToe (kilotona (100 tona) ekvivalent nafte)	N/A	
Iz šumarstva	kToe	161.9	2020
Korišćenje energije u poljoprivredi, šumarstvu			
Direktno korišćenje energije u poljoprivredi/šumarstvu	Za obje upotrebe: - ukupno u kilotonima (1.000 tona ekvivalenta nafte, kToe) Za poljoprivredu: - kg ekvivalentne nafte po ha KPP	N/A	
Direktno korišćenje energije u preradi hrane	Za poljoprivredu: - kg ekvivalentne nafte po ha KPP	N/A	
Emisija GHG iz poljoprivrede (*)			
Ukupne neto emisije iz poljoprivrede (uključujući zemljište): - Zbirne godišnje emisije metana (CH ₄) i azot-oksida (N ₂ O) iz poljoprivrede - Zbirne godišnje emisije i uklanjanja ugljen-dioksida (CO ₂), i emisije metana (CH ₄) i azot-oksida (N ₂ O) iz poljoprivrednog zemljišta (travnjaci i obradive površine)	1.000 tona ekvivalenta CO ₂	N/A	
Učešće poljoprivrede (uključujući zemljište) u ukupnim neto emisijama	% ukupnih emisija GHG	N/A	

c) ZPP 2022-2017 Indikatori

Izvor:

https://agridata.ec.europa.eu/ektensions/DataPortal/analytical_factsheets.html

https://ec.europa.eu/info/sites/default/files/food-gazdinstvung-fisheries/gazdinstvung/documents/analytical-factsheet-eu-level_en.pdf

ZPP 2023-2027 indikatori (Aneks I EU Reg 2115/2021⁵¹)

Izvor:

https://agridata.ec.europa.eu/ektensions/DataPortal/analytical_factsheets.html

https://ec.europa.eu/info/sites/default/files/food-gazdinstvung-fisheries/gazdinstvung/documents/analytical-factsheet-eu-level_en.pdf

Smjernice:

Indikatori konteksta: [kontekt-indicator-fiches_en.pdf \(europa.eu\)](#)

: [Impact-indicator-fiches_en.pdf \(europa.eu\)](#)

---

⁵¹Uredba (EU) 2021/2115 Evropskog parlamenta i Savjeta od 2. decembra 2021. kojom se utvrđuju pravila o podršci strateškim planovima koje će izraditi države članice u okviru zajedničke poljoprivredne politike (ZPP Strateški planovi) i finansirati iz Evropske garancije za poljoprivredu Fonda (EAGF) i Evropskog poljoprivrednog fonda za ruralni razvoj (EAFRD) i stavljanja van snage Uredbi (EU) br. 1305/2013 i (EU) br. 1307/2013. <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TKST/?uri=CELEKS:32021R2115>

7.4 Aneks 4: Spisak NVO u poljoprivredi

UDRUŽENJA POLJOPRIVREDNIH PROIZVOĐAČA	PREDSJEDNIK UDRUŽENJA	KONTAKT
STOČARSTVO		
Unija udruženja stočara sjevera Crne Gore, Pljevlja (čine je 10 opštinskih udruženja)	Milko Živković	067/620-466
Udruženje kozara i ovčara Monte Capra, Nikšić	Radivoje Miljanić	067/604-199
PČELARSTVO		
Savez pčelarskih organizacija Crne Gore (čine ga 37 lokalna pčelarska udruženja)	Radule Miljanić	067/628-145
RATARSTVO I POVRTARSTVO		
Udruženje proizvođača povrća u zaštićenom prostoru, Danilovgrad	Ratko Vujošević	069/040-601
Udruženje proizvođača duvana, Podgorica	Amdija Ljuković	067/267-576
Udruženje ratara Polimlje, Berane	Ratko Ščekić	068/041-771
Grupa poljoprivrednih proizvođača porća Bravo, Berane	Isad Hrustemović	069/291-813
Udruženje proizvođača povrća, Bijelo Polje	Muriz Čatović	069/403-085
Udruženje Zeta i ostali, Podgorica	Nebojša Anđušić	067/529-976
Udruženje poljoprivrednih proizvođača voća i povrća Zeta, Podgorica	Radomir Dobrović	069/431-090
VOČARSTVO		
Udruženje malinara Ulotina, Andrijevica	Vuksan Šoškić	069/829-138
Agrumi, Ulcinj		
Anamalit, Ulcinj	Kabil Kurti	069/032-682
Udruženje voćara Berane, Berane	Milovan Ščekić	067/570-633
Udruženje malinara Plav, Plav	Momčilo Đukić	069/415-211
Udruženje proizvođača malina Nikšić, Nikšić	Goran Nikčević	067/823-468
VINOGRADARSTVO		
Nacionalno udruženje vinogradara i vinara Crne Gore, Podgorica	Rade Rajković	067 266 455
Nacionalno udruženje sommelijera, Podgorica	Danijela Radeč	067 569 034
MASLINARSTVO		
Udruženje maslinara Bar, Bar	Čazim Alković	069-039-143
Udruženje maslinara Boka, Tivat	Obrad Mandić	067-201-732
Udruženje maslinara Ulcinj, Ulcinj	Fikret Katana	069-036-446
Udruženje maslinara Valdanos, Ulcinj	Džavdet Cakuli	067-300-592
Udruženje maslinara Ana Malit, Ulcinj	Ibrahim Duraku	069-324-339
Udruženje maslinara Budva, Budva	Zoran Miković	069-029-456
Udruženje maslinara Pistula, Ulcinj	Bilal Kraja	
ORGANSKA PROIZVODNJA		
Nacionalno udruženje Organic Montenegro, Podgorica	Dragan Damjanović	069/917-889
TRADICIONALNI I SPECIFIČNI PROIZVODI		
Udruženje proizvođača njeguških specijaliteta, Cetinje	Marko Radonjić	067 260 979
Pljevaljski sir, Pljevlja	Vojislav Zindović	069 853 089
Morakovo, Nikšić	Marina Kovačević	069 357 144
Društvo maslinara Bar, Bar	Čazim Alković	069-039-143
Klasterska inicijativa, Kolašin	Milovan Vlahović	068 143 427
Udruženje za zaštitu kvaliteta mesa sjevera Crne Gore, Bijelo Polje	Almir Adrović	069 523 965
UDRUŽENJA POLJOPRIVREDNIH PROIZVOĐAČA MJEŠOVITE PROIZVODNJE		
Udruženje poljoprivrednih proizvođača Malesija, Podgorica	Đon Drešaj	069/626-533
Udruženje poljoprivrednih proizvođača i prerađivača Berane, Berane	Andrija Stojanović	069/121-961

7.5 Aneks 5: Razvijenost jedinica lokalne samouprave u Crnoj Gori, prosjek za period 2016-2018.

Jedinice lokalne samouprave	Indeks razvijenosti (Crna Gora = 100)	Stepen razvijenosti jedinica lokalne samouprave	Grupe (po % odstupanja od prosječne vrijednosti nivoa razvijenosti indeksa u Crnoj Gori)	
Budva	157.01	1.	Iznad 125%	6. grupa -
Tivat	133.83	2.		
Podgorica	121.12	3.	Od 100% do 125%	5. grupa -
Kotor	118.91	4.		
Herceg novi	115.33	5.		
Bar	100.53	6.		
Danilovgrad	94.97	7.	Od 75% do 100%	4. grupa -
Nikšić	93.54	8.		
Cetinje	91.19	9.		
Žabljak	89.98	10.		
Ulcinj	83.47	11.		
Plužine	82.35	12.		
Pljevlja	78.55	13.	Od 50% do 75%	3. grupa -
Kolašin	74.11	14.		
Mojkovac	73.48	15.		
Šavnik	66.47	16.		
Bijelo Polje	64.78	17.		
Berane	58.43	18.		
Tuzi	56.35	19.		
Rožaje	52.73	20.		
Plav	47.24	21.	Ispod 50%	2. grupa -
Gusinje	43.96	22.		
Andrijevica	41.60	23.		
Petnjica	28.13	24.		

Izvor: Ministarstvo ekonomskog razvoja i turizma, 2020, Sl. br. 19.07., 113.20.

7.6 Aneks 6: Struktura BDP Crne Gore u 2014, 2019. i 2020. godini

Prilog 7, Tabela 1: BDV Po klasifikaciji delatnosti(realne cijene)

	000 EUR	BDV							Prosječan godišnji rast	
		2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2014/20	2014/19
	Klasifikacija djelatnosti									
A	Poljoprivreda, šumarstvo i ribarstvo	268.900	274.422	285.119	276.239	285.380	279.156	282.331	1,0%	1,0%
B	Vađenja ruda i kamena	33.527	34.671	30.161	42.290	36.903	41.925	44.280	5,3%	5,2%
C	Proizvodnja	143.217	151.755	145.524	159.382	173.722	172.011	157.545	1,3%	2,9%
D	Snabdjevanje električnom energijom	133.475	127.202	131.654	99.267	160.913	146.822	144.559	3,4%	4,2%
E	Snabdjevanje vodom	60.752	60.705	57.783	58.734	59.234	62.232	56.835	-0,2%	1,2%
F	Konstrukcija	163.240	170.912	225.686	280.979	311.605	350.952	287.897	9,9%	14,5%
G	Trgovina na veliko i malo i popravka motornih vozila i motocikala	417.644	435.441	443.612	471.116	493.390	513.724	435.672	1,2%	4,0%
H	Saobraćaj i skladištenje	143.436	150.340	157.544	168.404	178.604	186.385	150.589	1,3%	4,8%
I	Usluge smještaja i keteringa	186.142	217.030	221.062	236.095	253.128	276.009	70.600	-4,4%	7,2%
J	Informacije i komunikacije	178.959	184.661	178.134	182.116	188.686	195.314	183.336	0,5%	1,6%
K	Finansijski i poslovi osiguranja	139.666	144.693	154.438	163.661	163.089	164.312	160.615	2,9%	3,8%
L	Poslovanje nekretninama	202.034	206.680	209.780	212.717	215.396	234.537	228.954	2,2%	2,9%
M	Stručne, naučne i tehničke djelatnosti	86.965	90.612	90.619	105.164	115.220	137.213	130.224	6,7%	8,7%
N	Administrativne i prateće uslužne aktivnosti	36.962	36.871	37.707	43.394	47.126	51.872	39.920	2,8%	7,2%
O	Javna uprava i odbrana i obavezno socijalno osiguranje	277.612	285.010	289.000	291.890	298.352	302.529	287.931	0,8%	1,7%
P	Obrazovanje	154.774	154.308	150.605	151.961	153.785	153.170	154.702	0,1%	0,0%
P	Zdravstvena i socijalna zaštita	120.763	123.999	121.356	124.292	128.305	130.035	124.713	0,8%	1,7%
R	Umjetnost, zabava i rekreacija	35.015	36.346	36.074	35.919	38.613	36.151	35.029	0,5%	1,1%
S + T	Ostale uslužne djelatnosti; Aktivnosti domaćinstava kao poslodavaca	15.966	16.817	16.760	16.620	17.228	20.137	17.817	2,9%	5,3%
	BDP	3.307.445	3.419.580	3.520.433	3.686.473	3.873.668	4.031.053	3.414.024	1,0%	3,7%

Izvor: MONSTAT⁵²

⁵²Statistički godišnjak 2014-2021

STRATEGIJA RAZVOJA POLJOPRIVREDE I RURALNIH PODRUČJA 2023-2028

Aprilog 7, Tabela 2: po klasifikacijama djelatnosti (tekuće cijene)

	000 EUR	GVA			Udio BDP			Indeksi		
		2014	2019	2020	2014	2019	2020	2014/19	2014/20	2020/19
A	Poljoprivreda, šumarstvo i ribarstvo	280,086	316,541	316,214	8.1%	6.4%	7.6%	113.0	112.9	-0.10%
B	Vađenja ruda i kamena	39,758	61,760	66,112	1.1%	1.2%	1.6%	155.3	166.3	7.05%
C	Proizvodnja	134,168	184,071	172,041	3.9%	3.7%	4.1%	137.2	128.2	-6.54%
D	Snabdijevanje električnom energijom	138,749	151,220	154,034	4.0%	3.1%	3.7%	109.0	111.0	1.86%
E	Snabdijevanje vodom	63,954	83,178	77,356	1.8%	1.7%	1.8%	130.1	121.0	-7.00%
F	Konstrukcija	117,980	318,294	254,335	3.4%	6.4%	6.1%	269.8	215.6	-20.09%
G	Trgovina na veliko i malo i popravka motornih vozila i motocikala	397,901	619,826	542,249	11.5%	12.5%	13.0%	155.8	136.3	-12.52%
H	Saobraćaj i skladištenje	124,383	200,543	147,756	3.6%	4.1%	3.5%	161.2	118.8	-26.32%
I	Usluge smještaja i kateringa	228,360	386,290	82,820	6.6%	7.8%	2.0%	169.2	36.3	-78.56%
J	Informacije i komunikacije	146,131	181,055	166,428	4.2%	3.7%	4.0%	123.9	113.9	-8.08%
K	Finansijski i poslovi osiguranja	164,000	186,556	177,958	4.7%	3.8%	4.3%	113.8	108.5	-4.61%
L	Poslovanje nekretninama	224,372	274,009	265,525	6.5%	5.5%	6.3%	122.1	118.3	-3.10%
M	Stručne, naučne i tehničke djelatnosti	98,367	153,603	160,435	2.8%	3.1%	3.8%	156.2	163.1	4.45%
N	Administrativne i prateće uslužne aktivnosti	37,530	103,611	76,147	1.1%	2.1%	1.8%	276.1	202.9	-26.51%
O	Javna uprava i odbrana i obavezno socijalno osiguranje	250,800	332,085	327,454	7.3%	6.7%	7.8%	132.4	130.6	-1.39%
P	Obrazovanje	152,076	181,352	189,235	4.4%	3.7%	4.5%	119.3	124.4	4.35%
Q	Zdravstvena i socijalna zaštita	130,500	166,613	184,136	3.8%	3.4%	4.4%	127.7	141.1	10.52%
R	Umjetnost, zabava i rekreacija	46,633	71,046	63,554	1.3%	1.4%	1.5%	152.4	136.3	-10.55%
S + T	Ostale uslužne djelatnosti; Aktivnosti domaćinstava kao poslodavaca	23,707	50,693	43,758	0.7%	1.0%	1.0%	213.8	184.6	-13.68%
	Ukupna BDV	2,799,455	4,022,346	3,467,548	81.0%	81.2%	82.8%	143.7	123.9	-13.79%
	Porezi minus subvencije na proizvode	658,467	928,371	718,005	19.0%	18.8%	17.2%	141.0	109.0	-22.66%
	BDP	3,457,922	4,950,717	4,185,553	100.0%	100.0%	100.0%	143.2	121.0	-15.46%

Izvor: MONSTAT⁵³

⁵³ Statistički godišnjak 2014-2021

STRATEGIJA RAZVOJA POLJOPRIVREDE I RURALNIH PODRUČJA 2023-2028

7.7 Aneks 7: Snabdijevanje i samoodrživost prehrambenim proizvodima

Tabela predstavlja snabdijevanje i samoodrživost prehrambenim proizvodima u Crnoj Gori prema podacima FAOSTAT-a*.

Proračuni su indikativni i zasnovani su na zvaničnim podacima Monstata - ne uzimajući u obzir proizvodnju u bašti i ekstenzivnu proizvodnju voća.

Stavka	Proizvodnja (000 t)	Količina domaće ponude (000 t)	Količina zaliha hrane (kg/stanovniku /god)	Snabdijevanje hranom (000 t)	Hrana za životinje (000 t)	Prerada (000 t)	Gubici (000 t)	Ostala upotreba (neprehrambena) (000 t)	Uvozna količina (000 t)	Izvozna količina (000 t)	Uvoz/ domaća ponuda (%)	Proizvodnja / domaći snabdjevanje (%)	Proizvodnja/zalihe hrane	Razlika Domaća ponuda-Proizvodnja (000 t)
Mlijeko - isključujući puter	174	260	352,9	222	24	11	4		77	0	29,6%	66,9%	78,4%	86
Pšenica i proizvodi	2	85	120,13	75	9		1	0	102	1	120,0%	2,4%	2,7%	83
Zaslađivači, ostalo	1	67	104,57	66				1	66	0	98,5%	1,5%	1,5%	66
Povrće, ostalo	38	51	76,9	48			3		17	2	33,3%	74,5%	79,2%	13
Kukuruz i proizvodi	3	45	4,64	3	28	1	3	9	42	0	93,3%	6,7%	100,0%	42
Pivo	33	44	69,27	44					19	4	43,2%	75,0%	75,0%	11
Krompir i proizvodi	27	37	27,38	17	17		2	0	12	0	32,4%	73,0%	158,8%	10
Voće, ostalo	26	35	53,7	34			2		11	2	31,4%	74,3%	76,5%	9
Svinjsko meso	3,4	28	44,72	28			0		27	2	96,4%	12,1%	12,1%	24,6
Banana		25	40,25	25					25		100,0%	0,0%	0,0%	25
Grožđe i proizvodi	21	25	9,57	6		18	2		5	0	20,0%	84,0%	350,0%	4
Narandže, mandarine	13	19	27,69	17			1		6	0	31,6%	68,4%	76,5%	6
Šećer (sirovi ekvivalent)	0	16	20,27	13				3	17	0	106,3%	0,0%	0,0%	16
Jabuke i proizvodi	1,4	11	10,74	7	2	3	0		10		90,9%	12,7%	20,0%	9,6
Ulje suncokretovog sjemena		11	6,49	4				7	11		100,0%	0,0%	0,0%	11
Paradajz i proizvodi	3	11	15,42	10			1		7	0	63,6%	27,3%	30,0%	8
Živinsko meso	4	10	16,42	10			0		7	0	70,0%	40,0%	40,0%	6
Vino	13	10	16,6	10					3	6	30,0%	130,0%	130,0%	-3
Goveđe meso	4	8	13,19	8			0		5	0	62,5%	50,0%	50,0%	4
Ječam i proizvodi	1	7	0,04	0	0	6	0		6	0	85,7%	14,3%	#DIV/0!	6
Jaja	5	7	10,06	6			0		2		28,6%	71,4%	83,3%	2
Ostalo		7	11,74	7					17	0	242,9%	0,0%	0,0%	7
Kafa i proizvodi	0	5	7,58	5					9	0	180,0%	0,0%	0,0%	5
Luk	1	5	7,57	5			1		4		80,0%	20,0%	20,0%	4
Limuni, limete i proizvodi		4	6,75	4					4	0	100,0%	0,0%	0,0%	4
Pelagijska riba	0,65	3,2	5,09	3,2	0			0	2,55	0	79,7%	20,3%	20,3%	2,55
Pića, alkoholna pića	1	2	2,99	2					3	1	150,0%	50,0%	50,0%	1

STRATEGIJA RAZVOJA POLJOPRIVREDE I RURALNIH PODRUČJA 2023-2028

Žitarice, ostalo		2	2,82	2	0			2	0	100,0%	0,0%	0,0%	2	
Iznutrice, jestivo	1	2	3,22	2			0	1	0	50,0%	50,0%	50,0%	1	
Palmino ulje		2						2		100,0%	0,0%	#DIV/0!	2	
Demerzalna riba	0,32	1,91	3,04	1,91				0	1,6	0,01	83,8%	16,8%	16,8%	1,59
Slatkovodna riba	0,84	1,44	2,29	1,44				0	0,61	0,01	42,4%	58,3%	58,3%	0,6
Pasulj	0	1	2,25	1			0		2		200,0%	0,0%	0,0%	1
Pića, fermentisana		1	1,07	1					1		100,0%	0,0%	0,0%	1
Maslac	0	1	1,98	1					1		100,0%	0,0%	0,0%	1
Masti, životinje, sirove	0	1	1,83	1			0	0	1	0	100,0%	0,0%	0,0%	1
Grejpfrut i proizvodi		1	1,1	1					1		100,0%	0,0%	0,0%	1
Kikiriki		1	1,13	1					2	0	200,0%	0,0%	0,0%	1
Med	1	1	1,14	1			0		0	0	0,0%	100,0%	100,0%	0
Ovčje i kozje meso	1	1	2,38	1			0		0		0,0%	100,0%	100,0%	0
Orašasti plodovi i proizvodi	1	1	1,96	1			0		1	0	100,0%	100,0%	100,0%	0
Uljane kulture ulje, Ostalo		1	2,49	2				0	2	0	200,0%	0,0%	0,0%	1
Maslinovo ulje	0	1	0,4	0				0	1	0	100,0%	0,0%	#DIV/0!	1
Masline (uključujući konzervirane)	0	1	0,99	1		0	0		1		100,0%	0,0%	0,0%	1
Grašak	1	1	2,02	1				0	0		0,0%	100,0%	100,0%	0
Ananas i proizvodi		1	1,12	1					1		100,0%	0,0%	0,0%	1

*Izvor: FAO, FAOSTAT Bilansi hrane <https://www.fao.org/faostat/en/#data/FBS>